

SUKHANVARĀN-I-ĪRĀN

DAR 'AŞR-I-HĀZIR

Poets and Poetry of Modern Persia

Vol. I

With thirty-two portraits
and two Musical Notes

BY

M. ISHAQUE, M. A., B. Sc.

Lecturer in Arabic and Persian in the Post-Graduate
Department of the University of Calcutta;

Sometime Assistant Lecturer in the Department of Arabic
and Islamic Studies of the University of Dacca.

PUBLISHED BY THE AUTHOR, CALCUTTA.

All Rights Reserved.

1933

JAMIA PRESS, DELHI.

The Book can be had of:—
Abdul Halim, Esq.,

Abdul Halim, Esq.,
157, Chandney Chowk Street,
CALCUTTA.

Bombay: Messrs. D. B. Taraporevala Sons & Co.,
Kitab Mahal, Hornby Road,
BOMBAY.

Tehran: Kitabkhana-i-Tehran.
Khiyaban-i-Lalehzar.
TEHRAN, PERSIA.

London: Messrs. Luzac & Co.,
Oriental Booksellers & Publishers,
46, Great Russell Street,
London, W. C. 1.

Arthur Probsthain,
Oriental Booksellers & Publishers,
41, Great Russell Street,
LONDON, W. C. I.

Messrs. W. Heffer & Sons Ltd.,
Booksellers and Publishers,
3 & 4 Petty Cury, Cambridge,
ENGLAND.

Leipzig: Bernhard Liebisch,
Kurprinzstrasse 6,
LEIPZIG, C. 1., GERMANY.

Otto Harrassowitz,
Querstrasse 14,
LEIPZIG.

Karl W. Hiersemann,
Königstrasse 29,
LEIPZIG.

Second Volume under Preparation.

To
My Alma Mater,
The University of Calcutta,
Whose Guiding Principle
I always take to be :

خردمند باشد طلبگار علم
که گروست پیوسته بازار علم

INTRODUCTION

The book forms the first volume of an account of the modern poets and poetry of Persia. Two other volumes will complete the projected work, *Sukhanvarān-i-Īrān Dar 'Asr-i-Ḥāzīr*, the first two including the present one giving an account of the writers in verse, and the third that of the writers in prose.

We are aware that the ancient poetic literature of the land of Iran has a great fascination for the general readers both for its antiquity and its wealth of imagination, subtlety of thought and profundity of insight. Firdawsī and Sa'dī, 'Umar Khayyām and Jalālu'd-Dīn Rūmī, Ḥāfiz and Farīdu'd-Dīn 'Aṭṭar are as widely known to-day as Homer and Shakespeare, Milton and Tennyson, Wordsworth and Coleridge. Indeed it is the literature of Persia, far more than her political independence, that eloquently speaks of the greatness of the land and people of Iran.

It needs no saying that the poetry and general literature of Persia like that of other living countries have passed through different stages forming different epochs of evolution. The earliest of these epochs is represented by the poetry of the Samanid period (874-999 A.D. or 261-389 A.H.) with Rūdagī and Daqīqī—the fathers of Persian poetry—as its two most powerful exponents.

The second epoch is represented by the poetry of the Ghaznavid period (962-1186 A.D. or 351-582 A.H.) noted for the classics of 'Unṣurī, Firdawsī, Asadī, Farrukhī, 'Asjadī and Minūchihri.

The third epoch may be taken to comprise two periods of poetic effusions, namely, of the Seljūq (1037-1300 A.D. or 429-700 A.H.) and the Khwārazmshāh (1077-1231 A.D. or 470-628 A.H.), Anwarī, 'Umar Khayyām, Sanā'ī, Sa'd-i-Salmān, Khāqānī

and Nizāmī are the universally acclaimed representative poets of this great epoch.

The fourth epoch was ushered in by the development of the diadactic and mystical poetry of Farīdu'd-Dīn 'Aṭṭar, Jalālu'd-Dīn Rūmī, Sa'dī and Ḥāfiz during the period of Mongol rule (1220-1335 A.D. or 617-736 A.H.).

The inauguration of the next epoch took place by the development of the poetry of the Qajarid period (1785-1926 A.D. or 1200-1345 A.H.) with Yaghmā of Jandaq, Qā'ānī, Surūsh and Qāyim Maqām-i-farāhānī as its chief minstrels. It is in this epoch that one can mark the beginning of the modern poetry and literature of Persia.

The living poets who find place in this work belong to the Pahlavi period i.e. the modern period, thirty-three of them being dealt with in the present volume.

It will be noticed that we have introduced them in the order of their names, as any other arrangement is sure to be embarrassing. A chronological development of poetry through the writings of these poets has been attempted nevertheless, and the results have been embodied in a dissertation reserved for Vol. III, to complete the present anthology and biographical commentary. The thirty-three poets who fill the present volume are :—

1. Adib-i-Pishāvarī.
2. Adib-i-Nīshāpūrī.
3. Īraj Mīrzā.
4. Badī'u'z-Zamān of Khurāsān.
5. Parvīn-i-I'tīshāmī.
6. Pūr-i-Dāwūd.
7. Ḥabīb-i-Yaghmāī.
8. Ḥisām Zādeh.
9. Dr. Maḥmūd Khān Afshār.
10. Dehkhudā.
11. Rashīd-i-Yāsīmī.
12. Ra'dī.
13. Rauḥānī.

14. Sālār-i-Shīrāzī.
15. Sayyid Ashrafu'd-Dīn of Gilān.
16. Shabāb-i-Kirmānshāhī.
17. Shūrīdeh-i-Shīrāzī.
18. 'Ārif-i-Qazvīnī.
19. 'Abdu'l-'Azīm Khān of Gurgān.
20. 'Ishqī.
21. 'Aṭā.
22. Ghamām of Hamadān.
23. Furāt.
24. Farrukh of Khurāsān.
25. Farrukhī-i-Yazdī.
26. Furūghī.
27. Farhang.
28. Kamālī of Iṣfahān.
29. Muḥamad Kiṣmāī.
30. Maliku'sh-Shu'arā Bahār.
31. Nādirī.
32. Naṣru'llāh Falsafī.
33. Yāsāī.

Among this galaxy of the poets and poet-singers of modern Persia figures Maliku'sh-Shu'arā, who may be reckoned even in an official sense the Poet Laureate of Modern Persia. The list is graced also by the name of Parvīn-i-I'tiṣāmī, a poetess of fame.

We may note with pride that the poet, Adīb-i-Pīshāvarī who comes in first alphabetically is an Indian by origin. Among the rest, Īraj Mīrzā ranks as a prince; 'Aṭā as Governor of Tabrīz; Sālār was once Military Official of Qawāmu'l-Mulk; Yāsāī is the Vice-President of the Mejlis—the Persian Parliament; Furūghī stands as brother to Dhakāu'l-Mulk, the Minister of Foreign Affairs; Nādirī can trace his descent from Nādir Shāh, the great conqueror of India; Farrukhī of Yazd is a professed Bolshevik; 'Ishqī is an avowed republican shot dead by a mysterious hand; Pūr-i-Dāwūd is a trained scholar deputed by the Persian Government to the Viswa-Bharatī, the institution founded by Rabindra-

nath Tagore, India's great poet; Dehkhudā is the Principal of the Tehran Law College; Ḥisām Zādeh and Ra'di are heads of two Intermediate Colleges; Ḥabīb-i-Yaghmāi who is a grand-son of the well-known Qajarid poet, Yaghmā of Jandaq; 'Abdu'l-'Azīm Khān of Gurgān, Naṣru'llāh Falsafī and Badī'u'z-Zamān of Khurāsān serve as professors; Dr. Afshār is the editor of *Āyendeḥ*, a well-known Magazine; Rashīd-i-Yāsīmī is an officer attached to the Royal Court; Adīb-i-Nishāpūrī is noted as a teacher; Shabāb-i-Kirmānshāhī is the editor of the daily *Faṣāḥat*; Shūrīdeh was a trustee of the Waqf property attached to the sepulchre of Sa'di and 'Arif passes as a spirited singer. Farrukh-i-Khurāsānī is a wealthy merchant; Muḥammad Kismāi passes his time in horticulture; Sayyid Ashrafu'd-Dīn, Ghamām and Kamālī are the editors of *Nasīm-i-Shimāl*, *Ulfa* and *Payḳār* respectively; Farhang is a Collector; Rauḥānī, the humourous poet, serves in the Tehran Municipality and Furāt is a Criminal Investigator.

These poets and poet singers may be broadly classified under four heads:—

1. Those writing in the old style and dealing with old themes. Under this class one may name Adīb-i-Pishāvari, Adīb-i-Nishāpūrī, Badī'u'z-Zamān, Salār-i-Shīrāzī, Shabāb, Shūrīdeh, Ghamām, Furūghī, Nādirī and Ra'di.
2. Those writing in the old style but dealing with new themes. Under this class one may mention such names as Īraj, Parvīn, Pūr-i-Dāwūd, Ḥabīb-i-Yaghmāi, Afshār, Dehkhudā, Rashīd-i-Yāsīmī, Rauḥānī, Ashraf, 'Arif, Farrukhī-i-Yazdī, Kismāi, Maliku'sh-Shu'arā, Falsafī, Kamālī, Farrukhī of Khurāsān, 'Aṭā, Yāsāi and Furāt.
3. Those writing in the new style and dealing with new themes. Under this class one may put down such names as Ḥisām Zādeh, 'Ishqī and Farhang.

4. Those making their mark also as composers of songs. Under this head one must mention with pride the name of 'Ārif and Maliku'sh-Shu'arā.

By the term 'Writers in the old style' we mean those among the modern poets of Persia who have followed or tried to follow the classical style of such earlier poets as Firdawsī, Minūchihri, Sa'di and Ḥāfiz, especially the style of the two last mentioned poets. And by old themes we mean such subjects or topics as women's beauty, glory and praise of exalted personages, elegies, warfare and heroism.

By 'Writers in the new style' we are to understand those among the modern poets of Persia who have departed or tried to depart from the classical style and have invented or tried to invent new metres and followed new rules of rhyming apparently under the influence of European poetry, particularly French. And by new themes we are to understand such subjects or topics as patriotism, political constitution, political condition of Persia, regeneration of Persia, the curses of seclusion of woman (*Pardah*), reforms in marriages and other social customs and modern cults of democracy, socialism, communism and the like.

The proposed classification is just meant as a sort of guidance to beginners among the readers of modern poets and poetry of Persia, and is far from suggesting any reflection on the relative merit or demerit of any poet. We say this as a caution against all hasty remarks or criticisms based more or less upon personal likes and dislikes. Under each class there are some poets of outstanding merit, though it is difficult to predict how many of them will survive to fame. We must leave that to time, for time alone is after all the best judge and discriminator. Thus we are not with those who easily incline to deny all originality because some of the poets keep to the old style and handle old themes and incline as well to think lightly of the composition because of the adoption of a new style and treatment of new themes under the influence of modern civilization. Leaving aside these side-issues, in judging the quality of poetry, one must proceed to consider it from the

very fundamentals of poetry itself, the intermingling of and contest between the old and the new styles and ideas is not peculiar to the poetry of a particular period; it is the characteristic of all periods of poetic compositions with new pulsations of life. To our view this is essential to the literature of a progressive people, especially for the maintenance of the diversity of forms. This all-important consideration makes it necessary to detect into how many kinds the modern poetry of Persia can be divided.

As for the kinds of poetry, so far as themes are concerned, we may, generally speaking observe that the compositions in the old style go to make—

1. *Ghazals* i.e. lyrics, characterized by romantic elements.
2. *Qaṣīdas* i.e. odes characterized by unwarranted flattery and sentiments of devotion.
3. *Marthiya* i.e. elegies characterized by deep and sad reflections on the separation brought about by death.
4. *Razmia* i.e. epic poem narrating the great achievements of some hero in an elevated style.
5. *Ṣūfīāna* i.e. mystic poetry dealing with obscure secrets and communication between man and his Maker through inward and spiritual perception.

Among compositions in the new style, we detect the patriotic and satirical as the two outstanding forms. The satirical elements are also present, may be more palpably, in the poetry of the old style. And that which we choose to call patriotic comes no doubt under the diadactic. The epical type is almost conspicuous by its absence. Religion is the most delicate theme which has been scrupulously avoided for reasons best known to the poets and people of Persia. The absence of it among the various themes dealt with may as well be interpreted as an indication of the growing irreligion in the country as of the preoccupation of modern Persia for political and socio-economic problems.

Whatever the intrinsic worth of the new style of compositions and the modern poetry of Persia, characterized here and there by a reckless impatience for slavish adherence to all traditions of the

past and a rash assertion of freedom be, certain it is that through them is being moulded the idea of Persia to-day and to-morrow. Even behind and beneath all thoughtless imitation and chimerical speculation there perhaps lies unseen the methodical working of the hand of creative fervour the fulfilment and fruition of which remains yet to be seen.

One prominent characteristic of modern poetry of Persia is that there are many loan words from foreign languages, especially French. This is not certainly to be taken as a sign of poverty of the Persian language, for the Persian vocabulary has still an inexhaustible fund of words to enable the poets to adequately express their thoughts and ideas. If it is actually found that the poets of modern Persia have been making use of foreign words and expressions, we may take it to be just a passing phase and not a permanent feature. The skilled composers of Persian poetry wish perhaps to show that their poetry is neither out of fashion nor out of time with the literature of the Modern Western World, and that is all. But still we cannot avoid referring to the unnecessary use of words of European origin in Modern Persian poetry which, instead of beautifying the language spoils its sweetness. The present growing tendency of the Persian poets towards the use of foreign words if not checked now, will ruin the world-wide fame of the poetry. The Persian poets should exercise caution against the indiscriminate use of foreign words in their poetical compositions so that the tendency towards it may not grow stronger than it is to-day.

As for ourselves it was indeed a rare privilege that the journey to Persia brought us into direct contact with so many of the living poets and writers of modern Persia, an account of whose lives and poetry is being presented in this and the subsequent volumes not so much as a work of criticism but as a memento and as a very humble tribute to the God-gifted race of Iran, the message of the deathless poets and thinkers of which country has been a great solace in my life.

ديباچہ انگليسي

صفحہ	سطر	غزل	صحیح
۲۸۸	۱۸	چو من هیچ قراری	چو من قراری
۲۸۸	۲۱	هیچکس	هیچکس
۳۱۱	۱۰	دو	در
۳۱۵	۱۴	خویشست	خویشست
۳۱۸	۹	بسته	بسته
۳۱۸	۲۱	دنیار	دینار
۳۴۵	۱	کی تا	تا کی
۳۴۹	۱۲	بیشتر	بیشتر
۳۴۹	۱۲	بنجوری	بنجوری
۴۰۳	۵	بی	بی
۴۰۹	۱	غم	غم

صفحه	سطر	غاط	صحیح
۸۲	۲۳	قربش	قیریش
۸۷	۱	ملا بمت	ملا یمت
۹۱	۱۹	کو	گور
۹۸	۲۲	جلال الممالك	جلال الممالك
۱۱۱	۲۱	شررای	شراری
۱۳۹	۷	ابن	ابن همه
۱۴۰	۱۲	سیمرخ	سیمرخ بودم
۱۶۹	۱۶	بوحریره	بوهریره
۱۸۵	۵	گوهر	کهر
۱۸۵	۶	بوئیره	بویره
۱۸۸	۱۶	تا نه نبخشندت	تا نبخشندت
۱۹۵	۸	هوّا	حوّا
۲۰۵	۱۴	جنون	جیون
۲۱۰	۶	دل	دلال
۲۲۲	۱۸	طبّاش	طبّاش
۲۲۴	۸	ء	عزّ
۲۲۶	۸	استنباط	استنباط
۲۳۱	۱۲	س	پس
۲۳۸	۱۲	نکاه	نکاح
۲۶۶	۱۲	گزر	کز
۲۷۹	۸	سنه ۱۳۶۲	سنه ۱۳۴۲
۲۸۴	۱	حقیقت	حقیقت

غلط‌نامه

(تصحیح غلط‌های مهم)

صفحه	سطر	غلط	صحیح
۳	۱۵	اشار	اشعار
۹	۹	معلقات سبعة	معلقات سبع
۹	۱۲	جمعاً	جمعاً
۹-۱۰	۱۷-۱	حقیقتاً در حقیقة	حقیقة
۱۰	۳	معلقات سبعة	معلقات سبع
۱۱	۲	نپابد نپابد	نپاید نباید
۱۴	۲۰	بجائی	بجای
۱۵	۸	دسترس	در دسترس
۱۵	۲۴	خرابه	خرابه
۱۶	۱۲	موئی	موی
۱۷	۱۹	و گوید	گوید
۲۲	۱۰	فلاکیان	افلاکیان
۲۴	۱۴	نکشم	نکنم
۴۷	۱۹	ناشناست	فاشناست
۵۵	۲۱	وی	روی
۵۶	۷	ورنگ	اورنگ
۶۰	۱۹	توی	توئی
۶۰	۲۱	بیارید	بیارید
۶۴	۱۹	کلاسیکی	کلاسی

اسماء کتب و جراید

نهضت های ایران (البديع الزمان) ٣٢،	نامه عشقی (روزنامه) ٢٢٥،
نیرنگ سیاه یا کمیزان سفید (لملك الشعرا بهار) ٣٥٩،	نسیم شمال (روزنامه) ١٤٦،
ورتر (ترجمه نصرالله فلسفی) ٤١٤،	١٤٧، ١٤٨، ١٥٧، ١٥٨،
وقت (روزنامه) ٣٥٠،	١٥٩،
وندید (وندیداد) ٣٣٩،	نسیم صبا (روزنامه) ١٤٧،
هدایت الادب (اعبدالمعظم خان)	نشاط شباب (لشباب کرمانشاهی)
٢٢١،	١٧١،
یسفا، ٥٢،	نوبهار (روزنامه) ٩٣، ٣٥٨، ٣٥٩،
بشتها، ٥٢،	٣٦٤، ٣٧٦،

اسماء کتب و جراید

مرزبان نامه (امرزان رستم شروین)	کابل (مجله) ۳۷۱
۲۷۳	کتاب الاملاء (لعبدالعظیم خان)
مسمط نوروزیه (ارعدی) ۱۰۶	۲۲۱
۱۰۹	کلیله و دمنه، ۲۲۱
مصحف، ۱۵۷	کوشش (روز نامه) ۷۹
مطبوعات ایران (لادوارد براون)	کیمیای سعادت (لشباب کرمانشاهی)
۳۳۴	۱۷۱
مظالم ترکان خانون (لکمالی اصفهانی)	گاتها، ۵۲
۳۴۲	گل زرد (روز نامه) ۱۱۳، ۱۴۷
معلقات سبع، ۱۰	کلیستان (سعدی) ۶۴، ۱۸۷
مقامات حبیبی (لحبیب یغمانی) ۶۵	لآلی الادب (لاحمد سعادت) ۶۵
مقامات حریری، ۹	لسان العاشقین (لشباب کرمانشاهی)
ملا نصرالدین (روز نامه) ۱۵۰	۱۷۱
منتخبات اشعار فردوسی (لبدیع الزمان)	مثنوی سحر هلال (لاهل شیرازی)
۳۲	۱۸۰
منتخبات فردوسی در نضائج (ارشید)	مجلس (روز نامه) ۱۵۰
یاسمی) ۹۲	مجموعه ادبیات (مجله) ۲۰۶
منطق فارسی (لبدیع الزمان) ۳۲	مجموعه قصاید (لشباب کرمانشاهی)
میکروسکوپ و میکروسکوپی (لحسام)	۱۷۱
زاده) ۷۱	مخزن لآلی (لشباب کرمانشاهی)
میهن (روز نامه) ۳۱۳	۱۷۱، ۱۷۴

اسماء کتب و جرابد

- شرح حال منوچهری دامغانی (لحبیب یغمائی) ۶۵،
 شرح حال یغما (لحبیب یغمائی) ۶۴، ۶۵،
 شرق نردیک (روزنامه) ۷۹،
 شفق سرخ (روزنامه) ۱۵، ۷۹، ۳۱۳،
 شکرستان (لشبات کرمانشاهی) ۱۷۱،
 شهنامه (افردوسی) ۲۶۴، ۳۷۴، ۳۹۳، ۳۷۵،
 شیدوش و ناهید (لمیرزا ابوالحسن خان فروغی) ۳۲۶،
 صبح سعادت (روزنامه) ۱۵۰،
 صور اسرافیل (روزنامه) ۸۶، ۸۷، ۱۴۸، ۱۵۰،
 طوفان (روزنامه) ۳۱۲، ۳۱۳، ۳۱۴، ۳۲۴،
 طوفان هفتگی (مجله) ۳۱۴،
 عارفنامه (لایرج میرزا) ۱۴، ۱۵، ۱۹، ۲۰۷، ۳۴۱،
 عزیز و غزال (لسید اشرف الدین) ۱۶۱، ۱۴۷،
 عظمت و انحطاط رومیان (ترجمه دهخدا) ۸۸،
 علم بیان (لبدیع الرمان) ۳۲،
 غزلیات غمام (لغمام همدا) ۲۷۹،
 فارس نامه ناصری (احاج میرزا حسن شیرازی) ۱۸۰،
 فرایند الادب (لعبدالعظیم خان) ۲۲۰،
 فروغ تربیت (مجله) ۳۲۵،
 فرهنگ (روزنامه) ۳۳۴،
 فرهنگ فرانسه بفارسی (لدهخدا) ۸۸،
 فرهنگ کامل لغات فارسی (لدهخدا) ۸۸،
 فصاحت (روزنامه) ۱۷۱،
 فوق العاده (روزنامه) ۱۲۹،
 قابوس نامه (لنصر المعالی کیکاوس) ۲۷۳،
 قرآن، ۱۵۱، ۱۵۶، ۲۶۶، ۳۳۸، ۳۸۷،
 قرن بیستم (روزنامه) ۲۲۵،
 قواعد فارسی (لعبدالعظیم خان) ۲۲۰،
 قیصر نامه (لادیب پیشاوری) ۳، ۵،

اسماء کتب و جراید

- حماسه (لافی تمام) ۱۰،
 خاورستان (روز نامه) ۳۳۴،
 خرّمشاه (لیور داود) ۵۲،
 خورده اوستا، ۵۲،
 دانشکده (مجله) ۳۴۳، ۳۵۹،
 دبستان معرفت (اشباب کرمانشاهی)
 ۱۷۱،
 در وادی فراغنه (ترجمه نصرالله
 فلسفی) ۴۱۴،
 دستور زبان فارسی (عبدالعظیم خان)
 ۲۲۰،
 دیپل شاگرد (ترجمه رشید یاسمی)
 ۹۲،
 دیوان عارف (عارف قزوینی) ۱۹۳،
 ۱۹۵، ۱۹۷،
 دیوان عشقی (عشقی) ۲۲۶، ۲۴۹،
 رستمخیز (روزنامه) ۵۱،
 روح القوانین (ترجمه دهخدا) ۸۸،
 رهنما (روزنامه) ۱۵۰،
 ریگ وید (کتاب مقدس هندو)
 ۳۸۴،
 زادالمعاد (ل. محمد باقر مجلسی) ۲۰،
 زبان آزاد (روز نامه) ۱۸۷، ۱۸۸،
 زیور، ۱۵۷،
 زند، ۳۳۹،
 زهره و منوچهر (لابرج میرزا) ۱۴،
 ۲۱،
 ستاره (روز نامه) ۷۹،
 سخن و سخنوران (لبدیع الزمان) ۳۲،
 سرمایہ سعادت (لمیرزا ابوالحسن
 خان فروغی) ۳۲۶،
 سروش (روزنامه) ۸۷،
 سلطنت قباد و ظهور مزدک (ترجمه
 نصرالله فلافی) ۱۴۱،
 سویس (مجله) ۷۹،
 سه سرود مائی و هفت آراز معطلی
 ایران (لکنل محمد نقی خان)
 ۱۹۳،
 سیاست اروپا (لدکتر افشار) ۷۹،
 شرح تبریزی ۱۰،
 شرح حال ابن یمین (لرشید یاسمی)
 ۹۲،
 شرح حال سلمان ساوجی (لرشید
 یاسمی) ۹۲،

اسماء کتب و جرابد

- تاریخ اروپا در قرن نوزدهم و بیستم
میلا دی (ترجمه نصرالله فلسفی)
۴۱۴
- تاریخ انقلاب کبیر روسیه (ترجمه
نصرالله فلسفی) ۴۱۴
- تاریخ بیهقی (لابوالفضل حسن بیهقی) ۳
تاریخ بهلوی ۴۱۹
- تاریخچه یک کنیز (ترجمه کلنل
محمد تقی خان) ۱۹۳
- تاریخ سیستان ۳۵۹
- تاریخ شعرا ایران (عبد العظیم
خان) ۲۲۱
- تاریخ مختصر ایران (ارشید یاسمی)
۹۲
- تاریخ مفصل قرن هیجدهم (ارشید
یاسمی) ۹۲
- تاریخ نادر شاه (لنادری) ۴۰۴
۴۰۸
- تحفته الحسنیه (احسین قلیخان سلطانی
کلهر) ۲۵۷
- تحفته العراقین (اخاقانی) ۴۰۴
- تحلیل ماده و قوه (احسام زاده)
۷۱
- تعلیم و تربیت (مجله) ۳۲۵
- تعلیم فارسی (احسین دانش بگ)
۳۳۵
- تمدن قدیم (ترجمه نصرالله فلسفی)
۴۱۴
- نورات ۱۵۷
- نوفیق (روزنامه) ۱۴۷
- تیر شهاب (اشباب کرمانشاهی) ۱۷۱
- جان کلام (عطا) ۲۵۸
- جلد دوم نسیم شمال (لسید
اشرف الدین) ۱۴۷
- جنگل (روزنامه) ۳۵۰
- جوهری (کتاب) ۲۰
- چشمه نوش (لشباب کرمانشاهی)
۱۷۱
- جبل المتین (روزنامه) ۷۹
۱۵۰ ۳۵۸
- حدائق السحر (ارشید وطواط) ۱۳۷
۲۲۱
- حکم و امثال (لدنخدا) ۸۷، ۸۸

اسماء مال و قبایل و فرق

قاجار (قجر قاجاریہ) ۱۴، ۱۳، ۹
 ۲۴، ۲۸، ۵۶، ۵۷، ۵۸
 ۱۰۶، ۱۳۵، ۱۵۰، ۱۵۱
 ۱۹۱، ۱۹۹، ۲۰۱، ۲۰۷
 ۲۱۰، ۲۵۷، ۲۵۸، ۲۶۹
 ۳۵۸، ۴۱۹
 کاشغری، ۳۶۳
 کیان (کی) ۳۸، ۵۸، ۵۹، ۶۲
 ۷۳، ۷۷، ۱۴۴، ۱۶۵، ۱۸۷
 ۱۹۹، ۲۰۱، ۲۵۱، ۲۹۶
 ۳۳۳، ۳۳۷، ۳۴۳
 مغول، ۵۶، ۳۹۲
 ہخامنشی، ۷۰، ۷۴، ۲۵۰
 ہندو (ہندی) ۱۴۴، ۱۷۶
 ۳۰۰، ۳۳۴، ۳۴۱
 یونانی، ۳۷۹
 یہود، ۸۵، ۳۹۵

سامانیان، ۱۸۴، ۳۹۲
 سلجوقیان، ۱۸۴
 شیخی، ۱۶۹
 صفویہ، ۲۰
 صوفی، ۱۲، ۱۶۹
 عباسیان، ۱۸۴
 عثمانی، ۱۵۴، ۱۵۶، ۳۱۷
 ۳۳۵
 عرب، ۲، ۳، ۱۳، ۲۶، ۳۲
 ۵۲، ۱۳۹، ۱۴۰، ۲۶۹
 ۲۹۲، ۲۹۸، ۲۹۹، ۳۲۳
 ۳۵۳، ۳۶۴، ۳۹۲
 غزنوی، ۳۲، ۱۷۱
 فرانسوی، ۳۰، ۶۸، ۸۸، ۹۳
 ۱۱۶، ۱۹۳، ۴۱۴، ۴۱۵
 فرانگی، ۱۶۸، ۱۶۹، ۳۵۳

اسماء ملل و قبایل و فرق

ارمنی: ۳۹۵، ۳۱۶	بریطانی: ۱۰۰۰، ۱۰۰۲، ۲۲۲
آذربائی: ۱۴۶، ۷۹، ۱۱۱	بلوچانک: ۱۰۰۹
۳۳۰، ۳۱۹	افغانی: ۱۰۰۰، ۱۰۰۱
اسلام: ۱۱۸، ۱۰۵، ۳۳، ۱۰۰	دیر: ۳۶۱
۱۵۰، ۱۶۶، ۱۷۵، ۲۳۰	فرنگ: ۱۵۶، ۱۰۰، ۱۰۰۰، ۱۰۰۰
۲۶۵، ۲۷۵، ۲۸۷، ۳۷۹	۲۱۰، ۲۱۱، ۲۱۲، ۲۱۳
اسکانی: ۱۰۰	۲۱۰، ۲۹۹، ۲۵۰، ۲۰۰
افغان (افغانی): ۳۰۰، ۳۹۹	۲۹۸، ۲۹۳، ۳۶۵، ۳۱۹، ۳۰۷
۳۰۰، ۳۶۳	ترکمن (ترکمن): ۱۰۰، ۱۰۰، ۱۰۰، ۱۰۰
افغان: ۳۰۰	حضری: ۳۶۳
کلیس: ۱۰۰، ۱۰۰، ۱۰۰، ۱۰۰	دیری: ۱۶۹
۳۲۷، ۳۰۱، ۳۱۰، ۳۱۰	روسی (روس): ۱۰۰، ۱۰۰، ۱۰۰، ۱۰۰
۳۳۶، ۳۶۰، ۳۶۱، ۳۶۳	۱۶۰، ۱۰۹، ۱۰۰، ۱۰۰
۳۰۷، ۳۹۶	۲۹۹، ۲۵۹، ۲۰۰، ۲۰۰
ایرانی: ۱۰۰، ۱۰۰، ۱۰۰، ۱۰۰	۳۱۰، ۳۱۲، ۳۰۲، ۳۰۱
۱۲۶، ۱۰۰، ۱۰۰، ۱۰۰	۳۶۱، ۳۶۰، ۳۵۰، ۳۲۶
۱۹۷، ۱۰۰، ۱۰۰، ۱۰۰	۳۷۷، ۳۶۵، ۳۶۳، ۳۶۲
۲۵۰، ۲۵۰، ۲۵۰، ۲۵۰	۳۰۰، ۳۹۸
۳۰۱، ۳۱۷، ۳۲۲، ۳۲۲	رومانی: ۳۷۹
۳۰۰، ۳۵۳	زردشتی: ۱۰۰
۱۶۹، ۱۸۵	زند (سلسله زندیه): ۱۰۰
۳۶۳	ساسانیان: ۱۰۰، ۱۰۰، ۱۰۰
برمکیان: ۱۸۰	۲۹۲، ۲۵۳، ۲۵۰

اسماء اماکن

۳۶۰ ، ۳۴۰ ، ۳۰۲ ، ۳۰۰	هالاند، ۳۶۱
۳۷۷ ، ۳۶۴ ، ۳۶۳ ، ۳۶۲	هبارن، ۱۷۹
۴۱۰ ، ۴۰۵ ، ۳۹۷	همدان، ۲۰۰ ، ۲۲۵ ، ۲۴۸ ، ۲۶۷
۳۱۱ ، ۲۸۶ ، ۲۶۷ ، ۷۹	۲۷۸ ، ۳۵۶
۴۱۹ ، ۳۱۶ ، ۳۱۳	هندوستان (هند)، ۵۱ ، ۷۹ ، ۸۳
۳۷۷	۱۰۴ ، ۱۳۵ ، ۱۶۵ ، ۱۷۰
۱۸۱ ، ۱۵۴	۲۲۶ ، ۲۵۵ ، ۲۶۳ ، ۲۹۹
یونان،	

اسماء اماکن

کعبه، ۱۲، ۱۵۲، ۲۰۵، ۲۱۲	عرو دشت، ۱۲۵
۲۲۴، ۲۳۸	سکو، ۱۲۸، ۳۱۳
کلکته، ۷۹، ۱۰۵، ۲۴۹	مشهد، ۱، ۱۳، ۹، ۱۴، ۲۲، ۶۵
کنعان، ۱۴۴	۱۹۳، ۲۰۷، ۲۹۲، ۳۵۸
کمپیلوید، ۱۳۵	۳۵۹، ۴۰۴
گرگان، ۲۱۹	مصر، ۱۴۴، ۲۷۲، ۲۹۹
کنک، ۳۷۹، ۳۸۰	مکه، ۱۸۰، ۳۳۹
کیلان، ۶۲، ۱۴۸، ۱۴۹، ۱۵۸	منجوری، ۳۶۱
۲۵۷، ۲۶۷، ۳۲۶، ۳۵۰	موصل، ۲۴۹، ۳۱۲، ۳۱۷
لاهیجان، ۱۲۸، ۳۵۶	۳۶۲
لندن، ۱۱۴، ۱۶۰، ۲۶۳، ۲۶۱	مه که، رجوع شو. نه مکه.
۳۹۵	مهاباد، ۲۳۰، ۲۳۲، ۲۵۴
لنین گراد، ۳۵۰	نجف، ۲۹۹
لوزان، ۷۹	نجف، ۱۴۶، ۱۴۸، ۲۷۸، ۴۰۴
لهاور (لاهور)، ۳۰۰	نور، ۲۶۶
ماچین، ۱۲۰، ۲۶۳	نهادند، ۳۶۶
مازندران، ۳۵۰	نیشاپور، ۹، ۱۰، ۴۱۹
مداین، ۷۳، ۲۲۰، ۲۳۱، ۲۴۹	نیل (رود)، ۲۷۹
۲۵۰، ۲۵۲، ۳۳۹	واشتن، ۳۹۵
مرغاب، ۷۴	وبن (وینه)، ۸۵، ۲۳۴، ۳۹۵
مرو، ۲۰۹	هری (هرات)، ۳۶۲

اسماء اماکن

قزوین، ۸۴، ۱۴۶، ۱۴۸
۱۵۴، ۱۶۱، ۱۹۱، ۱۹۴
قسطنطنیه، ۲۲۵

قفقاز، ۲۵۰، ۳۳۴

قم، ۶۵، ۱۲۰، ۳۵۶، ۳۵۹

قندهار، ۲۹۹

قیروان، ۳۰۴

کابل، ۱۶۵، ۲۹۹، ۳۰۰
۳۷۱

کارون (رود) ۸۳

کاشان، ۱۲۰، ۳۵۶، ۳۵۸

کاشغر، ۲۰۷

کاشمر، رجوع شود به کشمیر.

کجور، ۳۶۶

کربلا، ۱۴۸، ۱۵۴، ۱۵۵، ۳۱۲
۳۳۵

کرمان، ۸۷، ۱۲۸، ۱۳۵، ۲۴۳
۲۴۴، ۲۴۵، ۲۶۷

کرمانشاه، ۵۱، ۹۲، ۱۷۱، ۲۵۷
۳۵۹

کرمانشاهان، رجوع شود به کرمانشاه

کشمیر، ۱۶۵، ۱۸۴، ۴۱۸

عراق، ۱۰، ۱۰۶، ۱۱۷
۱۳۷، ۲۵۸، ۲۹۲، ۲۹۸
۲۹۹، ۳۴۱، ۹۹۷

عمّان (بحر) ۸۳، ۳۴۹

غزنین، ۱، ۲۹۹

غوربند، ۲۹۹

فارس، ۷۰، ۷۴، ۱۳۵، ۱۴۵

۱۸۱، ۲۱۴، ۲۳۴، ۲۶۶

۳۳۵، ۳۴۱، ۳۹۲

فارباب، ۱۳۹

فرات (رود) ۲۹۹

فرانس، ۵۱، ۷۹، ۹۲، ۱۵۳

۲۱۹، ۲۲۵، ۳۲۵، ۳۵۰

۳۶۰، ۳۶۱، ۴۱۴، ۴۱۹

فرانسه، رجوع شود به فرانس.

فرخار، ۱۷۷، ۱۸۴

فرغانه، ۳۰۶

فرنک، رجوع شود به فرنگستان.

فرنگستان، ۲۹، ۵۴، ۱۱۳

۱۱۴، ۱۱۵، ۱۴۹، ۱۵۶

۱۶۱، ۱۷۰، ۲۱۹، ۳۸۱

۳۹۵، ۳۹۷

قادسیه، ۳۸

اسماء اماکن

ستخر، رجوع شود به استخر.

سرخس، ۳۶۳

سلیس، ۳۸، ۱۵۳

سمنان، ۶۴، ۴۱۹

سنندج، ۱۹۷

سوریه، ۵۱

سویس، ۷۹، ۸۶، ۳۳۴

سینا (وادی)، ۱۷۷

شام، ۳۷۹

شاهرود، ۴۱۹

شط العرب (دریا)، ۲۹۹

شمرون، رجوع شود به شمیران.

شمیران، ۳۱، ۱۳۰، ۱۵۸

۳۳۵، ۲۳۹، ۲۴۲، ۳۵۶

شیراز، ۷۰، ۱۳۵، ۱۳۶، ۱۳۷

۱۳۹، ۱۴۱، ۱۸۰، ۱۸۱

۱۸۲، ۳۵۶

صفاهان، رجوع شود به اصفهان.

صفین، ۳۶۱

طاق کسری، ۱۹۵

طیس، ۳۳۴

طرابلس، ۱۸۷

طور (کوه)، ۲۶۲، ۳۲۸

طوس، ۱۰، ۱۴۹، ۳۰۱

طهران، ۱، ۱۳، ۱۵، ۱۸

۳۲، ۳۸، ۵۱، ۶۴، ۶۵، ۷۹

۸۳، ۸۴، ۸۵، ۸۷، ۹۲، ۹۸

۱۰۶، ۱۱۲، ۱۱۳، ۱۳۹

۱۴۶، ۱۴۷، ۱۴۸، ۱۵۰

۱۵۴، ۱۵۸، ۱۵۹، ۱۷۰

۱۸۰، ۱۸۱، ۱۸۵، ۱۹۱

۱۹۲، ۱۹۴، ۱۹۷، ۱۹۸

۱۹۹، ۲۰۷، ۲۱۹، ۲۲۰

۲۲۱، ۲۲۵، ۲۲۶، ۲۳۲

۲۴۰، ۲۴۲، ۲۴۳، ۲۴۹

۲۵۷، ۲۵۸، ۲۸۶، ۳۱۲

۳۱۵، ۳۲۵، ۳۲۶، ۳۳۴

۳۴۱، ۳۵۶، ۳۵۸، ۳۵۹

۳۶۴، ۳۶۷، ۴۱۴

طهرزن، رجوع شود به طهران.

عبدالعظیم، حضرت - ۱، ۲۲۵

عجم، ۳۸، ۱۰۶، ۱۳۹

۱۴۴، ۱۴۸، ۱۵۴، ۱۶۸

۲۳۰، ۲۲۳، ۳۳۶، ۳۴۷

۳۶۹، ۳۹۲

اسماء اماکن

دژهوخ، ۳۳۹	حبش، ۴۰۵
دستجرد (دستگرد)، ۱۹، ۴	حجاز، ۱۰، ۱۱۷، ۲۱۱
دماوند (کوه)، ۳۶۵، ۲۴۹	۲۹۹
دهلی، ۳۰۰، ۲۹۹	حسن آباد، ۸۵
رشت، ۱۵۴، ۱۴۶، ۶۵، ۵۱، ۳۸	حلب، ۲۶۹، ۲۶۸، ۲۰۷
۲۵۷، ۱۹۱، ۱۶۱، ۱۵۸	۲۹۹
روسیه، ۲۹۲، ۱۵۴، ۱۴۹، ۸۱	خارکوف، ۳۲۵
۳۶۰، ۳۵۰، ۳۲۵، ۳۱۲	ختا، ۳۱۹، ۱۸۷
۴۱۴، ۳۹۵، ۳۶۱	ختن، ۳۰۷
روم، ۴۰۵، ۳۷۹، ۳۰۳، ۲۵۲	خراسان، ۱، ۱۳، ۱۲۰، ۱۸۱
ری، ۱۸۲، ۱۳۷، ۸۳، ۵۶	۱۹۳، ۲۶۶، ۲۸۶، ۲۹۲
۲۴۸، ۲۲۵، ۲۱۵، ۲۰۲	۲۹۹، ۳۳۴، ۳۵۸، ۳۶۳
۳۷۶، ۳۶۶، ۳۶۵، ۲۹۸	۳۶۷، ۳۷۷، ۳۹۳، ۴۰۴
۴۰۹، ۳۸۰، ۳۷۷	خزر (دریا)، ۸۳، ۳۴۹
زابل، ۳۶۲	خلج، ۳۳۸
زنجان، ۳۵۶، ۱۶۰	خوارزم، ۱۸۷
زنگبار، ۳۰۳	خور، ۶۴
ژاپان (ژاپون)، ۳۶۱، ۲۶۳، ۳۹۵	خوی، ۱۵۳
ژرمن، رجوع شود به آلمان.	داراب، ۱۳۵
ژنو، ۷۹	دامغان، ۶۵، ۴۱۹
ساوم، ۶۵	دجله (رود)، ۱۷۱، ۱۸۷، ۲۹۹
سبزوار، ۱، ۴۱۹	۳۳۹

اسماء اماکن

بصره '۳۸۷' '۳۱۷'	پطرز بورک، '۳۵۰'
بغداد '۱۸۷' '۱۷۱' '۵۱' '۱۲'	پطر گراد، '۲۹۵' '۱۴۹'
'۲۴۹' '۲۱۲' '۳۱۷' '۳۵۹'	پمپی، '۳۶۶'
بلخ '۱۶۵'	پنجاب، '۲۷۹'
بلوچستان '۱۳۵'	پیشاور، '۱' '۳۰۰' '۳۳۳'
بمبئی '۲' '۵۱' '۵۲' '۶۵'	تاتار، رجوع شود به تاتار.
'۷۹' '۱۴۷'	تبت، '۳۶۲' '۳۹۵'
بنگال، '۱۰۳'	تبریز، '۱۳' '۵۹' '۶۵' '۱۰۶'
بوداپست، '۳۳۲'	'۱۰۹' '۱۲۰' '۱۲۸' '۱۶۱'
بوشهر، '۱۳۵' '۳۳۶'	'۱۹۲' '۲۰۷' '۲۱۴' '۳۶۳'
بهبهان، '۱۳۵'	تتار، '۵۶' '۱۴۱' '۱۷۲' '۱۷۷'
بیابانک، '۶۴' '۱۹۲'	'۳۳۸'
بیت المقدس، '۲۳۹'	تجربش، '۲' '۳۱'
بیروت، '۵۱'	تفلیس، '۳۵۰'
بیستون (کوه)، '۳۶' '۱۹۵' '۱۹۹'	توران، '۴۰۵'
'۲۱۳'	تولون، '۳۶۱'
بارس، رجوع شود به فارس.	تونس، '۲۹۹'
باریس، '۳' '۵۱' '۵۳' '۸۶'	تیسفون، '۴۶'
'۱۱۶' '۱۲۲' '۲۶۳' '۲۹۲'	جندق، '۶۴' '۴۱۹'
'۳۲۱' '۳۳۴' '۳۳۵' '۳۶۱'	چهار محال، '۸۷'
بازار گاد، '۷۰' '۷۳' '۷۴' '۷۵'	چین، '۹۰' '۱۶۱' '۲۵۲' '۲۵۵'
بروس، '۳۹۵' '۳۰۱'	'۲۶۱' '۳۶۳' '۳۸۰' '۳۹۵'

اسماء اماکن

۲۴۸ ۲۳۴ ۲۳۳ ۲۳۰
 ۲۵۲ ۲۵۱ ۲۵۰ ۲۴۹
 ۲۵۶ ۲۵۵ ۲۵۴ ۲۵۳
 ۲۶۵ ۲۶۴ ۲۵۹ ۲۵۸
 ۲۷۳ ۲۷۲ ۲۷۱ ۲۷۰
 ۲۸۰ ۲۹۹ ۲۹۸ ۲۹۵
 ۳۱۳ ۳۱۲ ۳۱۱ ۳۰۲
 ۳۲۵ ۳۲۲ ۳۲۱ ۳۱۴
 ۳۳۷ ۳۳۶ ۳۳۵ ۳۳۴
 ۳۵۰ ۳۴۹ ۳۴۸ ۳۴۱
 ۳۶۲ ۳۶۰ ۳۵۹ ۳۵۸
 ۳۷۹ ۳۷۸ ۳۷۶ ۳۶۴
 ۳۹۶ ۳۹۲ ۳۹۱ ۳۸۰
 ۴۲۰ ۴۱۴ ۴۰۹ ۴۰۵ ۳۹۸
 ابطالیا ۳۶۰
 این بابویه (قبرستان) ۲۲۵
 بادکوبه ۳۳۴
 باکو ۳۵۸
 بالکان ۸۵
 بحرین ۱۳۳
 برج ایفل ۲۵۰
 برلین ۱۹۳ ۷۹ ۵۳ ۵۲ ۵۱
 ۱۹۵ ۱۹۷ ۱۹۲
 بشرویه ۳۲

الوند (کوه) ۹۳ ۳۶۶
 امام زاده صالح ۲
 امام زاده عبدالله ۱
 اندلس ۳۸
 انگلستان ۳ ۷۹ ۱۳۳ ۱۵۳
 ۲۰۱ ۲۴۷ ۳۳۴ ۳۶۰
 ۳۶۱
 ایران ۵ ۱۱ ۱۳ ۱۵ ۱۷
 ۱۹ ۲۰ ۲۱ ۲۴ ۲۷ ۲۸
 ۳۲ ۳۵ ۳۶ ۳۸ ۳۹ ۵۱
 ۵۶ ۵۸ ۶۰ ۶۱ ۶۲ ۶۴
 ۶۵ ۶۶ ۷۱ ۷۴ ۷۵ ۷۷
 ۷۸ ۷۹ ۸۳ ۸۵ ۸۷ ۸۸
 ۹۲ ۱۰۴ ۱۰۹ ۱۱۳ ۱۱۴
 ۱۲۶ ۱۳۳ ۱۴۶ ۱۴۹ ۱۵۰
 ۱۵۱ ۱۵۲ ۱۵۴ ۱۶۳
 ۱۶۳ ۱۶۴ ۱۶۷ ۱۷۰
 ۱۸۵ ۱۸۷ ۱۹۱ ۱۹۲
 ۱۹۳ ۱۹۵ ۱۹۷ ۱۹۸
 ۲۰۱ ۲۰۲ ۲۰۴ ۲۰۵
 ۲۰۶ ۲۰۷ ۲۰۹ ۲۱۰
 ۲۱۲ ۲۱۴ ۲۱۶ ۲۱۹
 ۲۲۰ ۲۲۱ ۲۲۲ ۲۲۳
 ۲۲۴ ۲۲۵ ۲۲۶ ۲۲۷

اسماء اماکن

آذر بائیجان '۶۳ '۱۰۶ '۲۰۶
'۲۱۱ '۲۱۳ '۲۵۷
آذر بایگان رجوع شود به آذر
بائیجان.

آسیا '۳۵ '۷۴ '۲۵۵

آشتیان '۱۰۶

آزاس ولرن '۳۶۱

آلمان '۵۴ '۷۹ '۱۴۴ '۱۵۴
'۱۵۹ '۱۹۳ '۳۱۷ '۳۶۰
'۳۶۱

آمریک رجوع شود به آمریکا.

آمریکا '۱۵۹ '۲۰۴ '۲۵۸ '۳۶۱
'۳۹۵

آمو (رود) '۱۷۱

ابرقو '۳۴۱

اتک (رود) '۳۰۰

ارپ رجوع شود به اروپا.

ارس (رود) '۲۱۴

ارم '۹۱ '۳۰۳ '۳۸۰

ارمن رجوع شود به ارمنستان.

ارمنستان '۸۳ '۲۱۶

ارمنیه رجوع شود به ارمنستان.

اروپا '۲۸ '۲۵ '۷۹ '۸۵ '۸۶
'۱۵۴ '۱۵۵ '۱۵۷ '۱۶۱ '۱۹۹
'۲۰۰ '۲۱۹ '۲۵۵ '۲۶۷
'۳۲۵ '۳۲۶ '۳۴۲ '۳۵۰ '۳۶۰
'۳۹۸ '۴۱۴

ارومی '۳۸ '۱۵۳

ارومیه رجوع شود به ارومی.

استانبول رجوع شود به اسلامبول.

استخر '۳۶ '۲۳۱ '۲۰۱ '۳۲۹
'۳۴۰

اسلامبول '۸۶ '۸۷ '۱۹۱ '۱۹۵
'۲۰۶ '۲۱۱ '۲۱۶ '۲۵۸ '۲۶۷
'۳۳۴ '۳۳۵ '۳۴۲ '۳۵۹

اصفهان '۱۸ '۶۵ '۸۷ '۱۱۷

'۱۲۸ '۱۷۰ '۲۰۲ '۲۳۵

'۲۵۲ '۲۶۷ '۲۷۹ '۲۸۶

'۳۴۱ '۳۵۶ '۴۱۹

اطریش '۱۵۴ '۳۶۰

افریقا '۳۱۷ '۳۶۱ '۳۹۵

افریک رجوع شود به افریقا

افغانستان '۱ '۳۶۰ '۳۶۲

البرز (کوه) '۸۲ '۸۲ '۳۶۶

'۴۱۶

اسماء رجال

یوسف (نبی علیہ السلام) '۱۶۴	یزدگرد '۶۲ '۲۳۲
'۲۶۷ '۲۱۰ '۱۷۸ '۱۷۶	یعقوب (نبی علیہ السلام) '۱۵۴
'۳۱۷	'۱۷۶ '۲۱۰ '۳۱۷
یوسف مسید - (پدر غمام) '۲۷۸	یعقوب '۳۸۰
یوشع (بن نون) '۱۵۴	یغما' میرزا ابوالحسن - '۶۴ '۶۵
یونس (نبی علیہ السلام) '۳۴	ابن یمین '۹۲
'۱۵۴	

اسماء رجال

نظام الدوله ميرزا حسين خان -
 ۱۹۲ '۲۰۶ '۲۰۹ '۲۲۷
 ۳۱۲ '۳۱۶
 وحيد دستگردى (مدير مجله)
 ارمغان ۱۹۰۵
 رشيد وطواط - ۱۳۷ '۳۲۱
 وليد (بكم) (رخلدى نبي نيمه) ۲
 ويلسون ۳۵۸
 ويهلم (پادشاه آلمان) ۱۵۵ '۱۵۵
 ۱۵۹ '۱۶۲ '۳۰۰
 ناصر (ناصر خسرو) ۲۷۷
 ناصر الدين شاه ۱۰۶ '۱۰۶ '۱۲۵
 ۱۸۰
 ناصر الملك ۸۷
 ناک، دکتر کاليداس - ۱۰۵
 نبي، رجوع شود به احمد -
 فرسى (پادشاه) ۶۲
 نریمان، ۲۲۳، ۳۰۱
 نصر الله فلسفى ۱۵-۴۱۸
 نصر الله بن محمد عبد الحميد، ۲۲۱
 نصره الدوله، رجوع شود به فيروز
 ميرزا .

نظام الدوله - حسين قاين خان - ۱۸۰
 نظام السلطنه، رضا قاين خان - ۱۳۵
 ۱۴۵
 نظامى، ۸۸
 تبيب الدوله، حاج ميرزا احمد -
 ۷۰
 دول ۱۰۳، ۱۰۴
 نوح (نبي عليه السلام) ۳۹، ۱۵۴
 ۳۶۷
 نادى، حاج ملا - ۱
 نادى، ملا - (بدر عارف قزوينى)
 ۱۹۱
 نادى محمد آبادى، حاج شيخ - ۸۴
 ۸۵
 داروت، ۱۷۹
 هاشم ميرزا (افسر) ۱۹
 ملاكو، ۱۸۷
 همرا، ۱۸۱
 هود (نبي عليه السلام) ۱۵۴
 هوکو، ۴۱۴
 ياسائى، ميرزا عبدالله خان - ۱۹-۴
 ۴۲۰

اسماء رجال

موتق الدولة، ۱۹۱	مسیح رجوع شود به عیسی.
موسی (بیغمبر علیه السلام) ۹۱، ۵۵	مسیحا، رجوع شود به عیسی.
۱۴۳، ۱۵۴، ۱۵۶، ۲۶۲	مشیرالدوله، ۲۵۷
مولانا رومی، ۲۲۹	مصطفی، رجوع شود به احمد صلعم.
میلتون، ۱۸۱	مظفرالدین شاه قاجار، ۱۳، ۱۵۱
نابلیون، ۱۵۴، ۱۶۹، ۲۵۰	۱۸۰، ۱۹۱، ۱۹۸، ۲۵۷
۳۶۰، ۳۶۱	۳۵۸
نادر شاه (افشار) ۱۶۶، ۱۹۷	معاذ السلطنه، ۸۷
۱۹۹، ۲۹۵، ۲۹۹، ۳۸۰	معاون الدوله، ۸۵
۴۰۴، ۴۰۸، ۴۰۹، ۴۱۰	معزی، ۳۷۴
نادری، محمد حسین میرزا امیر الشعرا -	معن، ۱۸۴، ۳۷۶
۱۵، ۴۰۴-۴۱۳	ابن مقفع، ۲۲۱
نوذر، ۱۶۲	ملك الشعرا، رجوع شود به بهار.
نوشروان، رجوع شود به نوشیروان.	ملك ایرج (نای ایرج میرزا) ۱۳
نوشیروان، ۱۱، ۶۲، ۱۸۵	منتسکیو، ۸۸
۲۲۳، ۲۴۹، ۲۵۱، ۲۵۲	منیجو، ۳۶۱
۲۵۳، ۳۰۱، ۴۲۰	منصور (حلاج) ۱۴۳
نیکلا (شاه روس) ۱۴۹، ۱۵۴	منصور، ۳۸۰
۱۵۵، ۲۱۲	منوچهر، ۳۱۴
نیمتاج خانم سلیماسی، ۳۸	منوچهری (ابوالنجم احمد بن قوص)
واشنگتن، ۳۶۱	۳۳، ۶۵، ۸۲، ۱۸۷
وامق، ۱۳۷	منبزه (دختر افراسیاب) ۲۶۴

اسماء رجال

۸۶، ۸۵	کنته ۳۷۹
محمد ذکریا رازی ۲۳	کتواد ۳۱۷
محمد علیشاه مخلوع (قاجار) ۸۷، ۸۶	کودوز ۱۷۰، ۱۶۵
۲۶۵، ۱۵۱، ۱۵۰، ۱۵۸	کیو ۱۶۷، ۱۶۳، ۱۶۰، ۱۵۷
۳۷۸	۳۶۵، ۳۵۱
محمد کاکلمه (پدر فرات) ۲۸۶	لافوتیس ۱۶۸
محمد کسائی ۳۵۷-۳۵۰	لامارتین ۱۶۳، ۱۶۱
محمد ولیدخان (پدر رشید باهمی)	لقین ۱۰۵
۹۳	لقین ۶۸
محمد ولی میرزا ۲۵۷	ابی ۳۷، ۱۶۱، ۱۶۶، ۳۰۵
محمود (سلطان محمود غزنوی)	۵۰۰
۳۸۰، ۱۸۲	۱۰۵
مخبراللطیفه ۲۵۱	ملك ابن اس ۱۶۹
مدین سید حسن ۱۹۲، ۲۱۰	مدنی (بخش معروف) ۳۳
۳۵۷، ۲۱۵	منتخب ۳۷
مرساوس ۲۸۵	مجنون ۱۷۶، ۱۶۱، ۱۳۷
مریم (مادر حضرت عیسی) ۵	۲۰۵، ۳۱۹، ۵۰۰، ۵۱۳
مریم ۲۳۹، ۲۳۷، ۲۳۶، ۲۳۴	محمد، آخوند مال ۱
۲۵۳، ۲۵۱، ۲۵۰	محمد ابراهیم (پدر قرحی بزدی) ۳۱۱
مزدك ۴۱۴	محمد باقر مجلسی مال ۳۰
مستوفی المالک میرزا حسن خان	محمد خامس (سلطان عثمانی) ۱۵
۳۷۷، ۳۷۶	محمد خان قزوینی میرزا ۵۲، ۵۳

اسماء رجال

- ابوالناسم میرزا (یدر نادری) ٤٠٤،
 قباد (یدر نوشیروان) ٤١٤، ١٩٩،
 قوام السلطنه، میرزا احمد خان -
 ١٩٣، ١٩٢، ١٩٨، ١٩٩، ٢٠٨،
 ٣٢٤،
 کمال السلطنه، ١٨،
 کمال الملك، ١٠٨،
 کمالی اصفهانی، میرزا حیدر علی - ١٨،
 ١٩، ٣٤٩ - ٣٤١،
 کمبوج، ٦٢،
 کوچک خان جنگلی، میرزا - ٣٥٠،
 کورس، رجوع شود به کورش.
 کورش، ٦٢، ٧٠، ٧٤، ٢٢٣،
 ٣٠١، ٣٩٢،
 کوردش، رجوع شود به کورش.
 کوهمکن، رجوع شود به فرهاد..
 کوهی، حسین - ١٤٧،
 کیخسرو، ٦٢، ٢١٤، ٣١٥،
 ٣٢٢، ٣٧٩، ٤٠٥،
 کیفباد، ١٦٦، ٢١٤، ٣٠١،
 ٤١٠،
 یکاوس، رجوع شود به کاوس.
 کیومرث، ٣٧٩،
- ابوالناسم میرزا (یدر نادری) ٤٠٤،
 قباد (یدر نوشیروان) ٤١٤، ١٩٩،
 قوام السلطنه، میرزا احمد خان -
 ١٩٣، ١٩٢، ١٩٨، ١٩٩، ٢٠٨،
 ٣٢٤،
 کمال السلطنه، ١٨،
 کمال الملك، ١٠٨،
 کمالی اصفهانی، میرزا حیدر علی - ١٨،
 ١٩، ٣٤٩ - ٣٤١،
 کمبوج، ٦٢،
 کوچک خان جنگلی، میرزا - ٣٥٠،
 کورس، رجوع شود به کورش.
 کورش، ٦٢، ٧٠، ٧٤، ٢٢٣،
 ٣٠١، ٣٩٢،
 کوردش، رجوع شود به کورش.
 کوهمکن، رجوع شود به فرهاد..
 کوهی، حسین - ١٤٧،
 کیخسرو، ٦٢، ٢١٤، ٣١٥،
 ٣٢٢، ٣٧٩، ٤٠٥،
 کیفباد، ١٦٦، ٢١٤، ٣٠١،
 ٤١٠،
 یکاوس، رجوع شود به کاوس.
 کیومرث، ٣٧٩،
- کامبیز، ٧٤،
 کاظم آشتیانی، ١٨،
 کاظم عصار، سید - ٣٢،
 کاوس، ١٣٠، ١٦٢، ١٦٧،
 ١٧٣، ١٨٧، ٢٦٤، ٢٩٦،
 ٣٠١، ٣١٤، ٣٧٩، ٤١٠،
 کاوه، ٣٨، ١٧٤، ١٩٩، ٣١٧،
 ٣٣٦،
 کرام الکاتبین، ١٥٥،
 کرزن، لارد - ٢٤٧،
 کرویانکین، ٣٦١،
 کزرسس، ٣١٦،
 کسری، ١٥٢، ١٩٥، ٢٣٢،
 ٢٥٠، ٣٤٩، ٤٠٩،

اسماء رجال

فروغی، میرزا محمد علیخان ذکاء الملائک۔

(وزیر امور خارجه ایران) ۲۲۵،

فرمان، ۱۹۵ ۱۶۱ ۱۵۳

۱۹۹ ۲۵۰ ۲۵۱ ۳۱۹

۵۰۰

فرهنگ، میرزا مرتضی خان - ۳۳۴ -

۳۵۰

فریدون، ۱۸۷ ۱۶۵ ۱۰۸

۱۹۹ ۲۶۱ ۳۱۱ ۳۱۵

۳۷۵

ادوالقراء، ۲۵۷

فالاطون، ۱۱۵

فلك المعالی، میرزا محمد صادق

(یدر فرهنگ) ۳۳۴،

فیروز (یادشاه) ۶۲،

فیروز میرزا نصره الدوله، ۳، ۱۹۸

۲۵۷

قالانی، میرزا حبیب الله - ۹،

قارون، ۱۱۸، ۱۷۳، ۳۸۵

قارن، ۳۱۷

ابوالقاسم، حاج سید - (یدر عشقی)

۲۲۵

غلام حسین برو جردنه، شیخ - ۱۸۵

غلام حسین میرزا (یدر ابرج میرزا)

۱۳

غلام محمدانی، محمد يوسف - ۱۸۸

۳۸۵

فاضل خان، ۹

فتحعلی شاه قاجار، ۱۳ ۱۱ ۱۰ ۹ ۸ ۷ ۶ ۵ ۴ ۳ ۲ ۱

غرات، میرزا عباسخان - ۱۰۱ - ۲۹۱

فرانسوا ژوزف (یادشاه اطیش)

۱۵۵ ۱۵۷

فرج الله خان، میرزا انبیا سالار

شیرازی (۱۳۵)

فرخ خراسانی، میرزا سید محمود -

۲۹۲ - ۳۱۰

فرخی سیستانی، ۳۰۱

فرخی یزدی، میرزا محمد - ۱۹۹

۲۲۶، ۳۱۱ - ۳۲۵

فردوسی، ۳۳، ۸۸، ۸۹، ۹۲

۳۷۳، ۳۷۵ - ۳۹۳

۵۱۵

فروغی، میرزا ابوالحسن خان - ۲۲۵ -

۳۲۳

اسماء رجال

عشقی، میر محمد رضا-۸۱، ۲۲۵-

۲۵۶

عطا، میرزا حسین خان سمیعی

ادیب السلطنه-۲۵۷-۲۷۷

بوالعلاء معری، ۳، ۲۶، ۱۸۱

۱۸۵

علی (بن ابیطالب امیر المؤمنین

علیه السلام) ۱۷۳، ۱۷۴، ۱۸۶

۳۶۷، ۳۹۲، ۳۹۵، ۴۰۸

۴۰۹

علی، شیخ- (یدر بدیع الزمان) ۳۲

علی اکبر، میرزا- (یدر عبدالعظیم خان

گرگانی) ۲۱۹

علی بیرنگ، ۲۰۰

علیشاه (جد نادری) ۴۰۴

علیخان، میرزا- (یدر سالار شیرازی)

۱۳۵

عمر (بن خطاب) ۱۸۶، ۲۳۲

عیسی (عایه السلام) ۵۵، ۱۴۳

۱۵۴، ۱۵۶، ۱۵۷، ۲۶۱

۲۶۸، ۳۶۸، ۳۸۵، ۳۹۸

عین الدواہ، ۱۹۸

علام الثقلین، خواجہ-۳۳۴

طاہر تنگابنی، میرزا-۳۲

طلعت تبریزی، ۱۵

طوس، ۱۴۹، ۱۶۲، ۳۰۱

۳۱۴، ۳۱۵

طہاسب، ۳۸۰

طہمورث، ۶۰، ۶۲، ۳۲۰

ظل السلطان، مسعود میرزا-۲۰۲

ع. سلیمی، ۲۲۶

عارف قزوینی، میرزا ابوالقاسم-۱۴

۱۵، ۱۶، ۱۸، ۱۹، ۲۰، ۸۱

۱۹۱-۲۱۸

ابن عباد، ۱۸۵

عباس، حضرت- (پسر علی بن ابیطالب)

۱۵

عباس (شاه عباس کبیر) ۱۴، ۱۳۵

۲۰۲، ۳۸۰

عباس (یدر شوریده) ۱۸۰

عبدالرحمان بدری، میرزا-۳۵۸

عبدالعظیم خان گرگانی، ۲۱۹-۲۲۴

عبدالقادر، شیخ-۱۶۹

عذرا، ۱۳۷

عسجدی، ۱۷۱، ۱۷۲

اسماء رجال

شوریده شیرازی، حاج محمد تقی

فصیح الملك، ۱۸۰-۱۹۰

شوستر امریکائی، ۲۰۴-۲۰۵

۳۶۳

شهل، ۳۷۶

شیروانی (مدیر روز نامه مین)

۳۱۳

شیرین، ۱۶۱، ۲۱۳، ۲۳۳

۲۴۱، ۲۴۹، ۲۵۰، ۲۵۱

۲۵۲، ۲۵۳، ۳۱۹

شیطان، ۶۸

شیفته، حسین- (پسر شوریده) ۱۸۱

صادق خرازی، حاج- ۱۹۱

صائب تبریزی، ۳۴۲

صبوری، میرزا محمد کاظم- (پدر

ملك الشعرا) ۳۵۸

ضجاک، ۱۲۶، ۱۷۴، ۱۹۹

۳۱۱، ۳۱۴، ۳۱۷

ضیاءالدین طباطبائی، سید- ۱۹۳

۱۹۸، ۲۰۹، ۲۴۸، ۲۸۷

۳۱۲

ضیغم الدولة قشقائی، ۳۱۱، ۳۱۵

سلمیان میرزا، ۳۱۳

سنلونی، ۹۲

سیامک (پسر کیومرث) ۱۸۶

سیامک (پسر رشید باسمی) ۱۰۲

سیاوش (پسر کاووس) ۱۸۵، ۲۱۵

سیاوش (پسر رشید باسمی) ۱۰۲

سیروس، ۷۳، ۷۴، ۷۵، ۱۶۲

۱۶۷، ۲۴۹، ۲۵۱، ۲۵۴

۲۵۶، ۳۰۱، ۳۱۴، ۳۳۶

۳۴۴، ۳۴۸، ۳۴۹، ۴۲۰

شاپور، ۵۶، ۵۸، ۶۲، ۱۰۶

۳۷۹

شافعی (محمد بن ادریس) ۱۶۹

شاه شهید، رجوع شود به ناصرالدین شاه.

شباب کرمانشاهی، محمد جواد- ۱۷۱-

۱۷۹

شداد، ۹۱

شعیب (نبی علیه السلام) ۱۵۴

شفق، دکتر رضا زاده- ۱۹۳، ۲۰۶

شمر (قاتل امام حسین علیه السلام)

۱۹۷، ۲۴۸

اسماء رجال

سر ادوارد کری (وزیر امور خارجه سابق انگلستان) ۳۶۰، ۳۶۱، ۳۶۴

سردار اعتمان، ۳۱۲

سردار سپه، رجوع شود به پهلوی.

سرمد، ۲۲۵

سعد زنگی، اتابک-۱۸۷

سعد سلیمان، ۳۷۷

سعد وقاص، ۳۶۹

سعدی، شیخ-۶۴، ۱۰۴، ۱۴۴

۱۸۱، ۱۸۷، ۱۸۹، ۲۸۷

۳۰۷، ۳۰۹

سکندر، ۳۴، ۱۶۲، ۱۸۴، ۱۸۶

۲۱۰، ۲۹۹، ۳۰۱، ۳۳۸

۳۷۵، ۴۰۵

سلطان حسین (صفوی) ۲۹۵

سلم (پسر فریدون) ۳۱۴

سلیمان ساوجی، ۹۲

سلیمان (نبی علیه السلام) ۳۴، ۴۷

۱۱۷، ۱۴۵، ۱۷۰، ۱۷۳

۱۷۶، ۱۸۴، ۱۸۵، ۲۶۳

۲۶۵، ۲۸۲، ۳۲۶

ریحان، میرزا یحیی خان-۱۴۷

زاب (پادشاه) ۶۲

زاده عاص، عمر-۳۶۹

زال (بدر رستم) ۱۷۳، ۱۸۵

۲۲۳، ۳۱۴

زرتشت (وخشور ایرانی) ۵۲

۵۵، ۷۵، ۲۰۶، ۲۰۷، ۲۱۴

۲۴۹، ۲۵۴، ۲۵۶، ۳۳۰

۳۳۱، ۳۳۹، ۳۷۹، ۳۸۴

زرتشت، رجوع شود به زرتشت.

زردشت، رجوع شود به زرتشت.

ژرژ (پادشاه انگلستان) ۱۵۳

۱۵۵، ۲۱۲، ۳۰۱

ساسان، ۲۰۱، ۲۲۳، ۲۲۴

سالار شیرازی، ناصرالدین خان-

۱۳۵-۱۴۵

سالک، میرزا-۲۵۷

سام (نیای رستم) ۶۲، ۱۸۷

سبکتگین، ۴۰۵

سپهدار، فتح الله خان-۱۴۶

سپهدار، محمد ولیخان-۱۹۶

اسماء رجال

ذکاء المالك، میرزا محمد حسین خان۔

(یدر فروغی) ۳۲۵،

ذوالکفل (نبی علیہ السلام) ۱۵۴،

رحمت للعالمین، رجوع شود به احمد

صلعم.

رستم (پہاوان) ۵، ۷، ۸۳، ۱۴۵،

۱۷۰، ۱۷۳، ۱۷۹، ۱۸۶،

۲۱۴، ۲۲۳، ۲۶۴، ۳۱۴،

۳۷۵

رسول اللہ، رجوع شود به احمد صلعم.

رشید باسمی، غلامرضا خان۔ ۹۲۔

۱۰۵

رضا (امام رضا علیہ السلام) ۱۶۶،

۳۶۳

رضا خان، رجوع شود به پهلوی.

رعدی، میرزا غلامعلی خان۔ ۱۰۶۔

۱۱۱

رفعت علیشاه، حاج۔ ۱۹۴،

روحانی، میرزا غلامرضا خان۔ ۱۰۲۔

۱۳۴،

روادکی بخارائی، ۱۸۱، ۲۲۱،

(روسو) ۹۳، ۱۹۳،

خیر الوری، رجوع شود به احمد صلعم.

دارا، ۵۸، ۱۱۸، ۱۶۲،

۲۲۳، ۲۲۴، ۲۶۴، ۳۱۶،

۳۷۵، ۳۷۹، ۳۹۱، ۴۰۵،

داراب، ۶۲،

داروین، ۳۷۶،

داریوش، ۶۰، ۱۲۱، ۱۵۴،

۱۶۶، ۲۱۲، ۲۲۳، ۲۴۹،

۲۵۱، ۲۵۲، ۳۱۴، ۳۱۷،

۳۴۴، ۳۴۸، ۴۰۵،

داود (نبی علیہ السلام) ۱۵۴،

داود (یدر یوز داود) ۵۱،

داور، ۲۴۸،

دخو، رجوع شود به دهخدا.

دشتمی، میرزا علیخان۔ (مدیر روزنامه

شفق سرخ) ۳۱۳،

دقیقی، ۸۸، ۳۸۴،

دکتر محمود خان افشار، ۷۹-۸۳،

۳۵۱

دهخدا، میرزا علی اکبر خان۔ ۱۸،

۸۴-۹۱، ۳۴۱،

اسماء رجال

خاقان مغفور، رجوع شود به فتحعلی
شاه قاجار .

خاقانی، ۷۳، ۱۴۴، ۴۰۴،

خانم بالا (معشوقه عارف قزوینی)
۱۹۱، ۱۹۴،

خدیجه (خدیجه کبری) ۱۸۴،

خسرو پرویز، ۵۷، ۶۲، ۱۹۹،

۲۱۳، ۲۲۳، ۲۲۴، ۲۳۳،

۲۴۹، ۲۵۱، ۲۵۲، ۲۵۳،

۲۵۵

خسرو دخت، ۲۳۰، ۲۴۹، ۲۵۰،

خضر علیه السلام، ۱۵۶، ۲۱۰،

۲۱۸، ۲۲۲، ۲۷۶،

خطیه، ۳۷۳،

ابن خلکان، ۲،

خلیل، رجوع شود به ابراهیم.

خواجه. (حافظ شیرازی) ۵۲،

۶۷، ۶۸، ۱۱۸، ۱۴۴،

خیام، عمر- ۶۷، ۱۰۴، ۲۰۳،

۳۱۳،

خیرات خان، ۹،

خیر البشر، رجوع شود به احمد صلعم

۲۱۴، ۲۶۵، ۳۱۶، ۳۹۰،

چیمال، ۱۷۴،

حاتم، ۱۲۲، ۱۸۴،

حافظ، رجوع شود به خواجه حافظ.

حبیب بغمائی، ۶۴-۶۹،

حسام زاده، میرزا بهاء الدین خان-

۷۰-۷۸،

حسام الاطباء، ۷۰،

حسان، ۳۷۳،

حسن خان سمیعی ادیب السلطنه،

میرزا- (پدر عطا) ۲۵۷،

حسن بن یوسف، رجوع شود به

مستوفی الممالک.

حسن، ملا- ۹،

حسین (امام حسین علیه السلام) ۲۰،

حسین دانش بگ، ۳۳۵،

حسین قلیخان ساطانی، ۲۵۷،

حسین کسائی، میرزا- ۳۵۰،

حسین نجم آبادی، شیخ- ۳۲،

حماد راویه، ۲،

حنبل (احمد بن حنبل) ۱۶۹،

حوا، ۱۹۵،

اسماء رجال

نور (بسر فریدون) ۱۸۷، ۳۱۴	بهنیار، ۱۹۳
توفیق، حسین-۱۴۷	بیژن، ۸۳، ۲۶۴، ۲۱۷
تولستوی، ۳۲۵	یاستور، ۱۱۶
تهمتن (لقب رستم) رجوع شود به رستم	پرویز، رجوع شود به خسرو پرویز
تیرداد، ۳۷۹	پروین اعتصامی، ۳۸ - ۵۰
حانوسیدار، ۳۱۶	پسنگ، ۳۸۰
جبرئیل، ۶۸	بطر (بطر کبیر) ۱۵۴، ۱۶۹
جعفر صادق، امام-۱۸۹	۳۶۱
جم (جمشید) ۵۶، ۶۲، ۱۲۶	یوانکاره (رئیس جمهور فرانسه)
۱۳۱، ۱۳۹، ۱۴۸، ۱۵۴	۱۵۳، ۱۵۵
۱۶۶، ۱۶۸، ۱۷۳، ۱۸۶	پوراندهخت (ملکه سابق ایران) ۶۲
۱۹۹، ۲۰۱، ۲۱۳، ۲۱۴	پور داود، میرزا ابراهیم خان-۵۱-
۲۱۶، ۲۲۳، ۲۲۴، ۲۵۰	۶۳
۲۶۱، ۲۶۴، ۲۹۶، ۳۱۱	پور عمران، رجوع شود به موسی
۳۱۴، ۳۱۵، ۳۱۶، ۳۱۸	پهلوی، اعلیحضرت رضا شاه-۲۴-
۳۲۶، ۳۳۰، ۳۳۱، ۳۳۳	۵۶، ۵۷، ۱۰۹، ۱۸۸، ۱۹۲
۳۳۶، ۳۳۷، ۳۷۹، ۳۸۴	۲۵۷، ۲۷۲، ۲۷۳، ۳۲۵
۳۹۲، ۴۰۹	۳۹۱، ۴۰۹، ۴۱۹
جنت، ایران الدوله-۳۸-	بیر کنعان، رجوع شود به یعقوب
جهانگیر خان، میرزا- (مدیر روزنامه)	نارا پور والا، دکتر ا. ج. س-۲۴۹-
صور اسرافیل) ۱۴۸	ناکور، رابندرانات-۱۰۳، ۱۰۴
چنگیز، ۵۹، ۱۸۷، ۱۹۵	۳۹۶، ۳۹۷
	ندین، ۲۴۸

اسماء رجال

- اسکندر، رجوع شود به سکندر .
 اسمعیل، ۳۸۰،
 اشرف الدین، سید- (نسیم شمال) ۱۴۶-
 ۱۷۰،
 اشعری، ۱۲،
 اشعیا (نسی علیه السلام) ۱۵۴،
 اعتصام الملک، میرزا یوسف خان-
 ۱۸، ۳۸،
 اعتمادالدوله، میرزا بحیی خان فره گز-
 (وزیر معارف) ۸۷،
 افراسیاب، ۸۳، ۱۶۲، ۳۹۲،
 افریدون، رجوع شود به فریدون.
 اقبال آشتیانی، میرزا عباسخان - ۶۴،
 ۲۲۱،
 امام قلیخان، ۱۳۵،
 امین السلطان، اتابک - ۱۸۰،
 انوری، ۱۴۴،
 انوشیروان، رجوع شود به نوشیروان.
 اہخامنشی، رجوع شود به ہخامنشی،
 اہلی شیرازی، ۱۸۰،
 ایاز، ۱۸۲،
 ایرج (یسر فریدون) ۶۲، ۳۱۴،
 جلال الممالک، ایرج میرزا - ۱۱،
 ۱۳-۳۱، ۸۱، ۹۸، ۱۸۶،
 ۱۸۷، ۱۹۳، ۲۰۷، ۳۴۱،
 ایرج، رجوع شود به ایرج میرزا.
 باقر (حدّ یور داود) ۵۱،
 بقول (حضرت فاطمه زهرا) ۱۷۴،
 بدیع الزمان خراسانی، ۳۲-۳۷،
 براون، ۹۲، ۱۷۰، ۲۱۸، ۳۳۴،
 ۳۶۰، ۳۹۶،
 برهما (یکی از معبودهای ہنود) ۵۵،
 ۳۸۴،
 برہمن، رجوع شود به برہما.
 بزمارک، ۳۶۱،
 بلاش، ۶۲،
 بوہریرہ، ۱۶۹،
 بوحنیفہ (نعمان بن ثابت) ۱۶۹،
 بودلف، ۱۸۴،
 بوذرجمہر، ۱۸۵، ۲۲۳، ۲۵۳،
 بہار، میرزا محمد تقی ملک الشعراء-
 ۴، ۱۹، ۸۱، ۱۸۵، ۳۵۸-۴۰۳،
 بہرام- (پادشاہ) ۶۲، ۳۷۹،
 بہمن، ۱۵۴، ۱۸۶، ۲۶۴، ۳۱۵،
 ۳۱۶، ۳۹۱،

اسماء رجال

- آدم (ابوالبشر) ۱۵۴، ۱۵۶، ۱۹۵، ۲۲۸
- آزادی، میرزا شکرالله خان - ۱۱۲
- آفرختی، میرزا محمد علیخان - ۱۰۶
- آذر هوشنگ، ۳۷۹
- آصف (وزیر سلیمان علیه السلام) ۱۸۴، ۱۸۵
- آصف الدوله، حاج غلامرضا خان شامسون - ۳۵۸
- آق قویونلو، ۵۶
- ابراهیم (نبی علیه السلام) ۱۵۴، ۱۵۶، ۱۸۹
- ابوذر جمهر، رجوع شود به ابوذر جمهر.
- احسان، حسن - (پسر شوریده) ۱۸۱
- احمد (حضرت رسول صلعم) ۳۶، ۱۴۸، ۱۵۴، ۱۶۵، ۱۷۴، ۱۸۱، ۱۸۴، ۲۱۵، ۲۳۹، ۴۰۸، ۴۰۹
- احمد، سید - (یدر سید اشرف الدین نسیم شمال) ۱۴۶
- احمد، میرزا سید - (یدر فرخ) ۲۹۲
- احمد شاه قاجار؛ ۲۴، ۲۸، ۵۶، ۱۸۸، ۲۵۸، ۳۲۱
- ادریس (نبی علیه السلام) ۱۵۴
- ادوارد براون، رجوع شود به براون.
- ادیب الممالک فراهانی، ۳۴۱
- ادیب پیشاوری، سید احمد - ۱-۸، ۱۴۹، ۳۲۶، ۳۳۲، ۳۳۳
- ادیب نیشاپوری، میرزا عبد الجواد - ۹-۱۲، ۳۲، ۳۵۸
- اردشیر بابکان، ۶۰، ۶۲، ۲۰۱، ۲۱۴، ۲۲۳، ۳۱۷، ۳۴۴، ۳۷۹
- اردوان، ۶۲
- ارسطو، ۱۸۴
- ارشمید، ۳۸۵
- ارمیا (نبی علیه السلام) ۱۵۴
- اریس، ۳۸۹، ۳۹۰
- اسدالله، حاج میرزا - (یدر حبیب بغمائی) ۶۴
- اسدی (علی بن احمد صاحب گرشاسب نامه) ۹۲

فهرست هجائی

اسماء رجال و اماکن و ملل و قبایل و فرق و کتب و جراید و غیرها

وارد در کتاب

زلفین تو ببردن دل عهد بسته اند
ما زانمیان بخال لبث دل نهاده ایم
درهای خانه بر عسس حیلله باز
ما باز هم بغفلت و سرمست باده ایم
در عرصه سیاست ره بسته بر وزیر
شه مات و ما ز اسب سعادت پیاده ایم
سر نیزه کی ملاحظه دارد از بنکه ما
نوشیروان نواده و سیروس زاده ایم

آزادی

ایران چو بهشت اگر شود ز آبادی
و این خلق ز غفلت بنشاط و شادی
یکباره ز سرحد بگریزد بشتاب
این مسکن و جهالت و شیادی
آن زندگی قدیم از سر گیرد
با آنهمه عز و شوکت اجدادی
گسترده شود بساط عدل موهوم
منسوخ شود رسوم استبدادی
در صنعت و اختراع و در علم و هنر
هر کس برسد برتبه استادی
در هر بلدی کرورها ملیونر
پیدا شود از عواید افرادی
صرافی و بانک و شرکت و نزول
بلا رود از تصاعد اعدادی
امنیت و انتظام حاکم گردد
آرامش معمولی و سبک عادی
گر گشت مشبک ز خطوط آهن
سر تا سر و گوش تا بگوش این وادی
تاریک شد این فضا بدود فابریک
از قوه برق شد شب ما چون روز
آباد شد این معادن شدادی
گر بسته شود در بر انهار و جبال
شایسته قرن بیستم میلادی
گراست بر من هیچ نمی ارزد هیچ
صدها سدهای محکم فولادی
گر این همه بود و می نبود آزادی

یاسائی

میرزا عبدالله خان یاسائی در ۱۳ ربیع الاول ۱۳۱۱ هجری قمری در قریه مهرجرد از قراء یزد متولد شده. ابتدای عمر در مدرسه موسوم به «خان» در یزد و مدرسه چهار باغ در اصفهان به تحصیل علوم صرف، نحو، معانی، بیان، فقه، اصول، منطق، حکمت و ریاضیات همت گماشت و بعدها نیز زبان فرانسه را آموخت.

یاسائی در سال ۱۳۳۶ هجری بخدمت وزارت عدلیه در آمد و مدتها بریاست عدلیه سمنان، دامغان، شاهرود، نیشاپور و سبزوار برقرار بود و در سال ۱۳۴۳ هجری از سمنان و دامغان بوکالت دوره پنجم مجلس شورای ملی انتخاب شد و چون قابلیت و استعداد ذاتی خود را بظهور رسانید در ادوار ششم و هفتم و هشتم مجلس نیز از سمنان و دامغان و جندق و بیابانک انتخاب گردید، فعلا نیز نایب رئیس مجلس شورای ملی است.

چنانکه در تاریخ پهلوی مسطور است مشارالیه یکی از اشخاص طرفدار انتقال سلطنت از سلسله قاجاریه بسلسله پهلوی میباشد و اول و کیلی است که در شب هفتم آبان ۱۳۰۵ شمسی بر علیه سلسله قاجاریه آغاز سخن و نطق نمود.

یاسائی در انشاء و انشاد نظم و نثر عربی و فارسی مهارتی بسزا دارد، مقالات و اشعارش در جراید درج شده و تمام آنها جنبه سیاسی دارد. اینک نمونه اشعارش انتخاب میشود:

غزل

با هر که ما ز راه وفا دست داده ایم از دست بیوفائیش از پا افتاده ایم

مجره چوٹ یکی باربک دیبا
 بر آف دیبا نو پنداری سراسر
 و یا چونانکه در آسوده دریا
 چوپاسی ز آف شب تار بگذشت
 چنان چون سر بر آرند از پس کوه
 بر آمد ماه چوٹ زربینه گوئی
 زمانی شد بزیر ابر پنهان
 چنان چون مجمر سوزان که او را
 شتابان بود ز آنسو چون سواری
 شدی گاه از خلال ابر پیدا
 بکردار زنی زیبا و طنّاز
 برون آمد پریده رنگ و لاغر
 کجا دیدی که افروفت آورد قدر
 بدیدم من که قدر ماه گردان

که از دو سو کشش نا دیده دامن
 فرو برده کسی سرهای سوزن
 اثر ماند ز کشتی گاه رفتن
 ز خاور شد برون ابری ممکن
 شب تاری گروهی دزد و رهن
 که از سققی کنند آن گوی آن
 که هیچش دیده نتوانست دیدن
 کمنی پنهان بزیر خز ادکن
 که رانده باره تازان و نوسن
 گزیدی گه بزیر ابر مسکن
 که در چادر کند طنّازی آتر
 چنان چون شد برون از چاه بیشن
 اگر سیمین شود زربینه معدت
 بگردون یافت افزونی ازین فن

افسانه عمر

خواهم که دل از حیات بر گیرم
 وین عمر قصیر سست بنیان را
 گر مرگ بکام آدمی زهر است
 پروانه بروی گل قرارش نیست
 پرواز اگر که بال و پر خواهد
 اندر پی نام روز و شب تا چند
 وز آتش عشق این و آن تا کی

زی کشور نیستی سفر گیرم
 مردی کنم و قصیر تر گیرم
 آف زهر بکام دل شکر گیرم
 من از چه بروی گل مقرر گیرم
 از همت و مرگ بال و پر گیرم
 دنبال فضیلت و هنر گیرم
 باقوت روان ز چشم تر گیرم

و زکر بره را بود درندگی کمر بستیش گرگ بر بندگی
چنین است آئین گردان سپهر که جز با قوی پنجه اش نیست مهر

آسمان

چو خورشید از جهان بر چید دامن شب تاری سر از خاور بدر کرد
ز بیم او گریزان قرص خورشید نو گفתי آسمان ناورد گاهیست
پس از جنگ و ستیزی ظلمت انگیز نو گفתי از تن خورشید خون ریخت
بر آمد آتشین ابری ز البرز چنان چون دامن از پنبه پاک
و یا چونان که در کافور گون دود نو گفתי در عزای مهر تابان
چنان شد در سیاهی کوه البرز نخست آمد عیان تابنده ناهید
چنان رخشنده مروارید غلطاب و یا چونانکه بینی اوفاده
سر انجام اختراش گشتند پیدا و یا چون در مشبك بارگاهی
بجست از آسمان سیمین شهابی و یا چونان شراری جسته از سنگ

سیاهی چیره شد بر روز روشن چو رزم آور سیاهی سر ز مکمن
بکوه باختر بگزید مأمون که با دشمن برابر گشته دشمن
هزیمت کرد شاه نور جوشن که شد مغرب برنگ خون ملون
که شد از رنگ او گردون مزان که عمداً بر زنی بر آب روبان
چراغی سرخ گردد یرتو افکن پلاسین جامه گیتی کرد بران
که گفתי باشد از انگشت خرمن ز تیره آسمان در دیده من
که آویزد زب زنگی بگردن بروی آب گیری برگ سوسن
چنان چون صد هزاران شمع روشن به شب مهتاب را بینی ز روزن
چنان سنگی گریزان از فلاخن بشب کوبند اگر بر سنگ آهن

شاعر معروف فرانسویست ثراً و نظماً ترجمه کرده که چند بیتى از آن
با قصیده‌ای که اخیراً سروده است و از بهترین اشعار اوست انتخاب
و درج میکنیم:

شب

شب افکنده بر روی گردون نقاب	بتاریکی اندر شده آفتاب
ز ابر سیه روی گردون چو قیر	نه بهرام پیدا نه کیوان نه تیر ^۱
شبی در سیاهی و تنگی چو گور	ز تاریکی چشم بیننده کور
بگیتی و گردون نه بینی فروغ	تو گوئی که خود نور باشد دروغ
ز یکسو کشد ژرف دریا غریو	چو غرنده شیر و خروشنده دبو
چو دیوانگان بر لب آورده کف	جهد خشمگین موجش از هر طرف
کشد باد مردم خروشی چنان	که از تن گریزد ز بیمش روان
از آن گونه تندر بغرد ز خشم	که مردم جهد تند برقش بچشم

در نكوهش از روزگار و اینکه همیشه ضعیف مغلوب قوی است گوید

بنالد که از گردش روزگار	کز آزار مردم نگیرد قرار
ستم بر ضعیفان کند بیشتر	بدل‌های خسته زند نیست
جهان را ز هر سوی تا بنگری	ستم پیشگاز را بود سروری
ضعیف از خردمند و دانشور است	قوی پنجه نادان ازو برتر است
بگیتی درونت اگر زور نیست	ترا مرگ با زندگانی یکیست
بگیتی قوی پنجه باید تو را	که تا هیچ دشمن نیابد تو را
نبودی اگر شیر مردم شکار	زمانی نیاسودی از رنج بار

نصرالله فلسفی

میرزا نصرالله خان فلسفی در شب اول ماه صفر ۱۳۱۹ هجری قمری در طهران متولد شده و تحصیلات خود را در مدرسه آلیانس فرانسه و دارالفنون پایان رسانده و بعد از ختم تحصیلات بدو در وزارت عدلیه خدمات دولتی را عهده دار شده و فعلاً در مدارس متوسطه دولتی سمت معلمی تاریخ و جغرافیا را داراست.

فلسفی یکی از ادبای جوان فکر و خوش قریحه و مستعد است و چون در زبان فرانسه و فارسی مهارت کامل دارد در فن ترجمه استاد و چندین کتاب ادبی از فرانسه ترجمه کرده که عمده آنها بیچارگان، ورنر، تاریخ انقلاب کبیر روسیه، تمدن قدیم، تاریخ اروپا در قرن نوزدهم و بیستم میلادی، و همچنین چندین جلد رمان میباشد که عموم آنها بطبع رسیده و آنچه تا کنون در جراید منتشر شده و بطبع نرسیده عبارت است از: کتاب تاریخی «در وادی فراغنه» و منتخبی از آثار هوگو و لامارتین^۱ در دو جلد و کتاب «سلطنت قباد و ظهور مزدک».

ریاست کلوپ بین المللی ایران که در تمام دنیا اعضای آن پراکنده و بالغ بر یک هزار و یانصد نفر میشوند نیز با فلسفی است و این کلوپ مجله بمدیریت فلسفی دارد موسوم به «ایران» که حاوی مقالات ادبی بزبان فارسی و فرانسه و انگلیسی است و فعلاً هر سه ماه یکبار منتشر میشود.

فلسفی منظومه بیچارگان را که از آثار برجسته و یکتور هوگو^۲

^۱ Alphonse Lamartine (۱۷۹۰-۱۸۶۹م) نویسنده و سیاست مدار معروف فرانسوی.

^۲ Victor Hugo (۱۸۰۲-۱۸۸۵م) شاعر و افسانه نویس معروف فرانسوی

ناج مرصع بسر کوکنار بر سر يك پای ستاده چنار

جادوگی نرگس از آن چشم هست

برده دل عارف و عامی ز دست

بلبل گوینده بطرف چمن نادره گوهست کجا همچو من

زانکه من از مدحت شاه زمن نادره هستم بهمه انجمن

مدح شهنشاه شعار من است

روی شهنشاه بهار من است

در لب جان پرورت آب حیات

گل شده در پرده شرم از حیات

ای دل وحشی بلبای تو رام جز تو مرا نیست مراد و مرام

با من بیدل به گلستان خرام بیتو مرا سیر گلستان حرام

مقصدم از دیدن گل روی، نست

مستیم از لرگس، حادوی نست

خاک دمن بکسره رنگین شده طرف چمن بتکده چین شده

زلف سمن خم خم و چین چین شده مشک فشان جعد ریاحین شده

شانه زده زلف سمن را چمن

دست بهم داده گل و یاسمن

فصل خزان کمنج شبستان خوش است خانه نشینی بزمستان خوش است

موسم گل سیر گلستان خوش است طرف چمن ساحت سمن خوش است

یاری و ناری و نط نادهای

صوت فرح بخش بت سادهای

سرو قد افراخته بر طرف جوی لاله رخ افروخته از هر دو سوی

گل ز پس پرده عیان کرده روی بلبل بیدل شده آشفته خوی

عاشق و دیوانه و مفتون و مست

دیدن گل پرده قرارش ز دست

باغ بهر هفت رخ آراسته همچو عروسی شده پیراسته

کمنج دمن گشته بر از خواسته سرو چمن بر سر پا خاسته

فرق سپرغم سپر غم شده

بید چو مجنون کمرش خم شده

مجمره لاله فروزان ز نار سرخ گل افروخته رخ همچو نار

کُن فکر بگفتن کستابی	تا چند بفکر خورد و خوابی
پاینده بروزگار ماند	تا از نو بیادگار ماند
این در دری بنظم سقتم	از خواجه چو این سخن شنقتم

آغاز داستان ستاره هندیه و معاشرت او با نادرشاه

نادر شه کیقباد دیهیم	گفتند که شاه پنج اقلیم
زد رایت بخت بر سر میغ	بگرفت چو ملک هند با تیغ
افزود به تخت و تاج کاؤس	از خسرو هند تخت طاؤس
کش تن شده زیب بخش دیبا	با تخت یکی عروس زیبا
از غمزه سحر ساز غماز	پا تا بسرش کرشمه و ناز
گر حور بهشت هست آب بود	رویش چو بهشت جاودان بود
وز موی میاف نشان نجویم	هیچش سخن از دهان نگویم
این يك گرهی است بیج دریچ	آن يك سخن است هیچ در هیچ
از قد رسا قیامتی بود	از حسن و جمال آبتی بود
خون همه کس حلال دارد	ماهی که چنین جمال دارد
قوس و قزحی بر ابروان داشت	تیر از مژه ز ابروان کمان داشت
شمشیر بزهر آب میداد	ابرو چو بوسمه تاب میداد
تیر نگهش بدل گذر کرد	شاهش چو بروی يك نظر کرد
جاد داشت چو شاه مشتری داشت	ناز او که بماء و مشتری داشت
شه خال لبش ز بوسه حك کرد	مشاطه چو ماه را بزك کرد

در معذرت از اینکه این تاریخ را بطرز افسانه سروده اند

گفتم چو ازو نبود چاره	افسانه نادر و ستاره
خالی نبود ز حکمت و بند	ز آنرو که دروغ راست مانند

صهر نبی و پسر غم او	انباز بشادی و غم او
اسلام که نیستش کم و کاست	با تیغ کجش بدهر شد راست
بر دوش نبی زده قدم را	پرداخته از صنم حرم را
بر دوش نبی از آف بزده گام	کز طاق حرم بریزد اصنام
بر دوش نبی قدم نهاده	عزت بسر حرم نهاده
شد پای علیش نقش شانه	بد مهر نبوتش نشانه
مارا بولای او تو لا است	کاندر دو جهان امیر و مولا است
آن مائده بخش سلوی و من	شاه دو سرا ولی ذوالمن
یارب بصفای قلب پیران	مارا بولای او بمیران

در مدح اعلی حضرت شاهنشاه پهلوی گوید

در عهد خدیو ملک ایران	سر حلقه جمله دلبران
شایسته تخت و تاج و اورنگ	دارنده رأی و هوش و فرهنگ
شاهنشاه ملک جم رضا شاه	کافراشته بر سپهر خرگاه
کسری زمانه شاه عادل	بولادین چنگ و آهنین دل
زو نو شده نام آل ساسان	شیر است ز نام وی هراسان
این ملک کهن دگر نوی یافت	این پایه ز شاه پهلوی بدو
از ختر سعد و بخت فیروز	او تالی نادر است امروز

سبب نظم کتاب

یکشب که بروز طعنه زن بود	خواجه نظارش بسوی من بود
پور ملک آنکه هست در ری	رویش چو بهار از پس دی
این خواجه مرا سرود باری	کی نازری از عنبر چه داری
وقت است که در عنبر بکوشی	کاسد نشده عنبر خروشی

آخر نه منم امیر زاده
دست من اگر نگیری از مهر
اطفال و عیال و قوم و خویشان
این سلسله را تو میرهانی
ور تو نکنی نگاه بر ما
لطف تو بحال با قرین باد

تا چند شوم ز پا افتاده
در خاک لحد نهان کنم چهر
جمعی شده بهر من پریشان
از طعنه دشمنان خانی
پس وای بما و آه بر ما
انشاءالله این چنین باد

نمونه‌ای از جلد اول تاریخ نادر شاه

ایداده ز ماه تا بهماهی
ای هستی و نیستی ز تو هست
هر نامه که نام تو نگارند
از نام تو نامور شد احمد
سر خیل رسل رسول خانم
سر دفنر فرد آفرینش
گفت است بشانش ایزد پاک
آب امی مکی تهمای
فرخنده شبی که آن جهانجوی
سوده بسر سپهر و مه پای
حق هشتمه بفرقش از صفا تاج
چون خواست که روی دوست بیند
دستی ز پس حجب برون شد
کافتاد ورا نظر بناگاه
گفت این ید اگر بد خدا نیست
شمس فلک فرد معالی

بر هستی دات تو گواهی
بر درگه تو باندها یست
تاج شرفش بسر گذارند
شاهنشاه انبیا محمد
هادی سبل نبی اکرم
شمع خرد و چراغ بینش
لولاک لما خلقت الافلاک
کش داشت ملک بدر غلامی
از روی زمین شد آسمان پوی
کرده ز مکان بلامکان جای
مهربان خدا شده معراج
معزی ز برون پوست بیند
او را بخدای رهنمون شد
بر بازو و پنجه بدالله
از دست خدا چرا جدا نیست
مولی الفقرا علی عالی

نه مسخره و نه اهل سازم
 نه مضحکه‌ام نه شیخ شیپور
 نه مدح ز ماتم نه دشنام
 نه منصب سر کشیکی‌ام هست
 شهریه نه ز آستانه دارم
 نه خفیه نویس انگلیسم
 نه دوزخی و نه جنتی‌ام
 نه ببر علیشه پلنگم
 نه شامی‌ام و نه کوفی‌ام من
 نه زنکا دارم و نه کیجا
 نه خرمگس معرکه هستم
 نه صاحب اسب و گاریم من
 مردان ستوده را ستودن
 نه مرد کهن بجای مانده
 معدوم وفا شد و صفا هم
 هستند سبیل و ریش و بینی
 دور از تو غلاف آدمیند
 حیوان شمر و مخوانش انسان
 انعام ولایتی نخواهم
 از تو طمع صله ندارم
 کنز این گرگان آدمی خوار
 املاک مرا بمن رسانی
 از بار خدا بترسی و بس
 تا در بر حق شوی تو مقبول

نه تار زنب و نه فی نوازم
 نه بیل بدوشم و نه مزدور
 نه جیره ز دولتیم نه انعام
 نه خوشگلی و نه شیکیم هست
 نه دام بکف نه دانه دارم
 نه کیسه بر و نه کاسه لیسم
 نه حیدری و نه نعمتی‌ام
 نه شارلاتان و نه زرنگم
 نه شیخیم و نه صوفی‌ام من
 نه ملحقم و نه جیم الف جا
 نه مالک برگ و برکه هستم
 نه مؤزفم و نه قاریم من
 باشد هنرم سخن سرودن
 اینک نه سخن بجای مانده
 منسوخ سخن شد و سخا هم
 و اینان که در این زمانه بینی
 آدم نه خلاف آدمیند
 انسان که بری بود ز احسان
 تخفیف ولایتی نخواهم
 از هیچ کسی کله ندارم
 هست از تو توقع من زار
 داد من بینوا ستانی
 ترست نبود ز هیچ ناکس
 پولت نزنند چو غول‌ره گول

فی آنکه برای راحت خویش
ناموس رعیت بلاکش
نوشیدن باده پیمش گیرند
بر طرّه یار و بانگ تاری
صد شکر که این بلیّه شد گم
مشروطه طلوع کرد چون ماه
وز دانش مردمان دانا
این دوره که عدل راست حاوی
عدلیه و سایر ادارات
افسوس ولی هزار افسوس
دردا که ز اهل دل نشان نیست
اهل صورتند از معافی
در حرف زدند همه دلیراند
روشن بود اینکه نیم کردار
عدلیه بلی روان ملک است
اوقاف اداره صحیح است
ایمان همه سبقتند و ریشمند
مفتی و گروه مفت خواران
این کله او نمود آونگ
آف شانه و چانه اش بهم کوفت
بر نیزه زد آن یکی سرش را
آن يك که فزون بدش کف برد
زین فضله بد بتر ز مردار
با اینکه نجاستش شده فاش

بدهند یچنگ گرگها میش
بر باد دهند تند و سرکش
بوسیدن ساده پیمش گیرند
بخشند ولایت و دیاری
رستند ازین بلیّه مردم
شد کار جهان بوفق دلخواه
شد پارلمان عدل برپا
کردیده شه و گدا مساوی
بخشند قلوب را بشارات
کاینات بدورنگی اند مأنوس
کس در غم ما بلاکشان نیست
ناورده یچنگ ارمغانی
چون کار طلب کنی حقیراند
ارزد بدو صد هزار گفقتار
دادار ندهد زیان ملک است
کار او نکنند بسی وقیح است
در فکر خود اند و ذکر خویشند
کردند بوقف تیر باران
او پهلوی این شکست از سنگ
این خانه و لانه اش ز هم روفت
این مثله نمود پیکرش را
خیرات شهری تمام را خورد
فضلی شده هر طرف بدیدار
ظاهر شده شیخ و رند و قلاش

آن يك بگرفت چو يك شیر
 از خسرو همد تاج بگرفت
 روسی ز مهابتش گریزان
 افغان بفرغان زبانگ رخسار
 اسکندر و داریوش و دارا
 کی خسرو عصر بد در آن عصر
 در حفظ وطن بهیچ حالی
 از بسکه بدی ورا تکیاو
 بس بود بزیر وانش بکران
 نرف بروریش نبود عادت
 از معدلتش شنو مثالی
 کی منبع غیرت و امارت
 چون دید خدیو چار کشور
 بخشود پشیم اشك زایش
 آن پیر زنی که شیر زن بود
 من جز بز خویشان نخواهم
 تو شاه غمور مسلمینی
 میسند بز نر رقیبان
 چون دید شه نشه جوان بخت
 بر بست کمر ز بهر پیکار
 از خصم هزار دست بر بست
 شه چون بز برده را بدان داد
 شاهان خدا پرست باری

ایران توران بضرر شمشیر
 از روم و حبش خراج بگرفت
 از جنگ سلاح جنگ ریزان
 مه تیره ز تابش درفشش
 بودند غلامش آشکارا
 سودش به سپهر پایه قصر
 پایش نبد از رکاب خالی
 جو سبز شدی بچکمه او
 چون زانوی اشتران شدش ران
 تا یافت سعادت شهادت
 دامانش گرفت پیز زالی
 شد ماده بزی ز من بغارت
 از بهر بزیش زار و مضطر
 صد بز بخشید در ازایش
 گفت این ندهد ز بهر من سود
 من مرده و جز کفن نخواهم
 برتر ز دو صد سبکتگینی
 بجهد به بز ستم نصیبان
 آن غیرت و آه و زاری سخت
 با ترکمنان اهرمن سار
 تا یکدل پیر زن ز غم دست
 آن قالب رده را روان داد
 این گونه کنند شهر یاری

نادرى اميرالشعرا

محمد حسين ميرزا پسر شاهزاده ابوالقاسم ميرزا عليشاهي در سنه ١٢٩٩ هجري قمرى در مشهد تولد يافته و در ايام صباوت به نجف اشرف رفته و قريب چهار سال در آنجا مشغول تحصيل بوده پس از تحصيلات مراجعت بمشهد مقدس نموده است، بسيار طبع خوشى دارد با وجود اينكه پنج پست باعليحضرت نادر شاه افشار منتهى ميشود بسيار درويش مسلک و با همت ميباشد.

قصايد و غزليات و اشعار متفرقه زياد دارد و قريب سه سال است مشغول نظم تاريخ نادر شاه افشار ميباشد يکجلد آن که قريب هيچده هزار شعر است تا اتمام رسيده و از جلد دوم هم هشت هزار شعر گفته به بحر «تحفته العراقين» خاقاني شيرواني که عمّا قريب بطبع رسيده عموماً از تاريخ مذکور منتفع خواهند شد. انتخاب اشعار او از اينقرار است:

در سال ١٣٣١ هجري در باره مطالبه حق خويش شرحى بوالى ايالت

خراسان نظماً نوشته که ما قدرى از آن انتخاب و درج ميکنيم

ايوالى اعظم خراسان	اي از تو هزار مشکل آسان
از نادرى اينزمان بکن گوش	اين قصه که ميبرد ز سر هوش
من بنده نبيره دو شاهم	پشمينه اگر بود کلام
جدا بدرى من عليشاه	جدا دگرم شه فلک جاه
نادر شه شير کير افشار	نادر شه بي نظير افشار
اين هر دو خديو راد عادل	بودند بسي کریم و با ذل

زاه شرر بار، این قفس را
بر شکن و زیر و زبر کن!

بلبل بر بسته ز کنج قفس درا!
نغمه آزادی نوع بشر سرا!
وز نفسی عرصه این خاک توده را!
- بر شرر کن!

ظلم ظالم، جور صیاد،
آشیانم، داده بر باد!
ای خدا، ایفلک، ای طبیعت!
شام تاریک ما را سحر کن!

نوبهار است، گل ببار است
ابر چشم، ژاله بار است
این قفس چون دلم تنگ و نار است!
ناله بر آر از قفس ای آه آتشین!
دست طبیعت گل عمر مرا میچین!
جانب عاشق نگه ای تازه گل، از این

- بیشتر کن! بیشتر کن! بیشتر کن!

مرغ بیدل، شرح هجران، مختصر مختصر کن!

☆

☆ ☆

۲

عمر حقیقت، بسر شد!

عهد و وفا، بی سپر شد!

مهارت نامی دارند و اینک برای نمونه قسمتی از این سرودها انتخاب میشود:

تصنیف ماهور

ندارد	بحال زارم ، نظر	ندارد	خبر نگارم ،
ندارد	دل من از من ، خبر	من از دل خود	ندارم ،
ندارد	کجا پرد مرغ ، که پر	که دلبرش نیست	رود دل ،
ندارد	که غیر خون جگر	فغان از این عشق	امان از این عشق ،
ندارد	مگر شب ما ، سحر	همه تباهی	همه سیاهی ،
ندارد	که آه و زاری ، ثمر	منال دیگر	بهار مضطر ،
ندارد	وطن عاجی ، دگر	جز استقامت	جز انتظام و ،
ندارد	کسی که تیغ ، دو سر	سرش بکوبند	زهر دو سر بر

ایضاً

ندارد	که مه دو زلف سیه	ندارد	رخ تو دخی ، بمه
ندارد	که هیچ وجه شبه	نخوانم	بهمیچ وجهت ، قمر
ندارد	که ملک دل پادشه	توانی	بیا بملک دل ار
ندارد	عسس نخواهد ، سپه	سیاستی نیست	قضاوتی نیست ،
ندارد	بود سبویی ، که ته	معنی	رفیق کم ظرف ، ز روی
	بآن ستمگر	یکدیگر	بگوید ،
	ندارد	مسکین ، گنه	بهار ،

مرغ سحر

مرغ سحر ناله سر کن !
داغ مرا تازه تر کن !

ایضا

مخلوق جهان بگرگ مانند درست با قادر عاجزند و بر عاجز چیست
سستند بگیر و دار چونباشی سخت سختند بکار زار، چونباشی سست

گل لاله

از دامن کوه، لاله ناگه برجست گلگون رخی و نیشه سبزی در دست
با فرق سر دریده گوئی فرهاد از خالک برون آمد و بر سنگ نشست

گل فرگس

بر دامن دشت، بنگر آن فرگس مست چشمی بره و سبز عصائی در دست
گوئی مجنون، در انتظار لیلی از گور برون آمد و بر سبزه نشست

برگ گل

من برگ گلم باغ شبستان من است و آن بلبل خوش لهجه غزلخوان من است
نوباوه شب، که شبنمش میخوانند هر صبح به نیم بوسه مهبان من است

غرش توپ

رفتم بر توپ تا بگویم دشمن فریاد بر آورد که ای وای بمن
دست دگری و خانان دگری من مظلومه که میبرم بر گردن

سرود ملی

بهار در سرودن تصانیف و سرودهای ملی که قسمتی از آنها بوسیله
خوانندگان و موسیقی دانهای ایرانی در صفحات گرامافون ضبط شده

هیچکس آن چنگ نرد بر طریق
لیک تو خوش ساختی این چنگ را
هرچه زنی در ره او میزنی
طبع تو چنگ است و خرد زخمه اش
سال تو هفتاد و حیالت نو است
هرکه ز یزدان بدش نور تافت

هرکسی آن زد که بسندد فربق
یافتی آن ازدی آهنگ را
خوش یزن این ره که نکو میزنی
شعر بلندت ازلی نغمه اش
زانکه ز یزدان بدلت پرتو است
در دو جهان دولت جاوید یافت

ای قلمت هدیه پروردگار

هدیه ایران بپذیر از 'بهار'

غزل

این غزل بسبک و طرز جدید متضمن اصطلاحات و اشارات سیاسی اوایل
مشروطیت و دارای مضامین تازه و یکی از غزلهای شیوای بهار است.

دلفریبان که بکابینه جان جا دارند
دلبران خودسر و هرجائی و روسی صفتند
گاه لطف است و خوشی، گاه عتابست و خطاب
خوبرویان اروپا ز چه در مردن ما
گرچه در قاعده حسن سیاست جمال
عاشقانرا سر آزادی و استقلالست
صف مرگان ترا دست سیاسی است دراز
دل مسکین من از قرض یکی بوسه گذشت
بیچه قانون سپه ناز تو ای ترک پسر
این چه ضلحی است که در داخله کشور دل
بکمیسسیون عرایض چکنم شکوه ز تو

مستبدانه چرا قصد دل ما دارند
ورنه در خانه غیر از چه سبب جا دارند
تا چه از اینهمه پلٹیک تقاضا دارند
حیله سازند گر اعجاز مسیحا دارند
مسلك آنست که خوبان اروپا دارند
کی ز پولٹیک سر زلف تو پروا دارند
با نفوذیکه بمعموره دلها دارند
با شروطی که لباب تو مهیا دارند
در حدود دل یاران سر یغما دارند
خیل قراق اشارات تو مأوا دارند
که همه حال من بیدل شیدا دارند

کیست که این ساز بسازد کمون
 چنگ ز من پرده ز من ره ز من
 هر که نوازد بنوازم و را
 چنگ محبت چه بود جود من
 چنگ خدا گشت میان جهان
 هر کسی از روی هوس چنگ زد
 در ره دین تیز ترین زخمه خاست
 نغمه یزدان دگر و دین دگر
 دین همه سرمایه کشتار گشت
 هر که بدان چنگ روان چنگ داشت
 کینه برون از دل مردم نشد
 اشک روان گشت بجای سرور
 مهر پرستی ز جهان رخت بست
 گشت ازین زمزمه های دروغ
 زانکه بیچنگ ازلیت به فن
 چنگ نکو بود ولی بد زدند
 چنگ نزد بر دل کس چنگشان
 ناکه درین عصر و زمان بیدونک
 ذات قدیمی پی بست و کشاد
 چونکه بزد چنگ بر آهنگ راست
 ناله عشاق بر آمد ز چنگ
 جمله نواها ز جهان رخت بست
 ای تا که این چنگ که در دست تست

بهر بشر چنگ نوازد کمون
 کیست نوازنده در این انجمن
 در دو جهان سر بفرازم و را
 نیست جز این مسئله مقصود من
 ملعبه و دستخوش گمراهان
 هر چه دلش خواست بر آهنگ زد
 لیکن ازین زخمه نه آن نغمه خاست
 زخمه دگر آن دگر و این دگر
 آمد و بر دوش بشر بار گشت
 زیر لبی زمزمه چنگ داشت
 کبر و تفرعن ز جهان کم نشد
 سوگ بیا گشت بهنگام سور
 سم خر و گاو بجایش نشست
 مهر فلک بی اثر و بی فروغ
 راه خطا زد سر هر انجمن
 چنگ خدا بهر دل خود زدند
 قلب نرقصید بر آهنگشان
 در بر «ناگر» بنهادند چنگ
 چنگ خود اندر کف اهلش نهاد
 نغمه اصلی ز دل چنگ خاست
 بر شد از او هند و عراق و فرنگ
 نغمه عشاق بجایش نشست
 بود بیچنگ دگران از نجاست

موقوفه بهشت برین را بنام ما
آن باغهای پر گل و انهار پر شراب
آن خانهای خلوت و غلمان و حورعین
القصه کار دینی و عقبی بکام ماست
فردا من و جناب تو و جوی انگبین
باشد یقین ما که بدوزخ رود بهار
کرده است وقف واقف جنت مکان او
وان قصرهای بی در و بی نردبان او
وان قابهای پر ز پلو زعفران او
بد بخت آنکه خوب نگشت امتحان او
وان کوثری که جفت زخم درمیان او
زیرا بحق ما و تو بد شد گمان او

تبریک است که در شصتمین سال پرفیسور ادوارد براون

سروده است

ادوارد براون دانشی ایران دوست
از مردم انگلیس بر مردم شرق
کش رای نکو روی نکو خوی نکوست
کر مکرمتی بود همین تنها اوست

ای تاگر

دست خدای احد لم یزل
بافته ابریشمش از زلف حور
نغمه او رهبر آوارگان
گفت کر این چنگ نواز بد راست
نغمه این چنگ نوای خداست
کر بنوازد کسی این چنگ را
هر که دهد گوش و مهیا شود
گرچه بود چنگ بر آهنگ چنگ
چونکه چنین چنگ خدا ساز کرد
گفت که من صنعت خود ساختم
ساخت یکی چنگ بروز ازل
بسته بر او پرده موزون ز نور
مویه او چاره بیچارگان
مهر فزونی کند و ظلم کاست
هر که دهد گوش برای خداست
کم نکند پرده و آهنگ را
بند غرور از دل او وا شود
چنگ خدا محو کند نام چنگ
چنگ زنی بهر وی آواز کرد
سوی گروه بشر انداختم

آن اردهای او که دهمس هست صد ذراع
 آن کرگسی که همتش همچو کوه قاف
 آن رود آتشین که درو بگذرد سعیر
 آن آتشین درخت کز آتش دمیده است
 آن گرز آتشین که فرود آید از هوا
 آن چاه و بل در طبقه هفتمین که هست
 وان عقربی که خلق گریزند سوی مار
 جان میدهد خدا بگنہ کار هر دمی
 از مو ضعیف تر بود از تیغ تیز تر
 جز چند تن ز ما علما جمله کاینات
 ژاپون و چین و ثبت و روسیه و بروس
 بطرکرات و لندن و واشنتن و وین
 جز شیعه هر که هست بعالم خدا پرست
 و ز شیعه نیز هر که فکل بست و شیک شد
 وان کس که با عمامه سر موی سر گذاشت
 وان کس که کرد کار ادارات دولتی
 وانکس که شد وکیل و ز مشروطه حرف زد
 وانکس که روزنامه نویس است و چیز فهم
 و انعالمی که کرد بمشروطه خدمتی
 وان تاجری که رد مظالم بیا نداد
 وان کاسب فضول که پالان او کجست
 مشکل بجز من و تو بروز جزا کسی
 تنها برای ما و تو یزدان درست کرد
 وان آدمی که رفته میان دهان او
 بر شاخه درخت جحیم آشیان او
 وان مار هشت پا و نهنگ کلان او
 وان میوه های چون سر اهریمنان او
 بر مغز شخص عامی و بر استخوان او
 تابوت دشمنان علی در میان او
 از زخم نیش بر خطر جان ستان او
 تا هر دمی از او بستانند جان او
 آن پل که هست بر زبر دودبان او
 هستند غرق لجه آتش فشان او
 افریک و آفریک و فرنگ و کسان او
 گبر و یهود و ارمنی و دوستان او
 در دوزخ است روز قیامت مکان او
 سوزد بنار پیکر چون پرنیان او
 مندیل اوست سوی درک ریسمان او
 سوزد به پشت میز جهنم روان او
 دوزخ بود بروز جزا پارلمان او
 آتش فتد بدقت و کلك و بیان او
 سوزد بحشر جان و تن ناتوان او
 مسکن کند بقعر سقر کاروان او
 فردا کشند سوی جهنم عنان او
 زان گود آتشین بجهد مادیان او
 خلد برین و آن چمن بی کران او

ایضاً

تا چند ز هجران تو فرسوده شود دل ایکاش که خون گردد و آسوده شود دل
دل قطره خون شد مکش ایدوست که انرا ترسم که به پیکان تو آلوده شود دل

ایضاً

تا بکنج لب آن خال سیه رنگ افتاد
نافه را صد گره از خون بدل تنگ افتاد
آن نه خط است بر آن عارض پر نقش و نگار
رنگ محو است که در دفتر ارژنگ افتاد
سیمب از آسیب جهان است که هم رنگ تو شد
گشت نارنج ز غم زرد که نارنگ افتاد
در رخت چشم من از هفته بهفتاد کشید
در بیت کار من از گام بفرسنگ افتاد
از دل گم شده خویش فرو بستم چشم
تا مرا دامن ای گم شده در چنگ افتاد
دام اندر دل سخت تو نکرده است اثر
نالۀ من که از او خون بدل سنگ افتاد
کرد چون همرۀ چنگ این غزل آهنگ بهار
چنگ در دل زد و نا چنگ هم آهنگ افتاد

جهنمیه

ترسم من از جهنم و آتش فشان او وان مالک عذاب و عمود گران او

زندی و سعدی همه برباد رفت	یهاوی و آذری از یاد رفت
رفته بد از بین کلام دری	گر نگشودند در شاعری
پادشاهی بخراسان بدند	کنز گهر فرخ ساسان بدند
اهل سخن را صله پیداحتند	دفتر از اشعار دری ساختند
آنچه اثر مانده ازیشان بجا	شاهد صدقیست بر این مدعا
از پس ایشان ملکان دگر	جابره دادند باهل هنر
ربع زبان ماند از آنان بحای	ورنه نمادی اثری زان بجای
یافت ز فردوسی شهنامه گوی	شاعری و شعر و زبان آبروی

غزل

این چند غزل بسبک جدید ساخته شده که قسمتی از آنها برای اینکه
مهارت استاد درین طرز نیز معلوم شود انتخاب شد

ای ناز دانه یار سر از مهر باز کش	سیار ناز داری و بسیار ناز کش
زلفت بحیله رشته الفت دراز کن	حطت بجادوئی سر آن رشته باز کش
فرماندهیست چشم تو ز ابرو کشیده تیغ	پیشش سپاه مژده بحال دراز کش

ایضاً

ای فرگست بخلق در فتنه باز کن	وی سنبل تو دست تطاول دراز کن
چشمانت را حذر بود از دیدن رقیب	همچون مریضکان ز مرگ احتراز کن
الفت چگونه دست دهد بین ما و شیخ	ماکار بر حقیقت و او بر مجاز کن
ما در درون میکده صبا بجام ریز	شیخ از درون صومعه گردن دراز کن
با دشمنان ز ترس دم از دوستی زدیم	چون ملحد بخاطر مردم نماز کن
کار بهار و یار بدور او فند که هست	دایم بهار ناز کش و یار ناز کن

بر اثر دولت سامانیان
 پادشهان یکسره ترکاف بدند
 هستی ما یکسره پامال شد
 اجنبیانی همه اهل چپو
 نازی و ترک و مغول و ترکمان
 نای ببستند ز مرغ سحر
 گشت گل نازۀ این باغ و راغ
 خامه قلم گشت و دفاتر بسوخت
 بعد عرب هم نشد این ملک شاد
 شد عرب و ترک بجایش نشست
 بست عرب دست عجم را به پشت
 پس مغل آمد کتشان بسته دید
 اسلحه از فارس عرب کرد دور
 شد وطن کورش مالک رقاب
 ظلم مغل قابل گفتار نیست
 بود مغول جانوری بی بدیل
 باز عرب رحم و مواسات داشت
 گرچه عرب زد چو حرامی بها
 گرچه ز جور خلفا سوختیم
 الغرض ایشاه عجم ملک جم
 نصف زبان را عرب از بین برد
 هر که زبان داشت بماتند شمع

آن شرف گوهر ساسانیان
 جمله شبان گله گرگان بدند
 دستخوش رهن و رمال شد
 فرقه بردار و بدزد و بدو
 جمله بریدند از ایران امان
 بال شکستند ز طاؤس نر
 پی سپر اشتر و اسب و الاغ
 خشک و ترو باطن و ظاهر بسوخت
 رسته شد از چاله و در چه قتاد
 مست بیامد کت دیوانه بست
 هر چه توانست از آن قوم گشت
 تیغ کشید و سر ایشان برید
 بعد مغول آمد و کشتش بزور
 پی سپر دوده افراسیاب
 شرح وی البته سزاوار نیست
 بیش مغول بود عرب جبرئیل
 دوستی و مهر و مواخات داشت
 داد یکی دین گرامی بها
 ز آل علی معرفت اندوختیم
 روت و فنا گشت زبان عجم
 نیم دگر لهجه بترکان سپرد
 سوخت نمش ز آتش دل پیش جمع

نیاساید از برق و طوفان دمی نه در سوز و شادی نه در مانی
ولی با چنین کبر و بهنآوری بدست آیدت گر بدست آوری
توانی بر او دست بازی همی چو طفلان بدو لعب بازی همی
در آویزی از تار موئی نگون نشانش چون گل بزل اندرون

چشمه و سنگ

جدا شد یکی چشمه از کوهسار دره گشت ناگه بسنگی دچار
بفرمی چنین گفت با سنگ سخت کرم کرده راهی ده ای نیک بخت
کران سنگ نیره دل سخت سر ز دش سیلی و گفت دور ای پسر
نجنبیدم از سیل زور آرمای کئی تو که بیش تو جنبم ز جای
نشد چشمه از پاسخ سنگ سرد بکندن در استاد و ابرام کرد
بسی کند و کاوید و کوشش نمود کزان سنگ خارا رهی بر گشود
ز کوشش بهر چیز خواهی رسید بهر چیز خواهی کماهی رسید
برو کارگر باش و امیدوار که از باس جز مرگ ناید بکار
کرت یابدار است در کارها شود سهل پیش تو دشوارها

چهار خطابه

چهار خطابه یکی از آثار برجسته ملک الشعراء خطاب باعلیضرت پهلوی
شاهنشاه ایران که متضمن یمند و اندرز و ارمان ایرانیان در اصلاح ایران
و غیره میباشد این رساله در حدود دویست بیت میشود - برای نمونه
خطابه دوم آن که مختصر است از تاریخ زبان ادبیات ایران انتخاب میشود:

پادشها قصه پاکان شنو شمه ای از حال نیاگان شنو
جمله نیاگان تو ایرانی اند جز پسر بهمن و دارا نیمند

بدو گفت دل: کودکا! اندر آی
 درین برف و سرما کجا بوده‌ای
 لبانت چو جزع بیانی چراست
 که ناخورده‌ای چیز و ناسوده‌ای
 چرا مژگان را بنجم کرده‌ای
 رخانت چو یاقوت کافی، چراست
 بدست اندرت چیست؟ تیر و کمان
 چرا نرگسان را دژم کرده‌ای
 بترسی مگر از بد بدگمان

درین گفتگو، تا بمشکو شدند
 به پستو یکی آتش افروخت دل
 دو دستش بگرمی، بر آذر گرفت
 بفرمی در آن ویژه پستو شدند
 کجا عشق، خوش طبعی آغازدا
 که دل را بزه کرد و اندر کشید
 خداوند عشق آستین بر کشید
 دل از شوخی عشق در تاب شد
 خدنگی، چو الماس افروخته
 خدنگی، همه خواری و رنج و درد
 خدنگی، همه داغ و هول و بلا
 خدنگی، ز زخم زبان تیز تر
 خدنگی، ز شمشیر چنگیز خونریز تر
 خدنگی، اریس از کمان پر گرفت
 خدنگی، بدل خورد و تا پر نشست
 خدنگی، بدل آتش اندر زد و در گرفت
 خدنگی، فرشته بدان خانه اندر نشست

در آن، دل مپندار، مپندار زشت
 ز قلب کسان قالب شاعر جداست
 چو باشد دل شاعری، سوخته
 که دست خدای اندر آن داغ هشت
 دل شاعر آماج سهم خداست
 جهان گردد از شعرش، افروخته
 دل شاعران چیست؟ دریای ژرف
 بر او دمبدم برق و باران و برف

ز بوی دار بآن غرقه باشد نگر
کرم سبید بود رخت مملو این کشتن
مرا به بینی آنجا با متحاف دادن
و کر سیاه پشنگ اجل غنان دادن

شبی گذاشت بر در امبد و گفت بواست
صبح مرگ ، بکی دار دید و میدانی
زمام کار باش خاص کار دان دادن
بر ازدهام چو اشکر بوقت سان دادن
بفرقه مادر خود دید در اباس سبید
نشانی کرد و بشد شادمانه ، در مرگ
فقد و شسته داری بگردن و جان داد
بکی بگفت بآن داندیده مادر زار
چرا تو وعده آزادی بر دادی ؟
جواب داد چو نو مید کستم این گفتیم
زمام کار باش خاص کار دان دادن
بر ازدهام چو اشکر بوقت سان دادن
دانش قوی شد از آن عهد و آن زبان دادن
چو داد باید جان به که شادمان دادن
برغم مادر و آن وعده نهان دادن
بوقت تعزیت و تسلیت نشان دادن
مگر نبود خطا وعده ای چنان دادن
که بچه 'م نخورد غم بوقت جان دادن

قلب شاعر

اریس اندر افسانه باستان
چو کل روی و چون شاخه کل برش
بافرشته عشق شد داستان
کفنی و تیری بدست اندرش

شبی بود نرفته و بیدرخش
بنگاه در خانه دل زدند
سیاهی و برف اندر آفاق بخش
بدیوانگی راه عاقل زدند
همانکه اریس اندر آن پرکشاد
دو مرکب ز سرما فتاده بهم
رخش چو فیروزه نابود
چو شاخ کل تازه در نو بهار
که مهبان را خوانده خواهی همی
به دل گفت در آن سیاهی همی

میداد شیخ درس "ضلال همین" بدو
 دختر نداشت طاقت گفتار خرف ضاد
 میداد شیخ را به "دلال مبین" جواب
 گفتم بشیخ راه ضلال این قدر میوی
 بهتر همان بود که بایند هر دو ان
 و آهنگ ضاد رفته باوج کمال خویش
 با آن دهان کوچك غنچه مثال خویش
 و ان شیخ مینمود مکرر مقال خویش
 کاین شوخ منصرف نشود از خیال خویش
 او در دلال خویش و تواند در ضلال خویش

فرزند محکوم

شنیده ام پسری را جنابتی افتاد
 قضاة محکمه دادند حکم قتلش را
 بدست ویای در افتاد مادرش که مگر
 بود علاقه مادر بحالت فرزند
 از آنکه بود مقصر جوان و دشوار است
 بصورتش دم تیغ آشنا نگشته خطا است
 بهار زندگیش نا شگفته حیف بود
 ولی دریغ که قانون حرام میدانست
 بود شکستن قانون گناه و نیست گناه
 فقیر بود زن و ناله اش نداشت اثر
 همه رسوم و قوانین حواله بر فقر است

وسيله ای بضمیر زن فقیر گذشت
 گرفت رخصت و در صبحکه پسر را دید
 بگفت غم مخور ای نور دیده کسانست
 برهن داده ام اسباب خانه را امروز
 که باید آنرا یاد جهانیان دادن
 چه مشکل است تسلّی در آن مکان دادن
 ترا نجات ازین بحر بیکران دادن
 که لازم است تعارف باین و آن دادن

گوید حدیث قارون و افسانه مسیح
 کاین رنج برد و آندگری گنج آگنید
 عیسی چه بد؟ مروت و قارون چه بود؟ حرص
 کاین در زمین فرو شد و آن باسمان پرید
 کشت «ارشمید» را سپه «مرسلوس» لیک
 شد «مرسلوس» فانی و باقی است «ارشمید»
 چون عاقبت برفت بیاید ازین سرای
 آزاد مرد آنکه جناب رفت کان سزید
 دردا گر از نهیب تو آهی ز سینه خاست
 غنا گر از جفای تو اشکی - بره چکید
 بستر گر از تو کردی بر خاطری نشست
 برکش گر از تو خاری در ناخنی خلید
 چین جبین خادم و دربان عقوبتی است
 کاز وی عذار دلکش - بخدوم پشمرید
 کی شد زمانه غافل گر دعویی نکرد
 کی خفت شیر شرزه که مژگان بخوابنید
 محنت فرا رسد چو ز حد بگذرد غرور
 سستی فزون شود چو ز حد بگذرد نبید
 باد آر از آن بدی زمستان که دست ابر
 از برف و یخ بگیتی نطعی بگسترید
 درخیم وار بر زبر نطع او بخشم
 آن زاغ بر جنازه گلها همی چمید
 و اینک نگاه کن که ز اعجاز نامیه
 جانی دگر به بیکر اشجار بر - دمید

سال هزار و سیصد و هشت از میان بر رفت
 سال هزار و سیصد و نه از کران رسید
 سالی دیگر ز عمر من و تو بیاد شد
 بگذشت هر چه بود اگر تلخ اگر لذیذ
 بگذشت بر توانگر و درویش هر چه بود
 از عیش و تلخکامی و وز بیم و از امید
 ظالم نبرد سود که يك سال ظلم کرد
 مظلوم هم نزیست که سالی جفا کشید
 لوحی است در زمانه که دروی فرشته ای
 بنمود نقش هر چه ز خلق زمانه دید
 این لوح در درون دل مرد یاراست
 و آن گنج بسته راست زبان و خرد کلید
 جام جم است صفحه تاریخ روزگار
 مانده بیادگار ز دوران جمشید
 آنجا خط مزور نماید همی بکار
 کایزد و را ز راستی و پاکی آفرید
 خوب و بد آنچه هست نوبسند اندر او
 بی گیر و دار منهی و اشراف و باز دید
 تقویم کهنه ایست جهنده جهان که هست
 چندین هزار قرن ز هر جدولش پدید
 هر چند کهنه است بهر سال نو شود
 کهنه بدین نوی بجهان گوش کی شنید
 هست اندر آن حدیث برهما و زردشت
 هست اندر آن نشانی اوستا و ریگ وید

☆ ☆ ☆

نیک بنکر تا چرا پیدا شدند این اختران
 گر بدانستی توانی دعوی نیک اختر
 عشق آتش زد نخست اندر نخستین مشعله
 مشعله زان مشعله شد سرگرم آذو گستری
 عشق حرکت بود و از حرکت حرارت شد پدید
 و آن حرارت کرد در کالای کیهان اخگری
 ساقی آتش پاره بد و آتش بساغر در فکند
 هم در اول دور سرها خیره ماند از داوری
 اختراک جستند اندر این فضای بیفروغ
 همچو آتش بارکان در دکه آهنگری
 آن یکی نبتون شد، آندیکر اورانوس، آن زحل
 و آندگر بهرام و آن یک نیر و آن یک مشتری
 و آن مجرّه کشت تابان بر کمرگاه سپهر
 همچو تیغی بر گهر در دست مرد لشگری
 ذره ذره کرد شد پس گونه کون تفریق شد
 نیز کرد آیند و هم پیراکنند از ساحری
 عامل این سحرها عشق است و جز وی هیچ نیست
 عشق پیدا کن و کر پیدا نکردی خون گری

پند پند

نوروز و اورمزد و مه فرودین رسید
 خورشید از نشیب سوی اوج سر کشید

☆☆☆

آسمان تا بنگری ملك است و آفاق است و نفس
حیف باشد گر بر این آفاق و انفس ننگری
مردم چشم تو زین آفاق و انفس بگذرد
خود تو مردم شو کزین آفاق و انفس بگذری

☆☆☆

سرمری بر پا نگشته این بنای با شکوه
هان و هان تا خود نپنداری مر آنرا سرسری
هست کیهان پیکری هشیار و ذرات و بند
این همه اختر که بینی بر سپهر چنبری
ذره‌ای از پیکر کیهان بود جرم زمین
با همه زور آزمائی با همه پهناوری
جرم غبرا ذره و ما و تو ذرات وئیم
کرده یزدانهاں پدید از راه ذره بروری
باز اندر پیکر ما و تو ذرات دگر
هست و هر يك کرده ذرات دگر را پیکری
بین ذرات وجود ماست از روی حساب
فسحتی کاف هست بین ماه و مهر خاوری
پیکر کیهان اعظم نیز بیشك ذره‌ایست
ز آن مهین پیکر که هم حزوی است زین صنعت‌گری
این همه صنعت‌گریها ای پسر بهر تو نیست
چند ازین نخوت فروشی چند ازین هستکبری
تو یچشم اندر نیائی بیش ذرات وجود
ای سراسر شوخ چشمی ای همه خیره سری

بن هر چاه فرو برده به پشت ماهی
 سر هر قصر بر آورده بر اوج خرچنگ
 رستنی رسته بهر مزرعه دشت اندر دشت
 بارها بسته بهر دهکده تنگ اندر تنگ
 نکته ها کرده ز بر مرد و زن از گفت بهار
 عوض گفته نازی و روایات فرنگ
 تا جهان است بود دولت مشروطه پیاپی
 جیش ما غالب و شاهنشاه ما با فرهنگ

کیهان اعظم

با مه نو زهره تابان شد ز چرخ چنبری
 چون نگین دانی جدا از حلقه انگشتری
 راست چون نیاوفر بشکفته بر سطح غدیر
 سر زدند انجم ز سطح گنبد نیلوفری
 گفتمی از بنکه برون جستند رت النوعها
 با کمرهای مرصع با قباهای زری
 برق انجم در فضای تیره گفتمی آتشی است
 پاره پاره جسته در نیلی برند شستری
 کهکشان گفتمی همی پیچیده گردون بر میان
 دیبهی زربفت زیر مشعری خاکستری
 تافته عقد پرن نزدیک راه کهکشان
 همچو مجموعی گهر پیمش بساط گوهری
 یا یکی آویزه ز لباس کش گوهر فروش
 گیرد اندر دست و بگمارد یچشم مشتری

ملك منصورى از درى تا در چين
 ملك محمودى او از در چين تا لب گنگ
 لشكر دولت يعقوبش بسپرد بگام
 از خط باغ ارم تا چين پور پشنگ
 داشت فرهنگ هزاران ز ملك اسمعيل
 هم ز طهباسب شهنش بود هزاران فرهنگ
 بگه دولت عباس شهنش روز و شبان
 بيكى جاى غنودند بهم گور و پلنگ
 گرچه بد دولت ايران بگه نادرشاه
 همه تيغ و همه تير و همه رزم و همه جنگ
 ليك از آن رزم بد ايران را آسايش بزم
 هم از آن جنگ بد ايران را آرايش و هنگ
 هر كجا يكره يكران ملك پاى نهاد
 از سر فخر بر افراشت سر از هفتو رنگ
 دشمنش خير ندیده است جز از دست اجل
 خصم او كام نبرده است جز از كام نهنگ
 هست ايران چو گران سنگ و حوادث چون سيل
 طى شود سيل خروشان و بيجا ماند سنگ
 بينم آنروز كه از فرّ بزرگان گردد
 ساخت ايران آراسته همچون اوژنگ
 كارگاهى ز پي كاوش در هر معدن
 ايستگاهى ز ره آهن در هر فرسنگ
 مردمانى همه با صنعت و با فخر و غرور
 كه ز بيكارگى و تن زنى آبدشان تنگ

مهره تعبیه بشتاب سوی دشت نبرد
 چون بدشت اندر آهو و بکوه اندر رنگ
 آهوئی چون تو ندیدستم کاندر پیکار
 بدرد پهلوی شیر و بکنند چشم بانگ
 جز تو هرگز که شنید آهو با درع و کمان
 جز تو هرگز که شنید آهو با تیر و خدنگ
 آهوئی ایکن پرورده آب دشت که هست
 آهوانش را امروز بشیران آهنگ
 خطه ایران، منزله شیران که خدای
 نام پیروزی بنگاشته بر هر سر سنگ
 کشوری جای مه آبادی و شاهان مدی
 مهنرانی چو کبوتر و چو آذر هوشنگ
 آنکه جمشیدش بر کرد ز کدوان دهبیم
 و آنکه کاوشش بنهاد بگردون اورنگ
 شاه کیخسرو او برد حشم تا در شام
 شاه گشتاسب او راند سپه تا در گنگ
 شاه دارای کبیرش ز خط وادی قیل
 تا خط وادی پنجاب در آورد یچنگ
 تیردادش زد بر دیده یونانی تیر
 اردشیرش زد بر تارک رومانی سنگ
 بست شاپورش دست ملک روم به پشت
 کرد بهرامش بر پای مهران پالا هنگ
 چند گه کیش ز رانشش آراست بروی
 زان سپس دوات اسلامش نو کرد برنگ

در عرصه گیر و دار آزادی فرسود بتن درشت خفتانم
 تیغ حدثاث گسست پیوندم پیکان بلا بسفت ستخوانم
 گفتم که مگر بنمیروی قانون آزادی را بتخت بنشانم
 و امروز چنان شدم که بر کاغذ آزاد نهاد خامه بتوانم
 ای آزادی خجسته آزادی از وصل تو روی بر نگردانم
 تا آنکه مرا بنزد خود خوانی یا آنکه ترا بنزد خود خوانم

قصیده

در موقع حمله محمد علی شاه مخلوع بایران این قصیده

حماسی را فرموده است

می فرو هل ز کف ای ترک و بیکسو نه چنگ
 جامه جنگ فرو پوش که شد نوبت جنگ
 باده را روز بیفسرد، بنه باده ز دست
 چنگ را نوبت بگذشت بنه چنگ ز چنگ
 رخ بر افروز و رخ خصم بیندای بقیر
 قد بر افروز و قد خصم دو تا ساز چو چنگ
 از بر دوش تفنگ افکن و آسوده گذار
 لختی آن دو سر زلف سیه غالیه رنگ
 نه که آن زلف تبه گردد از گرد مضاف
 نه که آن روی سیه گردد از دود تفنگ
 زلف تو مشک است از گرد نفرساید مشک
 روی تو ماه است از دود نگیرد مه رنگ

زیرا بلطائف و شداید هم
 این است گناه من که از هر گام
 پنهانم از بین گروه خود گوئی
 با دزدان چون زیم که نه دزد
 نه مرد فریب و سخره و زرقه
 چون آتش روشن است گفتم
 بر فاحشه نیست پایه فضل
 از مغز سر است توشه جسم
 بس خامه طرازی ابعجب گشته است
 بس راه نوردی ای دریغا هست
 نه دیر غموده اند افکارم
 زین گو نه گذشته سالیان بر هفت
 گه خسرو هند سوده چنگالم
 از نعمت دشمنان آزادی
 و امروز عمید ملک شاعن شاه
 قرخ حسن ابن یوسف آن کز قهر
 تا کام معاندان روا سازد
 وین رنج عظیم تر که در صورت
 نا کرده گناه معاقبم گوئی
 عمری بهوای وصلت قانون

مطبوع رواق و مرد میدانم
 ناکام جو یور سعد سلمانم
 من ناصر و ری است یگانم
 با کشخان چون بوم نه کشخانم
 نه مرد ربا و کید و دستام
 چون آب منزله است دامنم
 واز سخره نیست پاره نانم
 واز رنج تن است راحت حاتم
 انگشتان چون سطر سوهانم
 دو پاشنه چون دو سخت سندانم
 نه سیر بختنه اند چشمانم
 کاندر تعب است هفت ارکانم
 گه قیصر روس کنده دندانم
 گه دری و گاه در خراسانم
 بسته است زبان گوهر افشانم
 افکنده نگون یچاه کنعانم
 بسپرد بکام گرگ حرمانم
 اندر شعر فلان و بهانم^۲
 سبانه مردم بشیمانم
 از چرخ برین گذشت افغانم

۱ اشاره بمیرزا حسنخان مستوفی المالك است.

۲ مراد آنست که در آن زمان تمام جراید بایتخت توقیف شد و فلان و بهان اشاره بصاحبان بعض جراید است.

بث الشكوى

این قصیده را در موقع توقیف روزنامه «نوبهار» در فروردین ۱۳۳۶ هجری در زمان ریاست وزرائی مستوفی المالك فرموده است:

تا بر زیر ری است جولانم	فرسوده و مستمند و نالانم
سخره است مگر سطور اوراقم؟	یاوه است مگر دلیل و برهانم؟
یا خود مردی ضعیف تدبیرم؟	یا خود شخصی نحیف ارکانم؟
یا همچو گروه سفلگان هر روز	از بهر دو نان بکاخ دوتانم؟
پیمانه کش رواق دستورم؟	دربوزه گر سرای ساطانم؟
اینها همه نیست پس چرا در ری	سیلی خور هر سفیه و نادانم؟
جرمی است مرا قوی که در این ملک	مردم دگرند و من دگر سام ^۱
از کید مخنثان برنجیم من	زیراک مخنثی نمیدانم
نه خیل عوام را سرآهنگم	نه خوان خواص را نمکدام
بر سیرت راد مردمان زبندروی	در خانه خویشمن بزندانم
یک روز کند وزیر تبعیدم	یک روز زند سفیه بهتانم
دشنام خورم ز مردم نادان	زیراک هنرور و سخندانم
زیرا بسخن یگانه دهرم	زیرا بهر فرید دورانم
زیراک به نقش بندی معنی	سیلابه روح بر ورق رانم
زیرا پس چند قرن چون خورشید	بیرون شده از میان اقرانم
زیرا بخطابه و بنظم و نثر	خورشید فروغ بخش ایرانم
زیرا بحماست و سماحت نیز	هاتمه معن و شهل شیبانم

مکالمات ملوک و مہنوارات دربار
 عمد قریحه فردوسی است بی ثمر و نیست
 بیرون پرده جهانی ز خلعت است و هنر
 بیرون پرده بیکم شایر سلو و اناس
 به تخت ملک فریدون به ریاض صف رستم
 به خشم سلکدر به معرفت داراست
 بیکم بوزش خاک و بیکم بوشش تن
 بوقت هدیت آتش بوقت امانت
 بوقت رأی زدن به ز مد هزار و وزیر
 که هر وزیر دارای مد هزار و دعاست
 بیزم سازی مانند باد و توش اندر
 بیارسانی چون عرق مستحبت و است
 بیکم خوف مراقب بیکم کین بدو
 که نبات جو گو و که عطا دربار است
 بحسب حال کجا بشمرد حکایت و بوش
 حدیثهای سرچش نوی و روی و زیارت
 در کوارا فردوسی بچای تو من
 پاک تو هر و بیاراست گشت تو کی و در ساد
 ترا تو گشت و من بوی و مد و مرد
 و من بیکم بیکم بیکم و مستحبت و است
 تو را بیکم بیکم بیکم بیکم و مد و مرد
 چه شایسته است بی تو هر و دربار و است

کمال شیخ «معزی» ز فکر اوست بدید
 شهامت «متنبی» ز شعر او بیداست
 نشان خوی «دقیقی» و خوی «فردوسی» است
 تفاوتی که بشهنامه‌ها به بینی راست
 بلی تفاوت شهنامه‌ها بمعنی و لفظ
 درست و راست بهنجار خوی آندو گواست
 جلال و رفعت و گفتارهای شاهانه
 نشان همت فردوسی سخن آراست
 عتابهای غیورانه و شجاعتها
 دلیل مردی گوینده است و فخر او راست
 محاورات حکیمانه و درایت هاش
 گواه شاعر در عقل و رای حکمت زاست
 صریح گوید گفتارهای او کاین مرد
 بهمت از امرا و بحکمت از حکماست
 کجا تواند بکین دو گونه کردن فکر
 جز آنکه گوئی دو روح در تنی نهماست
 بصد نشان هنر اندیشه کرده فردوسی
 نعوذ بالله پیغمبر است اگر نه خداست
 درون صفة بازی یکی نمایشگر
 اگر دو گونه نمایش دهد بسی والا است
 یکی بیمنه شهنامه بین که فردوسی
 بصد لباس مخالف بیازی آمده راست
 امیر کشور گیر است و گرد لشکر کش
 وزیر روشن رای است و شاعری شیدا است

غزل و رسمی

سخن بزرگ شود چون درست باشد و راست
 کس از بزرگ شد از گفته بزرگ رواست
 چه جدا چه هزل در آید بازمایش کج
 هر آن سخن نه پیوست با معانی راست
 شنیده‌ای که بیک بیت گفته‌ای بنشست
 شنیده‌ای که ز یک شعر کینه‌ای برخاست
 سخن کر از دل دانا نخواست زیبا نیست
 کوش قوافی مطبوع و انظها زیباست
 کمال هر شعر اندر کمال شاعر اوست
 صانع دانا افکاره دل داناست
 چو مرد گشت دنی قوای اوست دنی
 چو مرد والا شد گفته‌های او والا است
 سخاوت آرد گفتار شاعری که سخنی است
 گدائی آرد اشعار شاعری که گداست
 کلام هر قوم افکاره سرائر اوست
 اگر فریسه کبر است یا شکار ریاست
 نشان سیرت شاعر ز شعر شاعر جوی
 که فضل کابن در فضل آب و خاك و هواست
 درست شعری فرع درستی طبع است
 بلند رختی فرع بلندی بالاست
 بود نشانه خبث خطیله گفته او
 چنانکه گفته «حسن» دلیل صدق و صفاست

بزد برگك تر سر از شاخ خشك بر از مشك شد زلفك بيد مشك
دوسه روز شب گشت و شب روز شد گل پیش رس گلشن افروز شد
نگار بهار و خدیو چمن گل یاسمین زبور انجمن
بیکماه از آن پیش کایام اوست بر آمد ز مغز و بروشد ز پوست
بخندید بر چهر خورشید روز شب خفت پیش مه دلفروز
گمان برد مسکین که خورشید و ماه بر او مهر ورزند بیگاه و گاه
ندانست کاینك نه هنگام اوست که برجای می زهر در جام اوست

بناگاه طبیعت بر آمد ز خواب فروخت خورشید و بر شد سحاب
بغرید باد از بر کوهسار بیفتاد ناژو و خم شد چنار
زمانه خنك طبیعی آغاز کرد طبیعت بسردی سخن ساز کرد
بیفتاد برف و بیفسرد جوی سیه زاغ در باغ شد بذله گوی
سراسر بیفسرد و پژمرده باغ همان پیشرس گوهر شبچراغ
شکرخند نازش بکنج لبان بیفسرد و دشنامش اندر زبان
چنین است پاداش زود آمدن بامید باطل فرود آمدن

من آن پیشرس غنچه نازه ام که هر جا رسیده است آوازه ام
من آن نوگل برگ جان خورده ام بغفلت فریب جهان خورده ام
سبك راه صد ساله پیموده ام به بیگاه رخساره بنموده ام
بخون گرمی روز بشگفته ام ز دم سردی شب بخون خفته ام
ز بی آبی عرف پژمرده ام ز سرمای عادات افسرده ام
نبوده در ایام بکروز شاد نخندیده در باغ بك بامداد

چیست هستی؟ افقی بس تاریک و اندران نقطه شکی مشهود

☆

☆ ☆

بجز آن نقطه نورانی شك نیست در این افق تیره فروغ
عشق بستم بحقایق يك يك راست گویم؟ همه وهم است و دروغ

☆

☆ ☆

غیر و همیم نیاید بنظر غم و شادی خوش و ناخوش بد و خوب
نکند کوکبه صبح دگر در برم جلوه، نه نشیوع غروب

☆

☆ ☆

فکر عصیان زده مستأصل محو گرداب یکی روح عظیم
چون یکی کشتی بشکسته دکل بیش امواج حوادث تسلیم

☆

☆ ☆

خاق را کرده طبیعت ز ازل بدو قانون پلید ارزانی
سر تأثیر وراثت اول رمز تأثیر تعلّم ثانی

☆

☆ ☆

روح من گر ز نیاکان من است العجب پس من بد بخت که ام؟
وگر این روح و خرد زان من است بسته بند وراثت ز چه ام؟

☆

☆ ☆

يك نیا عابد و عارف مشرب يك نیا لشکری و دیوانی
بدرم شاعر و من زین سه نسب شاعر و لشکری و روحانی

هر محرومی عالمی فقیر ناچیز
 همچو بر خیل عجم نیزه «سعد وقاص»
 عالمی عامیگی را کند از رسوسه مست
 این بچان کمدن و آن بك بتفمن رفاص
 عالم رند نباید بهزاران تدبیر
 عامی ساده بکوشد بهزاران اخلاص
 از پی مخزن خاصان کهر و در باید
 چه غم از در شکم بخر بمیرد غواص
 عامیان را همه سو رانده بیاتند رومه
 خلق در زحمت و او در طلب زر خلاص
 در صف ساده دلان شور و شرافکنده ز کید
 خود ز صف خارج و در فقهه چون زاده عاص
 دسته ها بسته و صد تفرقه افکنده بمکر
 تا که خود در حرم قدس شود خاص الخاص
 طالب عافیت نوع مباشد دگر
 بشریت را بستند ره استخلاص

افکار پریشان

از اشعار اخلاقی و فلسفی است

از بر این کره بست حقیر
 زیر این قبه مینای بلند
 نیست خورسندکس از خرد و کبیر
 من چرا بیهوده باشم خورسند

☆

☆ ☆

شده ام در همه اشیا باریک
 رفته تا سرحد اسرار وجود

داد از دست عوام	در خدائی بنمودند بگوساله سلام
آه از این قوم عنود	بهوای نفسی جمله نمایند قعود
داد از دست عوام	بطنین مگسی جمله نمایند قیام
شرزه شیرند ولی	پیش خیل عقلا ز ابلهی و تیره دلی
داد از دست عوام	پیش سیر عقلائی حشراند و هوام
همچو غولاف برمند	عقل ار بسمله خواند بهوایش - نجمند
داد از دست عوام	غول اگر قصه کند گردد شوند از در و بام
نام این بی ادبانه	عقل آن به که همه عمر نیارد بزبان
داد از دست عوام	که درین قوم نه عقلست و نه فنگست و نه نام
بند گیرید ز من	پیش جهال ز دانش مسرائید سخن
داد از دست عوام	که حرام است و حرام است و حرام است و حرام
نه مقالات بهار	نه بر این قوم نماید نفس عیسی کار
داد از دست عوام	نه نسیم سحری بگذرد از سنگ رخام

داد از دست خواص

داد از دست خواص	از خواص است هر آن بد که رود بر اشخاص
داد از دست خواص	کیست آن کس که ز بیداد خواص است خلاص
بخدا بدنام اند	داد دانا ز عوام است که «کالانعام» اند
داد از دست خواص	که خرابی همه از دست خواص است خواص
ایمن از حبس و جزا	خیل خاصان بهوای دل خود هرزه درا
داد از دست خواص	ور عوامی سقطی گفت در افتد بقصاص
اندر افتد بخطر	عامی از بی خبری خیر ندانسته ز شر
داد از دست خواص	عالمان در بی تحصیل ملاذند و مناص

عوام - خواص

داد از دست عوام

این دو مستزاد که اوّلی در سال ۱۳۳۲ در خراسان و دومی در سال ۱۳۳۳ در طهران گفته شده نیز از اشعار شیوا و دلنشین آقای ملک الشعرا بهار است و پیداست که آمدن شاعر بطهران و معاشرت با خواص بی اخلاص پایتخت چه تحریک حقیقی در ایشان نموده است.

از عوام است هر آن بد که رود بر اسلام	داد از دست عوام
کار اسلام ز غوغای عوام است تمام	داد از دست عوام
دل من خون شد، در آرزوی فهم درست	ای جگر نوبت تست
جان بلب آمد و نشنید کم جان کلام	داد از دست عوام
غم دل با که بگویم که دلم خون نکند	غم افزون نکند
سر فرو برد بچاه و غم دل گفت امام ^۱	داد از دست عوام
سخنی پخته نگفتم که نگفتند بمن	چند ازین خام سخن
سوختم سوختم از سردی این مردم خام	داد از دست عوام
ز آنچه پیغمبر گفته است و در او نیست شکی	نپذیرند یکی
وحی منزل شمرند آنچه شنیدند از مام	داد از دست عوام
همگی خفته و آسوده ز نیکی و بدی	خواب مرگ ابدی
چه توان کرد، علی گفت که «الناس نیام» ^۲	داد از دست عوام
در نبوت بگرفتند ره نوح نبی	آه از این بی ادبی

۱ امام مراد علی بن ایطالب است که گاه نگاه سر خود را در چاه کرده و از دست مردم ناله میفرمود.

۲ الناس نیام فاذا ماتوا انتبهوا.

از آتش دل برون فرستم	برقی که بسوزد آن دهان بند
من این کنم و بود که آید	نزدیک تو این عمل خوش آیند
آزاد شوی و بر خروشی	مانده دیو بسته از بند
هرای تو افکند زلازل	از نور و کجور تا نهانند
وز برق تنورهات بتابد	ز البرز اشعه تا به الوند

☆

☆ ☆

ای مادر سر سفید بشنو	این پند سیاه بخت فرزند
برکش ز سر آن سپید معجز	بنشین بیکی کبود اورند
بگرای چو ازدهای گرز	بخروش چو نره شیر ارغند
ترکیبی ساز بی مهائل	معجونی ساز بی همانند
از نار سعیر و گاز و گوگرد	وز دود و حمیم و صخره و گند
از آتش آه حلق مظلوم	وز شعله کيفر خداوند
ابری بفرست بر سر ری	بارانش ز هول و بیم و ترغند

☆

☆ ☆

بشکن در دوزخ و برون ویز	بادافره کفر کافری چند
ز آنگونه که بر مدینه عاد	صرصر شرر عدم پراکند
چونانکه بشارسان (پمپی)	ولکان اجل معلق افکند
بفکن ز پی این اساس تزویر	بگسل ز هم این نژاد و پیوند
برکن ز بن این بنا که بایست	از ریشه بنای ظلم برکنند
زین بی خردان سفله بستان	داد دل مردم خردمند

این قصیده را بمسابقه گذارند که هر کس باین روال قصیده بهترین بگوید پمجاه اشرفی باز تقدیم شود و با اینکه بعضی از شعرا استقبال کردند هیچ يك از عهده بر نیامدند :

ای دیو سفید پای در بند	ای گنبد کیتی ای دماوند
از سیم بسر یکی کله خود	ز آهن بمیان یکی کمر بند
تا چشم بشر نه بیندت روی	بنهفته بابر چهره دل بند
تا وارهی از دم ستوران	وین مردم نحس دیو مانند
با شیر سپهر بسته پیمان	با اختر سعد کرده پیوند

✽

✽ ✽

چون گشت زمین ز جور گردون	سرد و خفه و خفوش و آوند
بنواخت ز خشم بر فلک مشت	آن مشت توئی تو ای دماوند
تو مشت درشت روزکاری	از گردش قرنهای پس افکند
ای مشت زمین بر آسمان شو	بر «ری» بنواز ضربتی چند
نی فی تو نه مشت روزکاری	ای کوه نیم ز گفته خورسند
تو قلب فسرده زمینی	از درد ورم نموده بکچند
تا درد و ورم فرو نشیند	کافور بر آن ضعاد کردند
شو منفجر ای دل زمانه	و آن آتش خود نهفته میسند
خامش منشین سخن همیگوی	افسرده مباحش خوش همی خند
پنهان مکن آتش درون را	زین سوخته جان شمر یکی پند
گر آتش دل نهفته داری	سوزد جانت بجانت سوگند
بر ژرف دهانت سخت بندی	بر بسته سپهر نیو پر فند
من بند دهانت بر کشایم	ور بگشایند بندم از بند

هله گر مشرق ما امن بود تا بشمال ..
 سپه روس چرا مانده بدین بی ثمری
 گر چه خود بی ثمری نیست که این جیش گزین
 سفری کردن خواهند بصد ناموری
 سفر ایشان هند است و تمنّاشان هند ..
 هند خواهند بیل نرم تنان خزری
 ویره گر پای بیفشاری تا از خط روس
 خط آهن بسوی هند کند رهسپری
 بعدو خط ترن ره را نزدیک کند
 تا تو دیگر فروی راه بدین پر خطری
 سدّ بس معتبری ایران بد در ره هند
 وه که برداشته شد سدّ بدین معتبری
 باد نفرین بلجاجت که بلجاجت برداشت
 پرده از کار و فرو بست رخ پر هنری
 بلجاج و بغرض کردی کاری که بدو
 طعنه راند عرب دشتی و ترک تری
 حیف از آن خاطر دانای تو و آن رای رزین
 که درین مسئله زد بیهده خود را بکری
 نام نیکو به ازین چیست که گویند بدهر
 هند و ایران شده ویران ز سر ادوارد گری

دماوندی

این قصیده نیز از شاهکارهای ملک الشعرا بهار است در بدبینی از محیط
 اجتماعی طهران و بمناسبتی که در روزنامه «نو بهار» درج است شاعر بزرگوار

افلکس آن ضرری را که ازین بیاب برد
 تو ندانستی و داند بدوی و حضری
 نه همین زیر بی روس شود ابراف پست
 بلکه افغانی و براف شود و کاشغری
 ور همی گوئی روس از سر بیاب نرود
 رو بتاریخ فکر تا که عجایب نگری
 در بر نفع سیاسی نکنند بیاب کار
 این نه من گویم کاین هست ز طبع بشری
 خاصه چون روس ده او شیفته باشد بر هند
 همچو شاهین که بود شیفته بر کبک دری
 ور نه روس از پی یک نامه^۱ چرا در ابراف
 راند قزاق و نهاد اسر بیدادگری
 در خراسان که همین رهرو هند است چرا
 کرد این مابه قشون بی سببی راهبری
 فتنه‌ها از چه بپا کرد و چرا آخرکار
 کرد نستوده چنان کار بدان مشتری^۲
 سپه روس ز تبریز کمنوف تا نه سرخس
 بیش از بیست هزارند چو نیکو شمری

۱ مراد ازین نامه اتمام حجتی است که دولت روس در سال ۱۹۱۱ م. مطابق ۱۳۲۹
 هجری بدولت ایران فرستاد و تشکیلات مالی ایران که بدست شوستر امریکائی
 دایر شده بود ارم زده شوستر اخراج شد و مجلس ملی بسته و احرار ایران تبعید و
 مقتول شدند.

۲ مراد انقلابی است که در خراسان بدست مرتجعین بپا کرده و عاقبت گنبد و قبر امام رضا
 را بتوپ بست و هفت صد نفر یگناه را در صحن و حرم امام بقتل آورد.

انقلابیون بر شاه نگشتند جری
 و ر بدی فکر تو دایر بحیات ایران
 این همه ناله نمی ماند بدین بی اثری
 مثل است ایمنکه چو بر مرد شود تیره جهان
 آن کنند کش نه بکار آید از کارگری
 تو بدین دانش افسوس که چون بی خردان
 کردی آن کار که جز افسوس از وی نبری
 بر گشادی در صد ساله فرو بسته هند
 بر رخ روس و تفرسیدی از در بدی
 بچه گرگ در آغوش پیروردی و نیست
 این مہاشات جز از بیخودی و بی خبری
 بیخودانه به تمنای زبردست حریف
 در نہادی سر تسلیم زهی خیره سری
 اندر آن عهد که با روس به بستی زین پیش
 غبنها بود و ندیدی تو ز کونه نظری
 تو خود از تبت و ایران و ز افغانستان
 ساختی پیش ره خصم بنائی سه دری
 از در موصل بگشودی ره تا زابل
 وز در تبت تسلیم شدی تا بهری
 زین سپس بهر نگهداری این هر سه طریق
 چند ملیون سپہی باید بحری و بری
 بیش از فائدت هند اگر گردد صرف
 عاقبت فائدنی نیست بجز خون جگری

سوی لندن گذر ای پاك نسیم سحری
 سخنی از من بر گو به سر ادوارد کری
 کای خردمند وزبری که نپوروده^۱ جهان
 چو تو دستور خردمند و وزیر هنری
 نقشه بطار^۲ بر فکر تو نقشی بر آب
 رأی بزمارك^۳ بر رأی تو رائی سپری
 ز تو او^۴ جیش ناپلیون نگذشتی کر بود
 بر فراز هرمات نام تو در جلوه کری
 داشتی پاریس ار عهد تو در کف نشدی
 سوی آژاس و لرت^۵ لشکر آلمان سفری
 انگلیس از ز تو میخواست در آمریک مدد
 بسته میشد به واشنگتن^۶ ره^۱ پر خاشخوری
 با کماندر چیف اگر قر تو بودی همراه
 به بویر^۷ بسته شدی سخت ره حمله کری
 ور به منچوری پلتیک تو بد رهبر روس
 نشد از ژاپون جیش کرویانکین^۸ کهری
 بود اگر فکر تو با عائله^۹ منچو^۹ بار

۱ Edward Grey وزیر امور خارجه سابق انگلستان .

۲ Peter, the Great (۱۶۷۲-۱۷۲۵م) پادشاه سابق روسیه .

۳ Prince Otto E. L. Bismarck (۱۸۱۵-۱۸۹۸م) وزیر امور خارجه سابق آلمان .

۴ Toulon بندر مهم فرانسه و ایستگاه کشتیهای جنگی .

۵ Alsace-Lorraine یکی از ایالات فرانسه .

۶ George Washington (۱۷۳۲-۱۷۹۹) نخستین رئیس جمهور امریکا .

۷ Boers باشندگان هلاند که در مستعمره افریقای جنوبی سکونت پذیر اند .

۸ General Kuropatkin (۱۸۴۵-۱۹۲۳م) فرمانده قشون تزاری .

۹ خانواده مانچو یا منچو آخرین سلسله پادشاهی چین بودند که در انقلاب جمهوری از

نظم من آوازه بکشور فکند نثر من آئین کهن بر فکند
درس نویسی بوطن داده‌ام درس تو این است که من داده‌ام

راه اغراق را نه پیموده است چه در فن نظم و نثر شیوا نهایت مهارت را
دارد و مبدع و مبتکر و پیشرو ادبیات جدید ایران است.

دیوان اشعارش جمع آوری شده و دارای بیست هزار شعر از
قصیده و غزل و قطعه و رباعی و مثنویات است اما هنوز چاپ نشده
است لیکن غالبی از اشعار او در جراید و مجلات فارسی منتشر شده
است ما نیز جزوی از اشعار او انتخاب و در اینجا ثبت مینمائیم :

پیام به سردار دگری

بعد از ناپلیون کبیر (Napoleon Bonaparte ۱۸۰۸-۱۸۷۳) و جنگ ۱۸۷۰ م بین آلمان و فرانسه که موازنه سیاسی اروپا بهم خورد و بعد از عهد نامه اتحاد میان آلمان و اطریش در سال ۱۸۷۹ م که در سال ۱۸۸۲ م ایتالیا هم بآن اتحاد ملحق شد در مقابل در سال ۱۷۹۴ م عهدنامه اتحاد مابین روسیه و فرانسه باعضا رسید و در سال ۱۹۰۷ م انگلیس درین اتحاد داخل شد و با روسیه راجع بایران و افغانستان معاهداتی کرد که بموجب آن ایران بدو منطقه تقسیم و روس را به هندوستان نزدیک میکرد این قصیده از شاهکارهای ملک الشعرا بهار در انتقاد از معاهده مزبور و سیاست سردار دگری وزیر امور خارجه انگلستانست توضیحاً اینکه این اشعار در کتاب پرفسور ادوارد براون مغلوطاً چاپ شده است و ما نسخه صحیح آنرا بدست آورده مینویسیم.

پیچید، شاعر مذکور در راه مشروطه و آزادی ملت زحمتهای کشیده و رنجها برده است یکدفعه یکسال و دفعه دیگر شش ماه نیز تبعید شده دو دفعه اخبار «نو بهار» در مشهد دایر و هر دو دفعه به بهانه از طرف ارتجاعین توقیف شده است و خسارتهای مالی بسیار بر او وارد آمده و در بعضی مورد خطر جانی هم داشته است.

در سال ۱۳۳۴-۱۳۳۵ که مهاجرت تاریخی ملیون ایران از طهران بقم و کرمانشاهان و بغداد و استانبول شروع شد بهار نیز شامل بوده، مجدداً روزنامه «نو بهار» در طهران منتشر ساخت و چهار دوره نیز وکیل مجلس شورای ملی بوده و پس از چهار دوره وکالت دست از امور سیاسی کشیده و منزوی شد و بامور معارفی پرداخته در نشر آثار ادبی خود و تدوین آثار ملی و تهیه کتب مفیده مشغول است.

دوره یکساله مجله ادبی «دانشکده» و یکساله «نوبهار» هفتگی دو کتاب پر منفعت ادبی و تاریخی است که از زیر دست بهار بیرون آمده و يك رمان كوچك بنام (نیرنگ سیاه یا کمیزان سفید) نوشته و در یاورقی «ایران» یومیّه که سه سال در تحت مدیریت بهار منتشر میشد طبع شده، چند تألیف ادبی دیگر هم دارد که هنوز بچاپ نرسیده و اخیراً کتاب تاریخ سیستان که از آثار قدیم ادبی و تاریخی فارسی است نسخه منحصر بفرد آن بتوسط بهار تصحیح و تنقیح شده و اکنون در تحت طبع میباشد.

بهار بدون اختلاف امروز از بزرگترین شعرا و نویسندگان محسوب و اگر نسبت بخود اظهار عقیده کرده و فرموده
شعر دری گشت ز من نامهجوی یافت ز نو شاعر و شعر آبروی

ملک الشعرا بهار

میرزا محمد تقی ملقب بملک الشعرا متخلص به «بهار» پسر میرزا محمد کاظم ملک الشعرا متخلص به «صبوری» است، اصلاً اجدادش از کاشان بخراسان در اوایل دولت قاجاریه مهاجرت کرده‌اند بهار در سال ۱۳۰۴ هجری قمری در مشهد متولد شده و در آن بلده بتحصیل علوم ادبیه از فارسی و عربی اشتغال داشته و فنون نظم و نثر را در نزد صبوری پدرش که از اجله شعرا و معارف خراسان بود کسب کرده و پس از مرگ پدرش که در سال ۱۳۲۲ بوقوع پیوست از تلامذ در می مرحوم ادب فیشاپوری بوده و نیز در خدمت اساتید دیگر از قبیل میرزا عبدالرحمان بدری که از حکما و ریاضیون معروف مشهد بود تحصیلات خویش را دنبال کرده و نیز بعد از پدرش مورد تربیت مرحوم حاج آصف الدوله غلامرضا خان شاهسون که از امرای بزرگ ایران و در خراسان بایالت منصوب بود قرار گرفته و از طرف مظفرالدین شاه بلقب ملک الشعرائی و اجرای مستمری و مقرری سالیانه دولتی که رسم آن دوره بود کامیاب گردید.

در ۱۳۲۴ که آغاز مشروطیت ایران بود بهار بتشویق منسوبان خود که از تجار معتبر مشهد بودند داخل در زمره انقلابیون و مشروطه خواهان شده و تا ۱۳۲۷ که سال فتوح مایون ایران بود در انقلابات سیاسی خراسان داخل و از ردیف اول احرار قرار داشت و در همین اوان بنوشتن مقالات و اشعار سیاسی و انقلابی پرداخته و در روزنامه حبل‌المبین و جراید باکو و طهران و خراسان آثار ادبی مشهور او گاه با امضا و گاه بی امضا منتشر گشته سبب شهرت فراوان او گردید.

در سال ۱۳۲۹ روز نامه «نو بهار» در مشهد در تحت مدیریت وی دایر گردید، شهرت نظم و نثر شاعر از خراسانهم تجاوز کرده بتمام ایران

اصل -	اونم مره زیر جلی	نشان دهه انه اونه
ترجمه -	او هم من را مخفیانه	نشان میدهد اینرا و آنرا
	داد فریاد از عیال	ای عیال

تلخ و بی مزه عیال

برق میزند غیب او	صورت دور خسار مثل خون است	ترجمه -
اسکناس دونه دونه	جخو جیب بیرون آورده	اصل -
دانه دانه	از جیب خود بیرون آورد	ترجمه -
نشان دهه خو خاله جان	وا پرسم کی تو را فاده	اصل -
میدهد خاله جانرا	میپرسم که تو را داده است	ترجمه -
	مره اره نوی خیال	اصل -
ای بلال	خودم اینطرف در خیال	ترجمه -
شور با مزه بلال		

مگر لاجان بهتره؟	که بگم کویا بشم	اصل -
لاهیجان بهتر است	به که بگویم کجا بروم	ترجمه -
مگر طهران بهتره؟	قم بشم کاشان بشم	اصل -
بهرتر است	قم بروم کاشان بروم	ترجمه -
او یا چشمران بهتره؟	یا بشم مره شیراز	اصل -
آنجا از شمیران بهتر است	یا بروم خودم شیراز	ترجمه -
مگر زنجان بهتره؟	اصفهان یا همدان	اصل -
ای عیال	ای گرفتار عیال	اصل -

تلخ و بی مزه عیال

چی دانم ان کی زن	زن وقتی چادر او نه	اصل -
چه میدانم آن زن کیست	میگذارد	ترجمه -
می خاخور یا تی زن	نقابیه منکه نشناسم	اصل -
خواهر من یا زن تو است	نقاب دارد	ترجمه -
اما نانم می زن	دینم ان دیگرئی امرا	اصل -
اما نمیدانم زن من است	می بینم این دیگری همزاه	ترجمه -

ترجمه -	ای ذرت ای ذرت	نمکین و با مزه ذرت
اصل -	من جصبح تا مغرب	هی زنم داد هی چانه
ترجمه -	من از صبح تا شام	هی داد میزنم و هی کوشش
اصل -	عصر تا خلاص بم	مثل مرغ شم بلانه
ترجمه -	تا عصر که خلاص میشوم	مانند مرغ میروم بخانه
اصل -	نه حصیری نه لحاف	بیج فنا اینا دانه
ترجمه -		برنج نیست یکتا دانه
اصل -	هی کنم فکر و خیال	ای بلال

شور با مزه بلال

اصل -	بیج هینم ذوغال هینم	با دوسه نه مرغانه
ترجمه -	برنج میخرم ذوغال میخرم	دانه تخم مرغ
اصل -	فو زنم آتش گیرم	با ادای شکرانه
ترجمه -	پف میزنم آتش روشن میکنم	
اصل -	وقتی حاضر بکودم	همیه کار خانه
ترجمه -	وقتیکه حاضر کردم	همه
اصل -	ساعت چهار کی به	زن ایه خوره سالانه
ترجمه -	که شد	زن می آید برای خودش
اصل -	من مره شم بخيال	ای بلال
ترجمه -	من خود میروم بخيال	

شور با مزه بلال

اصل -	انی سر اطلس چادر	سر پشت ایتا شانه
ترجمه -	سر او چادر اطلس	پشت سرش یکتا شانه
اصل -	دیم کولان مثل خونه	برق زنه انی ارزانه

گوئیا آن زن بیچاره خریداری اوست
 بس کن ای شیخ که این کار تو زشت و نه نکوست
 شیخنا را که دگر با ضرب کاری نیست
 در خم منخرج ضادش دگر آزاری نیست
 بر سر و شانه‌اش از علم دگر باری نیست
 بر يك و پوزش از پشم دگر تاری نیست

شده آزاد ز افسار خرافات و ز بند
 چشم بد دور! بریزید بمچمر اسپند
 شیخنا نوبت تحصیل زنان است امروز
 بانوی فاضله يك ركن جهان است امروز
 صحبت از شرکت در پارلمان است امروز
 چادر و پیچه دگر نقص زنان است امروز

شیخنا عفت با داشتن چادر نیست
 یا اگر هست پس آن قحبه با چادر کیست

ای بلال

بطور نمونه چند بند از اشعار گیلکی که برای نایشی^۱ ساخته با ترجمه
 آن انتخاب و درج میشود

اصل - ای بلال ای بلال شور با مزه بلال

۱ در این نایش يك صفحه تخته که عبارت از چهار زرع مربع بود روی آن تصویر يك
 بلال فروش و لوازم کارش را گوبنده این اشعار (محمد کسائی) نقاشی کرده فقط محلی
 که بایست سر بلال فروش نقاشی شود سوراخ باندازه يك سر طبیعی نموده از پشت تخته يك
 آرتیست سر خود را بیرون آورده و این کلمات را با آهنگ مخصوص میسرود بهمان آهنگ
 هم از پشت تخته ویالون مینواختند.

ابضاً راجع بحجاب گفته که چند بندی از آن انتخاب میشود

شیخنا دیدی آخر بسرت رفت کله
شیخنا دیدی عمر تو چطور گشت تبه
شیخنا دیدی هر چاه کن افتاد به چه
با فکل دیدمت آخر چه عجب به به به

گرچه با این یز و این شکل دگر رقعت نیست

لیک در کوچه و بازار دگر رقعت نیست

شیخنا گرچه فرنگی شدند آسان شد
رشته تحت الحنك با فکلت یکسان شد
شیخنا دوش عرب بود کنون انسان شد
لیک کج رفت ز میخانه و می پراسان شد

بخیاالش که ایده آل فرنگی جام است

شیخ ما نازه فرنگی است ازینرو خام است

شیخنا صورت خود ساخته ای نیک کنون
در پی سیرت خود باش همیکوش که چون
ظاهر و باطن اگر مختلف آید بیرون
پیش من هیچ نیرزد نه این تو نه آن

نه عصای کج و کول و نه سبیل کم تو

خسر الدنیا والآخرة شد همدم تو

شیخنا گرچه لباس متجدد دارد
لیک افکار پریش و متردد دارد
در تواضع حرکات متعدّد دارد
باز در خانه عیال متعدد دارد

گر قرین تو خیانت گروید شد چو همه
 باده در شرع خرد چونکه حرام است منوش
 آخرین مایه امید تو باشد هنرت
 تا نگیرد ز تو دستور همایون پسرت
 آنچه گفتم همه از مهر و وفا بود بدان
 مرگ اولاد من و جان تو جان پدرت

ایضا راجع به تساوی حقوق زن و مرد گفته

در مملکتی که زن بقانون
 کر مردش بیست زن بگیرد
 با مرد حق سخوف ندارد
 او جرئت چه و چون ندارد
 تا یا نهد از رحم به بیرون
 حقی بجز اندرون ندارد
 در موقع عقد بستن او
 اصلا حق این و آن ندارد

دیگر چه تساوی حقوق است آقای مقاله ساز بس کن

اندر بر عنکبوت خونخوار کمتر تعریف از مگس کن

در مملکتی که زن اسیر است
 در مملکتی که زن چو اشیاء
 و اندر کف سیاه ملفوف
 در ببع آید بشرط موصوف
 در مملکتی که می فروشد
 در مملکتی که زن بجنس است
 در کودکی از سرای مألوف
 و ان حاجی ریش چرمه مکشوف

راجع به تساوی حقوقش عیب است دگر دهن کشادن

موضوع صداق و مهر موهوم آوردن و در میان نهادن

زن چیست؟ کجا است؟ کو؟ چرا پس
 زن نیست درین دیار ورته
 در کوچه و شهر خودنما نیست؟
 گر هست چرا بشهر ما نیست
 که گه در کوچه يك سیاهی
 می بینم ليک جز دو یا نیست
 او هم اگر آدم است گویا
 پس بحث صداق حقّ ما نیست

اوپنی بحقوق خود نبرده است، گر زنده بود بحکم مرد، است

اولی است بر او نیاز میت تا پی بحقوق خود نبرده است

برای نمونه قسمتی از اشعار او که راجع بکشف حجاب فرموده اند درج میشود.

در خصوص حجاب سروده^۱

دختر! پرده بیفکن ز رخ چون قمرت
 نو کم از مرد نه ای فخر جهانی هشدار
 این حجابی که تو از مادر خود برده ارث
 سوره نور بخوان آیه سی از بر کن
 خوبی تونه همان خال و خط و زلف و قد است
 لب تو غنچه گل نیست اگر علمت نیست
 آلت لعبت رندان غزالخوان نشوی
 کول عشاق حیل باز و حلال ساز مخور
 که پس از زاد و ولد نوبت «شلفت» رسید
 زن گرفت و سرو کردن بجای رنگ نمود
 خیز و مردانه بمیدان عمل پای بنه
 نوبت خوشگالی و نوبت شادابی تو
 خوار و بیچاره و عربان و پیرشان نشوی
 بدر خانه قاضی نشوی سر گردان
 چشم بد بیشتر آنجاست زمن یمن بگیر
 عصمت را نکنند حفظ بجز علم و کمال
 بتو میگویم در مدرسه طب عمل
 از تو میپرسم گر دکتر دندان بشوی
 چونکه فارغ شدی از کسب کمال و صنعت

ز چه میترسی اگر افتد از کس نظرت
 نکنند رند مقدس نمکی در شکرت
 نیست در شرع نه این پیچه نه رو بند سرت
 بهترین تیغ جدال است و قوی تر سپرت
 کاین همه هیچ نیرزد چو نباشد هنرت
 نیست زلف تو بجز رشته افسار سرت
 گاه تعریف ز چشم تو و گاه از کمرت
 یاد کن زندگی مادر و عشق پدرت
 بعد «طلقت» اگر خوب بیاید نظرت
 پرس از مادر خود تا که چه آمد بسرت
 کس صنعت کن چون دور شدی از پدرت
 بگذرد از سر همتای بدت یا دگرت
 نکنند چادر عفت تلف و در بدرت
 نکنند چاره نه نفرین نه دعای سحرت
 دیده ام من چو خطاهاش کنم با خبرت
 علم و صنعت ندهد راه بهر رهگذرت
 چادر و پیچه دگر جای ندارد بسرت
 کندن ریشه کجا پیچه و غمض بصرت
 عاقبت فکر زناشوئی افتد بسرت

۱ این اشعار بر ضد عقیده دکتر افشار مدیر مجله آینده گفته است.

(رجوع شود به صفحه ۸۱ همین کتاب).

محمد کسائی

میرزا محمد کسائی برادر مرحوم میرزا حسین کسائی^۱ در سنه ۱۲۹۴ هجری قمری در ایالت گیلان متولد شده از سن هفت تا هیزده سالگی به تحصیل زبان فارسی و عربی اشتغال داشته پس از تکمیل مقدمات در دارالفنون و تحصیل زبان فرانسه و نقاشی از راه ما زندگان بروسیه رفته و به تحصیل نقاشی و مجسمه سازی پرداخت و پس از اخذ تصدیقنامه از مدرسه دولتی تفلیس پیترزبورگ «لنین گران حالیه» رفته برای تکمیل نقاشی زحمت کشید و پس از تحصیل دیپلم نقاشی بایران مراجعت نمود.

چون در آنوقت در ایران صنایع مستظرفه چندان مورد توجه نبود مجبوراً در اداره راه شوسه که در دست روسهای قدیم بود بخدمت مشغول گردید و چندی بعد هم در سفارت روس بشغل مترجمی روزگاری گذراند و بالاخره بفلاحهت یعنی «مقدس ترین کسبها» پرداخت و فعلاً هم بهمان کسب مشغول است.

محمد کسائی اشعار فارسی میگوید ولی چون زبان محلی او کیلکی^۲ است باین زبان برای آگاهی مردم مخصوصاً راجع بکشف حجاب زنان ایران اشعار دلکش بسیار انتشار داده است چه کسائی در رفع حجاب و تساوی مردان و زنان عقیده ای تندتر از ایرانیان متجدد دارد.

۱ میرزا حسین کسائی (۱۲۸۸-۱۳۳۹) یکی از عاشقان سعادت و آزادی ایران بوده بعد از استقرار مشروطیت به نگارش روزنامه «وقت» پرداخته و در موقعیکه مرحوم میرزا کوچک خان جنگلی طلوع کرد از اروپا بایران آمده و در این انقلاب شرکت جست و مدیریت روزنامه جنگل را بهعهده گرفت و نه شماره آنرا انتشار داد (شماره نهم آن نزد نگارنده موجود است) و از شعرائیکه بزبان کیلکی شعر گفته و اشتیاری دارند یکی حسین کسائی است.

۲ زبان محلی ایالت گیلان است.

کُشور سِروس گشته ملعبه چند
 ریخت بَخاک آبروی خانه کسری
 يك ده آباد در کنار خزر نیست
 رفت بتاراج مرز و بوم کشاورز
 بالله اگر دل نهی بکاخ زراندد
 ملك خراب این چنین ز ما و شگفتا
 از پی آمید يك دو روز وزارت
 تا که به بینی همه دلیر به تهمت
 آخر ازین حزب و دسته‌های سیاسی
 بهره چه بردیم ما و ملك چه دیده است
 ملت اكنون به تیره بختی ما نیست
 بیشتر از آن که این اساس بخوری
 باید ازین دسته‌ها یکی بگشاید
 گیرد از آن پس بدست دولت و راند
 عهده کند کارهای ملك و نگردد
 یانه باید که راد مردی آگاه
 از پی اصلاح کار آخته شمشیر
 با قلبی سخت تر از آهن و فولاد
 در همه حالی چو کوه ثابت و محکم
 ورکه بجا نیست این چنین هنری مرد
 باش کمالی صبور زانکه نباشد

فاسد و جاهل بفرد و مغرض و نادان
 رفت بیاد افتخار بنگه ساسان
 گر تو به بینی درست تا لب عمان
 زو اثری نیست غیر کلبه ویران
 گر تو به بینی سیاه خانه دهقان
 دست نداریم باز ما ز سر آن
 چشم بیوشیم از خدا و ز وجدان
 تا نگری جمله چیره دست به بهتان
 کز پس هم می نهند پای بمیدان
 غیر نفاق و خلاف هان بنما هان
 گر تو به بینی در آشکار و به پنهان
 هستی ما بر کند ز بیخ و ز بنیان
 دست و دگر دسته را بکوبد دندان
 در همه ملك بی معارض قومان
 از شتم و قبح عمر و زید پریشان
 داهی و خسرو پرست خیزد از ایران
 بهر رهائی ملك برزده دامان
 کش تقوان دست یابد آجده سوهان
 کان نشود وقت کار هیچ هراسان
 تا برهاند مر این سفینه ز طوفان
 دردی در روزگار ناشده درمان

من نیز بینمی که ازین خون بهیچ روی
باشندگان کشور سیروس و داریوش
اخلاق فاسد از همه سوسکه موجزن
گیتی جدید گشته و ما همچنان ز جهل
ما از زمانه پند نگیریم اگر فرا
این کهنگی بمرگ کشمان علی الیقین
تا خود چه اختیار نهائی برای خود
ترسم که سر ز خواب بر آریم آنزمان
پنجاه نار گردش گردون بمن گذر
کاخر سیاه بختی ما کی سر آبدی
بس آسمان دخیل نباشد بکار ما
هر تخم کان بکشته همان نیز بدرویم
خفتیم ما و راه بریدند دیگران
با مفت خوار و جاهل و بیکاره آن کنند
بر خیز مرد وار میان بند اگر حیات
آزما که مهر و درد وطن نیست گویمیر
اصلاح کن نخست تو خود راز عیب و پس
کوتاه کن کمالی و لب از سخن به بند

در عرق مردمان تو نتوان نمود یاب
افسرده اند و فاسد از شیخ تا بشاب
چون نشنه است طالب اصلاح در سراب
در خواب غفلتیم و نگیریم ازان حساب
خود را چغو عوض ننمائیم با شتاب
مرگی کز آن گریز نباشد بهیچ باب
من گفتم آنچه بود و نمودم ره صواب
کز جانب دگر زده سر باشد آفتاب
کرد و ز من شنید گهی ناله گه عتاب
مویم سپید کرد و ندادم یکی جواب
راحت اگر بریم بگیتی و گر عذاب
بیرون هما نیاید از بیضه غراب
وین طرفه ترکه هیچ نداریم اضطراب
مردان کار کان بنمایند با دواب
خواهی و پاگذار دلیرانه در رکاب
زان کش بمغز رای و خرد نیست رو بتاب
اصلاح ملک خواه شوی تا که کامیاب
وز چهره حقایق چوین مکش نقاب

کوران نشسته اند به بزم اندر و چه سود
آید اگر که شاهد مقصود بی حجاب

منظوم

چند بیاید نشست و بود نگهبان دید بویرفانی و خرابی ایران
و که تحمل ز حد گذشت و صبوری بیشتر از این نگاه کردن نتوان

ز این نغمه بهر گز نسایند حلقوم ترا به تیغ فولاد
زی مهر و سوی وفا گرایند از سر بنهند رسم بیداد
پیرانه به پند لب کشایند چون مرد کهن بطفل نوزاد
مشغو که غمی بغم فزایند از این سخنان سست بنیاد
پوشند بخار پرنیاف را

نو پی نبری بکنه کیمتی ز اسرار وجود هر چه خوانی
طفلی که کند هنوز تانی داند چه رموز آسمانی
در سیر بشر بملک دینی این کش مکش است جاودانی
با غائله حیات آری رمزی است نهان که تو ندانی
زین فکر عبث مکاه جان را

غزل

نیست غم گر بدل از عشق غباری برسد کز پس کرد بناچار سواری برسد
بکمین در پس هر سنگ ببايد بودن تا مگر روزی ازین دشت شکاری برسد
دعوی عشق کند بلبل و من در عجبم نالد از گل گرش آسیب ز خاری برسد
گر همه سردهم از دست نخواهم دادن دست بازم گر ازان طره بتاری برسد
عمر ما دستخوش دی شد و ایام خزان بایدی عمر دگر تا که بهاری برسد
چرخ در کار خود از ما و نوسرگشته تراست میر امید کز او در تو قراری برسد
پیر گشتیم کمالی بخدا زین هستی بود آبا که بما وقت فراری برسد

چکامه وطنی

ای کشور عجم نه چنان گشته خراب کابادی تو کس بتوان بیندی بخواب
گویند اهل فکر که اصلاح حال تو شاید و لیک نیست طریقی جز انقلاب

چون شاهد دل کشش ببازار
در جلوه بیابوری همی چون
ای کاش که پرده میشد از کار
تا چند زنی تو نعل وادون
پوشی به چه رنگ آسمانرا

ای هیئت اجتماعی آوخ
آغشته بخون دیده‌ها رخ
نه کار نکو نه رای فرخ
در لب شکنیم این گهرها
پس خوب به بندیم زبانرا

هر چند ز کبر بر کشی سر
دشمن بتو من شوم فزوتتر
نه من که هزارها هنرور
این خشم و ستیزها بدفتر
و اسرار جهان همه بچوئی
تا راه بدین طریق یوئی
خصمند ترا ازین دو روئی
آوند و نمی توان که شوئی
داغیست که نیست مرهم آنرا

گر نیک بخویش بشگری هان
بینی ز تمدن درخشان
وحشی منشی گزین که چندان
با این رخ خوب و لعل خندان
با فکر عمیق و رای روشن
داری تو چه لکها بدامن
غم نیستش از پرهنگی تن
بس خون که گرفته بگردن
ز آشوب بهل دمی زهانرا

ای مرغ اگر چه‌ای خوش آواز
جز طبع کمال سخن ساز
با تو نبود کسی هم آواز
بگذار ز سر هوای پرواز
ز این نعمه ترا برند حنجر
کاف نفع تمیز ندهد از ضر
بیهوده مکن بروت سر از پر
کاین راه مخوف هست و دیگر
ترسم که نه بینی آشیات را

انتہائی باید آخر باید این غم چند و کی تا
 عشق و مهر ما ز یکسو قهر و کین او ز یکسو
 ما کمالی بنده بیگانگان خواهیم بودن
 تا که نبود علم یکسو قوت بازو ز یکسو

خوانند بهار مهر گانرا

ای عصر جدید ای که خود را
 انصاف بده که گویمت تا
 از عدل جوی خبر نداری
 در ما بقدم و عهد وسطی
 هرگز نبند این سیاهکاری
 آوخ که بعنف یا بعمداً
 گر عمر بدین نمط گذاری
 وحشت کده کنی جهانرا

بر خود ز تمدن ار چه نامی
 دانا همه داند اینکه دامی
 بگذاشته بصد خط و خیال
 چون ساقی خوب رو که جامی
 در آن تو نهاده بهر حال
 الله که بجادوئی تمامی
 بر کف بودش ز زهر قتال
 زین راه کشی تو کی عنانرا
 گفتار نکو و زشت افعال

گر چه بقرون پیش دامن
 آخر نه ز سادگی در آئیم
 این فتنه و شور در بشر بود
 آن مهر گرفته ترک عالم
 که پرتو مهر روی بنمود
 وه دل بشکافدم ازین غم
 وین طرفه که عالمی است خوشنود
 کاین عهد گرفته اند مسعود
 خوانند بهار مهرگان را

يك وادی هولناك غدار
 با نام حقوق و عدل رخسار
 كش تغذیه نیستش بجز خون
 آراسته برنگ و افسون

در کار خویش اگر چه نه بینی	بر گیتی ات مگر که نظر نیست ؟
بر جانت اینقدر ز چه ترسی	از مرگ عاقبت که گذر نیست
بر خیز و پا گذار بمیدان	مردن از این حیات بتر نیست
میکوش آنقدر که نگویند	در این گروه رای و فکر نیست
آخر چه رفته است که ما را	سودای سود و فکر ضرر نیست
مائیم مردگان که دگرمان	بیم زوال و شوق خطر نیست
ورنه دماغ و مغز زمانه	امروز ازین خیال بدر نیست
سیروس و داریوش ز گیتی	رفتند و اردشیر اگر نیست
تو یادگار آن پدران	در عرقت از چه خون پدر نیست
بر خیز و در جهان هنری کن	ز آن پیش کت میجال هنر نیست
باشد که از من و تو شود یاد	روزی که از من و تو اثر نیست

غزل

چشم او از ما برد یکسو دل و ابرو ز یکسو
 ده گرفته تیغ از یکسو بها جادو ز یکسو
 تا چه زین پیکار خیزد مشکل آمد کار بر ما
 فتنه گردون ز سوئی آن بت بد خو ز یکسو
 سوخت ما را گرچه مستی زندگانی داد از تو
 دوری دیدار یکسو نکبت آن کو ز یکسو
 مرغ دل آزاد چون برد که باشد در کینش
 ناولک مرگاف ز سوئی حلقه گیسو ز یکسو
 صبر ما تاراج کرد و دین و دل را نیز یغما
 جلوه آنرو ز یکسو پیچش آن مو ز یکسو

خواهی ز مرد کار گهر بدهمت نشان
آن است مرد کار که گاه عمل چو کوه
احکام قاهرانه براند بملک ایک
بکشایدی دهن بخلافش کس از بکاید
نگذاردی بکار کس الا که مرد کار
کیرد ز دست بی هنر ان کارهای ملک
نا بی هنر بداند کش نیستی بها
بدهد سزای رهزن و کذاب تا بملک
از چنگ رشوه دامن کشور کند رعا
حکام با درایت و عادل کند کسبل
کشور سوی علوم و صنایع برد کشان
با عقل دور بین و تفکر صلاح ملک
داند که غیر نام نهند از او بجای
موقع شناس و عادل و قانون گذار و راد
روشن کند سیاست خود همچو آفتاب

کر مرد کار را توانی شناختن
نهراسد از دسیسه و تهدیدش از فتن
با قلب همچو آئینه و طینت حسن
بامش آهینش فرو کوبدی دهن
نگار دی بهیچ فن الا که مرد فن
جای فرشتگان نگذارد باهر من
کیرد بی هنر اگرش بادی ثمن
چندین فزون نکرده کذاب و راهزن
چونانکه گفته است خداوند ذوالمنن
در ملک نا بملک نیاید چنین شکن
وین سوك خانه را بدر آرد ازین حزن
بشناسد و بدید کند مار از رسن
زان پس که گشت جانش با مرگ مقترن
بردوست نیک بین و بید خواه تیره ظن
با نیغ بیش عالم و با حرف بیش من^۱

حیات در جنگ با دشمن است

این قصیده را نیز در سیاست و تشویق به جنگ با کمال حرارت
سروده است باین عنوان

ملک کیان بخواب اگر نیست
هان زندگیست در کنف تیغ
پس چون بجنگ راهسپر نیست
ور نیست در طریق دگر نیست

دیوان اشعار کمالی در اسلامبول بطبع رسیده اما حاوی تمام اشعار او نیست و همچنین قسمتی از اشعار و مقالاتش در جراید و مجلات مختلفه انتشار یافته از تألیفات او کتابی است بنام «مظالم ترکان خاتون» و دیگر منتخبات اشعار «صائب» که هر دو بطبع رسیده است. منتخبات اشعارش از اینقرار است :

سیاست

این قصیده را راجع باصلاح امور مملکت و طرز اجرای آن گفته است

صد بار ازین طریق فزون گفته ام سخن	تا کی ز ملک یرسی و اصلاح آن ز من
باور مکن که ملک رها گردد از محن	تا داهیستی بدست نگیرد زمام کار
زیرا که ناتوان نبود هیچ صف شکن	تدبیر رزم صعب ز رای قوی طلب
معارش ار نباشد دانا و ممتحن	این بار هم نه بیند تعمیر این سرای
و افتاد کارمان همه در دست خویشان	روزیکه رخت بست ستبداد ازین دیار
ر شک اروپ گردد از سعی ما وطن	گفتیم ملک ما شود آباد ازین سپس
افزون تر است علت و رنجور تر بدن	سال از دوازده بگذشته است و ملک را
در علم و در لیاقت ایرانی کهن	بنگر که چون شکست بداده است امتحان
در پیش چشم مردم دنیا ز مرد وزن	دانی که ما چنین ز چه واپس برفته ایم
نه مرد کار باز گزینیم ز انجمن	ز آنرو که ما نه خود بجهانیم مرد کار

بقیه حاشیه صفحه قبل

دست چپ او چرخ همارا بدان شکست
دست تو را بکین کشی راستان شکست
حوزا دوتا شد و کمر کهکشان شکست
خنجر بدل خلید و بچشم استخوان شکست.

جز راستی نداشت چو در ساخت تو راه
نی نی که چرخ دشمن خونین راستی است
چون شاعران نگویم پشت فلک خبید
لیکن تو نیک دانی کاحباب را ز غم

کمالی اصفهانی

حیدر علی کمالی اصفهانی در شوال ۱۲۸۸ هجری قمری در ابرقو که یکی از شهرهای بزرگ ایران بوده ولی فعلاً قصبه‌ای بیش نیست متولد شده پدرش بدون اینکه او را به تحصیل بکامدود بدواً بمسکری و بعد از چنددی بآهنکاری گذاشت در ۱۵ سالگی از اصفهان بطهران رفته در ۲۲ سالگی بامنهان مراجعت و بعد از هشت سال با عیال و اولاد بطهران معاودت کرد و از آن تاریخ تاکنون در طهران مقیم است.

در ۲۳ سالگی شوق و ذوق خواندن و نوشتن در وی بیدار شد و بدون اسناد پیش خود شروع به تحصیل کرد و باندک مدتی خواندن و نوشتن را فرا گرفت و بکفتمن شعر نیز میپرداخت در آغاز مشروطیت ایران در طهران جزو آزادشواهان بود و وقتی هم روزنامه «بیکار» را که نشر اوکار اجتماعیتون بود بمدیریت خود تأسیس کرد و اکنونهم بدون اینکه خود را منسوب بحزب یا دسته‌ای نباید عقیده بی آلابش خود را نسبت بوملین و مملکت حفظ کرده است.

اشعار کمالی با اینکه دارای سبک اشعار شمراى فارس و عراق است معیناً از حیث لطافت و دقت فکر با بهترین اشعار سبک هندی برابری دارد و اسانید سخن از قبیل ایرج میرزا^۱ و مرحوم ادیب‌الممالک فراهانی^۲ و میرزا علی اکبر خان دهخدا^۳ او را ستوده اند.

۱ رجوع شود بمقدمه ۱۸ همین کتاب در شرح حال ایرج میرزا و اشعار عارفانه.
۲ قطعه که ادیب‌الممالک (۱۲۷۷-۱۳۳۵ هجری) بکمالی گفته اینست:

او الکمال کمالی خداباکان - سخن به بیکر قلت جای کرده جان - سخن
اگر نه کلک تو طرح - سخن در افکندی بر او فتادی ازین مملکت نشان - سخن
نواهی که طبع تو همواره ارمغان آورد مطابق طبق کل - سوری ز بوستان - سخن

۳ کمالی وقتی از اسب بر زمین افتاده دستش بشکست میرزا علی اکبر خان دهخدا این اشعار برایش نوشته است:

— ۱۰ —

ما مرده شما زنده چمن ملک نماید
آن شوکت و آفت عزّت و رفعت همه شد هیچ
این خواب که مرگ است ازین بیش نشاید
ترسم شودت ناله مادر هله یا هیچ
یکباره بهوش آئی و بینی که اسیری
از هند تو عبرت کن اگر مرد دلیری

— ۱۱ —

خفیاگرا^۱ و لولی^۲ و چانی^۳ گل و لاله
بر گرد چمن سوخته از آتش بیداد
پیرامن استخر سیه پوش ز هاله
خوانند ز فرهنگ همین جامه^۴ و سر داد^۵
بارند بر آتشکده ها اشک چو ژاله
ریزند بخاک آبروی می ز پیاله

۱ مطرب ۲ شاعر ۳ ساقی ۴ قصیده ۵ شعر

- ۴ -

حمراء - شده بر لاله و عَنَاب تو ایماء
خضراء - ز چمن زار تو بک رمز و کنایه
بیضاء - ز تو بر قَبَّة خضرا متلألأ
صفراء - بدل و چهرهٔ خصم تو پدیدار

جاوید زئی و شاد زئی ای آیت پندار
پاینده ز تو موطن ما مطلع انوار

- ۵ -

ما احسنك التبرته ما اجودك الماء
در شاف تو چون سورهٔ قرآن بود آیه
بر دوست نعم گوئی و بر خصم دغا لاء
شاهان جهان جمله ترا بنده بدر بار

مردان تو فاتح همه در عرصهٔ پیکار
هم باحکذار خدمت خلّج و تانار

- ۶ -

ای کعبهٔ دل، قبلهٔ جان، مظهر اشراق
ای موطن مردان هنر پیشهٔ مشهور
خاکم بدهان سوزدت این سینه ز احراق
زان آتش اسکندری اندر شب دیبچور

یا روسپیان زیور تو برده بتاراج
بشکسته شد اورنگ و بهم برزده شد تاج

خاك ايران

بسبك ادبيات باختتر (مغرب زمين)

- ۱ -

تا بنده چو خورشيد و فروزان چو ستاره
در صحنه پهناور اين چرخ محدب
اي آئينه شرق پديد از تو هماره
فرزند بلند اختر و مردان مهذب
از خلد برين خوبترى اى چمن عشق
گهواره علم و هنرى اى وطن عشق

- ۲ -

اي لطف و عطاي تو بما باقى و دائم
محروسة علم و مدنيت ز تو مشهور
مظلومه افلاك ز بنيان تو قائم
خود مادر مائى تو و ما هم بتو مغرور
فرمان تو ديوان قضا دفتر تقدير
حكيم تو در آفاق روان با دم شمشير

- ۳ -

زنهار ده كوى تو هر كشور و اورنگ
اين طاق شبستان فلك از تو مرصع
از دفتر نست آنچه شده زينت ارژنگ
قاموس جهان گشته بنام تو ملمع
ارزانى تو تخت كى و افسر جمشيد
از كوى تو تابد بجهان مشرق خورشيد

در زد و خورد عقل و حس و خال هانف غیب باز گفت بمن

کار کن در وطن نه جز اغیار

لیس فی الدار غیره دیار

آخر ای آسمان بخت عجم	از چه کردی پریش کشور جم
خاک ایران ز سم اسب عدو	بایمال است و ما دچار الم
و کلامان دچار بهت و خیال	وزرا داده سر بزانوی غم
شده در باغ و گلستان وطن	غنچه پژمرده خشک شاخ قلم
صفحه مملکت پر از آشوب	جنگ جاری و محو صلح و سلم
مگر این مملکت نبود که دی	از جهانی گرفت باج و خدم
پس چرا گشته بی کس و غمخوار	قد او پیش بار حادثه خم
کاوه کو تا نماید اندر ملک	کاویانی درفش خویش علم
دست خونینی از ورای حجاب	ناگهان زد بروی صفحه رقم

کار کن در وطن نه جز اغیار

لیس فی الدار غیره دیار

قام ای مونس شکسته دلان	قلم ای جوهر وجود جهان
قلم ای بلبل حدیقه ملک	قلم ای معجز بیان و بنان
باش شاهد به پیشگاه وطن	که ز ایران رسیده کار بیجان
اجنبی رو بکشور سیروس	دست دارد دراز و تند زبان
مرکز مملکت چو دشت مزار	جوی خون در تهام ملک روان
وزرا غرق خواب خرگوشی	و کلا خفته در بهارستان
ز آنطرف انمکلیس در بوشهر	روس حاکم بخطه گیلان
آریت ملک سر بسر معدوم	خانه بر دوش خلق بی سامان

در وطن کار کن نه جز اغیار

لیس فی الدار غیره دیار

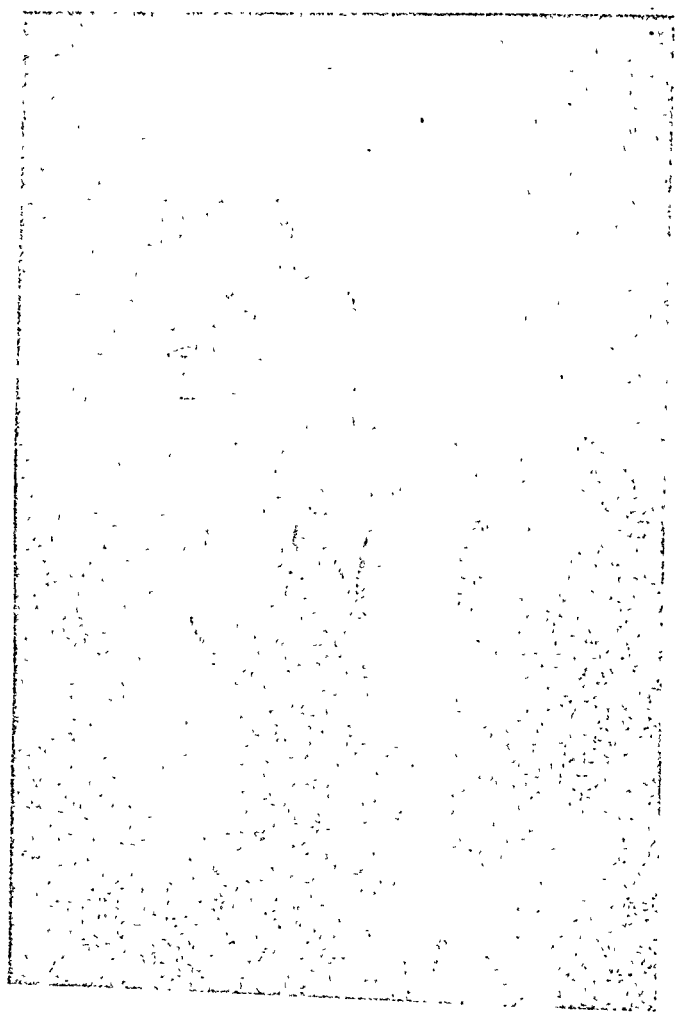
ایران در اسلامبول مأمور و مجدداً بخدعت معاونت هیئت وزرا رجوع کرده است و فعلاً قاضی دیوان محاکمات وزارت مالیه است.

فرهنگ صاحب طبیبی روان و فکری جوان است و دارای سبک بسندیده میباشد در سرودن شعر. قسم شعر مهارتی بسزا دارد و در اشعارش جنبه وطن پرستی بیشتر مشاهده میشود اشعار و آثار وی غالباً در مطبوعات عثمانی و یاریس و ایران منتشر شده است و ما قسمتی از اشعار مشارالیه را انتخاب و بطور نمونه درج مینمائیم.

منظوم^۱

مرتضی خان فرهنگ از شعرای جوانی است که بر اثر انقلاب اخیر ایران ظهور کرده است و امروز در قید حیات است و اشعار و ظنایات او خیلی بسندیده است از جمله منظومه ذیل از نقطه نظر سلاست و رقت حسن و تأثیر که شایسته تذکار است

کار کن در وطن نه جز اغیار	لیس فی الدار غیره دیار
دوش گریبان بروز کار وطن	بود کاشانه ام چو بیت حزن
زانو اندر بغل گرفته بریش	کز چه در ملک رو نموده قتن
چاره جو در وطن مگر کس نیست	با که ابراف شده دچار غن؟
از جراید شکسته خامه چرا؟	ناطقین را که بسته است دهن؟
سیل خون از چه در وطن جار بست؟	از چه شد فارس کربلای وطن؟
از وزیر و وکیل و مات ما	شد قلم از چه کند و نطق الکن؟

ترجمان الممالک فرہنگ

فرهنگ

میرزا مرتضی خان متخلص به 'فرهنگ' ملقب بترجمان الممالك فرزند مرحوم میرزا محمد صادق فلك المعالى كه اهل طبس (خراسان) و در سلك روحانيت بود در ۱۴ شعبان ۱۳۰۱ هجرى قمرى در طهران تولّد يافته، در سنّ هفت سالگى پدرش فوت كرد و تا شانزده سالگى بتحصيلات متداوله قديمه ايران پرداخته و در موقع ظهور معارف جديده از شاگردان طبقه اول شد در ابتداى مشروطيت ايران در سلك مجاهدين قرار گرفت و شهرتى بسزا يافت روزنامه‌هاى 'فرهنگ' 'خاورستان' و 'پاى تخت' را انتشار داد چنانچه پرفسور ادوارد براون در كتابى (Press and Poetry of Modern Persia) كه راجع بمطبوعات ايران نوشته آنها را نام برده است مرحوم خواجه غلام الثقلين هندى در سياحت نامه خود در ضمن اخبار انقلاب ايران مكرّر اسم و اشعار او را ذكر نموده است ..

فرهنگ مدّتى در بادكوبه در شعبه نشر معارف مسلمين قفقاز معلّمى كرده و از آنجا بطارف اسلامبول، بوداپست، وينه، سويس، و پاریس مسافرت نمود و مدّت چهار سال در پاریس در مدرسه السنّه شرقیه (École des langues orientales) بمعلّمى اشتغال داشت و ضمناً باكمال تحصيلات فيز پرداخت و دوره دارالمعلّمين ورسای (École Normale de Versailles) را پايان رسانيد و چندی نیز در انگلستان بمعاونت ادوارد براون در كمبريج زيسته پس از مراجعت بطهران در وزارت امور خارجه مستخدم و پانزده سال نیز مدير دارالترجمه و معاون كابينه هيئت وزرا بوده مدّت يكسال هم بكفالت قونسول ژنرالى

چو آن نظم استاد صافی گهر
 که پیشاور از نام وی شد بزرگ
 همی خواند با من از آن شسته لب
 بهر جا که ویرانه بینی بتاب
 کشنده ز هر لفظ صد جام شد
 بر از موج دیدم در ایوان کی
 فروزنده رخسار خورشید را
 نشسته بر آن خسروی ارچند
 فروزنده تر دارد از خور کلاه
 نیاشت ازین خسرو نیک بخت
 رها کرد و گفت ای فروغی بگیر
 هم از گفت دانشور نغز گوی
 جهانی است بنشسته در گوشه

یکی با می آغشته شیرین شکر
 سخن سنج دانا ادیب سترگ
 بمی شست لبهای مه چون رطب
 «بیا موز خوی بلند آفتاب
 شنیدم من و گوش من کام شد
 شدم مست چونانکه دریای می
 بدیدم سر و تاج جمشید را
 يك اورنگ دیدم بپرخ بلند
 تو گفتمی که خورشید تخت است و شاه
 ز مستی منش دست بردم به تخت
 یکی گوهر از تاج روشن بزیر
 چو بگرفتم این بیت دیدم بر او
 «هر آن کو ز دانش برد توشه

این رباعی نیز از بهترین اشعار فروغی است

جمعی دگرم بحسن ظن مدحت گوست
 صد آه که این نیم که میخواند دوست

خلفی است مرا بغیبت افتاده به پوست
 صد شکر که آن نیم که میگوید خصم

خوبش چو زند دل که دگر جان بفشانیم
ناچار همان آتش باید بنشانیم
جان باز نیارد شد جز مرد سرافراز

ای نازه گهرها که درین کان جهانید
چون غنچه بدان پرده آبنده نهانید
چون از پی ما پای بر این خاک فشانید
این نیرگی از دوره ما بر مستانید
آن نور بجوئید که بوده است در آغاز

چون آتش بی نور ز زشتی منس خاست
شد اهرمنی دودش در چشم هنر راست
با این همه شمعی گر ازین ظامت شب کاست
آن برق شهابی ز سماء هنر ماست
هان پند بگیرید ز بشنیدن این راز

زان پس که نماند بجهان هیچ اثر ما
در خاک شود پی فکن خلق سر ما
تاج سر ما گردد این خاک در ما
زهار مگیرید ز ما جز هنر ما
باقی همه عفریت فغا را بود انباز

در تضمین دو بیت از ادیب مرحوم

دو بیت منظور بین پرائتر مضاعف است

ز ساقی که می بیش دارد مرا شکر خواستم کز لب آرد مرا

کی دین هری کینه ز زردشت ستاند
ور آب چو آتش اثر نیک نداند
ز آنست که این آب به پستی بکشانند
زین پیش تو گوئی یچه پستی برساند
کامروز رسیدیم ازین دهر سبک تاز

از جم چو نشانی بجز از جام نمانده است
با جام بسازم که سر انجام نمانده است
هر چند ز مردان بجز از نام نمانده است
در خاطر ما جز طلب کام نمانده است
تا کام تو پس آتش خمرم بتن انداز

گر بار دگر طرح سر انجام بیابم
در ترك می سرخ و لب جام شتایم
امروز بده باده که بی باده خرابم
من بنده که چون ذره نه در جزء حسابم
خورشید بکف دارم و شرمنده ز ابراز

بر کشور ما نیرگی آورد چنان دست
کامروزه ره هور بیاید بجهان بست
ای باغ شهبان کت قدم خار و خسان خست
آغاز چنان عالی و انجام چنین پست
این سحر چنان خاست از آن کوکب اعجاز

ما ناخلفانیم از آن نیره نشانیم
از راستی اینک بکجی خیمه کشانیم

بولای شاه مردان که گدائی است خوشتر
 مگر این حدیث دانی تو که مختصر ندارم
 شه اولیا نماید چو هم بکیش مردی
 ز قبول این ولایت ره خوبتر ندارم
 نظر فروغی ما چو بکیش اوست گفتا
 من ازین متاع دنیا بجوی نظر ندارم

این مخمس در زمستان آخرین سال جنگ بین‌المللی و
 دلتنگی از بدی اوضاع گفته

آمد دی و بهمن سخن اینست با بجاز
 روزی است که گل را نکند نامیه اعزاز
 در ماند بشخ غنچه دهن می نکند باز
 هر مرغ بصرای دگر گیرد پرواز
 ای مرغ روان هم تو خود این خانه پرداز

این خانه پرداز و بیاغ دگری شو
 و راه بدان باغ نداری بدی رو
 کش بهره برد هم خور و هم خار ز پرتو
 باشد که به بخشند ترا پرتوی از نو
 وان ساقی خورشید رخم گردد دمساز

در آئینهٔ جام رخ جم بنگار
 در جام جم آن خون سیاوش فشار
 آن آب که چون آتش زردشت بیارد
 وان مایهٔ جام بکف مشت گذارد
 یعنی که منه دامن زردشت ز کف باز

ایضاً

من ازین متاع دنیا بجوی نظر ندارم
 در سروری نکویم سر درد سر ندارم
 تو و کوشش زیادت من و عزات و قناعت
 که تو درد سر پسنیدی و من این هنر ندارم
 نه ریا و زهد سالوس و نه کوس عیش و عشرت
 که امید کامرانی ز فسوف و شر ندارم
 من اگر بذکر تسبیح نجات خود نجویم
 نه که غافل از خدایم که ز خود خبر ندارم
 بخدا پناهم از خود که پر از گناهم از خود
 بجز اعتراف زشتی هنر دگر ندارم
 چکنم اگر تنالم ز شکسته بالی خود
 چو هوای سدره ام هست و لیک پر ندارم
 صنما جمال خوبی بی اختفا نباشد
 تو بجلوه آی و منگر که من آن بصر ندارم
 تو بیا که هر که آید بجز از تو خوب ناید
 که درون چشم گریبان چو تو یک گهر ندارم
 لب تو لطیفه آموز خرد بود و گر نه
 طمع عمل نبندم هوس شکر ندارم
 ز کشاکش چه حاصل چو بی هلاک عاشق
 بکمر زنی تو دامن و رهی کمر ندارم
 چو ز کیمیای عشقت خبری بگوשמ آمد
 ثمر از گهر نه بینم نظری بزر ندارم

عزت نفس

این قطعه نیز یکی از قطعات اخلاقی است که در کتب

کلاسی ضبط شده است.

بر آتم که دست از جهان باز دارم جهان با جهانجوی غافل گذارم
 مرا برده غفلت از دیده یکدم گرفتند زان پس تنعم ندارم
 چه بندم بدان نعمت شوم دارا که از کشته اش پشته ها بر شمارم
 مرا هیچ گل نشکفت پیمش خاطر جز از خار کز خسته پائی بر آرام
 ز گردون همه رنج زاری کشیدم از آن به که تزدیک دونان بزارم

غزل

از پرده دری غنچه این بار چو خوی آرد خون دل ما را گل خواهد که بروی آرد
 خونی است که با سرخی شامه مشک آورد کش جام بدل گیرد غنچه بگلوی آرد
 ایکاش گلوی ما در میکده خهاری خود حاق سبو گیرد چون می بسبوی آرد
 ایدلبر آتش خو در طور گلستان گل از خوی تو روی آورد از موی نو بوی آرد
 از رقت دلجوئی امروز نشان ار هست اشکی است که کهساری از چشمه بجوی آرد
 موقوف پریشانی است مهرنگی زلف تو و ر سنبل مشکین بوی صدخرمن موی آرد
 می جوش زند در خم تافتنه چه خواهد کرد این پردگی اردهقان از خانه بکوی آرد
 جز اندوه ناکامی از جستن کامت نی شاد آنکه گذشت از کام تا نام نکوی آرد
 درعین صفار مزی است از عزت مجبویی هنگام شگمتن گل گریک دوسه نوی آرد
 با چرخ چه خواهد کرد آن زخمه چو گانش نا پا کدل را این خاک در دست چو گوی آرد
 سودای جنون را تو تا سلسله جنبانی دیوانه دلی عاشق خود ساسله جوی آرد
 گفتار فروغی بین برهان پریشانی کاشفته چو موی نو در هجر تو خوی آرد

فروغی صفت با کسی یار باش که با اهل دانش و را همدمی است
بود تا جراحات نقص وجود بدان دم رسد کاندرو مرهمی است

عزم و همت

این قطعه نیز یکی از قطعات شیوا و ادبی فروغی است با عباراتی حکیمانه

خوش آن کش بر آسودگی رای نیست ز هر مشکش هیچ پروای نیست
دراز آیدت راه در چشم عزم از برا که در رفتنت رای نیست
اگر پای همت بود مرد را سراسر جهان جای یکپای نیست
فراخ است کیتی ز هر سو که تو نگوئی پی جنبش جای نیست
نه کز فرط رامش نشینی که پای روانم بر این ژرف پهنای نیست
برین دایره ژرف گیتی محیط جز از عزم جانهای والای نیست
همان کرسی ایزد این جان تست که وسعش کران را پذیرای نیست
ز امکان سیر تو عکسی در اوست مکان را بن ار هیچ پیدای نیست
شد این پهن کیتی یکی کارگاه نشسته برش جز تو جولای نیست
پرندی برش باید آراستن که جز تو بر او چهره آرای نیست
تو هر نقش زیبا که بینی بباغ جز از خلق آن چشم بینای نیست
به بینش در است آفرینندگی که بی دیده خود نقش زیبای نیست
همان چشم بینای کیتی نوئی عجب کت گهر روشنی زای نیست
از آنی تو بیکار چون چشم کور که ساده دلت همت افزای نیست
جز از کار بینش نیفزایدت جز از بینش کار فرمای نیست
فروغی که در نام دارد فروغ بدین نام نازنده بیجای نیست
جهان بی فروغ خردمندیت جز از بستر خار و خارای نیست
خرد جز یکی نور بینش فزای که همت کشد سوی بالای نیست

با بزرگان و علمای اروپا از نزدیک آشنا شده بعد از مراجعت بطهران چون ریاست دارالمعلمین مدرسه عالی را قبول نکرده و در منزل منزوی شده و وزارت معارف بیاس احترام ایشان تا کمون از تعیین رئیس مدرسه خود داری کرده است.

فروغی بهادریات و مراتب عارضی خیلی بی اعتناست و از جهات اخلاقی با مرحوم ادیب پیشاوری که خیلی با هم مانوس بوده اند شباهت تام دارد از آثار و نوشتجات ایشان غیر از جزوات منطق و فلسفه و تاریخ که در مدرسه تدریس فرموده اند که هیچیک بطبع نرسیده قسمت‌هایی در جراید و کتب درسی طبع شده که نمونه از آن انتخاب میشود، یکی از داستانهایی باستانی را نیز موسوم به «شیدوش و ناهید» بطرز نمایش شعر در آورده اند که با مقدمه راجع بادبیات بطبع رسیده و همچنین رساله بنام «سرمایه سعادت» و کتابی موسوم به «اوراق مشوش» از ایشان طبع شده است و ما قسمتی از اشعار مشارالیه را بطور نمونه درج مینمائیم.

انسانیت

این قطعه شامل نصایح و اندرز با بیانی حکیمانه فرموده است

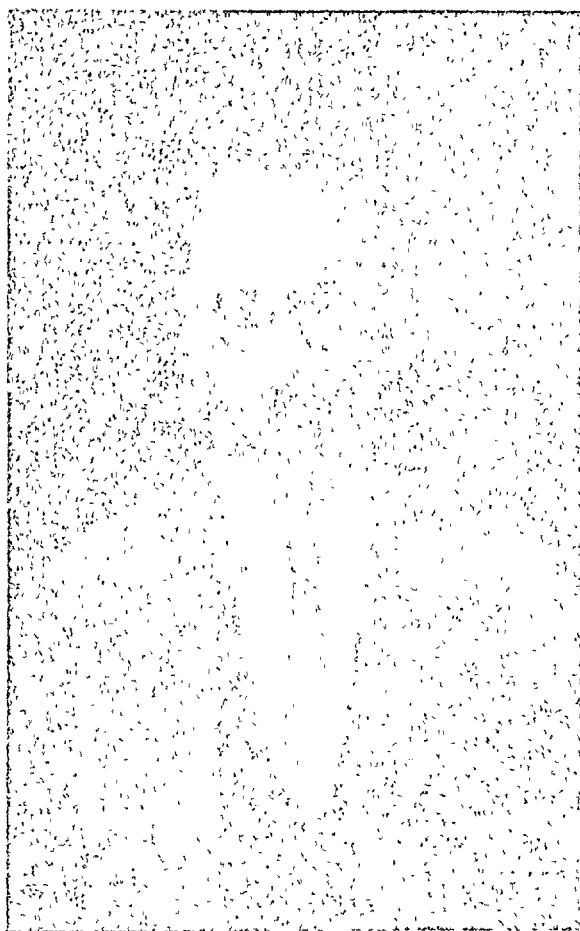
اگر دیده بی نور دیده بود	هم این آدمی بیخرد آدمی است
چو خود بی خرد نیست مردم کسی	تو چونت به بیداشی خرمی است
خرد را بدانش شناسد خرد	ترا هم خرد معنی مردمی است
نیاز از بدانش نداری مناز	به بیشی خود ک آنچه داری کمی است
چه نازی که در حلقه روزگار	چو مردم منم خود مرا خانمی است
نکین خرد نیست درشت تو	سلیمانیت چون و چونت جمی است

فروغی

میرزا ابوالحسن خان فروغی دومین پسر مرحوم میرزا محمد حسین خان ذکاء‌الملک فروغی اصفهانی شاعر و نویسنده و ادیب معروف قرن ۱۲ هجری و برادر کبیر آقا میرزا محمد علی خان فروغی ذکاء‌الملک نویسنده و ادیب معاصر است که یکی از مهمترین و پاک ترین رجال سیاسی دوره پهلوی و وزیر امور خارجه کنونی ایران است.

میرزا ابوالحسن خان فروغی را نمیتوان جزو شعرا محسوب داشت چه مقام علمی و ادبی مشارالیه والا تر از اینهاست و حقاً در ردیف حکماء و فلاسفه دنیا قرار دارد و در مملکت ایران بی نظیر است.

فروغی در سنه ۱۳۰۱ هجری قمری در طهران متولد شده و تحصیلات ادبی فارسی و عربی و فرانسه را در خدمت برادرش میرزا محمد علیخان فروغی و مدارس معموله آندوره بانجام رسانده و در ادبیات و تاریخ دنیا مخصوصاً در ادبیات فرانسه نهایت قدرت و مهارت را دارد چندی بتدریس تاریخ و جغرافیا و علوم ادبی و طبیعی در مدارس طهران اشتغال ورزیده و پس از تأسیس دارالمعلمین عالی بریاست این مدرسه نازل آمده و ضمناً يك سال مجله 'تعلیم و تربیت' و 'فروغ تربیت' را انتشار داده و در سال ۱۸۹۷ میلادی برای معالجه بارویا رفته و در سال ۱۸۹۸ میلادی برای شرکت در جشن تولستوی^۱ نویسنده روسی که از روسیه نماینده از معارف ایران خواستند معظم له بدین سمت انتخاب شد و در سال ۱۸۹۹ میلادی برای کنفره متشرقین از طرف دولت ایران به خارکوف (Kharkof) رفته و

میرزا ابوالحسن خان غزنوی

ایضاً

با علم و عمل اگر مهیا نشویم همدوش بمردمان دنیا نشویم
نادانی و ندیگیست توام بخدای ما بنده شویم گر که دانا نشویم

راجع بصلح عمومی گفته

هرگز دل خود را بعث تنگ مکن تا صالح بود بجنگ آهنگ مکن
هرچند که نیست زندگی غیر از جنگ با مرگ بساز و با کسی جنگ مکن

بمناسبت قتل مرحوم کلنل محمد تقی خان گفته

روزیکه شهید عشق قربانی شد آغشته بخون مفخر ایرانی شد
در مانم او عارف و عامی گفتند ایام صفر محرم نانی شد

در موقعیکه روز نامه طوفان از توقیف خارج شده گفته

طوفان که ز توقیف برون میآید جان در تن ارباب جنون میآید
زین سرخ کلیشه کن حذر ای خائن این جاست که فاش بوی خون میآید

گر چه من قاتل دلرا نشناسم اما
 دیده ام در کف آن چشم سیه خنجر سرخ
 کی بیام تو یری باز کند بال و یری
 هر کبوتر که ز سنگ تو ندارد پر سرخ
 پرسش خانه ما را مکن از کس که ز اشک
 خانه ما است همان خانه که دارد در سرخ
 خون دل خورده ام از دست تو بس در پس مرگ
 سر زند سبزه سر از تربت من با سر سرخ
 شب ما روز نگردد ز مه باختری
 تا چه خورشید بخاور تزییم اختر سرخ
 تاخت مرگان تو بر ملک دل از چشم سیاه
 چون سوی شرق فرمان قضا لشکر سرخ
 فرخی روی سفید آنکه بر چرخ کبود
 با رخ زرد ز سیلی بودش زیور سرخ^۱

رباعی

در بدست آوردن آزادی از طریق انقلاب

آنانکه ز خون دو دست رنگین کردند آزادی حق خویش تامین کردند
 دارند در انظار ملک حق حیات آتوم که انقلاب خونین کردند

ایضاً

در مرز عجم ذات ایرانی بین در ملک عرب محو مسلمانی بین
 داریم سر سروران ایرانی را یامال تجاوز بریتانی بین

غزل

هر آنکه سخت بمن لاف آشنائی زد بروز سختی من دم ز بیوفائی زد
 ز بینوائی خود شد دام چو فی سوراخ دمی که فی بنوا دم ز بینوائی زد
 مقام شانه بسر شد از آنکه سر تاپای همیشه دست بکار گره گشائی زد
 بروز گارضا هر که را که من دیدم هزار مرتبه فریاد نارضائی زد
 بناخدائی ابن کشتی شکسته مناز که ناخدا نتواند دم از خدائی زد

ایضاً

در کهن ایران ویران انقلابی تازه باید
 سخت از این سست مردم قتل بی اندازه باید
 تا مگر از زرد روئی رخ بتابیم ایجریفان
 چهره ما را زخون سرخ دشمن غازه باید
 نام ما در پیش دنیا بست از بی همتی شد
 غیرتی چون پور کیخسرو بلند آوازه باید
 میکند تهدید ما را این بنای ارنجایی
 منهدم این کاخ را از صدر تا دروازه باید
 فرخی از زندگانی تنگدل شد در جوانی
 دفتر عمرش بدست مرگ بی شیرازه باید

ایضاً

چمن از لاله چو بنهاد بسر افسر سرخ
 پای گل زن ز کف سبز خطان ساغر سرخ
 اشک چون سیم سپیدم شد از آن خون که ز خلق
 زرد روئی کشد آنکس که ندارد زر سرخ

با سر افرازی بهم پا در طریق انقلاب
 انقلابی چون شوم دست من و دامان خون
 خیل دیوان را بدیوانخانه دعوت میکنم
 میگذارم نام دیوان خانه را دیوان خون
 کارگر را بهر دفع کار فرمایان چو تیپ
 با سر شمشیر خونین میدهم فرمان خون
 کلبه بی سقف دهقانرا جو آرم در نظر
 کاخهای سر بکیوانرا کنم ایوان خون
 فرخی را شیر گیر انقلابی خوانده اند
 زانکه خورد از شیر خواری شیر از پستان خون
 بمناسبت توقف احمد میرزا سلطان مخلوع در پاریس گفته
 سر پرست ما که مینوشد سبک رطل گران را
 میکند پامال شهوت دسترفج دیگران را
 بیکر عربان دهقانرا در ایران یاد نارد
 آنکه در پاریس بوسد روی سیمین بیکران را
 شد سیه روی جهان از لگه سرمایه داری
 باید از خون شست بکسر باختر تا خاوران را
 انتقام کارگر ایکاش آتش بر فروزد
 تا بسوزد سر بسر این توده تن پروران را
 غارت غارتگران گردید بیت المال ملت
 باید از غیرت بغارت برد این غارتگران را
 نوک کلک فرخی در آمه خون شد شناور
 تا که طوفانی نماید این محیط بیکران را

رخت بریست ز دل شادی و هنگام وداع
 با غمت گفت که با جای تو یا جای من است
 جامه را که بخون رنگ نمودم امروز
 بر جفاکاری تو شاهد فردای من است
 چیزهایی که نبایست به بیند بس دید
 بخدا قاتل من دیده بینای من است
 سر تسلیم بخرخ آنکه نیاورد فرود
 با همه جور و ستم همت والای من است
 دل تماشائی تو دیده تماشائی دل
 من بفکر دل و خلقی بتماشای من است
 آنکه در راه طلب خسته نگردد هرگز
 پای پر آبله بادیه پیمای من است

این غزل متفمن عقاید سیاسی و جنبه ادبی آن نیز قابل توجه است

ای دوده طهمورس دل یگدله باید کرد	یک سلسله دیوان را در سلسله باید کرد
تا این سر سودائی از شور نیفتاده	در راه طلب پا را پر آبله باید کرد
با جامه مستحفظ در قافله دزدانند	این راه زنان را طرد از قافله باید کرد
این کشمکش گیتی ناشی زدوئیت شد	جمعیت عالم را یک عائله باید کرد
مایین بشر شد سد چون مسئله سرحد	زین بعد ممالک را بی فاصله باید کرد

غزل انقلابی

گر خدا خواهد بجوشد بحر بی پایان خون
 میشوند این ناخدا یان غرق در طوفان خون

آبرو هرگز ندارد آنکه در هر صبح و شام
 بیش دو نان پشت را بهر دونان خم میکند
 چو ز غم بی چاره گردی باده باشادی بنوش
 کاین اساس شادمانی چاره غم میکند
 تکیه بر عهد جهان هرگز مکن کاین بیوفا
 صبح عید عاشقانرا شام مانم میکند
 زورمندانرا طبیعت کرده غارت پیشه خلق
 آفتاب از این سبب تاراج شبنم میکند
 فرخی آسودگی در حرص بی اندازه نیست
 میشود آسوده هرکس آرز را کم میکند

ایضاً

شب چو در بستم و مست از می نابش کردم
 ماه اگر حلقه بدر کوفت جوابش کردم
 دیدی آن ترک ختا دشمن جان بود مرا
 گرچه عمری بخطا دوست خطابش کردم
 غرق خون بود و نمی مرد ز حسرت فرهاد
 خواندم افسانه شیرین و بنجوابش کردم
 خانه مردم بیگانه چو شد خانه چشم
 آنقدر گریه نمودم که خرابش کردم
 زندگی کردن من مردن ندریجی بود
 آنچه جان کند تنم عمر حسابش کردم

ایضاً

گرچه میجنونم و صحرای جنون جای من است
 لیک دیوانه تر از من دل شیدای من است
 آخر از راه دل و دیده سر آرد بیرون
 نیش آف خار که از دست تو در پای من است

ای شجنه بکش دست ز مردم که درین شهر
غیر از تو کسی نیست که آشوب نماید
سلطان حقیقی بود آنکس که توانست
خود را ببر جامعه محبوب نماید
هر کس نکند تکیه بر افکار عمومی
او را خطر حادثه مغلوب نماید
کو دست توانا که بگزار نمذن
هر خار و خسی ریخته جاروب نماید
بر فرخی آورد فشار آنچه مصائب
او را نتوانست که مرعوب نماید

آزادی

قسم بعزت و قدر مقام آزادی
که روح بخش جهان است نام آزادی
به پیش اهل جهان محترم بود آنکس
که داشت از دل و جان احترام آزادی
هزار بار بود به ز صبح استبداد
برای دسته پا پسته شام آزادی
بروزگار قیامت بپا شود آروز
کنند رنجبران چون قیام آزادی
اگر خدای بمن فرصتی دهد یکروز
کشم ز مرتجعین انتقام آزادی

غزل

این غزل متضمن اشعار خوب فرخی است

هر گز دلم برای کم و بیش غم نداشت
آری نداشت غم که غم بیش و کم نداشت
در دفتر زمانه فتد نامش از قلم
هرملتی که مردم صاحب قلم نداشت
در پیشگاه اهل خرد نیست محترم
هر کس که فکر جامعه را محترم نداشت
با آنکه جیب و جام من از مال و می تهی است
ما را فراغتی است که جمشید جم نداشت
انصاف و عدل داشت موافق بسی ولی
چون فرخی موافق ثابت قدم نداشت

ایضاً

هر شرارت در جهان فرزند آدم میکند
بهر کرد آوردن دنیار و درهم میکند

سر بسر آنرا بزور پای فشاری	دست نواز بن گرفت و کند زینباد
در مائه بیستم که زنگی افربك	گشته ز زنجیر و بند بندگی آزاد
خواجه ما دست بسته پای شکسته	بکسره ما را بقتلگاه فرستاد
همتی ای ملت ساله قارن	غیرنی ای مردم نبیره کشواد
تا نشود مرز داربوش چو بصره	تا نشود کاخ اردشیر چو بغداد

مستزاد

این مختص ترکیب مستزاد را که دو قسمت آن انتخاب میشود در هنگام
مهاجرت و مسافرت بموصل راجع بدوری از اجانب گفته

ای وطن پرور ایرانی با مسلك و هوش	هان مكن جوش و خروش
پندهای من با تجربه بنمای بگوش	گر توئی پند نیوش
اجنبی گر بمثل عید هدت ساغر نوش	نوش نیش است منوش
وزیری خستن او در همه اوقات بگوش	تا توان داری و نوش
که عدو دوست نگردد بخدا گرنبی است	اجنبی اجنبی است
من سرگشته چو پرکار جهان گردیدم	زنجیها بکشیدم
یا برهنه ره دشت و دره را ببریدم	دست غم بگزیدم
حالت ملت عثمانی و ژومن دیدم	خوب و بد بشنیدم
باز برگشته و از اجنبیان نومیدم	حالیها فهمیدم
که اگر شیخ خورد گول اجانب صبی است	اجنبی اجنبی است

غزل

این غزل از اشعار شیرین و روان فرخی است

گر یوسف من جاوه چنین خوب نماید	خون در دل نو باوه یعقوب نماید
خونریزی ضحاک درین ملك فزون گشت	کوکاوه که چرمی بسر چوب نماید

بگمانش که در امروز مجازانی نیست
یا بفرداش بر این کرده مکافاتی نیست
تاخت در یزد چنان خنك ستبدادی را
کز میدان برد بیکبارگی آزادی را
کرد پامال ستم قریه و آبادی را
خواست تا جلوه دهد مسلك اجدادی را
زانکه میگفت من از سلسله چنگیزم
بی سبب نیست که چنگیز صفت خونریزم

غزل

ابن غزل راجع بقرار داد و ثوق الدوله گفته است

آن دست دوستی که در اول نگار داد با دشمنی بخون دل آخر نگار داد
دیدم که باغبان جفا پیشه عاقبت بر باد آشیانه چندین هزار داد
میخواست خون ز کشور دارا رود چو جوی دستی که تیغ کید بجانوسیار داد
با اختیار تام کند طرد و قتل و حبس ای داد از آنکسی که باو اختیار داد

قصیده ۴

این قصیده نیز در انتقاد از قرار داد و ثوق الدوله است

داد که دستور دیو خوی ز بیداد کشور جم را بیاد بی هنری داد
داد قراری که بیقراری مات زان بفاك میرسد ز ولوله و داد
کاش یکی بردی این پیام بدستور کی ز قرار نو داد و عهد تو فریاد
چشم بدت دور و چه خوب نمودی خانه ما را خراب و خانه ات آباد
کاخ کز رسس که بود سخت چو آهن باره بهمن که بود سخت چو فولاد

این مسمط مفصل است تا آنجا که حاکم را مخاطب قرار داده میگوید

خود تو میدانی نیم از شاعران جاپلوس
کز برای سیم بنمایم کسی را پای بوس
یا رسانم چرخ ریزی را بچرخ آبنوس
من نمیکویم توئی درگاه هیجا همچو طوس

لیک گویم گر بقانون مجری قانون شوی
بهمن و کیخسرو و جمشید و افریدون شوی

مسمط دیگر

بعد از آنکه ضیغم الدوله دهان او را دوخت این مسمط را ساخته بآراد بخواهان
و دموکراتهای طهران فرستاد که مختصری از آن اقتباس میشود

ای دموکرات بت با شرف نوع پرست
که طرفداری ما رنجبران خوی تو هست
اندرین دوره که قانون شکنی دلها خست
گر ز هم مسلک خویشست خبری نیست بدست

شرح این قصه شنو از دو لب درختم
تا بسوزد دلت از بهر دل سوختم

ضیغم الدوله چو قانون شکنی پیشه نمود
از همان پیشه خود ریشه خود تیشه نمود
خون یاک ملت غارت زده در شیشه نمود
نی ز وجدان خجل و نی ز حق اندیشه نمود

خور باد داشت است قوّت طبع او در سرودن اشعار است و بسا دیده شده که
بفاصله ده دقیقه غزلی لطیف ساخته است ' غزلهایی که در طوفان درج است
عموماً بالبدیهه ساخته شده زیرا گرفتاریهای روزنامه و اداره کردن
امور آن مانع ازین بوده است که مدتی صرف وقت نماید طوفان هفتگی ادبی نیز
یکی از یادگاریهای فرّخی است - اینك قسمتی از اشعارش انتخاب و ثبت
میشود:

مسمط وطنی

این مسمط ایست که در عید نوروز راجع بآزادی گفته و در مجمع
آزادیخواهان خوانده و موجب دوختن دهان وی شده است .

عید جم شدای فریدون خو بت ایران پرست
مستبدی خوی ضحاک است این خونه ز دست
حالیا کز سلم و تور انگلیس و روس هست
ایرج ایران سراپا دستگیر و پای بست

به که از راه تمدن ترك بی مهری کنی
در ره مشروطه اقدام منوچهری کنی

این همان ایران که منزلگاه کیکاووس بود
خوابگاه داریوش و مأمن سیروس بود
جای زال و رستم و کودزد و گیو و طوس بود
فی چنین پامال جور انگلیس و روس بود

این همه از بی حسی ما بود کافرده ایم
مردگان زنده بلکه زندگان مرده ایم

دشتی^۱ شیروانی^۲، سلیمان میرزا^۳ بمسک دعوت شدند و بازده روز در آنجا بودند فرخی پس از مراجعت بایران سفرنامه خود را با قلمی شیرین متضمن اشعاریکه در آنجا ساخته بود در طوفان انتشار داد ولی روزنامه از طرف دولت وقت توقیف گردید و سفرنامه نا تمام ماند در دوره هفتم مجلس ۱۳۴۷-۱۳۴۹ هجری قمری به نایبندگی مجلس از یزد (مسقط الراس خود) انتخاب شد و تنها او در اقلیت بود زیرا تمام وکلا طرفدار دولت وقت بودند و گذشته ازینکه فحش و ناسزای شنیدگاهی مورد حمله نیز واقع میشد نسبت بدوره وکالت خود گوید:

چو تیر راست رو در راستی ضرب المثل بودم

مجمعی کجروان همچون کمان پیوسته ام کردی

خلاصه فرخی را میتوان از آزادبخواهان واقعی دانست زیرا با اینکه شاید میتوانسته مثل همقطاران دیگر خود دارای تمول و ثروتی بشود و وکالت مجلس یا شغل دولتی را برای خود نامین نماید نام نیک را بر اینها ترجیح داده است و از هر گونه علائق، زن، خانه، تمول، دوری جسته است فرخی را شاید بیش از بیست هزار بیت باشد و از آنجمله آنچه را در چند سال اخیر گفته و در روزنامه «طوفان» درج شده است محفوظ مانده و بقیه اگرهم بطبع رسیده باشد پراکنده است، اشعار فرخی خیلی سلیس و روان و دارای فکر و مضامین تازه است، رباعیات او در عالم سیاست کم وزن تراز رباعیات خیام در عالم عرفان و فلسفه نیست، در فرخی چیزیکه خیلی دقت و توجه و مخصوصاً در

۱ میرزا علیخان دشتی مدیر روزنامه «شفق سرخ» و نویسنده معروف.

۲ شیروانی مدیر سابق روزنامه میهن و وکیل مجلس در دوره ششم فعلاً وکیل عدلیه است

۳ شاهزاده سلیمان میرزا محسن یکی از آزادبخواهان معروف ولیدر حزب سوسیال ایران که چند دوره از وکیل مجلس بوده و وقتی هم وزارت معارف را داشته است.

در حدود سال ۱۳۲۸ بطهران رفت و اشعار و مقالات مؤثری در آزادی انتشار داد یکی از آنها بمطالع :

دوش ایران را بهنگام سحر دیدم بخواب
وہ چه ایرانی سراسر چو دل عاشق خراب

و متضمن اسامی تمام آزادیخواهان است و در آئین فوق العاده مورد توجه گردیده و از طرف ملیون کراراً بطبع رسیده است.

در دوره جنگ بین المللی به بغداد و کربلا مهاجرت کرد و چون مورد تعقیب انگلیسها واقع شده بود با پای پیاده از بیراهه از کربلا بموصل رفت و از آنجا بایران آمده گرفتار قشون تزاری روس گردید و مدتها محبوس بود و همچنین در طهران چند تیر بار شلیک کردند و لی باو اصابت نکرد در دوره ریاست الوزرائی و ثوق الدوله بر ضد قرار داد اقدامات و مخالفتها کرد و بر اثر آن مدتها در نظمیة بحس نمره یک افتاد و همچنین در دوره ریاست الوزرائی سید ضیاءالدین طباطبائی در باغ سردار اعتماد محبوس گشت.

در سال ۱۳۴۰ هجری قمری روزنامه «طوفان» را انتشار داد و با اینکه این روزنامه کراراً توقیف گردید و مرتباً منتشر نشده سال هشتم خود را بیابان رساند روزنامه «طوفان» رامیتوان از بهترین جراید ایران دانست چه در قسمت آزادی خواهی خیلی تند و صریح اللهجه است و در قسمت ادبی نیز مقامی مهم دارد زیرا دو ثلث از کلیه نمرات هشت ساله آن دارای يك غزل و يك رباعی سیاسی و اجتماعی روزانه اثر طبع خود فرخی است.

برای جشن دهمین سال انقلاب روسیه از طرف دوات شوروی فرخی،

فرخی یزدی

میرزا محمد متخلص به «فرخی» پسر محمد ابراهیم یزدی در سال ۱۳۰۶ هجری قمری در یزد متولد شده و چون از طبقه متوسط و رنجبر بوده اوایل عمر را پس از تحصیلات مقدماتی فارسی بکارگری مشغول و بزرگت گذران میکرده است و در همان زمان از قریحه تابناک و ذوق سرشار خود اشعاری با مضامین تازه میفرموده است.

در طلوع مشروطیت ایران و پیدایش حزب دموکرات در ایران «فرخی» از دموکراتهای یزد و جزو آزادیخواهان آن شهر بوده و چون در آن دوره معمول بوده است که در اعیاد شعرا قصایدی ساخته و در مدح حکومت دو دارالحکومه میخوانده‌اند فرخی بر خلاف معمول در نوروز ۱۳۲۲ هجری قمری مسملی بمطلع:

عید جم‌شادی فریدون خوبت ایران پرست مستبدی‌خوی ضحاک‌ست این خونه‌زدست
ساخته و در مجمع آزادیخواهان خوانده است؛ موجب غضب و سخط
ضیغم‌الدوله قشقائی حکومت یزد واقع و امر داده است تمام معنی دهان
او را بانج و سوزن بدوزند این خود سری و عمل قبیح که نمونه کامل استبداد
در دوره مشروطیت است؛ در مجلس شورای ملی در دوره اول مورد استیضاح
از وزارت داخله وقت گردید؛ ولی وزیر داخله تکذیب کرد در صورتیکه در
همان موقع فرخی در نظمیه یزد محبوس و لب و دهان او مجروح
بوده است.

۱ اثر جراحات لب و دهان فرخی هنوز هست و بهین مناسبت بخوبی نمیتواند تکلم کند
و نگارنده مخصوصاً مشاهده کرده است.

فرخی یزدی

چون صبح دمید و عقل شد چیره نخست آنکس که بکوبد در میخانه هم
 ☆ ☆ ☆

دور از تو صبوری نتواند فرخ بیتو شب و روز خود نداند فرخ
 خواهی تو اگر زنده به بینی بازش زود آی که بس دیر نماید فرخ
 ☆ ☆ ☆

افسرده درین بهار چون دی دل من شادی نسرشتند - مگر در گل من
 گویند گل آید چو بهار آید باز چون شد که بهار آمد و نامد گل من
 ☆ ☆ ☆

بر فرخ فرخنده چو دل باخته ام دیگر شب و روز خویش نشناخته ام
 هم اسم من است و گر بود همدم غیر گو باش که من باسم هم ساخته ام

یا خود از لطف بزمه با بسرایم روزی
یا بدم اذن بکویت بسر آیم روزی
تا حدیث غم عشقت بسرایم روزی
من ازین دلق مرقع بدر آیم روزی
تا همه خلق بدانند که زناری هست

فرخ از خرمیت طبع برضوان ماند
سیخت چون سخن شیخ غزالخوان ماند
وین حدیث تو و عشق تو بدانسان ماند
عشق سعدی نه حدیثی است که پنهان ماند
داستانی است که بر هر سر بازاری هست

اخلاقی

مکن ظلم ایدوست در اقتدار که ظلمت پشیمانی آرد بیار
بخوابد بشب چشم های تو لیک نه مظلوم خوابد نه پروردگار

رباعیات

گفتی که نصیحت بپذیرد فرخ دیگر ره عشق تو نگیرد فرخ
نشید و کنون بجرم این خیره سری بگذار که در غمت بمیرد فرخ

دردی و تبی که برده بود از تو شکیب چون از تو جدا گشت مرا گشت نصیب
صد شکر که بر خلاف دیدار رخت درد تو نصیب من شد آخر نه رقیب

شب چونکه ز باد شور در سر فکنم از باد ز فرط بی خودی توبه کنم

یا که در خانه دل غیر تو دیاری هست
 مشنواید دوست که غیر از تو مرا یاری هست
 یا شب و روز بجز فکر توام کاری هست

همه دانند که غیر از تو مرا یاری نیست
 همچو من در خم زلف تو گرفتاری نیست
 گر دلی هست مرا غیر تو دلداری نیست
 گر بگویم که مرا با تو سروکاری نیست
 در و دیوار گواهی بدهند کاری هست

از همه لاله رخان من بتو دلدادم و بس
 من بدیدار تو در هر دوجهان شادم و بس
 گر خرابم ز توام هم ز تو آبادم و بس
 بکمند سر زلفت نه من افتادم و بس
 که بهر حلقه زلف تو گرفتاری هست

گفته جور و جفا من بتو دیگر نکنم
 وعده وصل بمن دادی و باور نکنم
 من هم از لطف تو با غیر گله سر نکنم
 صبر بر جور رقیبت چکنم گر نکنم
 همه دانند که در صحبت گل خاری هست

ای خوش آن صید که در خم کمند تو بود
 زهی آزاده اسیری که به بند تو بود
 خرم آندل که گرفتار و نژند تو بود
 من چه دریای تو ریزم که پسند تو بود
 سرو جان را نتوان گفتم که مقداری هست

محرم دل‌های ما دیوانگان دیوانگیست
 عقل و دانش در دل ما عاشقان نا محرم است
 گریه و افغان ز هجر او مکن فرخ که هست
 گریه در این راه غماز و فغان نا محرم است
 ایضاً

هر که از زنجیر زلف دلبری دیوانه نیست
 در بر ما سلسله باله که او فرزانه نیست
 خانه دل در خور سکناى جز دلدار نیست
 نیز مردلدار را در خور تر از دل خانه نیست
 جز بدل‌های خراب ما مجو دلدار ما
 ز آنکه گنج شایگان را جای جز ویرانه نیست
 عاشقی آشفته چون من در همه میخانه نی
 شاهی گل چهره چون او در همه فرغانه نیست
 کار ما در گیتی ار افسانه شد نبود شگفت
 کار عشق است این و کار عاشقی افسانه نیست
 بس شنیدستی سخن در وصف باغ و بوستان
 بشنو از فرخ که جائی خوشتر از میخانه نیست
 ایضاً

چه بهار است که يك لاله بگلزاری نیست
 آهو و كبك خرامنده بدشتی نبود
 نشنوی نغمه‌ای از نغمه سرایان چمن
 عاشقی بیدل و آشفته نه بینی در شهر
 خرم از سبزه نو خواسته کمساری نیست
 بلبل و قمری خواننده بگلزاری نیست
 بانگی ار هست جز از مرغ گرفتاری نیست
 در خور عشق چونیکو نگری باری نیست

با این و آن بگوی که بدم چه میدهند کارجنون من دگر از این و آن گذشت
 بگذشت بر به بیمده چندی ز عمر من هان کوشدار نا که بگویم چسان گذشت
 نیمی مرا بگوید کی اندر گذشت عمر نیمی دگر بعشق رخ کودکان گذشت

ایضاً

هر کس که دل بآن بت نا مهربان دهد چون من بنخیره بر سر این کار جان دهد
 عاشق که عاقبت بره عشق جان دهد آن به که در ره صنمی مهربان دهد
 چون دل نسوزدم که بمن در بهای جان بوسی نداد و بر دگران رابکان دهد
 از ناز و عشوه جان برساند بلب مرا بکبار آکر دو بوسه ام از آن دهان دهد
 فردا بهر وسیله بگویدش کنم رهی امشب اگر مرا غم هجرش امان دهد
 فرخ ز کودکان دبستان عاشقی مشکل کسی بخوبی تو امتحان دهد

ایضاً

سر عشق ابدل میسر از جان که جانف نامحرم است
 بر زبان ناور که در سرها زبان نامحرم است
 خاوت دل را مکاف باید و رای لامکاف
 کاندربین خلوت همه کون و مکان نامحرم است
 راز دل با قاصد جانان مگو زهار نیز
 با قلم منویس کاین بیگانه آن نامحرم است
 در خرابات مغاف مست ار نه ای داخل مشو
 هوشیار اندر خرابات مغاف نامحرم است
 پاک دل باید شدن زی آستان عشق پاک
 که دل ناپاک در این آستان نامحرم است

گیرم که بخود ره ندعد دل غم ایام با این غم جان سوز تو جانا چکند دل
 بستند بهجرت دل و جان عهد صبوری جان صبر نیارست کند تا چکند دل
 وی آنکه دهی پند بصر و بمدارا زین بیش دگر صبر و مدارا چکند دل
 دل سخت فرو مانده بکار غم دلدار آخر تو بگو فرخ شیدا چکند دل

ایضاً

از برم دلبر من رفت و نیامد خبرش نشد از وی اثری هرچه شدم بر اثرش
 رفتم از قهر ز کوشش که ببینم اثری میکند دوری من درد دل همچون حجرش
 بیوفا بین که نرسید پس از رفتن من که کجا رفت و چرا رفت وجه آمد بفرش
 یارب آنکس که بدیوانگیم طعنه زند در غم عشق ز من ساز تو دیوانه ترش
 آنکه از هجر رخ یار چنین سوخت دلم ز آتش هجر آلهی که بسوزد جگرش
 فرخ آن شوخ پیر روی ملک خوی مگر مادرش حور بهشتی بد و غلمان پدرش

ایضاً

ز شام تا بسحر من ستاره می شمردم مگر طلوع کند آن ستاره سحرم
 بروز مرگ مرا داده وعده دیدار بروز مرگ از آن روی روز می شمردم
 ز باد ساقی من هرچه حاضر است بیار که من بخوان جهان میبمان ماحضرم
 خراب و عاشق و دیوانه و قلندر و رند ز فیض پیر مغان صاحب بسی هنرم
 مبین بکمرهی من که در طریقت عشق بسا کسا که منش رهنما و راهبرم
 بخورد سالی من نیز ای پسر مگر که پیر دیو خرابات را مبین پدرم

ایضاً

در راه عشق دوست توانم ز جان گذشت لیکن ز عشق دوست کجا میتوان گذشت
 صیت جمال او بهمه قیروان رسید و آوازه جنون من از قیروان گذشت

ایضاً

بوی مشک از آفت دو زلف مشکبار آید همی
 گوئی از آنزلف مشکین مشک بار آید همی
 چو بیدار بیدار از آنزلف بر چین گوئیا
 کاروانی سوی روم از زنگبار آید همی
 گر نقاب از چهره روشن بیکسوی افکند
 در نظرها آفتاب و ماه نار آید همی
 در بنفصل مهرگان بر طرف بستان بگذرد
 بوستان در جلوه خرم بهار آید همی
 خوشگوار آید بکامم زهر از دستش ولی
 بیرختن در کم شدم ناگوار آید همی
 دست شوم از جهان وز دوستان گیرم کنار
 ' تکر مرا روزی نکار اندر کنار آید همی

ایضاً

خدا کند که دگر بار ما جفا نکند
 وفا بوعده نکرد از هزار يك آری
 وگر کند برقیبان کند بما نکند
 بیوسه ز لبش تا مرا رضا نکند
 اگر که نرگس بیمار تو دوا نکند
 که سر ز جان و دل اول قدم فدا نکند
 بدرد خویش دوا جویم از کدام طبیب
 فدائی ره جانان نباشد آن فرخ

ایضاً

بی روی تو با لاله حرا چکند دل
 با روی تو نو گلزار ارم را چکند دل
 بی تو همه نعمت دنیا چکند دل
 مقصود دل از هستی هستی تو وگر نه

نماید ز ایشان یکتن بلی نماید که خصم چنین شده است بیا چیره و بدینسان اوس
ز دیر باز مر ایران چنین نبوده و نیز چنین نماید فرخ هلا مشو مأیوس

متفرقات

آمد سحر مرا بسر افرازی
بنهاد پای بر سر من از لطف
یا للعجب که ترك بدین خوبی
هنگام صبحدم بچمن بلبل
کای فرخ فگار بنال ار هست
من از وصال این گل نو نالم
ای همچو زادگان بریطانی
وی چون بتان مهرخ پارسی
وی کرده خو چو روس ببد خوئی
اندیشه دار از آنکه برم شکوه ات

ترك من آن پریخ قفقازی
دارم از آن بچرخ سر افرازی
گوید سخن پیاری و تازی
میگفت باترائه شهنازی
با من تو را هوای هم آوازی
تو از فراق آن بت قفقازی
بنموده پیشه مکر و فسون سازی
عادت بناز کرده و طنازی
چندین بکفر زلف چه مینازی
زی ویلهم پادشه غازی

ایضاً

صبح شد ای دلفریب ترك حصار
خسرو خاور فراخت پرچمی از نور
چون سپه هند از عساکر ترکان
خواب بسایمه دگر که پرنو خورشید
خیز و نظر کن که دسته دسته بهر سوی
جلوه این آب صاف بین که چگونه
سر بفلک بر کشیده سرو و سپیدار
گوش فرادار و بین که بر سر هر شاخ

خیز که شد بازگاه باده گساری
بر زیر کوهسار و سطح براری
لشکر شب شد زجیش صبح فراری
گشت پراکنده بر جبال و صحاری
زیر درختان همی چمند جواری
ساری و جاری است ز آبشار و مجاری
راست چو قد توای نگار مجاری
بلبل بیدل فغان نماید و زاری

ز بام سنگ فکندند و تیر از روزن
 بکند خشم دل مرد خشمگین از جای
 شنبدم آنکه زنی پیش شه شکایت برد
 که بر درید یکی کوش من سپاهی و برد
 بامر شاه بلشکر منادی آوا داد
 یکی سپاهی آورد پیش و شه پرسید
 جواب داد که چون خواستم ربود این نیز
 غریو کوس امان شد بلند از در شاه
 نفاذ امر و نظام سپاه بود چنین
 سرود فرخ این چاه آینه‌ای که بگفت
 فسانه گشت و کهن شد حدیث اسکندر

ز یکن از امرا تیرشان بخت جگر
 بقتل عام اشارت شد از بی کیفر
 گرفته در کف یکتای کوشوار گهر
 که امان تو زین کوشواره نای دگر
 که کوشواره فراز آرد آنکه برد ایدر
 که از چه بردی این يك نبردی آند بگر
 مجال غارت و بنما بنگاه آمد سر
 ز وی بداشتم آزیده چنگ غارتگر
 که بد مقدمه‌الایش او همیشه ظفر
 حلیه فرخی آن اوستاد دانشور
 سخن نو آر که نورا حلاوتی است دگر

در سال ۱۳۳۴ سرود است

دریغ و درد که آباد کشور سیروس
 بی‌وستان وطن بر فراز شاخه گل
 کسان شدند با چیره که نیاکانشان
 شده است تاختگاه خصم ملک ما و همز
 نشسته لشکر ژرژ اندرون ملک ستخر
 بمرز طوس گرفته است جای حبیش ترار
 کجاست یکن مرد از نژاد ایرانی
 چه شد جهان‌داری چو شاه نوشروان
 کجاست پور نریان که کینه خواهی را
 کجاست کیو که لشکر همی بیاراید

تبه شد از ستم انگلیس و کینه روس
 بیجای بابل زاغ و زغن نموده جلوس
 بخت پای نیاکان ما زدندی بوس
 فسانه آویده از جنگ روس و حبیش پروس
 که بود تخت گه کیقباد و کیکافوس
 که بود مدفن سلطان طوس و مأمّن طوس
 که کینه باز ستاند ز دشمن سالوس
 کجاست شاهی مانند کورس و سیروس
 کمر به بندد و کوبد بفرق خصم دپوس
 کجاست طوس که بر پشت پیل بندد کوس

بهفته شش مر کوتوال کابل را
براند توسن از آنجا براه پیشاور
گروه کوه نشینان وحشی افغان
گریوه بود همه راه و خصم بر سر کوه
بهفت هفته که بس رنج برد و پای افشرد
گرفت شهر پیشاور نیز و با خود داشت
براند سوی لهار ز روی رود اٹک
در آن زمین غوکوس و خروش توپ افکند
به پیش صف همه جاشهریار راندی اسب
چهار فرسنگ آن دشت جنگ دامنه یافت
تنی فتاده بجائی و جانبی مرکب
ز خیل هندی هفده هزار تن افتاد
بسوی لشکر خود باز گشت خسرو شرق
فزوده در دل بدخواه هیبتی بی حد
سپاه هند هزیمت شده بخانه شدند
عیان بدیده ز صولات نادری دیدند
بمرد روز دگر يك تن از اکابر هند
ز مردن وی و نیز از شکست دی گشتند
بصبح دیگر کز خواب خواست خسرو هند
بزینهار فرستان سوی شاه پیام
سپس بدلی راندند تا بیاساید
گشود لشکر چیره بجور و بغا دست
نهاد شاه برون از سرای پای و بدید
بمسجیدی شد و بر وی گروه گرد آمد

گرفت یافت غنیمت فزون ز حدّ شمار
نه راه بلکه همه کوه و درّه و کردر
گرفت آنره و دشوار گشت کار عبر
فکند سنگ و بیارند تیر از سنگر
گذر گرفت از آن تنگنا بزور و بزر
سوار زبده در آن حمله ده هزار نفر
نگه نکرد که ژرف است یاکه پهناور
غریو و لوله همچون در آسمان تندر
بکف گرفته یکی خون چکان برند آور
همه زمین شده از خون جنگجویان تر
سری فکنده بدین سوی و آنطرف مغر
بخاک و زایران یانصد سوار کند آور
بباختر چو گرائید خسرو خاور
نموده از بنه خصم غارتی بیمر
همه شکسته صلاح و همه گسسته کمر
از آنچه می بشنیدند پیش ازین بخبر
که داشت زخمی از روز پیش بس منکر
شکسته دل سپه هند و راهجوی مفر
زیمی از حشر خویشان ندید اثر
ز شاه با دل خوش باز شد پیام آور
سپاه ایران ز آسیب جنگ و رنج سفر
ز دیر باز چنین بوده است خوی بشر
بسی سپاهی در خون طپیده در معبر
بی نصیحت بنهاد پای بر منبر

تنها همین عراق نه هرجا عربکده
نجد و حجاز و نونس و مصر و حلب مباد
هرگز بغیر خون پلید عرب روان
از دجله و فرات بشط العرب مباد
هرگز بجز که دزد و سیه روی و نابکار
بر این قبیله نام و نشان و لقب مباد
و آنکو بامر اجنبیان شد امیرشان
جز بعد مرگ نام وی اندر خطب مباد

قصیده فتح دهلی

چونکه خیلی مفصل بود قدری از آن انتخاب و درج میشود

خدایگان خراسان و خسرو خاور
سپهر رتبه خداوندگار فتح و ظفر
خدیو خطه ایران و هند نادر شاه
بزرگ مایه جهان بهاو جهان داور
چو تافت کوکب اقبالش از کرانه شرق
جو آفتاب بر افروخت روی این کشور
نماید سرکشی اندر همه سراسر ملک
که ماند او را سودای سرکشی در سر
بتازیانه نادیب خیل افغان را
بداد کفر گردنکشی و راند از در
بروس و ترک بیاموخت درسی از عبرت
که دارد آنرا جمله جهان هنوز از بر
بفر و نیروی مردی گرفت کشور هند
نه همچو صاحب امروز او بهوک و مکر
حدیث او بجهان در فسانه شد چندانک
فسانه گشت و کهن شد حدیث اسکندر
بکار نامه آن فتح این چکامه شنو
که می بخوانمت ایدون همی ز روی سیر

چو عزم راسخ او حصن قندهار گشود
از آن سپس که ده و هشت ماه ماند بدر
همای همت او سوی هند بال گشود
که در هواش سیمرغ و هم ریزد بر
چوداشت بر هنر خویش ایمنی ناورد
صعوبت ره و ناورد بر خطر بنظر
ز غوربند و ز غزنین بمحمله ای بگذشت
ولیک کابل بر او بیست راه گذر

همه عشق بودی نه زرق و فرب .	نبدشان دمی بیرخ هم شکیب
نمانده بجز چند روزی ز دی	بباغی به نزدیکی شهر ری
نیاورده گل مرگ آورد بار	نهال جوانی آن هر دو بار
یکی از پی دیگری خویشان	شمیدم که کشتند آن هر دو تن
در آن گفته شد گفتنی ها بسی	دزم گشت ازین داستان هر کسی
اگر خود کشی کرد کاری نکوست	یکی گفت کاین يك پس از مرگ دوست
که بادانش این کار ناید درست	چرا آندگر کشت خود را نخست
تو را نیست از کار عشق آگاهی	بدو گفتم ای جفت روزت بهی
ز اطوار خوبان نه ای با خبر	مراین راز را بر تو بسته است در
که بر غیر عشاق بنهفته است	بدین داستان در یکی نکته است

زمن پرس کان خود کشی بهر چیست
همانا که نوعی ز عاشق کشی است

قصیده ۸

در سنه ۱۳۴۵ هجری که شاعر بمراق عرب مسافرت کرده بود مصادف بود با موقعیکه در محافل و جراید آنجا تبلیغات جسارت آمیز نسبت بایران میشه کرده بودند اشعار ذیل که خلاصه يك قصیده ایست بر اثر رنجش از آن جسارات اعراب سروده شده .

یارب عرب مباد و دیار عرب مباد	این مرز شوم و مردم دور از ادب مباد
زین خلق دیو سیرت و زین خالک دیوساز	سرسبز و سبز يك نفر و يك وجب مباد
این قوم دون دزد کدا را ز کردگار	جز لعنت و عذاب و بلا و غضب مباد
این پا و سر برهنه گروه پلید را	غیر از کفن بر آن تن تیره سلب مباد
بردست و با و گردن و تن این گروه را	الا که بند و سلسله و تیغ و تپ مباد

پند باشد تلخ و در چو فین مصیبت پند صبر
 تلختر باشد که بس شیرین زبان بود اخترت
 چیره شد بر جان ما گر يك جهان اندوه نیز
 جای حیرت نیست چون جان جهان بود اخترت
 چندی اندر منظر ما سر کشیده شاخه
 از سر دیوار گلزار جهان بود اخترت
 طایر خلد آشیانی بود و در این خاکدان
 همچو مرغی دور مانده ز آشیان بود اخترت
 باغبان خلد بازش سر بسوی باغ برد
 کز برای منظر کرّو بیان بود اخترت
 بهر این دعوی که انسان از پری زیبا تر است
 بهترین برهان و نیکو تر نشان بود اخترت
 راستی در آسمان عصمت از حسن و جمال
 رفته النوع تمام اختراش بود اخترت
 بر تو زان تابنده اختر آسمان میبرد رشك
 زانکه رشك اختراش آسمان بود اخترت
 ناگهانش از تو بر بود آسمان پیر و برد
 آه و افسوس و درینا نوجوان بود اخترت

حکایت

دو تازه جوان دل نهاده بهم بیکدیگر آن هر دو بفریفته ندانست کس شان بجهت تمام	بعهده و وفا دست داده بهم دل هر یکی بر دگر شیفته کدام است معشوق و عاشق کدام
--	--

مرثیه

هر بهاری را ز بی ناچار خواهد بود دی
 ناگزیر از موت میباشد هر آنکو گشت حی
 هرگز از مرگ خود و مرگ کسان انده نخورد
 آن خردمندی که بر اسرار مردن برد پی
 مردن آزادی ز غم باشد ز آزادی چه غم
 زود اگر خواهی رهی از غم کن این ره زود طی
 از چه در رنجی که روزی رفت خواهم زین جهان
 آنکه در گیتی بماند او خود کجا بوده است و کی
 یا چه غم باید ز مرگ بابت ای مسکین که مرد
 با همه فرّ و حشم جمشید جم کاؤس کی
 خانه کو اندرین گیتی که از وی بر نشد
 که فغان و ابا و گه خروش یا بنی
 هیچ استناد تبعیض اندرین مورد نبود
 هالك الا وجه اطلاق شد بر کلّ شئی
 ليك با این جمله گاه از مرگ یاری مرد را
 غم چنان گیرد که می توان شکیبائی ز وی
 و اندرین مه شد کسی کز ماتم او سالها
 فی نوا از فی کنم احساس و فی مسق ز می

تسلیمیت بیگی از محترّمات

بانوا از مرگ اختر گر شد آرامت ز جان
 کس ملامت ناردت کآرام جان بود اخترت

چو ابن داوری مرغ از وی شنف
بگفت ار بتندی ز من برتری
از آن قوه تا هست در تو اثر
ولیکن چو نیروی او در تو کاست
من ار کند تر از تو پویا شوم
تو آنکه که پرواز گیری ز شست
شوم من بدخواه خود ره گرای
کسی را که بالذات باشد قیام
بیاید بجا تا بر آید غرض

نگر تا مر او را بیاسخ چه گفت
چه نازی که نیروست از دیگری
توانی گرفت اوج بی بال و پر
بیفتی بدانجا که ذوالقوه خاست
ولی هر کجا خواهم آنجا شوم
تدانی کجایت بیاید نشست
تو رانیست در پویه از خویش رای
بهر کار دشوار بنهاد گام
نیاید ولی قائم بالغرض

اندر

کار بزرگ و رتبه عالی کورت هوست
فکر بزرگ و همت عالی بیایدش
بسیار دیده ایم و شنیده که نا کسی
پستی گرفت رتبه عالی ازو و لیک
امر خطیر پست کند عامل حقیر
در هر زمانه مسند ایران شهبش یکی است
چون مرد پست یافت بر این پایگاه دست
و این دستگاه بذروه اعلا نهاد پای
هست این مقال روشن و خواهی اگر گواه
باش آنچنان که جای براو رنگ اگر کنی
نه آنچنانکه گر بگزیری شوی کسان
بسیار بوده اند شهبان گدای طبع
کار بزرگ هیچ بزرگی نه بخشدت

با فکر پست و همت دون این هوا خطاست
آنکو در آرزوی بزرگی و اعتلاست
بر بود رتبه که نه آن رتبه را سزا است
نفزود رتبه هیچ بر او بلکه نیز کاست
و آن کار پر بها شود ار مرد را دهاست
این پستی و بلندی ادوارش از چه خاست
هم شده مقام پست و هم او کآ مقام خواست
چون این مقام گشت بمرد بزرگ راست
سلطان حسین و نادر روشن ترین گواست
گوید جهان بجای تو کاین جا نور سزا است
گویند ناس است و نه این پایه اش رواست
درویش نیز هست که بالطبع پادشاست
خود را بزرگ کن چو بزرکیت مدعاست

حرف مفتی پیش من جز حرف مفتی بیش نیست
 فاش گویم هر چه میخواهند تکفیرم کنند
 با فقیهان دارم آهنگ جدل ترسم از آنک
 چونکه در منطق فرو مانند تعذیرم کنند
 هیچ ندهم گوش هر گز بر فسون و اعطان
 چون نیم احمق که تا این قوم تسخیرم کنند
 ناصحان غیر مشفق ز آن کشند سوی شیخ
 تا بدین تقریب دور از حضرت پیرم کنند
 آیتی از عشقم و فارغ ز کفر و دین ولی
 کافر و مسلم بمیل خویش تفسیرم کنند
 در بهای ساغری بنخشم متاع کفر و دین
 گرچه یاران منع از این اسراف و تبذیرم کنند
 شورها دارم بسر فرخ که گر عنوان کنم
 اهلان دیوانه‌ام خوانند و زنجیرم کنند

مرغ و تیر

رها شد یکی چوبه تیر از کمان فرو رفت در سینه آسمان
 در آت ژرف پهنه پریدن گرفت ببالید و بر خویش دیدن گرفت
 یکی مرغکی گرم پرواز دید مر او را بخود بر سر ناز دید
 خروشید بر وی که ای مرغ زار چه نازی به بال و پر نابکار
 که گر من نه مانند تو طایرم پرواز از تو سبک رو ترم
 سپارم بیک چشم برهم زدن رهی را که دیریت باید شدن
 به پرش نه‌ای تو هم‌اورد من نیایی به پرواز جز گرد من

بادب خمش نشستن بودت پسندۀ دانم
 چه کنم که در حضورت بتوانم آرمیدن
 بودم گمان که داری نظری نهان سوی من
 که تو را ز جمع بر من دگر است طرز دیدن
 بود آنکه با تو فرخ بمراد دل نشیند
 نه که ما کجا و امید بآرزو رسیدن

ایضاً

این مرغ جان بخون دل اندر طپیدن است
 نه بخت آنکه جان دهم و وارهم زغم
 در هجرت آن گذشت بمن که من و تو را
 نه تاب گفتن و نه توان شنیدن است
 خندان ز دور چهره نماید بیا بهار
 هنگام روی دوست ز نزدیک دیدن است
 تنگ است دل چو غنچه درین فصل دلگشاد
 ای گل بیا بیا که گه بشگفیدن است
 برچین بساط هجر که ای مایه نشاط
 وقت بساط بر زبر سبزه چیدن است
 آهوی آرزوی وصال تو روز و شب
 در مرغزار فکرت من در چیدن است
 آواره تا بچند توان بود از دیار
 باز آ که گاه رخت بمنزل کشیدن است
 فرخ نیارمید می بی تو در وطن
 چندی بغربت از چه ترا آرمیدن است

ایضاً

زاهدان خواهند اسیر دام تذویرم کنند
 من نه آن صیدم که با این دام نخجیرم کنند
 روح من یاغی است با این بی حقیقت زهدی
 از حقیقت قوه باید که ندبیرم کنند

فرخ خراسانی

میرزا سید محمود جواهری متخصص به «فرخ» پسر میرزا سید احمد معروف باقای جواهری که یکی از معارف فضایی خراسان بشمار میرود در ۲۳ جمادی الثانی ۱۳۱۴ هجری قمری در مشهد تولد یافته و در کنف تربیت پدر خود به تحصیل ادبیات عربی و فارسی پرداخته و اکنون در مشهد به تجارت و ملاکی اشتغال دارد.

در سال ۱۳۴۵ هجری سفری بمراق عرب نموده و در سال ۱۳۴۸ هجری سفری نیز از راه روسیه و برلین به پاریس کرده و مراجعت بوطن نموده است، جوانی نیک سخن و بفنون شاعری ماهر و در عتفوان شبایش شهرت استادان سخن را دارد و شعر بسیار روان و دلکش و با معانی نیکو و الفاظ پسندیده میسراید و طبعش به تتبع شعرای ترکستان بیشتر مایل است انتخاب اشعارش از اینقرار است:

غزل

همه شب ز روی حسرت برخت ز دور دیدن
 نبود برنج کمتر ز مفارقت کشیدن
 نشدن بسوی بستان و ندیدن رخ گل
 به از آنکه رفتی اما گل آرزو نچیدن
 چه بلطف و دلبائی چه بقهر و بد ادائی
 سخنیست آرزویم ز دهان تو شنیدن
 تو که فوق بنده داری شناسی و نداری
 ز چه این گران بها بنده بیایدت خریدن

ایضا

جور است و ستم بیشه آن بار و دگر هیچ
 برگریه من خنده زد اندر همه عمر
 با آنهمه امید شدی عاقبت کار
 از يك نظر آرام و قرار ازل و جان برد
 هر سو که نظر میکنم اندر همه عالم
 مردم بغم ثروت و مالند گرفتار
 شد حاصل دل زاینهمه نعمت که جهانراست
 دل رفت و ز اسرار مرا پرده بر افتاد
 تلخ است مرا عیش و امیدم بود از بخت
 این است دواى غم دیرینه بگلزار
 یاران همه رفتند ز پیش من و غم ماند
 هر کس پی کار بست ولی زاهد خود بدین
 در شعرو غزل هر چه نظر میکنم این دور
 باید که فرات از پی احیای سخن بود
 این است دلازار مرا کار و دگر هیچ
 این بود بجا مرحمت یار و دگر هیچ
 زان خرم گل قسمت ماخار و دگر هیچ
 این بود مرا حاصل دیدار و دگر هیچ
 رخساره یار است پدیدار و دگر هیچ
 مائیم بعشق تو گرفتار و دگر هیچ
 اندوه و غم و محنت بسیار و دگر هیچ
 کو بود مرا محرم اسرار و دگر هیچ
 يك بوسه از آن لعل شکر بار و دگر هیچ
 از دست گهای بادیه گمانار و دگر هیچ
 این است مرا یار وفادار و دگر هیچ
 دائم بود اندر پی انکار و دگر هیچ
 الفاظ و معافی شده تکرار و دگر هیچ
 چون کالبدی مانده ز اشعار و دگر هیچ

این رباعی در انتقاد از تعدد زوجات گفته

مردیکه دو زن گرفت دلخون گردد
 هر کس که بدل مهر دو لیلی بگزید
 حالش زغم و غصه دگرگون گردد
 آشفته تر از هزار میچنون گردد

رباعی

نا آمده رفت از بر ما ماه صیام
 چون دید که مردم نگرفتندش رفت
 این مه بنظر چه زود کردید نایم
 آری برود نوسن بگسسته لگام

در اهل صومعه نبود ز صدق و سوز اثر
 دمید از افق عالم آفتاب کمال
 بود بنای ادب استوار و بس ابدل
 اگر که طالب گنجی بعلم و صنعت گوش
 بجهد در پی اصلاح کارباران باش
 بدار خاطر خود را بنצל و دانش شاد
 ز دوستان دو رو دل بود غبار آلود
 ز بیوفائی یاران سست عهد فرات

در آئینه مگر رند باده خواری نیست
 بیا که در پی این صبح شام ناری نیست
 دگر بعالم بنیان استواری نیست
 که غیر از این بجهان گنج بایداری نیست
 که هیچ بهتر ازین در زمانه کاری نیست
 مدار غم اگر ت یار غمگساری نیست
 و گرنه او را از دشمنان غباری نیست
 گان برم که در این روزگار یاری نیست

ایضاً

امشب دگر برون برد خواب از سرم خیالی
 از خواب رستم اکنون دمساز با خیال
 دل را ملول کرده است اندیشه های دنیا
 ساقی بیا و امشب از بهر حرمت می
 پیر مغان بجای کام مرا روا کرد
 خواهم بملك شادی پرواز کرد لیکن
 گر آتشیت بر جان باشد ز عشق بلبل
 آنکس که خاطر ما از هجر او ملول است
 با آنکه لعلت ایشوخ سرچشمه حیانت
 عقل است مات و حیران در صورت بدیعت
 ابروی دلفریبت بالای روی خوبست
 گر آفتاب خواندم روی تو را مکن عیب
 خواهی عزیز باشی اندر جهان طلب کن
 هر کس که گشت آگاه بر نقص خود بعالم
 کردم نثار جانان با صد شغف دل و جان

یارب مباد کس را اینگونه روز و حالی
 کاین پنجروز گیتی خوابست یا خیالی
 کو بانگ چنگ و تازی کو باده زلالی
 زان لعل نوشخندم ده بوسه حلالی
 بی زحمت کلامی بی منت سوالی
 پرواز چون تواند مرغ شکسته بالی
 چون من چرا نگرئی چون من چرا انتالی
 یارب مباد هرگز بر خاطرش ملالی
 عشاق جان سپردند از حسرت وصالی
 زیرا ندیده در دهر چشمی چنین جمالی
 یا کرده عرض اندام در پیش خور هلالی
 زین خوبتر ندیدم بهر رخت مثالی
 سرمایه قناعت بی منصبی و مالی
 می شاید او کند فخر بر این چنین کمالی
 گشتم فرات دمساز با عیش بی زوالی

اشکی بریز در گه مستی و بیخودی تا شوید از ضمیر غبار گناه را
در شیخ نیست صدق و صفا بعد ازین فرات بر مسجد اختیار کنم خانقاه را

ایضاً

صبا یکعقدۀ از زلف تو را کرد	ولی صد عقدۀ اندوکار ما کرد
غم عشق تو ای بار ستمکار	نمیدانی که با دلها چها کرد
ز من بیگانه گشت آتشوخ لیکن	مرا با محنت و غم آشنا کرد
چرا نالم ز دور چرخ گردون	که دور چشم او کرد آنچه را کرد
خرد هم شد چو من در کار حیران	ز بس در کار دل چون و چرا کرد
دل ما را چه ذوق از عیش و عشرت	که عمری با غمش نشو و نما کرد
بگفت آتش ز من بر جانت از غم	خوشم کاخر بعهده خود وفا کرد
ز عشقش منع کردم ناصح و خویش	سرو جان بر سر این مدعا کرد
چقدر ای شمع سوزان سخت جانی	به بین پروانه چون جان رافدا کرد
دل دیوانه را کردم ملامت	چو آن زنجیر زلف از کف رها کرد
بگفتا ای فرات ایندام محکم	رها از دست من دست قضا کرد

ایضاً

خوش آنکه تنگدل از فرقت نگاری نیست	بمحنت و الم از رنج انتظاری نیست
بجلوه ای دگر آن بار رفته باز آمد	که گفت در عقب این خزان بهاری نیست
اگر چه دور فلک سخت بقرارم ساخت	خوشم که دور فلک را چو من هیچ قراری نیست
فراغتی ز جهان اختیار خواهم کرد	بدست اگر چه مرا هیچ اختیاری نیست
چو اعتبار بدور نشاط و عیش نبود	بدور محنت و غم نیز اعتباری نیست
نچیده هیچکس از باغ روزگار کلی	که روزگاری یابست زخم خاری نیست

قطعه

این قطعه را در سال ۱۳۳۹ هجری بمناسبت ریاست وزرائی

سید ضیاءالدین گفته است

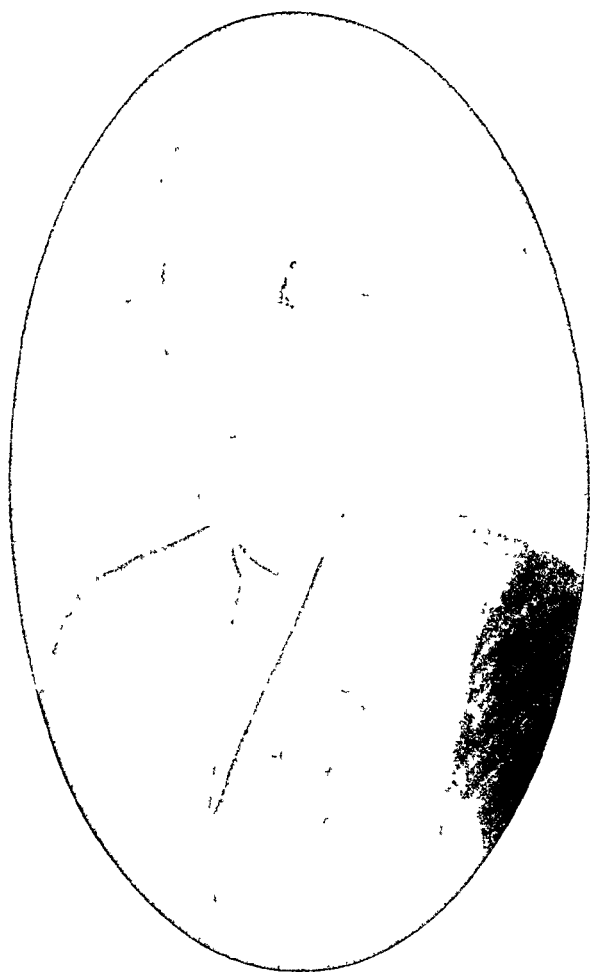
سیدی شد بر اسب بخت سوار و اندرین جلگه چند روزی تاخت
چون سواری نکرده بود او را اسب در حین تاختن انداخت
نا بلد بود و اندرین بازی اولین وحله تقد هستی باخت
خانها را خراب و ویران کرد^۱ گفت «باید عمارت نو ساخت»^۲
دید از عهده بر نمیآید «رفت و منزل بدیگری پرداخت»^۳

غزل

از رخ چو بر فشاند دوزلف سیاه را در هم شکست رونق خورشید و ماه را
مردم ز روی شمش و قمر مانده در شکفت من در عجب ز روی تو صنع اله را
قد تو را بسرو و صنوبر مثل زنند کوتاهی نظر نگر و اشتباه را
ای پادشاه حسن ز عشاق سر میبچ سلطان ز پیش خویش نراند سپاه را
آتش زدی بخرم دلدادگان ز عشق از يك نگاه گرم بنازم نگاه را
روزم ز دود آه ز شب شد سیاه تر دیگر مگو که هیچ اثر نیست آه را
زهاد نیز بر سر شوق آمدند و شور تا کیچ نهاد آن بت مهوش کلاه را
در هر قدم براه طلب دام و دانه است آگاه کن هر آئینه مردان راه را

۱ اشاره بخرابی عدلیه و اصلاح بلدیت که سید ضیاء الدین درین دو قسمت مخصوصاً نظر داشت که کاملاً اصلاح شود.

۲ و ۳ این دو بیت از حضرت سعدیت که در اینجا تضمین شده اصل انیست
«هر که آمد عمارت نو ساخت رفت و منزل بدیگری پرداخت»

فرات یزدی

فَرات

میرزا عباسخان متخلص به «فَرات» پسر آقا محمد کاظم یزدی در سال ۱۳۱۲ هجری قمری در یزد تولّد یافته و پدرش از طبقه متوسط یزد بوده فرات پس از تحصیلات مبادی علوم ادبیه در یزد برای تکمیل تحصیلات باصفهان و خراسان رفته است؛ در سال ۱۳۳۵ هجری قمری در طهران رحل اقامت افکنده و تحصیلات پنج ساله متوسطه را در مدرسه دارالفنون بیابان رسانید و در خلال این احوال از علوم ادبیه و خط بهره‌ای شایسته یافت.

فَرات شاعر است کلاسیک که بطرز متقدّمین امّا با مضامین تازه شعر میگوید در سرودن غزل مهارتی بسزا دارد؛ اشعارش بیش از هفت هزار بیت است که قسمتی از آن در جراید و مجالّات مختلفه بطبع رسیده منتخبات اشعارش ازینقرار است:

غزل

در مردمان نشانه مهر و وداد نیست
در هیچ فرقه اثر از اتحاد نیست
دلها پر از نفاق و دروניה پر از شقاق
زینرو بدوستی کسی اعتماد نیست
جمعند مردمی همه خوش روی و خوش بیان
امّا در آئینه یکی خوش نهاد نیست
صدق و صفا چه شد؟ بکجا رفت اتفاق؟
کاندر زمانه غیر نفاق و عناد نیست
در بین جمع خسته دلی گفت با فرات
خلوت گزین که هیچ به از انفراد نیست

گر گشاده است جهان در نظر خلق چه سود
 نیکنامان همگی بسته نامند و هنوز
 راه عشاق زن ای مطرب از آنسانکه زدی
 از چه رخساره جانان نتوانی دیدن
 نتوان گفت که چند از ره او طی کردم
 گر گدای تو شدم شاه جهانم ورنه
 خشم او پیشرو خیل رضا بود غم

زین فراخی که فرح بخش دل تنگی نیست
 می ندانند که آزاد شدن تنگی نیست
 کز نوای تو دگر خوب تر آهنگی نیست
 گر بر آئینه جان از غم دل زنگی نیست
 زانکه در راه طلب میلی و فرسنگی نیست
 در دل من هوس تاجی و اورنگی نیست
 زانکه شیرین نشود صاحبی اگر جنگی نیست

ز حقیقت آدمی را در سود بر گشاید
که پرستش خیال است زبان آدمیت
همگی فسرده جانند نه بلکه مردگانند
مگر آنکه زنده باشد بروان آدمیت
پی آدمی نبود دل آدمی نجوید
مگر آنکه زنده گردید بجان آدمیت
گاهی آدمیت توان گفت که آدمی بخواهی
به ازین نمیتوان داد نشان آدمیت
تو بهر دیار و موطن که کنی مقام و مسکن
بخدا قسم که آنجا است مکان آدمیت
مگر آدمیت آید بسخن غمّام روزی
که صفات خود بگوید بزبان آدمیت

ایضاً

امروز در این خاک غم انگیز کسی نیست
کز خوی بدش درد دل و جان غصّه بسی نیست
بدیده گداوی همه از شدت افغان
دردا که درین مرحله فریاد رسی نیست
گر قافله‌ای رفته از اینجا بچه علت
در ره اثر یائی و بانگ جرسی نیست
ناصح که دو صد حرف زند از پی پندم
یکبار نه بیند که درین خانه کسی نیست
بیهوده زنند اهل طمع لاف کیلمی
کورند مگر وادی امن و قبسی نیست
نگشود دلت تا بکنون از دم و اعظ
دیدی که درین طایفه صاحب نفسی نیست
دانی سخن عشق چرا در تو نگیرد
زیرا که ترا غیر هوا ملتسمی نیست
گر کور نباشی ز تکبر بچه علت
در چشم تو سیمرغ بقدر مگسی نیست
وقتی که تورا دیده گشایند به بینی
غیر از تو در این گلشن بی خار و خسی نیست
مانند غمّات نظری نیست و گر نه
از پیش تو تا گلشن مقصود بسی نیست

ایضاً

در بیابان طلب پارچه سنگی نیست
که بر آن سنگ ز خون دل من رنگی نیست
راستی آئینه عقل شکستن دارد
حیف کاندر خور این کار بکف سنگی نیست

شیخ را بنکر که جز خود را نمی بیند مقام
 در سر کوئی که هیچ از زاهد آنجا نام نیست
 لاله و گل با خمار آلودگان کویند فانی
 باده جز خون دل در ساغر آیام نیست
 بخته شو تا واره می از سوزش حرص و هوس
 ز آنکه کار آتش سوزنده جز با خام نیست
 دوست جز با دوست نشینند بخاوتگاه انس
 محفل اهل محبت جای خاص و عام نیست
 خیل مرغان را بشارت ده ز طرف بوستان
 کاندربن باغ و گلستان دانه هست و دام نیست
 در لب نست از مرا کام دلی باشد نصیب
 ورنه هرگز از جهانم انتظار کام نیست
 در جهان کر هست آرام دلی یا بوده است
 بس چرا در هیچیک ز اهل جهان آرام نیست
 هر چه ناکامی به بینی جرم نادانی نست
 چرخ کجرفنار نبود بخت بد فرجام نیست
 دل بدل پیوستگی دارد چو جان و تن غم
 در میان جان و جانان حاجت پیغام نیست

ایضا

اگر آدمی بیاید ز جهان آدمیت بزبان تواند آورد بیان آدمیت
 نو بهالم خیالی رخ آدمی نه بینی که برون از این جهان است جهان آدمیت

بعلم زنده جاوید میتوانی شد بدان که هیچ به از عیش جاودانی نیست
مراد از آب بقا فیض صحبت دانا است و گر نه در ظلمات آب زندگانی نیست
بکوش تا بدیار معانیت بکشند و گر نه لذتی از صورت معانی نیست
مباش بی خبر و نکته سنج همچو غم که در مقام نظر جای نکته دانی نیست

ایضاً

بنای خاک بر آبست و آب بر باد است چه اعتماد بر این خاک سست بنیاد است
خرابه ایست جهان پیش عقل دانشمند بچشم بیخردان این خرابه آباد است
بمست عیش تو میخورد از این و آن مطلب ولی گشودن این عقده کار استاد است
مخوانش آدم خاکی که این گل خود رو ز جویدار بهشتی بعالم افتاد است
بکار دیو و پری دل منه که آخر کار اگر بساط سایانی است بر باد است
شکارگاه غریبی است این جهان که یکی بدام دیگری افتاده است صیاد است
مگر ز خویش مهیا شود ترا کامی که هیچ گاه جهان کام کس نمیداد است
تو آن نه ای که بدو نیک خویش بشناسی هنوز چشم ترا روزگار نگشاد است
همه بلای تو از خویشتن پرستی تست خوشا کسی که بکلی ز خویش آزاد است
ستم مگوی که بیداد بارو عجز غم عداوت است ولیکن بشکل بیداد است

ایضاً

در نهان بزمیست رند آرا که هیچش نام نیست
و ندران بزم نهانی باده همت و جام نیست
از شب و روزم چه میپرسی که من با یار خویش
در دیاری زندگی دارم که صبح و شام نیست
اول و آخر ندارد داستان عاشقی
هر چه را آغاز نبود همچنان انجام نیست

در این جهان بجز غم و بیچارگی نبود خرم کسیکه پای در این خاکدان نهشت
رویت بسوی قبله و دل غافل از خدای زهار ازین نماز که مسجد کند کشت
از مدعی صلاح توقع مکن غم خوبی چگونه سرزند از طبع بدسشت

ایضاً

گر تو در آئی ز در بدین قد و قامت عالم دنیا بدل شود به قیامت
مقصد عالم توئی که دیدن رویت عزم مسافر بدل کند باقاعت
غنچه گل شد فدای آن لب خندان سرو سببی شد فدای این قد و قامت
چشم ملامت گر از جمال تو بیند در نظرت میبرد زبان ملامت
هر که بهجر تو مبتلا شده باشد خوب شناسد عذاب روز قیامت
تا تو مرا یار دلنواز نباشی روز و شب نگذرد بخیر و سلامت
حاصل عمر کسی که عشق نورزد سوخته خواهد شدن ز برق ندامت
همدم رندان از آن شدم که ندیدم جز غم خویش از جناب شیخ کرامت
کر ببری هستی غم و بسوزی از تو نخواهد به هیچ روی غرامت

ایضاً

بیا که روی زمین جای زندگانی نیست بر آ ب عالم عقلی که پست و فانی نیست
بزیر چرخ مجو کام دل بنادانی که روی خاک سیه جای کاهرانی نیست
سفید گردد و زرد و سیاه آخر کار همیشه روی تو گل رنگ و ارغوانی نیست
بهرزه صرف مکن نقد عمر خود ز بهار بصره خرج کن این نقد را که فانی نیست
بعیش بیهوده ضایع مکن جوانی را که عیش بیهوده هرگز به از جوانی نیست
نخواستی که بعیب خود افکنی نظری و گرنه زشتی خوی بدان نهانی نیست
ز علم و جهل بود خوی نیک و بد هشدار که فهم این سخن از کارهای آبی نیست

ایضاً

بر کن ز سینه ریشه فکر تباها
با مردم بزرگ مزین لاف همسری
شرط است علم و عزم و عمل و انگهی نبات
خود را بزرگ دیدی و یا مال غم شدی
تقصیر خود ببین چو فتادی که در جهان
تا میتوانی آتش دلها خاموش کن
پیوسته خیر خواه غنی و فقیر باش
مالت فزون و جاه فزونتر شود اگر
این جاه و سروری و توانا ئیت خدای
دیری نمیکشد که گدائی کند بشهر
بهر چراغ کلبه درویش بر فروخت
جز محنت و عذاب نه بینی بعر خویش
داند غم محنت عالم که در جهان

با دست خود ز پای بکش خار راها
با کوه همسری نسزد برگ کاها
تا کج کنی بتارک مردی کلاها
بگشای چشم و رفع کن این اشتباها
بر دار کس ندیده سر بی گناها
مگذار بر فلک برود دود آها
سیراب کن چو ابر درخت و گیاهها
صرف شکستگان بکنی مال و چاهها
داده است تا پناه شوی بی پناها
گر غصه گدا نبود پادشاهها
دست قضا بطاق فلک جرم ماهها
گر شنوی بجان سخن خیر خواهها
دیده است تیره بختی و روز سیاهها

ایضاً

ساقی بیار باده که بوی خوش بهشت
از سرو و گل مگوی که دهقان و ورگاز
شاید اگر فرشته رحمت بخوانمت
از دیگران گسیخته شد تار الفتم
روی نکو چو خوی نکو داشت دل برد
در ملک دل مقام گزین شو که هیچ نیست
در کار نیک کوش که نیکی بری سزا

میآیدم ز سایه بید و کنار کشت
دلکش تر از نهال قدت در جهان نکشت
کز پرتو جمال تو دوزخ شود بهشت
تا روزگار رشته پیوند دوست رشت
بی حاصل است صورت زیبا و خوی زشت
جاوید خانه که ز گل می کنند و خشت
اکنون که اطلاع نداری ز سرنوشت

مواعظ و حکمت در اشعارش که گنججیده خواننده را با يك زبان ساده شیرین بمصالح خود آگاه میسازد.

این شاعر اگرچه سعی کرده است از سختی‌ها و رنج‌های فراوانی که در مدت عمر خود دیده است در اشعارش ذکری از آنها بمیان نیاورد ولی در بعضی مواقع نتوانسته است خود داری نماید و در برخی جملات دردهای خود را ظاهر میسازد و آنچه از اشعار غم‌ناکمون بطبع رسیده است در دو مجلد است جلد اول آن دارای ۲۱۳ صفحه و مشتمل بر ۲۴۹ غزل میباشد که اغلب غزلیاتش مرکب از یازده شعر است در سنه ۱۳۶۲ و جلد دوم که آثام دارای ۱۴۶ صفحه و مشتمل بر ۱۳۶ غزل است در سال ۱۳۴۶ در اصفهان بطبع رسیده است و ما اینک چندی از غزلیات او را انتخاب کرده بطور نمونه در اینجا درج میکنیم.

غزل

بیافرید خداوند لم یزل ما را	که لایزال اطاعت کنیم دانا را
مباش در پی کشف رموز دانایان	که هیچ حلّ توان کردن این معما را
ز فهم گفته همچون خودی شوی عاجز	چگونه فهم کنی گفته‌های دانا را
نو آن نه که شناسی فضیلت انسان	مگس چگونه تواند شناخت عنقا را
بکار اهل نظر کار خود قیاس مکن	که فرقه‌هاست ز هم مرده و مسیحا را
چسان ز سر نهان آگه‌مند رندانی	که خوب و بد نشاسند کار پیدا را
اگرچه باد درخت کهن کند از بیخ	ز جای خود نکند کوه پای بر جا را
کسی که روی پری را ندیده کی داند	که حال چیست دل درد مند شیدا را
نه غصه شکری خورده و نه حسرت قند	چه غم ز حال مگس طوطی شکر خارا
غریق بهر بلا را چه سود خواهد بود	از اینکه در و گهر هست قعر دریا را
غم عیب فراوان خود نمی بینی	مگر بدیده کشی خاکبای بینا را

غلام همدانی

محمد یوسف زاده متخلص به «غلام» فرزند مرحوم حجت‌الاسلام آقا سید یوسف در ماه رجب ۱۲۹۲ هجری قمری در نجف اشرف تولد یافته و تا سن یازده سالگی در بین‌النهرین بوده و تحصیلات ابتدائی خود را در آنجا پیاپیان رسانده و بعد با اتفاق پدر خود که در آنجا تحصیل میکرده بهمدان آمد و در آنجا علوم متداوله آنزمان را از ادبیات فارسی و عربی، فقه، اصول و فاسفه تحصیل کرده و بعد مشغول تجارت گشت و چندی در ادارات دولتی هم خدمت کرده است.

غلام در اوایل مشروطیت در عداد آزادیخواهان و یکعامل مؤثر در انتشار عقیده آزادیخواهی بوده و درین راه رنجها برده و مشقتها کشیده و انجمنی بنام انجمن اتحاد برای پیشرفت مقاصد آزادیخواهی در همدان تأسیس کرده و نیز در سال ۱۳۲۵ روزنامه‌ای موسوم به «الف» انتشار داده است و انجمن مزبور تا سنه ۱۳۲۷ دایر و تکیه‌گاه آزادیخواهان همدان بوده بالجمله حیات سیاسی او از سال ۱۳۲۴ شروع و سال ۱۳۳۰ خانمه پیدا کرده یعنی همیشه اساس مشروطیت بر قرار و مستحکم شد او نیز از امور سیاسی کناره‌گیری اختیار کرده است و از آن به بعد اگر هم‌گاهی دخالتی در امور سیاسی میکرده موقتی بوده.

غلام از شعرای غزل‌سرا می‌باشد و از سایر اقسام شعر درمیان اشعارش دیده نمی‌شود اشعارش چون همه از روی عواطف و احساسات محبت‌آمیز بر خواسته لذا تمام غزلیاتش ساده و شیرین و دلنشین است و حتی‌الامکان از الفاظ مغلق و کلمه قلمبه و لغات غیر مانوس احتراز کرده و الحق میتوان گفت که در فن غزل سرائی استاد کاملی است و در ضمن جملانی مبنی بر

ناکهان آمد بگوش اندر صدائی دهشت افزا
 اضطرابی دست داد از آن صدای ناکهانم
 جستیم از جای و شتابان سوی در رفتم که بینم
 کیست کاندلر نیم شب بر در همی کوبد چنانم
 باز پرسیدم که باری کیستی اینجا چه جوئی
 دشمن بیگانه‌ای یا آشنای مهربانم
 گفت در بگشا که خود بیگانه اینجا ره ندارد
 مشفق دیرینه‌ام از دوستان باستانم
 هین دل از من بد مکن وز من مرم بگشای در را
 گر چه خود ناخوانده میباشم غریب میهانم
 چون صدایش آشنا دیدم برویش در گشودم
 اندر آمد گرم در آغوش چون روح روانم

غزل اخلاقی

بیا کزین قفس تنگ خاکدان برویم	گشوده بر بتمشای گلستان برویم
دل از ملازمت تنگنای تن بگیرف	خوشادمی که بخلوت سرای جان برویم
برای پرورش روح ما مکان تنگ است	بیا بعرضه میدان لامکان برویم
درین محیطه نیایی مقام امن بیا	بکوی میکده در سایه امان برویم
خوشا مصاحبت اهل حال و مجلس انس	که مهربان بنشینیم و مهربان برویم
دو روز عمر تمتع نمیدهد بر خیز	که همچو خضر پی عمر جاودان برویم
نتیجه معرفت است از وجود ماحیف است	چنانکه آمده بودیم همچنان برویم
خوش آن بود که گذاریم در جهان اثری	بیاد کار از آن پیش کز جهان برویم
دلیل اهل سعادت نشان بندگی است	بداد اگر ازین نشاء بی نشاف برویم

من این وظیفه ز هر چیز دوست ندارم مرا همیشه همین بود پیشوا و امام
 ازین بیان ملوکانه نیک دریا بند ممیزان سخن معنی ملوک کلام
 زهی بلند نظر پادشه که باد بر او نظر ز دادگر ذوالجلال والا کرام
 سیاس گویم او را که خوش بما آموخت که عیب کار کدام است و راه خیر کدام
 چه نیکبخت بود ملتی که پند ملک بکار بندد و تکلیف خود دهد انجام
 که پند و موعظه ای سودمند تر نبود از آنچه گفت ملک والسلام خیر ختام

قصیده عرفانی

دوش اندر کنج عزلت خلوتی بود از جهانم
 فکرتی میرفت در تحقیق اسرار نهانم

علوی و سفلی نکردی در ضمیرم ره که بودی
 انصراف از آن و اینم انقطاع از این و آنم

سیر من در حیز امکان نگنجیدی که کردی
 توسن همت تکاپو در فضای لامکانم

از حدود مشرق و مغرب برون بودم که بودی
 مشرق دل پیشوایم مغرب جان پشتوانم

در هوای عشق پروازی همی کردم ز هر سو
 تا مگر راهی گشاید سوی بیسو، زان میانم

ناله‌های آتشین از سینه بیرون میکشیدم
 تا که یکران کرم جولان گردد اندر زیر رانم

محو قدرت بود عظم غرق حیرت بود فکرم
 کرم لذت بود قلبم مست وحدت بود جانم

پس از تأمل و تحقیق ژرف دانستم
 یگانه چاره ما ترك خویهای بد است
 گناه اینكه دو چیز است كز دگر اخلاق
 نخست آنكه چو در حق ظالمی خائن
 بر او بسوزد دلها و هر كس از طرفی
 وزین حقیقت غافل كه رحم بر بدكار
 بچان و مال كسان ناختن اجازت داد
 دلت بظالم اگر سوخت وای بر مظلوم
 دگر از آن دو كه گفتم رقابت و حسد است
 اگر ز جامعه یكنن بزور بازوی خویش
 حسد برند - فرومایگان بر او كه چرا
 ز هر طرف پی بی آبرویش بر تاب
 بعیب جوئی ز اخلاقتن این شود غماز
 كنند سعی بتهوین قدر او كه مگر
 حسد بر اهل هنر خود نشان بی هنری است
 بر آنكه قائم بالذات شد چه بحث بود
 تراچه صورت زشت است و قدنا موزون
 رقابت آنكه نيكو بود كه وا دارد
 لیاقت و هنر و فضل و دانش و تقوی است
 بسمی خویش توان شد بزرگ ورنه حسد
 همین رفایب اخلاق شد سبب كه نشست
 من این صفات ندانم سزای ملبت خویش
 بود وظیفه شناسی بزرگتر صفتی

كه از مفاسد اخلاق خیزد این آلام
 و گر نه نتوان زی عافیت شدن يك كام
 فساد جامعه را بیشتر كند الزام
 شود جزائی لازم بحكمی از احكام
 پی رهایی او سعی دارد و اقدام
 بود منافی عدل و مخالف اسلام
 کسی كه كرد حمایت ز دزد خون آنام
 بگرگ رحمت بی رحمی است بر اغنام
 بمردمان هنرمند از گروه لئام
 هنر نمود و بشایستگی گرفت مقام
 بصدر خواجگی او رفت و ما بمانده غلام
 شود به تهمت و بهتان هزار گونه سهام
 بخورده گیری ز اعمالش آن شود تمام
 شود بقیمت همسنگ سنگ نقره خام
 سیاه طعنه زند بر جمال آئینه فام
 اگر نیارد فالج چو او نمود قیام
 مگیر عیب ببقاش و خورده بر رسام
 ترا بسمی و عمل ورنه كشت رنج مدام
 كه مرد را بیزركی همی بر آرد نام
 بجای شهید ترا زهر ریزد اندر جام
 بر آبكینه جان كرد ظلم و زنك ظلام
 سترد باید از لوح خاطر این ارقام
 كه هادی ملل است و مربی اقوام

نمونه نامه قابوس و مرزبان نامه است ولی چه رفت ندانم که دور ماند ایران بجای پادشهان بزرگ در این ملک هنروران و خرد پیشگان دانشمند بکنج عزت و خاموشی اوفتاده بدند دگر نصایح بیرون نیامدی ز افواه مزیت هنر اندر مزاح بودی و هزل تملقات در اخلاق پادشاهان داشت هم اندك اندك از مهتران سرایت کرد چو پیشرو قدمی کج نهد مسلم دان مگر خدای بر احوال مملکت بخشود ز مهد جامعه مردی بزرگ پیدا شد بیای تا سر این مملکت تکانی داد ز هر گسسته زمامی برید بند امید بسی نرفت که ایرانیان بدو دادند دوباره نوشت آن یادگارهای کهن دوباره جمع شدند اهل فضل از هر سوی فرامش ار شد گفتار خسروان قدیم نصایحی که شهنشاه پهلوی يك روز ببار یافتگان گفت و داد پندی چند چه گفت گفت که من خود همیشه داشته‌ام بدین سبب همه بودم بر آنکه دریابم تفکر همه این بود کز چه در ایران باخطاط و زبونی چرا قتاد این ملک

کزان تمتع کامل برند اولوالافهم بسالیان دراز از چنان زوات کرام همی حکومت کردند جمعی ازد و دام که مملکت را بودند داروی اسقام نهفته روی چو ماهی نهفته زیر غلام دگر حقایق ظاهر نگشتی از اقلام فضیلت و ادب اندر فضیحت و دشنام نعوذ بالله تاثیر زهر در اجسام بزیر دستان اخلاق بد چو رنج جذام که پیروان و را کج رود همه اقدام که در نوشت بهم آن بساط نا فرجام جوشیر شرزه که ناگه برون جهد ز کنام که سر کشان را افتاد لرزه بر اندام بدست پهلوی افتاد ناگهان چو زمام بیادشاهی از هر طرف درود و سلام دگر خجسته شد احوال و تازه شد آیام که روزگار بفرجام گشت و کار بکام تو گوش بگشا تا بشنوی درین هنگام که در حضور همایونش بود باری عام که تا بملت از پادشه برند پیام به نیک بختی این مملکت علاقه نام وسیله‌ای که بدان زود ز رسم بمرام رقیات چنین ناقص است و کند خرام که روز او همه شب گشت و صبح او همه شام

با دیدن این جمله هرج و مرج و آرام گرفتن خیانتی است
 یک مرد نباشد که یک قدم بر دارد تا وقت و فرصتی است
 ورنه بخدا رفع این عیوب گری مرد بود کار ساعتی است

کلام الملوک

این نیز یکی از قصاید شیوای عطا است که در مدح اعلیٰ حضرت

بهلوی گفته

شنیده‌ام که کلام ملوک را خواندند
 درست باشد زیرا که از مقام بزرگ
 بسرگذشت سلاطین و گفته‌های ملوک
 ز پادشاهان بس نکته‌های نفوذ مدیع
 یکایک از شمرم آنچه خسروان گفتند
 هم آشکار بود کز شهبان ایران ماند
 بگوش مردم گفتار پادشاهان داشت
 از آنکه شاه به نیکوئی و بداد گری
 میان جامعه بودیش جای چون پدری
 ملی کسی که نیکوئی بجای مردم کرد
 نصایحش همه جوید میان خان منزل
 اثر بماند از او در جهان به نیکوئی
 بملک ایران زینگونه چند تن بودند
 بماند از آنان آثار سودمند بجای
 ز فکرهای حکیمانه کاخها هشتند
 بقدر و جاه بزرگان ما ملوک کلام
 سخن بزرگ بر آید کند نفوذی نام
 چونگری همه پند است و حکمت است و نظام
 بجای ماند که گیتی ازان گرفت قوام
 نیارمش بهزاران کتاب کرد تمام
 اثر فزون تر اندر صحیفه ایام
 همان نفوذ که در وحی بود با الهام
 فرا کشیدی دلهای مردم اندر دام
 میانه زن و فرزند شاد و شیرین کام
 بدو گرایند آن مردم از خواص و عوام
 اوامرش همه گیرد درون دل آرام
 چنانکه نتردش دست شهر و اعوام
 که میبرند به نیکی هنوز ازیشان نام
 که داشت خواهد با عمر روزگار دوام
 چنانکه ماند بجای از ملوک مصر اهرام

کانون خطائی و رشونی است
 شانی و شکوهی و شوکتی است
 رنجی و بلائی و محنتی است
 منزلگاه بیمی و وحشتی است
 جولانگاه فحشی و تهمتی است
 انبائه ظلمی و ظلمتی است
 در نطق و بیان گوی سبقتی است
 حاصل همه شتمی و لعنتی است
 فی حرف ز بانگی و شرکتی است
 ممدوح ترین خوی و سیرتی است
 شایسته ترین دأب و عادتی است
 مهری و وفا و محبتی است
 خنگی و نزاع و خصومتی است
 وز فحش و فضاحت قیامتی است
 گوئی که دران فحش لذتی است
 گوئی که گوارنده شربتی است
 در بودن این وضع حکمتی است
 مبنی بقضا و مشیّتی است
 هرگز نتوان گفت ضنّتی است
 زائیده جهلی و غفلتی است
 زین وضع فجیعش شکایتی است
 پنهان شده درکنج عزلتی است
 بر عهده هر یک وظیفتی است

هر يك ز ادارات كشوريش
 آنرا كه خيانت كند بملك
 وانرا كه بخدمت قدم زند
 هر محفل و هر انجمن كه هست
 هر قسمتی از روزنامه جات
 هر كَلّه روشن كه بنگری
 بنگر خطبا را كه هر كسش
 گویند ز هر در سخن ولیك
 فی بحث ز راهی و معدنی
 غمّازی و دزدی و مفسّدی
 رندی و دو روئی و ده دلی
 تا منفعتی در میانه هست
 اما چو شد آن منفعت تمام
 در جان هم افتاده جفاگی
 این فحش دهد وان بجان خرد
 شیرین شود از هرزه كامشان
 كفر است كه گویم خدا برا
 یا ذلت ایران و اهل آن
 زیرا كه خداوند را بخلق
 اینها همه چون نيك بنگریم
 بر هر كه نظر میکنی بدل
 اما همه خاموش و هر كسی
 گوئی كه تصوّر نمیکنند

هر جا که شود مجمعی بپای
 هر نامه که می یابد انتشار
 چون پرده بر افند ز روی کار
 گر نامی از ایران کسی شنید
 بپنداشت که این مرز و بوم نیز
 یا قاعده کارها در آن
 یا بهر نظامات داخلی
 یا در بدن اهل مملکت
 یا در طبقات عدیده اش
 یا مدرک رجحان و امتیاز
 یا مردم دانش پتروه را
 یا اهل صواب و صلاح را
 یا آنکه کسی را درین محیط
 یا از مدنیت شبانه روز
 یا جانب خیر و صلاح خود
 یا از پی بهبود مملکت
 یا از بد و نیک گذشتگان
 یا طایفه نیک بخت را
 یا از پی هر کار اجرئی
 یا بهر خطا هیچ کیفری است
 سر تا سر این مملکت بر است
 فی هیچ بجائی تناسیش
 هر يك ز مقامات ملیش

گویم که بخیر جماعتی است
 گویم که در آن حسن نیتی است
 بینم که تمامی فضیحتی است
 کاو را نه از این ملک خبرتی است
 جائی و در آنجای ملتی است
 بر اصل و اساس سیاستی است
 قانونی و طرز حکومتی است
 روح ادب و خون غیرتی است
 تمیزی و علمی و صنعتی است
 تقوی و صلاح و فضیلتی است
 بر زمره نادان مزیتی است
 در جامعه قدری و قیمتی است
 دردی و ازان درد زحمتی است
 در حوزه اصحاب صحبتی است
 کس را ز همه خلق رغبتی است
 فکری و تلاشی و همتی است
 در مردم آینده عبرتی است
 بر زمره بد بخت شفقتی است
 یا در پی هر رنج راحتی است
 یا جابزه ای بهر خدمتی است
 از چهل و خود این چهل آفتی است
 فی هیچ بملکی شباهنی است
 انبار فساد و شهوتی است

اگر پای بر سنگ آید رواست که علت فراموش کاری ماست
مرا غفلت این بس که اندر سرای بنجسم نخسبد به بیرون گدای

نیز در حلب بر سیال مطایبه گفته

عربی دوره گرد و شیر فروش طوف کردی بکوچهای حلب
داشت صوتی کریه و جان فرسا داشت احنی غریب و مستعجب
میزدی نعره حلیب حلیب مانده یاسی هنوز از آخر شب
خواب و آرام را بخلق حرام کردی آن شیر خام خورده عرب
چون بر آوردی از گلو آواز اوفتادی بخلق هول و هرب
چند روزی که در حلب بودم بود با وی مرا نشاط عجب
نعره او میزدی که آی حلیب ناله من میزدم که آه حلب
گرچه شیرم زیاد در خور بود بهر اصلاح حال و بستن تب
لیک با آن خشونت حنجر که رسانید جان خلق بلب
در گذشتم ز شیر و شیر فروش که نه شیر شتر نه روی عرب

در اواخر دوره سلطنت قاجاریه بمناسبت آشفته‌گی اوضاع مملکت

گفته است

در دیده من نقص و علتی است
هر چیز که آید بچشم من
اشیاء همه بر رنگ دیگرند
بر حال طبیعی نمانده وضع
هر صورت زیبا که بنگرم
هر گفته شیرین که بشنوم
یا منظره هارا نقیصتی است
بینم که بنا خواه صورتی است
گیتی بدگر گونه حالتی است
یا فوق طبیعت طبیعی است
گویم که نشان از حقیقتی است
گویم که بیان نصیحتی است

همین بود که کند اختراع آلانی
 کسی در اینجا گر اختراع نازه کند
 که اختراعی ازان به کنند و بستانند
 رقابت دو سه تن پیر سالخورده فکند
 تو گوئی از پی اعدام نا توانان داد
 همانکه بود طرفدار حفظ حیوانات
 بهیچ خانه زن و دختری نماند بجای
 بکودکان یتیم و زنان بیوه چرا
 بس است اینهمه خونریزی و جهانگیری
 سزد که بر در قصابخانه بشری
 بنالهای جگر سوز بیکسان رحمی
 اگرچه قافیه لختی نه بر صواب شده است
 که جنگ قافیه را تنگ کرده بر عالم

که خوش ز عهده بر آید فزای اشیا را
 بغیرت آرد سودائیان آنجا را
 بمزد کشتن خلق امتیاز اعلی را
 بخون و خاک جوانان سرو بالا را
 خدا بچند نفر بازوی توانا را
 بخون نوع بشر سرخ کرده امضا را
 نکرده نیلی بر تن برند و دیبا را
 رحمی نبود بیروان عیسی را
 نشاند باید این جنگ بی محابا را
 زنید قفل و بیایان برید غوغا را
 که خسته دارد دلای ناشکیبا را
 سزد که خورده نگیرند زین خطا ما را
 چنانکه نتوان دانست از الف یا را

در سفر مهاجرت هنگام توقف در حلب سروده

شبی ناله کودکی در حلب
 که جوع اندر آورده بودش ز پای
 مرا طاقت از ناله اش گشت طاق
 برفتم شتابان بسوی پسر
 دران لحظه بگرفت دیوم عنان
 که نیت چنین ساختی بی درنگ
 بدین حیل میخواست تا در وحل
 چو در یافتم سر گفتار دیو
 بزرق تو کردار خود حق پرست

ربود از سرم خواب تا نیم شب
 شکم هشته بر خاک و رو بر خدای
 سراسیمه بیرون شدم از وثاق
 بلغزید پایم فتادم بسر
 چو میدید کاشفته حالم چنان
 چه باید که پایت در آید بسنگ
 بلغزاندم پای وقت عمل
 بگفتم بدو کای همه مکر و دیو
 و گر سر رود باز نهد ز دست

دانشی از چیست چو ساطنت را
 به به ازین ساطنت که حکم ملک را
 آخر ازین حبس خانه پای برون نه
 ملت خود را به پیش خود کنش و بنواز
 یوسف خود را از چاه ظلم بر آور
 با مرضی سخت دوات نو دچار است
 تا نگذشته است وقت زود عقیبت
 کفتم و بشنو و گرنه از سر اخلاس
 نه بهنایمان پذیره اند و نه گیلان
 نه همدان بشنود نه یزد و نه کرمان
 بنشین بر تخت عدل و آتش بنشان
 کینر مظلوم را ز ظالم بستان
 تنی ندزیده گروک حیلست اخوان
 و اکثرون او را رسیده نوبت بحران
 بر سرش آور طبیب و دارو درمان
 بر خود و بر ملک خویش فتنه برخوان

جنگ بین المالی

در بحبوحه جنگ و هنگام توقف در اسلامبول سروده است

ز قرن بیستم این بادگار بس ما را
 سعادت بشری خواهی او بدانی چیست
 به بین که از پس قری کثیر نازه نمود
 برای حفظ حقوق و بنام راحت نوع
 چه خوش نمودند ارباب حاکم و عقد عیان
 ترا اگر که بود میل فهم این اسرار
 که حق بازی اهل سیاست امروز
 بسی کتاب نوشتند در حقوق ملل
 چه خلقهای مهیج چه حرفهای متین
 همه نصایح شیرین دایذیر وایک
 تمدن بشری که نتیجه اش این است
 نتیجه نظر فیاسوف و عقل حکیم
 که جنگ و فتنه ز پا در فکند دنیا را
 بای بیافکار صفحه اروپا را
 سیاست مدنیون قرون اولی را
 زدند برهم آرام پیر و برنا را
 درین مجادله اسرار این معما را
 بیا بجنگ و ببین صفحه نایا را
 چگونه زیر و زور کرد کار فردا را
 هم آن جرابد آزاد روح بخشا را
 که هوش برد ز سر مردمان دانا را
 بزهر ناب بیاننده مغز حلوا را
 درود باید درندگان صحرا را
 که عهده دار بود اجتماع دنیا را

ما همه دیدیم و شاهدیم که این شاه
 ليک دریغا که این جماعت بی پیر
 بسته چو دیدند راه فایده و دخل
 وسوسه کردند و ساختند دگرگون
 تا همه کرد آنچه کرد الله الله
 گاه چنان حق پرست گردد و عادل
 زین دد و دیوان بد این مخالفت شوم
 ایملک ای وارث ملوک گذشته
 چند توانی نشست ساکت و خاموش
 چند توان گوش بست بر دهن این
 مملکت از دست رفت و کار تبه شد
 کز چه چنین خامشی و هیچ نگوئی
 این دد و دیوان بخاک پای تو سو گند
 نه غم تو میخورند و نه غم مردم
 و نه چرا در میان مات و دولت
 اینهمه غوغا برای يك کلمت بود
 آن کلمت چیست عدل و داد که آنرا
 آری خفایش چون تواند دیدند
 عدل بود آفتاب و آنان چون برف
 رأی وزیران نابکار تو آخر
 خود تو بیندیش و کار خود بمیان نه
 کاین روش نایسند و مسلک ناخوش
 سلطنت یادشه بملت و ملک است
 تو بخراسان و فارس شاهی اگر نه

خواست از اول بعدل بنهد بنیان
 رحم نکردند بر جوانی سلطان
 یاره چو دیدند رشته طمع و نان
 رای ملک را بمکر و حيله و دستان
 بوالعجبی ها است در طبیعت انسان
 گاه چنین دشمن مهمیمن سبحان
 و نه نبودى ملک مخالف قرآن
 ای بتو زینده تخت و افسر و ایوان
 چند توانی گرفت گوشه حرمان
 چند توان چشم دوخت بر روش آن
 مانده ام اندر تو سخت واله و حیران
 تات بخاک سیه نشانند اینسان
 دشمن جان تو اند و لایق زندان
 نه بخدا معتقد نه جنت و نیران
 اینهمه افروختند آتش سوزان
 کاین وزرایت از آن بدند گریزان
 مجلس شوری کند بخلق نمایان
 بیش فروغ جمال مهر درخشان
 عدل بود ماهتاب و اینان کتان
 سود نبخشدت جز ندامت و خسران
 در بر استاد عقل و قاضی وجدان
 چند ببايد گرفت و بود هراسان
 ورنه چه فرق است بین خسرو و دهقان
 چیستی ار فارس شد ز دست و خراسان

پند

هنگام سرنگونی مجلس شوری ملی بدست محمد علی شاه میخاوع و

توقف او در باغ شاه سروده است

شاه چو باشد خدا پرست و مسلمان	خلق در امنیتند و ملک بسامان
شه چو مسلمان بود حذر کند از ظلم	می نکند کار جز بعدل و باحسان
شه چو مسلمان بود کسی نتواند	تاقت سر از ربقه اطاعت سلطان
شاه مسلمان و دیعتی است گرامی	در بر مات ز یاک داور یزدان
تا که برافت میان خلق کند کار	باشدشان یار و غمگسار و نگهبان
می نگذارد که زبردستان افتند	قوم زبردست را به پنجه خذلان
ورنه چو شه بی خبر بود ز رعیت	در بر او ظلم و عدل باشد یکسان
نیست مسلمان و این چنین کس ناچار	دوات اسلام را نباشد شایان
شکر بدرگاه کردگار گذاریم	زانکه مسلمان بود شهمنشه ابران
لیک دریغا که اختیار ربودند	از کف شه دیو سیرتان گران جان
پره زده گرد تختگاه شهمنشاه	همیچون دیوان بگرد تخت سلیمان
قومی خونریز تر ز مردم چنگیز	جمعی گمراه تر ز فرقه شیطان
جمله بد اندیش عدل و مردمی و داد	جمله هوا خواه نهب و غارت و تالان
ریخته در خوب و زشت ملک بشهوت	ناخته بر جان و مال خالق بطغیان
ایران چو لاشه فتاده و این قوم	همچو سگان تیز کرده بر وی دندان
ابنش بسوئی کشید و آتش بسوئی	خوش بدریدندش یهلو و شکم و ران
هرچه در آن گوشت بود و پوست بخوردند	تا که ازان ماند چند یاره ستخوان
اینک ازان نیز دست باز ندارند	تا که بستخوان چه کرد خواهند اینان
شه چه سگالد دست این همه بدجنس	شه چه تواند میان این همه نادان

هوا بر حسّ ما مستولی آمد
 همه تن پروریم و روح فرسا
 طریق رستگاری داده از دست
 گرفته کاخ و ایوان را بزیور
 بشب پهلوی زده بر بالش زر
 بساط افکنده گه بر کوه و صحرا
 غزل خوانده گهی بر لاله و گل
 گهی سر هشته در پای فلان طفل
 مقابل کرده گه روئی بخورشید
 بعشرت مولعیم و غافل از چرخ
 چنین مخمور و مست افتاده تا کی
 نظر انداختن بر گاستانی
 وطن الحق بمعشوقیت اولی است
 کدام است این وطن ایران که گردید
 عروس محفل جمشید و کاؤس
 چنین بت را که معشوق جهان است
 خهی بیچارگی و شور بختی
 بدین گلشن نورزیم آنقدر عشق
 و کر بینیم نشناسیم ویرا
 نه در بر باستانی جامه دارد
 نه در پایش بجا مانده است خاخال
 دریغا کاین منیره ناز پرورد
 نهمن باید از بهر خلاصش

دگرگون گشت مارا داب و دیدن
 ز بیپوده هوس ها مغز آگن
 ندیده دزد را پنهان بمکمن
 نموده خانه و در را مزین
 سحرگه کرده در بر خزادکن
 نشاط افزوده گه در باغ و گلشن
 لغز بسته گهی بر سرو و سوسن
 گهی دل بسته بر روی فلان زن
 نظیر آورده گه موئی بالادن
 که دارد سنگها اندر فلاخن
 یکی هم چشم باید باز کردن
 که مارا مولد پاکست و موطن
 که بود از دیر گه ما را نشیمن
 بسی شهنامه ز آثارش مدون
 حریف مجلس دارا و بهمن
 پرستیدن ببايد چو برهمن
 که رفت این دایر از یاد تو و من
 که گلخن تاب را باشد بگلخن
 ز بس آمد دگر کون و ملون
 نه بر سر باشدش دیرینه گر زن
 نه اندر دست او دست آورنجن
 بچاه ذلت افتاده چو بیشن
 خداوند کی آید این نهمن

همانا شد بر ایشان کشف مقصود
 ز برق که شکاف خاره یبما
 چنان در لمحهای با وجه اهل
 خبر گیرند از ماچین بپاریس
 که گوئی قائل است و مستمع را
 بصبح از حال شام هند آگاه
 و گر خواهم ز اسباب دگر گفت
 نه آخر این هنرها را بشر کرد
 چرا آن يك چنان وین يك چنین است
 سبب جز غفلتی نبود که در ماست
 که ما در خواب او بیدار و در کار
 گرفته ما بکف جنگ او زده جنگ
 بدام آورده او مرغ شرف را
 علوم او را مسلم شد ز هر باب
 گذشته عمر ما در خوشه چینی
 هزاران جامه خوشنبحتی او دوخت
 من اینها هم که میگویم گرافه است
 سخن باید که اندر جان کند جای
 تو گوئی باد پدایم بغربال
 همانا مادر بخت و سعادت
 ز انگشت سلیمان خردهمان
 چراغ افتخار ما که از دی
 کنون خاموش گردیده است و ماهیچ

ز انزلنا الحديد از قول ذوالمن
 چه آیتها بر آوردند مقن
 چنان در لحظه ای با طرز احسن
 سخن گویند با ژاین ز لندن
 حضور یکدگر ماوا و مسکن
 شب شان کار روز چین مبرهن
 بیان ماند قصیر و نطق الکن
 نه هم مائیم از این جنس معین
 چرا آن زیرك و این است کودن
 نظریك ره بر آن همسایه افکن
 نشسته ما بر زن او بیرزن
 بتار عشق و گشته ارغنون زن
 ولی ما سر فرو برده در ارزن
 نه ایجد ما بدانسته نه کلن
 ولی او منعم و دارای خرمن
 فرو نا برده ما يك نخ بسوزن
 به بیهوده گشودم قفل مخزن
 سخن باید که بر دل گردد آن
 تو گوئی آب میسایم بهاون
 میان ملت ما شد سترون
 ربود انگشتی زشت آهریمن
 منور بود صحن و بام و روزن
 نمیخواهیم در وی ریخت روغن

مملکت در حال نزاع و ما گرفتار نزاع
 پای ما در کنده و ما گرم کندوی عمل
 موسی ما میزند فریادمان از کوه طور
 باز ما در تبه حیرت در پی نوم و بصل
 کاش سوزد ما خس و خاشاک را رق فنا
 کاشکی ما کوسفندان را درد گرگ اجل
 ما اگر بودیم اندک هوشیار و دور بین
 کی چنین در مانده میگشتیم و عاجز زین قبل
 دزد چون اندر محلت راه یابد؟ گر بود
 پاسبان شب بر سر بام و عسس اندر محل
 مرگ و استقلال نصب العین ما باید از آنک
 بهترین هر کلامی هست ما قل و دل

از خواطر روزگار جوانی است

باید داشت مارا سوگ و شیون	چنان کاندر غم مرگ جوان زن
بر این حال نژند و روز تاریک	سزاوار است بالله سوگ و شیون
اجانب از غم ما در خرو شدند	و ایکن ما نشسته شاد و ایمن
نوگوئی این تباهیها نه ما راست	و گر ما راست باید هشت گردن
مگر همایگان خوبشتر را	نمی بینیم با این چشم روشن
که چون بردند از میدان بدرگوی	که چون شد رامشان از علم توسن
مسلم کشته در هر صنعت و علم	مظفر گشته در هر پیشه و فن
نهشته هیچ نا بیموده دریا	نمانده هیچ نا بگشوده معدن
بس آثار بزرگ و همت ژرف	نمودند آشکار از جرم آهن

بالله از دیدار این احوال نا هنجار زشت
 عقل را خیزد ملال و چشم را گیرد حول
 دعوی انسان پرستی وانگهی آزار نوع
 ادعای حق شناسی وانگهی بت در بغل
 پیروان دین عیسی را چرا از فکر روح
 این چنین یکباره شد خاطر بدنیا مشغول
 زنده میشد مرده از انفس پاك عیسوی
 هم شفا می یافت کنگ و اعرج و کور و کچل
 ليک اکنون بین که شاگردان عیسی در جهان
 غیر خود را کس نمیخواهند حی و مستقل
 هر کجا چشمی است بینا میکنندش زود کور
 هر کجا پائی است بویا افکنندش در وحل
 الله الله چشم میدارند تا برهم زنند
 ملك جمشید و فریدون را زهی طول امل
 این همه بد بختی از آثار غفلتهای ما است
 که فرو رفتیم در اغراض و امراض و علل
 ما بجای آنکه بر بندیم بر خود راه شر
 یا شویم آماده دفع فساد محتمل
 خود بجان هم در افتادیم و کوشیدیم سخت
 گوئی اینجا جنگ صمین بود و غوغای جل
 تا یکی یابد خطاب اشرف و عنوان قدس
 تا یکی جوید مقام ارفع و شأن اجل

کاش این بیچاره جنس آدمی را خود هنوز
 حشر بودی با بهائم جای بودی در قتل
 تا نمیدید این تمدن را عذاب دلخراش
 تا نمیجست این تونس را بلای جان گسل
 راه نارفقن به از راهی که باشد ناصواب
 علم ناخواندن به از علمی که باشد بی عمل
 اف بر این وجدان و این حس تف بر این انصاف و عدل
 آه ازین جور و تعدی داد ازین مکر و حیل
 حیلهای علمی است این یا دساتیر دروغ
 فصلهای عهدی است این یا اساطیرالاول
 خوان تعلیمات را خونخوارگی شد ما حضر
 رفیع تحصیلات را مردم کشی شد ما حصل
 فیلسوفان بزرگ و نکته سنجان دقیق
 خوش معمای وجود آدمی کردند حل
 لیک پیش اهل حل و عقد عصر ما کنون
 جمله تحقیقاتشان افسانه گردید و مطلق
 هر کسی را گر بود حقی مسام پس چراست
 هر چه بیزور است پیش زورمندان مبتذل
 مزد بازوی توانا نقص حق نانوان
 ناز شست اکثریت خوردن خون اقل
 ناله يك ملتى گر کر کند گوش فلک
 نشنود هرگز ز يك دولت جواب لا و بل
 گر اساس دولتی را دولتی برهم زند
 ناید آواز از سیاستون بجز لیت و لعل

قصیده ۸

این قصیده در سال ۱۳۲۹ در موقعی که دولت روس بدولت ایران اولتیماتوم داده بود انشاد شده است

یارب این نیرنگ و افسون چیست وین مکر و دغل
 کاین چنین رایج بود در پیش ارباب دول
 وین عجب باشد که زیر نام انسانیت است
 هرچه نیرنگ است و افسونست و مکر است و دغل
 عهد ما را عصر نورانی همی خوانند و من
 غیر تار بکی نمی بینم بکوه و دشت و تل
 خلف وعد است و خلاف عهد و ابطال حقوق
 کر حقوقی لازم الاجرا بود بین المال
 حسن استعمال قول مردمی یعنی دروغ
 حفظ استحکام عهد دوستی یعنی خلل
 حوزهای اجتماعی چیست بکانون فساد
 حیل‌های دیپلوماسی^۱ چیست قانون دول
 قصه نرک^۲ سلاح آنگاه شهیر سلاح
 کنگره^۳ صلح و صفا آنگاه آغاز جدل
 و بچک ای عصر تمدن کز پس قرنی کثیر
 روزگار بربریت را شدی بشس البدل
 سخت نا زیبا و مکروهی و زشت و نا پسند
 گرچه داری صورتی زیبا و چشمی مکتحل

عطا در سن دوازده سالگی وقتی که مشغول آموختن عروض و قافیه بوده شعر گفتن را آغاز نهاده که از آنها چیزی دستیاب نشد و بعد غالب اشعار او در روزگار جوانی و بعضی از آن در طی سنوات هرج و مرج دوره‌های بد بختی مملکت و برخی در ایام انقلاب ایران و قسمتی هم در سفر مهاجرت انشاد شده و از چندی سال باین طرف بسبب مشاغل کثیره نتوانسته است چیزی بگوید و رویهمرفته شماره منظومات او خیلی کم است.

از تألیفات او یکی رساله‌ایست موسوم به «جان کلام» که بعد از فتح طهران بدست ملایون در نصیحت پادشاه وقت (احمد شاه قاجار) تالیف نموده است دیگر رساله‌ایست در صرف و نحو زبان پارسی که هنگام تدریس در مدرسه علوم سیاسی برای شاگردان نوشته است سه دیگر منظومه‌ایست که در موقع متارکه جنگ بین المللی و ملاحظه ۱۴ ماده پیشنهادی مستر ویلسون (W. Wilson ۱۸۵۶—۱۹۲۴ م) رئیس جمهوری امریکا در اسلامبول بفارسی و عربی انشاء و طبع شده و رساله دیگر نیز در ادبیات و طرز انشاء در درست دارد که هنوز نا تمام است.

عطا منشی زبردست و شاعر توانائی میباشد و مدتهای مدید رئیس انجمن ادبی ایران بوده و چون مرد خوش طینت افتاده ایست در میان شعرای طهران بسیار محبوب است و در شاعری بیشتر پدرو سبک شعرای عراق است و در شعر مضامین دقیق و کلمات دقیق بسیار دارد و رویهمرفته شاعر بسیار حسّاس و رقیق القلبی میباشد و طبع او بعرفان نیز مایل است و اینک برخی از اشعار او که بدست آورده‌ایم در اینجا انتخاب آنرا درج میکنیم:

عطا

میرزا حسین خان سمیعی ادیب السلطنه متخاص به «عطا» فرزند میرزا حسن خان سمیعی ادیب السلطنه که از خانواده^۱ بسیار بزرگ و معروف کبلان میباشد در حدود سال ۱۲۹۳ هجری قمری در رشت تولد یافت .

عطا در سن چهار سالگی با اتفاق پدر خود از رشت بتهران و بعد از توقف پنجسال با پدرش بکرمانشاهان رفته است و بیشتر تحصیلات خود را در کرمانشاهان پ پایان رسانیده علوم عربیه و ادبیه را از مرحوم ابوالنقراء اصفهانی و علم عروض و قافیه را از استاد بزرگ مرحوم میرزا سالك کرمانشاهانی فرا گرفته و در اوایل سال ۱۳۱۰ هجری قمری بتهران مراجعت کرده و در محرم ۱۳۱۸ پدرش میرزا حسن خان سمیعی ادیب السلطنه در طهران برحمت ایزدی بیوسته و ابتدای خدمتش بدوات در زمان سلطنت مظفرالدین شاه قاجار در وزارت امور خارجه بوده و در عمانجا طبی مراتب خدمت مینموده بعد از پانزده سال یعنی در صدر مشروطیت بوزارت داخله رفته و مدیر کل اداره ایالات و ولایات بوده و در دوره سیم از طرف اهالی رشت بوکات مجلس شورای ملی انتخاب و بمجلس رفته چونکه ایام جنگ بین المللی بوده و ناپسندگان و حزب دموکراتی مجبور بمهاجرت شدند عطا نیز برفاقت رفقای پارلمانی خویش هجرت نموده است بعد از پنج سال که متارکه جنگ شده بتهران مراجعت و در کابینه «مشیرالدوله» بمعاونت وزارت داخله منصوب گشت و پس از اندک مدتی وزیر فوائد عامه شده و دو مرتبه حکومت طهران نیز با او بوده در سال ۱۳۴۶ هجری در کابینه «مخبر السلطنه» وزیر داخله شده تا در سال ۱۳۴۹ هجری در وزارت برقرار و بعد بامر اعلیحضرت پهلوی مأمور ابالت جلیله آذربایجان شده و فعلاً آن ابالت جلیله با اوست .

۱ رجوع شود به رساله «دخلة الحسنيه» مصنفه حسین قلیخان سلطانی کلهر .

میرزا حسین خان اسمعی ارب السلطنه (عطا)

از همین گهواره تا چند دگر فرزند چند
 سر بر آرد سر بسرا ایران از ایشان سر بلند
 بعد از این اقبال ایرانرا دگر افسوس نیست
 لکه در سرنوشت کشور سیروس نیست
 من ابر اهریمن ایرانیان غالب شدم
 حافظ ایران بود یزدان و من غایب شدم

در پایان اپرا میفرماید

آنچه من دیدم در این قصر خراب بد به بیداری خدایا یا بنحواب
 پادشاهان را همه اندوهگین دیدم اندر ماتم ایران زمین
 تنگ خود دانندمان اجدادمان اینجا دیگر برس بر دادمان
 وعده زرتشت را تقدیر کن دیده عشقی خواب و تو تعبیر کن

پرده می افتد

کار نیک و گفت نیکو و دل پاک این نداد
 کوش ایرانی به بد بختی امروز اوفتد
 ای جوانمردان عالمگیر خفته در معاک
 نامتان رخسفته در آفاق و خود در زیر خاک
 جای دارد هرچه دلتنگید از ابران کنون
 زمین سرهای در آورده پدر از خود برون
 حیف نبود زادگان خسرو کشور گشای
 دست بر شمشیر نا برده در آیندی ز پای
 خیرگی بنگر که در مغرب زمین غوغا پیاست
 این همی گوید که ایران از من آن گوید زماست
 ایگروه پاک مشرق هند و ایران ترک و چین
 بر سر مشرق زمین شد جنگ در مغرب زمین
 در اروپا آسیا را لقمه پنداشتند
 هر يك اندر خوردنش چنگالها برداشتند
 بیخبر کآخر نگنجد کوه در حلقوم کاه
 گر که این لقمه فرو بردند روی من سیاه
 یاد از آنهدی که در مشرق تمدن باب بود
 وز کرات شرق نور معرفت پرتاب بود
 پادشاه رفته هفت هنگام در مغرب زمین
 مردمی بودند همچون جانور جنگل نشین

 در همین کهواره خفته نطفه آیندگان
 نطفه این مردگانی را که بینی زندگان

من در این مملکت عروسم من عروس پور سیروسم
من بر شاهنشاهان ناموسم آن بودم این شد آخر من

ایران ای خاک عالمی بر سر من
ایکاش این همه سلاطین به زرنشت منزّه آئین
درودی به آئین پیشین فرستند و بر رهبر من
ایران ای خاک عالمی بر سر من

همه سلاطین متفقاً درود بر روان پاک شت زردشت میخوانند

زردشت ایران خرابست؛ ای روان پاک زردشت؛ این کشتی در گردابست
حیف از این آب و خاک - زردشت

آب و خاکی است که یکوجب ویرانی در آن نبوده هیچ عصر و زمانی
خاکی که مهد عزّت دنیاست پرورده دست و مرد شمشیر ماست
اکمون چنان روی بویرانی نموده؛ بویرانی نموده

که کس نگوید این ویرانه ایران بوده؛ ویرانه ایران بوده
ای بیمبر آسمانی - زردشت تو بر ایران و ایرانی، بیک نهانی زردشت
دست ما بدامان پاک تو حقیقت یزدان؛ سر به پوزش نهیم بر خاک تو
سعادت ایران - ایران

از ستوده روان تو ما خواهانیم

تجلی روان شت زردشت

من روان پاک زرنشتم که بستودید هاب
پیش آهنگ همه دستوربان و موبدان
من سخن آرای دستور مهابادم همی
آنچه باید داد داد رهبری دادم همی

کو تخت و کو تاج و کو نگین؟ در بارگه شوهر من

ایران ای خاک عالمی بر سر من

کو آن سرداران قشونی همه با تیغ و دست خونی

وان سپاه ملیون ملیونی ایران ای مهد و منبر من

ایران ای خاک عالمی بر سر من

کو خسروان عالم گیرت کو چون بوذرجمهر وزیرت

قیصر بد کترین اسیرت ای حجله و ای بستر من

ایران ای خاک عالمی بر سر من

شد دربار انوشیروان مداین مهد ساسانیان

سیه پوش عزای ایران بسان جامه بر من

ایران ای خاک عالمی بر سر من

جهانگیران ایران یکسر اندر مصیبت این کشور

چو من خاک ریزند بر سر هر يك گوید کو کشور من

ایران ای خاک عالمی بر سر من

ایجرابه نشین ایرانی باد از عهد گیتی ستانی

آف يك زمان اینهم زمانی چه شد خسرو همسر من

ایران ای خاک عالمی بر سر من

من شیرین عروس ایرانم عروس انوشیروانم

من ملکه این سامانم کو آف زینت و زیور من

ایران ای خاک عالمی بر سر من

با چه روئی دگر زنده‌اید از روی من فی شرمند‌اید

زیر پای خصم افکنده‌اید استخوان‌های پیکر من

ایران ای خاک عالمی بر سر من

داریوش

چین تا به رم بود مسخر چو مردم نصف کره خاک بر اخلاف سپردم
کنوت رفته بغارت گرفتار اسارت
حیف ازین جهانگیر اقلیم نك نمانده از صد بکش نیم
این خرابه قبرستان نه ایران ماست این خرابه ایران نیست ایران کجاست

انوشیروان

ایوای که ویرانه شد آن مملکت پیر کس روی زمین کشور خون خواندی و شمشیر
به نیروی دلیران مهین بیری ابران
بد بلند در روم و در چین بر فراز قصر سلاطین
این خرابه قبرستان نه ایران ماست این خرابه ایران نیست ایران کجاست

خسرو

به آهنگ بدایات اصفهان

معلوم نیست مرده و یا آنکه زنده اید ایقوم خواجه اید شما یا که بنده اید
این زندگانی است شما میکنید؟ مرگ زین زندگی به است برای چه زنده اید
اجداد تان بحال شما گریه میکنند کز چه میانه ملک اسباب خنده اید
ایرانی از قدیم مهین بود و سر بلند آیا چه گشته است شما سر فکنده اید
جانش بلب رسید ز دست شما مگر دل از نگاهداری این ملک کنده اید

شیرین

اینهاك ياك ايران زمین ابران ای حجله گاه شیرین

این خرابه ایران نیست ایران کجاست	این خرابه قبرستان نه ایران ماست
ایقوم بیزدان قسم این ملک نه این بود	در عهد من این خطه چو فردوس برین بود
جوان مردان ایران	چه شد گردان ایران
بکنظر بر ایران نمائی	تاجدار خسرو کجائی
این خرابه ایران نیست ایران کجاست	این خرابه قبرستان نه ایران ماست
خیز از لحد و باخبر از کشور خود شو	هان ای پدر تاجور غمزده خسرو
همه اهل قبور است	سرای همه گور است
زنده و زندگی ندارند	مردۀ برون از مزارند
این خرابه ایران نیست ایران کجاست	این خرابه قبرستان نه ایران ماست
ریزند بسر خاک غم از مانم ایران	اجداد من از تاجوران کی و ساسان
مصیبت زده سیروس	همه در غم و افسوس
در عزا انوشیروان است	داریوش بر سر زنان است
این خرابه ایران نیست ایران کجاست	این خرابه قبرستان نه ایران ماست
وانگاه دگر دستش بلند است به نفرین	دستی بسر از مویه همی بر زده شیرین
به تنگ آلوده از چهل	که ای اولاد نا اهل
شرمتان پس از ما زنان باد	شرمی ز بزرگان و اجداد

سیروس

این خرابه ایران نیست ایران کجاست	این خرابه قبرستان نه ایران ماست
شرم من از ارواح سلاطین اسیر است	ایداد اگر من سرم از شرم بزیراست
کنوت طعمه زندم	که بودند به بندم
حال اسارت ملک خود بین	کای اسیر تو ما سلاطین
این خرابه ایران نیست ایران کجاست	این خرابه قبرستان نه ایران ماست

زین سفر کر جان بدر بردم دگر	شرط کردم تاورم نام سفر
اندوین بیراهه وین تاریک شب	کردم از تنهائی و از بیم تب
گرچه حال از دیدن این بارگاه	شد فراموشم تمام رنج راه
این بود کهواره ساسانیان	بنگه تاریخی ایرانیان
قدرت و علمش چنان آباد کرد	ضعف و جهلش همچنین برباد کرد
ایمداین از تو ای قصر خراب	باید ایرانی ز خجالت گردد آب

بعد از خواندن این مثنوی دست به پیشانی گذارده و با آواز سه گاه قفقاز این غزل را میخواند:

ز دلم دست بدارید که خون میریزد	قطاره قطاره دلم از دیده برون میریزد
کنم اردد دل از تربت اهخامنهشی	از لحد بر سر آن سلسله خون میریزد
آبروی و شرف و عزت ایران قدیم	نکبت و ذلت ایران کنون میریزد
مکن ایرانی امروز بفرهاده قیاس	شرف لیدر احزاب جنون میریزد
نکبت و ذلت و بد بختی و آثار زوال	از سر و پیکر ما ملت دون میریزد
برج ایفل ز صنادید گل و گلوا گل	بر سر مقبره نابالئون میریزد
تخت جمشید ز بی حسی ما بر سر جم	خشت با سرزنش از سقف وستون میریزد
در مدائن که سلاطین همه ماتم زده اند	تسلیم از فلك بوقلمون میریزد
برده ماتم شاهان سلف عشقی دید	کأنچه در پرده بد از پرده برون میریزد

خسرو دخت

این خرابه قبرستان نه ایران ماست	این خرابه ایران نیست ایران کجاست
ای مردم چون مرده استاده ایران	من دختر کسرایم و شهزاده ایران
ملك زاده دیرین	جگر گوشه شیرین
غصه شما قوم رنجور	مرده ام برونکرده از گور

۱ گل و گلوا فراسویان قدیم را گویند.

این طبع تو عشقی بخدائی خداوند
از کوه دماوند
محکم تر و معظم تر و آتشکده تر بود
دیدنی چه خبر بود^۱

ایرا

رستاخیز سلاطین ایران^۲

«این گوینده سنه ۱۳۳۴ در مسافرت از بغداد بموصل مخروبه
بعضی از قصرهای حوالی خرابه‌های شهر معظم (مداین) را زیارت نمود تماشای
ویرانه‌های آن گهواره تمدن دنیا مرا از خود بیخود کرد و این ایرای
رستاخیز نشانه‌های قطرات اشکی است که بروی کاغذ بعضای محزوبهای نیاگان
بد بخت ریخته‌ام»
«عشقی»

اشخاص ایرا

خواننده اول — میرزاده عشقی با لباس سفر در خرابه‌های مداین
خواننده دوم — خسرو دخت با کفن
خواننده سوم — داربوش
خواننده چهارم — سبروس
خواننده پنجم — افوشیروان
خواننده ششم — خسرو برویز
خواننده هفتم — شیرین ملکه قدیم ایران
خواننده هشتم — روان شت زردشت

(پرده بالا میرود)

مسافر به آهنگ مثنوی

این در و دیوار دربار خراب چیست یارب وین ستون بیحساب

۱ نقل از «دیوان عشقی» چاپ طهران صفحه ۱۸۳.

۲ دکتر ا. ج. س. تارا یور والا (Dr. I. J. S. Taraporewala) ترجمه ایرای رستاخیز را
بزبان انگلیسی در سال ۱۹۲۵م در کلکته چاپ نموده و انتشار داده است.

سر چشمه پستی و خداوند تلوت
 ابن از داور بتر بود
 آقای اساف ار عر و تیز و لگدی داشت
 چون چاره اش آسان دوسه من بنجه تر بود
 میخواست ملك خود برساند بوزارت
 افسوس که عمامه برایش سر خر بود
 سرمایه بد بختی ابران دو قوام است
 بك ملتى از ابن دو نفر خون بچگر بود
 با آشتیانی زجه ابن مرد کم از زن
 ای کاش که برگردن ابن هر دو تبر بود
 آن کس که زند این تبر آن سید ضیاء بود^۱
 بر مردم ابران بنجدا نور بصر بود
 آن مرد که خر که وکیل همدان است
 بك پارچه کوف از ابن یا تاپس سر بود
 ای ری تو چه خاکی که چه ناپاك نهادی
 از شرّ تو بك مملکتی پر ز شرر بود
 شعر از پی تو جدّ مرا کشت چنان زار
 صد لعن بدر نیز که رنجش بهدر بود
 ای کاش که یکروز به بینم درین شهر
 در هر گذری لخته خون تا بکمر بود

آقای تدبیر
 دیدی چه خبر بود
 خوب این چه بدی داشت
 دیدی چه خبر بود
 با زور سفارت
 دیدی چه خبر بود
 این سکه بنام است
 دیدی چه خبر بود
 شد دست برگردن
 دیدی چه خبر بود
 او دست خدا بود
 دیدی چه خبر بود
 دیدی که چسان است
 دیدی چه خبر بود
 تو شرّ و فسادى
 دیدی چه خبر بود
 لعنت بتو صد بار
 دیدی چه خبر بود
 از خون همه پر شهر
 دیدی چه خبر بود

اوصاف مجلس دوره چهارم

این مستزاد عشقی متضمن هجو و ذم اشخاص است و دارای اصطلاحات و کلمات زننده برای اینکه ازین قسمت هم نمونه باشد، اشعار ذیل را که نسبت بوکلای مجلس شوری در دوره چهارم گفته است انتخاب کردیم.

این مجلس چارم بخدا تنگ بشر بود	دیدی چه خبر بود
هر کار که کردند ضرر روی ضرر بود	دیدی چه خبر بود
این مجلس چارم، خود ما نیم، ثمر داشت؟	والله ضرر داشت
صد شکر که عمرش چو زمانه بگذر بود	دیدی چه خبر بود
دیگ و کلا جوش زد و کف شد و سر رفت	باد همه در رفت
ده مرده که عمر و کلا عمر سفر بود	دیدی چه خبر بود
دیگر نکنند هو ^۱ نزنند جفت مدرّس ^۲	در سالون ^۳ مجلس
بگذشت دیگر مدّتی از محشر خر بود	دیدی چه خبر بود
آن شیخک کرمانی زر مسلک ربقو	کم مدرک و پر گو
هر روز سر سفره اشراف دمر بود	دیدی چه خبر بود
شهرزاده فیروز ^۴ همان جانی خائن	با آن یز چون جن
هم صیغه کرزن ^۵ بدو هم فکر ددر بود	دیدی چه خبر بود
خواهر زن کرزن که محمد ولی میرزاست ^۶	مطلب همه این جاست
چون موش مدام از پی دزدیدن زر بود	دیدی چه خبر بود

۱ هو کردن، یعنی غوغا کردن است.

۲ یکی از وکلای آندوره.

۳ Salon تالار پذیرائی.

۴ فیروز میرزا نصرت الدوله معروف.

۵ Lord Curzon (۱۸۵۹-۱۹۲۵ م) وزیر امور خارجه انگلستان.

۶ برادر فیروز میرزا.

عمو تمام ادارات مرده شو خانه است
وزین ره است که این کهنه ملک ویرانه است
ز من نمی شنوی رو بچشم خواش ببین

برو بهالیه تا آنکه چیزها بینی
که مرده شوها در پشت میزها بینی
برو به نظمیه تا آنکه چیزها بینی
برو بعدلیه تا بی تمیزها بینی
چه بی تمیز کسانی شدند میز نشین

به پشت میز کس از مرده شو نباشد نیست
کسیکه با او همرنگ و بو نباشد نیست
کسی که همسر و هم کار او نباشد نیست
کسی که بی شرف و آبرو نباشد نیست
همی ز بالا بگرفته است تا پائین

بغیر من چه بسا کس که مرده شو دارد
که تیره بختی خود را همه از او دارد
تو هر کدام به بینی يك آرزو دارد
باین خوش است که دنیا هزار رو دارد
شود که گردد يك روز روز کفر و کین

تمام مملکت آن روز زیر و رو گردد
که قهر ملت با ظلم رو برو گردد
بخائنین زمین و آسمان عدو گردد
زمان کشتن افواج مرده شو گردد
بسیدل خاک ز خون پلیدشان رنگین

حکومت آنچه بمن گفت کفتمش بی جا است
که این عمل نه سزاوار بندگان خداست
باو چو گفت تو گوئی که از خدا میخواست
جواب داد که البته این وظیفه است

من آن کم که بگویم بر این دعا آمین

برفت زود در آغاز دخترش را برد
چو سرد گشت ازو رفت خواهرش را برد
برای آخر سر نیز همسرش را برد
چو خسته گشت ز زنها برادرش را برد

نثار کرد بر او هر چه داشت در خورجین

بدین وسیله بر حکمران مقرب شد
رفیق روز و هم آهنگ خاوت شب شد
بکار دولتی آن مرده شو مجرب شد
خلاصه صاحب عنوان و شغل و منصب شد

به بخت نیک، ز نیروی تنگ گشت قریب

به آن سیاه دل از بسکه خلق رو دادند
پس از دو ماه مقام مرا بدو دادند
زمان مردم کرمان برده شو دادند
تعارفات باو از هزار سو دادند

قبالهائی از املاک و اسبها بازین

مگر که ذهن تو از این محیط بیگانه است
گمان مدار که این مرده شوی یکدانه است

برو بجوی که جوینده است یابنده
 بگفتمش که خود این کار ناید از بنده
 برای من بود این امر حکمران توهمین

قسم بمردی من مردم و نه نامردم
 به آبروی در این شهر زندگی کردم
 جواب داد که قربان مرد میگردم
 من این سخن پی شوخی به پیش آوردم
 مرنج از من ازین شوخی و مباحث غمبین

چو دید آب ز من گرم می نشاید کرد
 میانه اش پس از آتروزگشت با من سرد
 پس از دو روزی روزی بهانه آورد
 مرا بداد فکندند لخت و تا میخورد
 زدند بر بدن من چماقهای رزین

نمود منفصلم از مشاغل دیوان
 برای من نه دگر رتبه ماند و نه عنوان
 بین شرافت و مردانگی درین دوران
 گذشته زانکه ندارد ثمر دهد خسران
 بسان صحبت نادان و جامه چرمین

بشهر کرمان بدنام مرده شوئی بود
 که بین مرده شو آن شسته آبروئی بود
 کریه منظر و رسوا و زشت خوئی بود
 خلاصه آدم بی شرم و چشم روئی بود
 شبی به نزد حکومت برفت آن بیدین

بیرمرد - زبر خاك سیه فام مریم ای مریم
 چه خوب خفته آرام مریم ای مریم
 برستی از غم اقام مریم ای مریم
 بخواب دختر ناکام مریم ای مریم
 بخواب تا ابد ابد دختر اندرین بستر

تابلو سوم

سرگذشت بدر مریم

... ..

من اهل کرمانم و اندران خجسته دیار
 قرین عزت بودم نه همچو اکنون خوار
 که شغل دولتم بود و دوات بسیار
 بهر وظیفه که بودم بدم درست و امین

هزار و سیصد و هجده ز جانب طهران
 بشد جوانك جلفی حکومت کرمان
 مرا که سابقه ها بد بخدمت دیوان
 معاونت بسپرد او بموجب فرمان
 ز فرط لطف مرا کرده بد بخوبش رهین

پس از دو ماهی روزی بشوخی و خنده
 بگفت دخترکی خواهم از تو زیبنده

همی ز اول شب کند جان سحرگه مرد
ز مرگ خویش پدر را و خویش را آزد
ز گریه نیمه شده پیر مرد خون بجگر

همی نالد و بغضش گرفته است گلو
بزور میکند آنرا درون سینه فرو
خلاصه تا نبرد کس ز اهل شمران بو
بر این قضیه بی عصمتی دختر او
نهان ز خلق مر او را نهد بچاک اندر

غرض نکرد خبر هیچکس نه مرد و نه زن
ز بانگ صبحدم این پیر مرد با شیون
خودش بداد ورا غسل و هم نمود کفن
خودش برای وی آراست حجله مدفن
مگر ب مردم طهران خدا دهد کیفر

پدر نشسته و ناخوانده هیچکس بر خویش
نهاده نعش جگر گوشه در برابر خویش
گاهی فشاند يك مشت خاک بر سر خویش
گاهی فشاند مشتی بروی دختر خویش
ای آسمان بستان انتقام این منظر

چو آن سفید کفن خورده خورده شد پنهان
بزیر خاک سیاه و ازو نماند نشان
نهاد پیر یکی تخته سنگ بر سر آن
سپس بچشم خدا حافظی جاویدان
نگاه کرد بر آن گور داغ دیده پدر

همینکه گفت چنین منگه ناب به آب هژگام
 خبر نبودم کاف مردك سپاه آیدم
 بروی خاک چه کاری عمر دادم انجام
 نظر نمودم و دیدم که دختری ناکام

بزیور خاک سپه میرود بدست پدر

جوانك فلكی ای بشیطان اسناد
 دو سال در پی این دختر جوان افتاد
 که تو ز خوبی شیرین شدی و من فرهاد
 نوکام من بده و من ترا نمایم شاد
 فرستم از پی تو خواستگار و انگشتر

چو گفته بود باز مریم آخر ای آقا
 مرا شکم شده بر بس چه شد عروسی ما
 جواب داد بدو من ازین عروسی ها
 هزار گونه دهم وعده کسی دهم اجرا
 بین چه بند بدو داده بود آب کافر

که کر ز من شنوی رو بشهر نو بنشین
 نما تو چند صبا زندگانی رنگین
 نفو بروی جوانان شهری تنگین
 ندانم آنکه خود اینگونه مردم ببین
 چه میدهند جواب خدای در محشر

همینکه دید که بر تنگ او پدر بی برد
 غروب ترباك آورد خانه و شب خورد

نکنده اند یکی کور قامت مریم
 بخفته است در آن تیره خوابگاه عدم
 هنوز سنگ نهشتند روی آن دلبر

نشسته بر لب آن گور پیر مردی زار
 فشاند اشک همی روی خاکهای مزار
 ولی عیان بود از آن دو دیده خونبار
 که با زمانه گرفته است کشتی بسیار
 جبینش از ستم روزگار پر ز اثر

بگور خاک همی ریزد او ولی کم کم
 تو گو که میل ندارد بزیر گل مریم
 نهان شود «پدر مریم است این آدم»
 بعید نیست تو شناسی اش اگر من هم
 گرفته‌ام همین الساعه زین قضیه خبر

خمیده پشت زنی پیر لند لند کنان
 دو سه دقیقه پیش آمد و نمود فغان
 که صد هزاران لعنت بمردم طهرانی
 سپس نگاهی بر من نمود و گشت روان
 بدو بگفتم از من چه دیدی ای مادر

جواب داد که ما مردمان شمرانی
 ز دست رفتیم آخر ز دست طهرانی
 ازین میان یکی آن پیر مرد دهقانی
 به بین بگور نهد دخترش به پنهانی
 تو مطلع نه ای از ماجرای این دختر

فتاد دیده یروین و ماه نامحرم
ستاره ها همه دیدند و آسمانها هم
که نیمی از تن مریم برون بد از پاچین

تابلو دوم

روز مرگ مریم

دو ماه رفته ز پائیز و برگها همه زرد
فضای شمران از باد مهرگان پر گرد
فضای در بند از قرب ماه آذر سرد
پس از جوانی پیری بود چه باید کرد

بهار سبز پائیز زرد شد منجر

بتازه اول روز است و آفتاب بنواز
فکنده در بن اشجار سایه های دراز
روان بروی زمین برگها ز باد ایاز
بیجای آن شبی ام بر فراز سنگی باز

نشسته ام من و از وضع روزگار پیکر

بیاد آن شب مه افقی ار در این ایام
گذشته زان شب مهتاب پنج ماه تمام
خبر ز مریم اگر پرسی اندرین هنگام
بیجای آن شبی اش اوفتاده است آرام

ولی سرا پا پیچیده است آن پیکر

بیک سفید کتانی ز فرق نا بقدم
چو تازه غنچه پیچیده بیکرش محکم

خلاصه کرد باصرار نرم یارو را
 بزور رو ز رو برد نازنین رو را
 نمود بر لب وی آشنای دارو را
 خوراند آخر کار آن نمیخورم گو را

نه دو بیاله نه سه نه چهار بل چندین

پس از چهار دقیقه ز روی شنگولی
 شروع شد بسخن های عشق معمولی
 تصدقت بروم به چقدر مقبولی
 تو از تمام دواهای حسن کیسولی

قسم بعشق توشیرین نری ز ساخنین

سختن گهی هم در ضمن شوخی و خنده
 بد از عروسی و عقد و نگاه زیبنده
 شریک بودن در زندگی آینده
 پس آن جوان بی تفریح پنجه افکنده

گرفت در کف از آئناه گیسوی پر چین

از آن به بعد بدیدم که هر دو خوابیدند
 خدای شکر که آنها مرا نمی دیدند
 بهم چو شهد و شکر آن دو یار چسپیدند
 بروی سبزه بسی روی هم بغلطیدند

دگر زیاده بر این را نمی کنم تبیین

در آن دقیقه که آنها جدا شدند از هم
 بعضو پردگی و محرمانه مریم

جوان - بخور که نیست ازین به شراب اندر دهر
 مریم - برای من که نخوردم بتر بود از زهر
 شراب خوب است اما برای مردم شهر
 که هست خوردن نان از تنور و آب از نهر

نشاط و عشرت ما مردمان کوه نشین

جوان - ولم بکن کم ازین حرفها بزب ده بیا
 مریم - نمیخورم والله (جوان) بخور بخدا
 مریم - ای ولم بکن آقا

خودت بنوش از این تلخ باده تنگین

جوان - بخور صدق بادام چشمهات بخور
 فدای آن لب شیرین تر از نبات بخور
 ترا قسم به تمام مقدسات بخور
 ترا قسم بخداوند کائنات بخور

مریم - بی شراب کم اسم خدا ببر بیدین

جوان - ترا قسم بدل عاشقان افسرده
 بغنچه های سحر نا شگفته پژمرده
 بمرک عاشق ناکام نوجوان مرده
 بخور بخور ده بخور نیم جرعه يك خورده

چو دید رام نگرود بحرف ماه جبین

همی نمود پر از می پیاله را وان پس
 همی نمود به لبهاش او همی زد پس
 دل من از تو چه پنهان نموده است هوس
 که کاش زین همه اصرار قدر بال مگس

بمن شدی که بزودی نمود می نمکین

در آن قیافه گهی شادمان و گه محزون
بصد دلیل بد آثار عاشقی مشحون

ز شور عشق نشانها بر آن لب نمکین
سیاهی ای بهمین دم ز دور پیدا بود
رسید یش جوانی بلند بالا بود
ز آب و رنگ همی بد نبود زیبا بود
ز حیث جامه هم از مردمان حالا بود

کلاه ساده و شلوار و جاکت و پوتین
جوان - سلام مریم مه یاره (مریم) کیست ایوانی
جوان - منم مترس عزیز از چه وقت اینجائی
مریم - توئی عزیز دلم به چه دیر میآئی
سپس در آن شب مه آن شب تماشائی

شد آن جوان بر آن ماهیاره جای گزین
دگر بقیه احوال پرسی و آداب
به ماچ و بوسه بجا آمد اندر آن مهتاب
خوش آنکه بر رخ یارش نظر کند شاداب
لبش نه جنبد و قلبش کند سوال و جواب

برای من بخدا بارها شده است چنین
بس از سه چار دقیقه به برد دست آنمرد
دوشیشه سرخ ز حبیب بغل برون آورد
از آن دوائی که آتش بدردشان میخورد
نخست جام بآنها رو تعارف کرد

هزار مرتبه گفتم نمیخورم من ازین

مریم -

قسمتی از تابلو اول شب ماهتاب

اوائل کحل سرخ است و انتهای بهار
 نشسته‌ام سر سنگی کنار يك دیوار
 جوار درّه در بند دامن کپسار
 فضای شعراں اندك ز قرب مغرب نار
 هنوز بد اثر روز بر فراز اوین
 جو آفتاب پس کوهسار پنهان شد
 ز شرق از پس اشجار مه نماییات شد
 هنوز شب نشده آسمان چراغان شد
 جهان ز یرتو مهتاب نور باران شد
 چو نو عروس سفیدآب کرد روی زمین
 نشسته‌ام به بلندی و پیش چشم باز
 بهر کجا که کند چشم کار چشم انداز
 فتاده بر سر من فکریهای دور و دراز
 بدان سرم که سوی آسمان کنم پرواز
 فغان که دهر بمن بر نداده چون شاهین
 چو زین سیاحت من بکدو ساعتی بگذشت
 ز دوز دختر دهقانی ای هویدا گشت
 قدم بناز بکافوروش زمین می هشت
 نظر کنان همه سو بیم ناک بر درو دشت
 چو فکر از همه مظنون مردمان ظنین
 نقش نهفته بچادرناز آبی گون
 بیرون فتاده از آن پرده چهره‌ای کلگون

بجز از مذهب هر کس باشد
سخن این جای دیگر بس باشد

- ۵۹ -

با من از يك دوسه گوینده هم آواز شود
کم کم این زمزمه در جامعه آغاز شود
با همین زمزمه‌ها روی زنان باز شود
زن کند جامه شرم آر و سرافراز شود
لذت از زندگی جمعیت احراز شود
ورنه تا زن بکفن سر برده
نیمی از ملت ایران مرده

ایده آل^۱ عشقی

ایده آل يك نفرپیر مرد دهقانی در سه تابلو^۲ - تا بلو اول شب ماهتاب
تابلو دوم روز مرگ مریم^۱ تا بلو سوم، سرگذشت پدر مریم و ایده آل او

این اشعار داستان پیر مردیست که دویسراودر راه آزادی و مشروطیت
ایران کشته شده و دخترش «مریم» نیز در نتیجه هوسرانی جوانی
از اهل طهران خود را مسموم کرده است در ضمن این داستان عشقی با
منتهای بد بینی اوضاع اداری و اجتماعی ایران را شرح میدهد ما قسمتی
از آنها انتخاب نموده درج مینمائیم.

۱ Ideal آرمان، کمال مطلوب.

۲ Tableau لوحه، پرده نقاشی.

بزرانی ملکه میگوید

- ۴۸ -

من بویرا نه ز ویران شدن ایرانم
 من ملك زاده این مملکت ایرانم
 آوخ از بخت من غمزده آوخ
 دختر خسرو شاهنشہ دبیرین بودم
 ناز پرورده در دامن شیرین بودم
 حالم این مقبره مسکن شده آوخ

- ۴۹ -

خانه اول من گوشه ویرانه نبود
 چه حرم خانه اجداد من این خانه نبود
 یاد رفته از این دهکده آوخ
 دخت شاهی که زیم مملکتش ناقاف است
 شده ویرانه نشین آن ملك این انصاف است
 سرد شد آتش آتشکده آوخ
 در پایان داستان گوید

- ۵۸ -

شرم چه مرد یکی بنده و زن يك بنده
 زن چه کرده است که از مرد شود شرمند
 چیست این چادر و رو بنده ناز بنده
 گر کفن نیست هلا چیست پس این رو بنده
 مرده باد آنکه زنان زنده بگور افکنده

گفت آن قلعه که مخروبه آبادی ماست
دیر گاهيست که ویران شده و باز بپاست
ارگ شاهنشهی و بنگه شاهان شاست
این مهآباد بلند ایوان است
که سرش همسر با کیوان است

- ۱۱ -

سینمایی از تاریخ گذشته

آنچه در پرده بد از پرده بدر میدیدم
پرده کز سلف آید بنظر میدیدم
وندران پرده بسی نقش و صور میدیدم
بارگه‌های پر از زیور و زر میدیدم
يك بیک پادشهان را بمقر میدیدم
همه بر تخت و همه تاج بسر میدیدم
همه با صولت و با شوکت و فر میدیدم
صف بصف لشکر با فتح و ظفر میدیدم
وز سعادت همه سو ثبت اثر میدیدم
وان اثرها ثمر علم و هنر میدیدم
بزدگرد آخر آن پرده پکر میدیدم
شاه و کشور همه در چنگ خطر میدیدم
زان میان نقش از آن پس ز عمر میدیدم
سپس آن پرده دیگر زیر و زیر میدیدم
نه ز کسری خبری فی طاقی
وان خرابه بخرابی باقی

در حوالی مداین بدعی

ده تاریخی افسانه گمی

که بدامان یکی تپه پناه آورده

گرد تاریک وشى بر نر خود گسترده

چون سیه پوش یکی مادر دختر مرده

کلبه هایش همه فرتوت و همه خم خورده

الغرض هیئتی از هر جهتی افسرده

کاروان چونکه بده داخل شد

هر کس اندر صدد منزل شد

هر کس از قافله در منزلی و من غافل

بیش از اندیشه منزل به تماشا مایل

از سیر و تماشای بسی الحاصل

عاقبت بر لب استخر نمودم منزل

خانه بیوه زنی تنگ تر از خانه دل

باری آتخانه بدو يك باره

داد آنهم بمنش یکباره

خانه جز بیوه زن و کهنه جلی بیش نداشت

بیوه زن رفت و فقط کهنه جلی باز گذاشت

پیر مردی ز کسانش بحضورم بگماشت

خانه بی شمع و سیه پرده و تاریکی چاشت^۱

خانه آباد که اندك مهتاب

سر زد از خانه آتخانه خراب

- ۸ -

آن خراب ابنیه کز پنجره پیداست کجاست؟

خیره بر پنجره شد پیر و بزانو بر خواست

کفن سیاه

سرگذشت يك زن باستانی «خسرو دخت»

و سرنوشت زنان ایرانی

کفن سیاه نیز یکی از آثار برجسته عشقی است که حجاب زنهای ایرانی را انتقاد میکنند در طی این حکایت خیالی میگوید: در حوالی خرابه‌های مداین بدهی رسیدم و بخانه ویرانه‌ای وارد شدم در نتیجه احساسات درونی شب را در این خرابه‌ها گردش میکردم ناگهان به بقعه‌ای داخل شدم که زنی با کفن سیاه بد آنجا پناه برده بود پس از گفتگوها خود را معرفی میکنند که ملکه ایران و از زمان انقراض سلطنت عجم کفن سیاه پوشیده‌ام صبح که عشقی از خرابه‌ها بیرون آمده تمام زنهای ایرانی را بهمان شکل و با همان لباس دیده. یعنی زنهای ایران در دوره ساسانیان حجاب نداشته‌اند و حجاب در دوره اسلام بایران آمده و پس از انقراض سلاطین ساسانی زنهای ایرانی سیاه پوش و عزا دار شده‌اند این حکایت دارای ۵۹ بند است که قسمتی از آن بدو ترتیب انتخاب و درج میشود:

هنگام ورود به‌م‌باد

در نگابوی غروب است ز گردون خورشید

دهر مبهوت شد و رنگ و رخ دشت برید

دل خونین سپهر از افق غرب دمید

چرخ از رحلت خورشید سیه می پوشید

که سر قافله با زمزمه زنگ رسید

پس آنگاه آروز تا شب دوید که تا بر دهی نیمه شب در رسید
 بشد در سرای خداوند ده که: «چیزی مرا ای خداوند ده
 که تا پوشد اندام خود این غلام» بد اندر دهانش هنوز این کلام
 که آنخواجه خدمتگذاران بخواست بگفتا «کنون کاین غلامی ز ماست
 سحر که ببازارش اندر برید فروشید و نقدینه اش آورید»
 چو آن بینوا این سخن بر شنفت سر از جیب حیرت برون کرد و گفت
 بگفتم غلام که تن بوشیم نگفتم غلام که بفروشیم

☆

☆ ☆

دلم بس بکردار آن خواجه سوخت که ما را بنام غلامی فروخت
 نوشتم من این قصه را یادگار که تا یاد دارد ورا روزگار

احتیاج ای احتیاج

این منظومه در موضوع احتیاج گفته و این سبک و طرز در ادبیات
 فارسی تا کنون سابقه نداشته و مخصوص عشقی است .

هر گناهی آدمی عمداً بعالم میکند
 احتیاج است آنکه اسبابش فراهم میکند
 ورنه کی عمداً گناه اولاد آدم میکند
 یا که از بهر خطا خود را مصمم میکند
 احتیاج است آنکه زو طبع بشر رم میکند
 شادی یکساله را یکروزه مانم میکند
 احتیاج است آنکه قدر آدمی کم میکند
 در بر نامرد پشت مرد را خم میکند

کشتی ما فتنه بگرداب ای خدا يك ناخدا که تا بردش برکنار نیست
بی چاره نیستم من و در فکر چاره ام بیچاره آنکسی است که در فکر چاره نیست
ای گول شیخ خورده قضا و قدر مطیع بر جفت و طاق و خوب و بد استخاره نیست
من عاشقم گواه من این قلب چاک چاک در دست من جز این سند پاره پاره نیست

درین غزل پریشان حالی خود را بیان کرده است

هزار بار مرا مرگ به ازین سختی است
برای مردم بد بخت مرگ خوش بختی است
گذشت عمر بجان کندن ای خدا مردم
ز بعد این همه جان کندن این چه جان سختی است
رسید جان بلبم هر چه دست و پا کردم
برون نشد دگر این منتهای بد بختی است
رجال ما همه دزدند و دزد بد نام است
که دزد گر دهنه بد نام دزد پانختی است
زنان کشور ما زنده اند و در کفند
که این اصول سیه بختی از سیه رختی است
بمیر عشقی ار آسایش آرزو داری
که هر که مرد شد آسوده زننده در سختی است

ملت فروش

این مثنوی را در ذم رئیس الوزراء وقت میرزا حسنخان وثوق الدوله
که عاقد قرارداد ایران و انگلیس بوده است سروده
یکی را ز تن جامه در دزدگاه بکنند از کفش پا تا کلاه

جرايد طهران و ساير ولايات در خصوص اين واقعه فاجعه مقاله‌ها درج و اظهار تأسف نمودند و نوحه سرائي‌ها کردند از آن جمله فرخی يزدي مادّه تاريخ شهادت عشقي را به نيكو ترين وجهي سروده است كه عينا در اينجا درج ميشود:

ديومهيپ خودسري چون ز غضب گرفت دم امنيت از محيط ما رخت به بست و گشت كم
 حربه وحشت و ترور كشت چو ميرزاده را سال شهادتش بخوان «عشقي قرن بيستم»
 ۱۳۴۲

معلومات عشقي اگرچه كامل و وسيع نبود ولي اگر تاكنون زنده ميبود يكي از شاعران درجه اول محسوب ميشد چرا كه از آثار او چنين استنباط ميشود صاحب طبعي روان و سرشار و داراي سبك مخصوصي بوده بنوعيكه مورد توجه خاص و عام واقع شده، اشعارش خيلي مختصر چرا كه مرگ بيش از اين اماتش نداده كلاً بالغ بر پنجهزار بيت ميشود كه قسمت كفن سياه، سه تا بلو، ايراي رستاخيز سلاطين ايران وغيره از آنجمله است كه ما از هر کدام بهترين نمونه‌هاي آنها انتخاب و در اينجا درج مينمائيم. قسمت كفن سياه در هندوستان و قسمت عمده اشعارش بنام ديوان عشقي بوسيله ع. سليمي جمع آوري و در سال ۱۳۴۸ هجري در طهران بطبع رسيده و خيلي هم مقبول واقع شده است.

غزل

اين غزل داراي سبك و اصطلاحات جديد است

در هفت آسمان الا يك ستاره نيست نامي ز من پيرسندل^۱ اين اداره نيست
 بي اعتنا به گيت كابينه فلك گرديده ام كه يارتي^۲ ام يكستاره نيست

۱ Personnel اعضا اداره .

۲ Parti طرفدار .

عشقی

میر محمد رضا متخاصی به «عشقی» فرزند حاجی سید ابوالقاسم کردستانی در تاریخ ۱۲ جمادی الثانی ۱۳۱۲ هجری قمری در همدان متولد شده و در مکتب‌خانه محلی همدان تحصیل ابتدائی فارسی نموده و زبان فرانسه نیز در مدرسه آلیانس فرا گرفته و بعد از آن مدتی در اصفهان و طهران اسر برده است در اوایل جنگ بین المللی با اتفاق مهاجرین ایرانی بقسطنطنیه رفته و چند سال در آنجا اقامت داشته و ضمناً گاه گاهی در شعبه علوم فلسفه و اجتماعات دارالفنون باوالمی حاضر میشده و درك فیوضات میکرده بعد از آن بهمدان و سپس وارد طهران شد.

عشقی در سال ۱۳۳۳ هجری قمری در همدان جریده «نامه عشقی» را انتشار داده و بعد در سال ۱۳۳۹ هجری روز نامه «قرن بیستم» را منتشر کرد ولی عمر جریده مؤخرالذکر بسیار کوتاه بود یعنی بعد از اشاعت هفده شماره تعطیل شده. مشارالیه چند سال بعد مجدداً یکشماره آنرا نشر نمود اما بمناسبت مخالفتی که با رژیم جمهوریت کرده بود توقیف شد و بلافاصله خود او نیز بوسیله دو نفر مجهول الهویه در پنج شنبه آخر ماه ذیقعد مطابق ۱۲ تیر ماه ۱۳۴۲ هجری قمری بواسطه گلوله بقتل رسید و جسد او را با کمال احترام در ابن بابویه در جنب قصبه حضرت عبدالعظیم دفن کردند^۱ و ناچند روز

۱. نگارنده در مسافرتی که بایران کرده مخصوصاً بزیارت مقبره عشقی در ابن بابویه واقع در جنوب خرابه‌های ری رفته رباعی ذیل که از سرمد است بر سنگ قبر آن مرحوم نقید محکوک است :

در سلخ عشق جز نکور نکشند لاغر صفتان زشت خور نکشند
گر عاشق صادقی ز کشتن مگریز مردار بود هر آنچه او را نکشند
شهادت مرحوم میرزاده عشقی ۵ شنبه آخر ذیقعد الحرام ۱۳۴۲ هجری .

زان پیرستیم خاک فارس که ما را کعبه مقصود و قبله دل و جان است
 هموطنان سعی و جد کنید از ایراک شیوه و آئین قوم زنده چنان است
 خوردن و خفتن بغافل و جهالت کار ستوران و عادت حیوان است
 سستی و تن پروری فرو بگذارید کاین نه ره و رسم راه مرد جوان است
 راستی و پاکی و دیانت و تقوی پیشه بیايد که راه ناموران است
 زیور مردان مرد خوی نکویست خوی نکو را سعادت دوجهان است

سرود بیرق ایران

درفش ایران ز ما سلامت باوخ و شرف مقامت
 زمین مطیعت سپهر رامت همیشه نامت بلند بادا
 تو یادگاری ز کشور جم ز تست پشت سپاه محکم
 سعادت و فخر ترا مسلم ز تو پریشان صفوف اعدا
 چه مملکتها که تو گشودی همیشه گوی ظفر ربودی
 جهانیا ترا همه نمودی جلال خسرو شکوه دارا
 چو بر فرازی بیجنگ قامت شود ز پیکار پیا قیامت
 ز خصم بدرود کند سلامت ز هیبت تو بروز هیجا
 ز باس شیرت جهان بتابست دل اعادی دراضطرابست
 ظفر ترا همراه رکابست امارت فتح ز تست پیدا
 توای خجسته درفش ایران ز فخر سر سوده ای بکیوان
 بیاد آری تو عهد ساسان ز فرّ و جاهی که بود ما را
 در مذمت شراب فرماید

چو آدمی بخرد برتر از ملک آمد کجا رواست خرد در سر شراب کنی
 چگونه شرمت ناید که آدمت نامند تو باده نوشی و خور همسر دواب کنی

کشور ایران که رشك باغ جنان بود بنگر اكنون ز جهل چون شده ویران
 بین چه زیباها از این گروه ددان دید بارگه داریوش و بنگه ساسان
 تا ندمد آفتاب علم و معارف تا نکند شرق و غرب ملك درفشان
 کار نگردد بكام و عیش بدلخواه ملك نگیرد نظام و رونق و سامان

وطن

این سرود وطنی را برای اطفال مدارس فرموده و اخیراً نیز بوسیله
 صفحات گرامافون منتشر شده است

کشور ما کشور ایران بود مسکن شیران و دلیران بود
 پادشاهش کورس و دارا بود چون جم و خسرو شه والا بود
 جایگه شاه جهان اردشیر آنکه گه جنگ بدی همچو شیر
 پادشه عادل انوشیروان گشته پر آوازه ز عدلش جهان
 سام نریانش یل زورمند زال زر آن نامور ارجمند
 رستم دستان جهان پهلوان یست از او گشته سر سروران
 بود حکیمش چه ابونذر جمهر از دل روشن چو یکی ماه و مهر
 ای وطن ای حبّ تو آئین من دوستیت کیش من و دین من
 بیتو وجود من یکدم مباد سایه تو از سر من کم مباد
 دولت و اقبال تو پاینده باد نام بلندت بجهان زنده باد

ایران

کشور ایران یاک رشك جنان است بهتر و برتر ز جمله ملك جهان است
 منبع فرهنگ و دانش است و فضیلت مظهر قدر و شکوه و شوکت و شان است
 کار بزرگانش زیب دفتر دهر است مردی شیرانش نقش لوح زمان است

ای وطن

(از دشتی)

نویسنده نت علی اکبر شریف متصدی
مدرسه عالی موسیقی - طهران

کلام میرزا عبدالعظیم خان گرگانی

ولی کترین بسرودن اشعار پرداخته و احیای زبان و ادبیات ایران را بر سرودن شعر ترجیح نهاده؛ اینک نمونه از اشعار معظم له را مینگارد و برای بافتن آثار نظمى و نثرى مشارالیه خوانندگان را بکتاب وی حواله میدهد.

در ستایش خدا بفراسی سره

بنام خدا داور داد پاك	پدید آور آدم از آب و خاك
فروزنده اختر و ماه و مهر	فرازنده لاجوردی سپهر
بزرگی که در تن روان آفرید	سخن در سخنگو زبان آفرید
خرد داد و دانائی و هوش و رای	که ما را به نیکی بود رهنمای
دل و جان بشوئیم از ریمنی	ز خوی و ز کردار اهریمنی
سوی داد و دانش بیازیم چنگ	میان پرستش به بندیم تنگ
نحوئیم جز نیکی و مردمی	کنیم آنچه شاید ز هر آدمی
بگیریم هر يك ره راستی	بداریم دست از کم و کاستی

در فضیلت علم و تقوی فرماید

چند به نسبت کنی تو فخر بر اقران	فخر و بزرگی بکسب علم و ادب دان
برتری مردمان بدانش و تقوی است	ورنه چه انسانی و چه صورت ایوان
هست گرامی تر آن بنزد خداوند	کلوست به تقوی فزون ز مردم دوران
نیست گر این باورت رعت بنمایم	رو تو ز تنزیل آن اگر کم خوان
آب حیات است علم در طلبش کوش	خضر صفت زنده کن بدان تو تن و جان
آنکو دانا بود بکار تواناست	هرچه ترا مشکل است پیش وی آسان
قدر و فرونی نصیب مات دانا	عجز و زبونی قربن مردم نادان
حشمت مغرب نگر ز دانش آنان	ذلت مشرق به بین ز غفلت اینان
جز سیهی نسبت کار مردم جاهل	جز تبهی چیست خوی جله حیوان

پس از این موفقیت شایان مشارالیه بتألیف کتب دیگر پرداخت که از آنجمله است «کتاب الاملاء» مشتمل بر سه جلد که مرکب است از آثار نویسندگان و منشیان و انشاء خود مشارالیه و دیگر رساله‌ای در علم بدیع و کتاب موسوم به «هدایت الادب» که همه بطبع رسیده است و آنچه بطبع نرسیده عبارتست از تاریخ مفصل و جامع شعرای ایران، رساله‌ای در فن عروض و قافیه، رساله‌ای در فن انشاء و دبیری و غیره گذشته از اینها غالب دواوین شعرا و کتب ادبی ایران را از نظر تحقیق و انتقاد گذرانده و باصلاح و تهذیب آنها کوشیده و هم از آنجمله است کتاب معروف «کلیله و دمنه» که پس از تصحیح با مقدمه جامعی که متضمن شرح حال رودکی و ابن مقفع و نصرالله بن محمد عبدالحمید نویسنده آنست در سه سال قبل بطبع رسیده است و حواشی و تعلیقات آن نیز جداگانه بطبع خواهد رسید.

میرزا عبدالعظیم خان متوالیاً سی و سه سال بتدریس اشتغال داشته و اینک نیز با اینکه در نتیجه زحمات بسیار فرسوده و ضعیف شده است در مدرسه عالی نظام بخندمت مشغول شده است معلمینی که امروز در مدارس متوسطه و عالیّه بمعلمی اشتغال دارند غالباً از تربیت یافتگان وی اند^۱ اشاره باین نکته نیز لازم است که مشارالیه از حیث اخلاق و صفات ممتاز است و به تعلیقات مذهبی کاملاً مقید است و بهمین نظر در آثار و اشعار وی برخلاف کلیّه شعرا نامی از می و معشوق و غیره نیست مشارالیه دارای قریحه عالی و طبع موزون است

۱ میرزا عباس خان اقبال آشتیانی کتاب «حداائق السحر» رشید و طوطا را که اخیراً با حواشی و تعلیقات بطبع رسانده تقدیم او داشته و گوید: «این اوراق بمقدار را بیسگاه استاد فاضل ارجمند خود حضرت آقای آقا میرزا عبدالعظیم خان قریب گرگانی دام اجلاله که سرمایه گرانهای عمر خویش را وقف احیای زبان و ادبیات فارسی کرده و از این راه خدماتی فراموش نشدنی باساس قومیت ایرانی نموده اند تقدیم مینایم» (حداائق السحر چاپ طهران صفحه اول).

بر اثر این اندیشه در نتیجه چند سال زحمت و صدمه فوق‌العاده ابتدا سه جلد کتاب در صرف و نحو موسوم به «قواعد فارسی» و بعد چهار جلد کتاب دیگر موسوم به «دستور زبان فارسی» متدرجاً تألیف نموده انتشار داد و برای تنبّه هموطنان این رباعی را در سرلوحه کتاب خویش قرار داد:

آنکو بزبان خویش در ماند نادان بود ار دو صد زبان میداند
فرزند وطن بهر زبان ره جوید دستور زبان فارسی گر خواند

سپس يك سلسله كتاب قرائتی مشتمل بر شش دوره موسوم به «فرائدالادب» تألیف و طبع نمود. دوره فرائدالادب متضمن بهترین قطعات نظمى و نثرى نویسندگان و شعرای بزرگ ایران و شرح حال آنها که با کمال دقت و حسن انتخاب و رعایت تناسب سنوات تحصیلی تألیف شده و مکرر بطبع رسیده و در تمام مدارس ایران و ممالک فارسی زبان تدریس آن عمومیت دارد و شاید باین زودبها نظیر آن تألیف نشود در سر لوحه این کتاب نیز توجه افراد را بادییات فارسی باین قطعه شیوا جلب مینماید:

گنج سخن دولت پاینده است نام سخنور ز سخن زنده است

مردم دلانرا بسخن جان دهند آنچه دهد آب حیات آن دهند

در نتیجه انتشار این کتب که بطرز کتب اروپائی تألیف گشت و با سمع استادی و آموزگاری که میرزا عبدالعظیم خان در مدارس عالیّه طهران (دارالمعالمین، دارالفنون، مدرسه علوم سیاسیه، مدرسه عالی نظام و غیره و غیره) یافت و بالاخر در نتیجه استقامت و کار دانی معظم له زبان و ادبیات فارسی رفق و روحی تازه یافت و میرزا عبدالعظیم خان نه تنها در ردیف نویسندگان و شعرا بلکه در صف خدمت گذاران و فدائیان واقعی مملکت قرار گرفت.

عبدالعظیم خان گرگانی

میرزا عبدالعظیم خان قریب پسر مرحوم میرزا علی اکبر در رمضان ۱۲۹۶ هجری قمری در قصبه گرگان متولد شد و مقدمات فارسی و عربی را در آنجا فرا گرفته است.

در سنه ۱۳۱۱ هجری از گرگان بطهران مسافرت نمود و به تحصیل و تکمیل سرف، نحو، منطق، معانی، بیان، نقد و ریاضی پرداخت و زبان فرانسه را نیز بیاموخت و مخصوصاً در ادبیات فارسی و درک دقایق آن رنج فراوان برد بطوریکه در این فن متبحر و یکی از اساتید مسلم گشت و پس از تشکیل مدارس جدید، در سال ۱۳۱۷ در مدرسه علمیه که در تحت نظر انجمن معارف اداره میشد بسمت معلمی وارد گردید.

چنانکه در مقدمه اشاره شد پس از انقلاب مشروطیت و تجدید حیات سیاسی ایران کلیه تشکیلات مملکت بر پایه و اساس تمدن اروپائی قرار گرفت و رسوم و آداب و اخلاق اروپائیان رواج و انتشار یافت تشکیل مدارس بطرز مدارس فرنگ و تدریس السنه بیگانه و مخصوصاً زبان فرانسه بطوری در معارف ایران نفوذ یافت که زبان و ادبیات فارسی را تحت الشعاع قرار داد.

میرزا عبدالعظیم خان که در اینموقع معلم زبان و ادبیات فارسی بود اندیشید که هرگاه قواعد صرف و نحو زبان فارسی تدوین نشود و کتب مدارس جدید بربک کتب کلاسی اروپا تألیف و تنظیم نگردد زبان فارسی در مقابل السنه بیگانه مقاومت نتواند کرد و اهمیت خود را از دست خواهد داد.

عبد العظیم خان (قریب)

چه بد است از لقب نداریم
 نهی تو بسان دهل پر از صدائیم
 همه شاه وارث چه باک اگر گدائیم

سعیاس گذاری

به مناسبت شصتمین سال پرفسور ادوارد براون سر دوه است

بسال شصتم عمرت نوید جشن رسید	بمان که بعد صد و بیست سال خواهی دید
که روی علم و ادب همچو موی صورت تو	به پیش اهل هنر از تو گشته روی سفید
بگشت زار ادب تا بشصت سال دیگر	ز خرمن ثمرات تو خوشه باید چید
بلوح خاطر ایرانیان بنام براون	نوشته با خط برجسته کالسعید سعید
هر آنچه مانده ز عمر من است تقدیمت	نمودم از بتوان عمر را بکس بخشید
تو جاودان بجهان زنده باش و علم و ادب	چو خضر ز آب حیات تو زنده جاوید
کدام جان که بشعر و ادب نشد ز توشاد	کدام دل که سرمو ز دست تو رنجید
بقدر عارف کس نیست قدردان براون	مگر کسی که تواند بقدر او فهمید

۱ نقل از مجله ارمان صفحه ۴۰ شماره پنجم سال دوم.

آه که اگر آه بر بگیرد دامن عز خشاک و تر بگیرد
نی خیر آنرا خیر رساند و نشان بر ما خیر بگیرد

—۲—

به نزدیک فراق

ز دارالغنون بجز جنون نداریم
معارف به مالیه فی قشون نداریم
درفت حسن ملت آتیشان که گوی
بتن جان بجان واک برک خون نداریم
بغیر عشق جنون نداریم
چه خون توان خورد که خون نداریم
نداریم اگر هیچ هیچ غم نداریم
ز اسباب بد بختی هیچ کم نداریم
وجودیکه باشد به از عدم نداریم

۵

پشد بندر کبر بر بگیرد
دامن فضل و هنر بگیرد
ما ز بیابان نشان چه نداریم
تا که ز ما آندک بگیرد

—۳—

به نزدیک بند اول

بسنی کله ایک فوج فوج سردار
هر ده یراغ اسب بین سرو سالار
ز دربار دولت بی فروش هر روز
لقب با جوال می برند خرق وار
پسر اگر شام شب نداریم

با خود این چه نمر داشت (با خود این چه نمر داشت)

بغیر اشک و دود هر آنچه هست و بود

یا نبود بی اثر ماند - ز سودها ضرر ماند - برای آنچه باقیست - بین هزارها خطر ماند
(بین هزارها خطر ماند)

سه گال

در استانبول محله «ششلی» در خانه يك ارمنی که عارف منزل کرده بود
وقتی که صحبت استقلال ارمنستان را شنیده و جشن و شادی اهل خانه را
دیده ساخته است.

- ۱ -

بهانديم ما مستقل شد ارمنستان

(ارمنستان ارمنستان شد ارمنستان)

زبردست شد زبردست زبردستان

(دستان زبردستان زبردستان)

اگر ملك جم شد خراب گو بساقی

(گو بساقی تو باش باقی تو باش باقی)

صبوحی بده زان شراب شب بمستان

(بده بمستان، بده بمستان)

بس است مارا هوای بستان

که گز دو روز است در گاستان

بده می که دنیا دو روز بیشتر نیست

مخور غم که ایران ز ما خراب تر نیست

بدان ملتی کز خرابیش خبر نیست

(جانم خبر نیست)

زبانان شد از میان بگوشه نهان
سیاه پوش و خاموش ز مانم سیاروش
گر از نژاد او بود نکرد باید این دو را فراموش
(آورد باید این دو را فراموش)

- ۵ -

مگوید سران فرقه جمعی رفته مشتی حقه باز
وکیل و شیخ و مفتی مدرس است و اهل آژ
بدین سیاست آب رفته (بدین سیاست آب رفته)
که شود بیروی باز (خدا بیروی باز)
ز حربه تدبیر خراب مملکت ازین
نشسته مجلس شورای بنظم مرک تمدن
(بنظم مرک تمدن) (بنظم مرک تمدن)
چه زیبای بشر ز بام و در به هر گذر
گرفته سر بسر خربت ذمام اکثریت
گر این بود مساوات دوباره زنده باد بربریت
(دو باره زنده باد بربریت)

- ۶ -

بغیر باده زاده حلال کس نشان نداد
از این حرامزادگان یکی خوش امتحان نداد
رسول زاده ری به ترك (رسول زاده ری به ترك)
از چه رایگان نداد (رایگان نداد)
گذاشت و بهره برداشت - هر آنچه هیزم تر داشت
بجز زبان نمر ازین «اجاق ترك» چه برداشت

بگریه گفت کو سران ایران دلاوران ایران
چه شد که يك نفر مرد نماند از بهادران ایران
(نماند از بهادران ایران)

- ۳ -

کجاست کعباد و جم خجسته اردشیر کو
شهادت تاج بخش و خسروان باجگیر کو
کجاست گیو پهلوان (کجاست گیو پهلوان)
و رستم دلیر کو (رستم دلیر کو)
ز ترك این عجب نیست چه که اهل نام و نسب نیست
قدم بخانه کیخسرو این ز شرط ادب نیست
(این ز شرط ادب نیست) (این ز شرط ادب نیست)
ز آه و تف اگرچه کف زنی چو دف
بزن بسر که این چه بازی است که دور ترك بازی است
برای ترك سازی عجب زمینه سازی است
(عجب زمینه سازی است)

- ۴ -

زبان ترك از برای از قفا کشیدن است
صلاح پای این زبان ز مملکت بریدن است
دو اسبه با زبان فارس^۱ (دو اسبه با زبان فارس)
از ارس بریدن است (خدا چهیدن است)
نسیم صبحدم خیز بگو بمردم تبریز
که نیست خلوت زردشت
(جای صحبت چنگیز جای صحبت چنگیز)

(شور)

در نتیجه معلوم شدن خیالات ترکها نسبت باآذر بابجان ساخته (۱۳۳۶).

- ۱ -

چه شور و غوغا که این از شاهان می‌کنم
در شکایت از جهان شاه باز می‌کنم
جهان پر از غم دل از (جهان پر از غم دل از)
زبان ساز می‌کنم (می‌کنم)

ز من میرس جونی دلی چو کاسه خونی
ز اشک پیرس که افشا نمود راز درونی
(نمود راز درونی نمود راز درونی نمود راز درونی)
آگر چه جان ازین سفر بدین درد سر
آگر بدر برم من بشه خبر برم من
چه پرده منی نبرنگ ز شان مبارکاه شه درم من
(ز شان مبارکاه شه درم من)

- ۲ -

حکومت موقتی چه کرد به که نشنوی
گشوده شد در سرای جم بر روی اجنبی
بیاد رفت خاک و کاخ (بیاد رفت خاک و کاخ) و
بازگاه خسروی (کاخ خسروی)

سکون ز بیستون شد چو قصر کن فیکون شد
صدای شبون شیرین یجرخ بوقلمون شد
(یجرخ بوقلمون شد یجرخ بوقلمون شد یجرخ بوقلمون شد)
شه زنان بسر زنان و موکنان

ما چه هستیم عجب بی پا و دستیم چه شد مخمور و مستیم
 همه عاجز کش و دشمن پرستیم ز نادانی و غفلت زیر دستیم
 به رغم دوست با دشمن نشستیم

— ۳ —

فکر خود کنید ملت ضعیف که همه هیا هو سر شهاست

(وای سر شهاست)

هر که بهر خویش تیشه میزند ویلهلم و ژرژ یا که نیکلاست

(خدا که نیکلاست)

مانده در کمند ملت می نژند حس درین تژاد

داستان سیمرغ و کیمیاست (خدا مرغ و کیمیاست مرغ و کیمیاست)

وقت جوش است چه شد دل پرده پوش است خموداست و خموش است

ننال ای چنگ هنگام خروش است به بیع قطع ایران در فروش است

ز دشمن پر سرای داریوش است

— ۴ —

کفر و دین بهم در مقابله است بیسرفت کفر در نفاق ماست

(خدا در نفاق ماست)

کعبه يك خدا يك کتاب يك این همه دوئیّت کجا رواست

(وای کجا رواست)

بگذر از عناد باید اینکه داد دست اتحاد کز لحد برون (خدا)

دست مصطفی است (خدا دست مصطفی است امان دست مصطفی است)

وقت کار است دل از غم بیقرار است غم دل بشمار است

مددکن ناله دل اندر فشار است مرا زین زندگی ایمرگ عار است

غمش چون کوه و عارف بردبار است

حجاز

عارف در موقع اقامت استانبول بواسطه بیخبر بودن از مقاصد ترکها نسبت باذربایجان این تصنیف را ساخته (۱۳۳۶).

-۱-

ترك چشمش از فتنه کرد راست بین دو صدا ز این (خدا) فتنه فتنه خواست
(خدا فتنه خواست)

ای صبا زبردست را بگویی دست دیگری (خدا) روی دستهاست
(جانم روی دستهاست)

حرص بین و آز پنجه کرده باز مهر صعوه باز
بیخبر ز سر پنجه قضاست
(خدا پنجه قضاست امان پنجه قضاست)

ما خرابیم چو صفر اندر حسابیم چو صید اندر طنائیم
جهانرا آب برد و ما بخوابیم شد عالم غرق خون مست از شرابیم
همه بد خواه خود از شیخ و شابیم

-۲-

در حقوق خویش نعره ها زدیم کس نگفت که این (خدا) ناله از چه جاست
(جانم ناله از چه جاست)

هان چه شد که فریاد میکنند پس حقوق بین الملل کجاست
(وای ملل کجاست)

سر بسر جهان برده رایگان تنگ دیدگان

بین طمع که باز چشمشان بپاست
(خدا چشمشان بپاست جانم چشمشان بپاست)

يك رنگ ثابت زان میان کی یابی ای نقش هستی خیر خواست باز آ
باز آ که شد باز با دزد دمساز بکده غماز

کرسی نشین دور از بساط بارگاهت باز آ

- ۲ -

کابینه اشraf جز ننگی نیست این رنگها را غیر نیرنگی نیست
دانند بالای سیه رنگی نیست قربان آن رنگ سیاهت باز آ
از گرک ایران پاره کن تا اشرار دمل تا یوسف فروش دربار
از دزد تا یعقوب آل قاجار افتاده در زندان و چاهت باز آ

کردی تو رسوا هر فرقه را شیخ و مولا

عمامه شد سیلی خور طرف کلاهت باز آ

- ۳ -

این آن قوام السلطنه است ایمن شد زن بود در کابینه مرد افکن شد
اسکندر اشraf بنیان کن شد ای آه دلاها خضر راحت باز آ
چون افعی زخمی رها شد بد شد گرک از تله یادر هوا شد بد شد
روبه گریزان از بلا شد بد شد جز این دگر نبود گناهت باز آ
ز اشraf بی حس ز اشرار مجلس ما با مدرس

سازیمشاق قربانیان خاک راحت باز آ

- ۴ -

ایران سراسر یابمال از اشraf آسایش و جاء و جلال از اشraf
دلالی نفت شمال از اشraf ای بیشرف گیری گواست باز آ
کابینهات از آن سیه شد نامش هر روسیاهی را تو بودی دامش
بر هم زدی دست بد آیامش منحل شد از چند اشتباهت باز آ

بذری فشاندی تخمی نشاندی رقتی نهاندی

باز آ که تاگل روید از خرّم گیاهت باز آ

هر سری که سَری ز عشق داشت می برنش
 کو بکوی و برزن به برزن همچو گو برنش
 ای سرم فدای همچو سر باد یا فدای تنی که سر داد
 سر دهد زبان سرخ بر باد
 مملکت دگر نخل بارور کاو دهد ثمر
 جز تو هیچ يك نفر ندارد چون تو با شرف پسر ندارد
 — ۴ —

ریشه خیانت ز جنگ مرو اندر ایران
 ریشه کرد زان دو نخل بارور نمایان
 يك وثوق دوات یکی قوام سلطنت زان
 این دو بدگهر چها نکردند در خطا بدان خطا نکردند
 آن چه بد که آن بما نکردند
 چرخ حيله گر زین دو بی پدر نا خلف پسر
 زیر قبه قمر ندارد آن شجر جز این ثمر ندارد
 (شور)

این تصنیف را عارف در نتیجه مشاهده احساسات اهالی ایران نسبت
 باقدمات و عملیات سید ضیاءالدین طباطبائی که اشراف کابینه او را
 «کابینه سیاه» نام نهادند ساخته و در یکی از کنسرتها خوانده است یکی از
 بهترین و معروفترین تصانیف عارف است (۱۳۴۰).

ای دست حق پشت و پناهت باز آ چشم آرزومند نگاهت باز آ
 وی توده ملت سپاهت باز آ قربان کابینه سپاهت باز آ
 سرخ و سفید و سبز و زرد و آبی پشت گلی و قهوه عنابی

(دشتی)

این تصنیف یکی از مهیج ترین تصنیفات عارف است که در سال ۱۳۴۰
در مرگ مرحوم کلنل محمد تقی خان ساخته و با تأثر و هیجان فوق‌النصوّر
در کنسرتی (Concert) خوانده است.

— ۱ —

گریه کن که کر سیل خون گری ، نمر ندارد
نالۀ که ناید ز نای دل ، اثر ندارد
هر کس که نیست اهل دل ز دل خبر ندارد
دل ز دست غم مفر ندارد دیده غیر اشک تر ندارد
این محرم و صفر ندارد
کر ز نیم چاک جیب جان چه باک مرد جز هلاک
هیچ چاره دگر ندارد زندگی دگر نمر ندارد

— ۲ —

شاه دزد و شیخ دزد و میرو شجعه و عسس دزد
داد خواه و آنکه او رسد بداد و داد وس دزد
میر کاروان کاروانیان تا جرس دزد
خسته دزد بسکه داد ز دزد داد تا بهر کجا رسد دزد
کشوری بدون دست رد دزد
بشنو ای پسر زین وکیل خر روح کار گر
میخورم قسم خبر ندارد کاین وکیل جز ضرر ندارد

— ۳ —

دامنی که ناموس عشق داشت میدرنش

در فراق بختی بکشد مستی ما (حبیب)
 ناله عارف ازین درد بکیوان برود (برود)
 بجسم مرده جانی - تو جان يك جهانی - تو گنج شایگانی - تو عمر جاودانی
 خدا کند بمانی - خدا کند بمانی

(افشار)^۱

این تصنیف نیز یکی از تصانیف خوب عارف است

از کفم رها شد مہار دل	نیست دست من اختیار دل
بیشرف تر از دل مجو کہ نیست	غیر تنگ و عار کار و بار دل
خجلتم کشد پیش چشم از آنک	بود بہر من در فشار دل
بسکہ ہر کجا رفت و برگشت	دبده شد سفید ز انتظار دل
عمر شد حرام باختم تمام	آبرو و نام در قمار دل
بعد ازین ضرر ابلہم مگر	خم کنم کمر زیر بار دل
ہر دو ناکسیم گر دگر رسیم	دل بکار من من بکار دل
افتخار مردم در درستی است	وز شکستگی است اعتبار دل
عارف این قدر لاف تا بکی	شیر عاجز است از شکار دل
مقتدر ترین خسروان شدند	محو در کف اقتدار دل

(رہاب)

این تصنیف در سال ۱۳۳۸ موقع ریاست وزرائی وثوق الدولہ کہ گفته بود «آذربائیجان عضو فلج ایرانست» ساخته .

جان برخی آذربائیجان باد - این مہد زردشت - مہد امان باد (مہد امان باد)

۱ این تصنیف با ترجمہ ترکی آن در اسلامبول در «مجموعۂ ادبیات» نمرہ ۱۲ سال ۱۹۲۰ م باوضای دکتر شفق چاپ و منتشر شد .

مشت دزدی شده امروز درین مالک وزیر (حبیب)
 تو درین مملکت امروز خیبری و بصیر (حبیب)
 دست بر دامن آویخته یک مشت فقیر (حبیب)
 تو اگر رفتی ازین مملکت عنوان برود (برود)
 بجسم مرده جانی - تو جان یک جهانی - تو گنج شایگانی - تو عمر جاودانی
 خدا کند بمانی - خدا کند بمانی

شد لبالب دگر از حوصله بیانه ما (حبیب)
 دزد خواهد بزمختی برد خانه ما (حبیب)
 تنک تاریخی عالم شود افسانه ما (حبیب)
 بگذاریم اگر شوستر از ایران برود (برود)
 بجسم مرده جانی - تو جان یک جهانی - تو گنج شایگانی - تو عمر جاودانی
 خدا کند بمانی - خدا کند بمانی

سک چوبان شده با گرگ چو لیلی مجنون (حبیب)
 یاسبان کله امروز شبانست جنون (حبیب)
 شد بدست خودی این کعبه دل کن فیکون (حبیب)
 یار مگذار کز این خانه ویران برود (برود)
 بجسم مرده جانی - تو جان یک جهانی - تو گنج شایگانی - تو عمر جاودانی
 خدا کند بمانی - خدا کند بمانی

تو مرو گر برود جان و تن و هستی ما (حبیب)
 کور شد دیده بد خواه ز همدستی ما (حبیب)

(دشتی)

این تصنیف را عارف در سنه ۱۳۲۹ در موقع التبتاتوم روس بایران و رفتن شوستر^۱ از این مملکت ساخته و مقارن با موقعی است که شاگردان مدرسه شوستر را بفریاد «یا مرگ یا استقلال» بدرقه میکردند در کنسرتی که عارف این تصنیف را خواند تمام جمعیت گریه کردند.

- ۱ -

تنگ آن خانه که مهمان ز سر خوان برود (حبیب)
جان نثارش کن و مگذار که مهمان برود (برود)
گر رود شوستر از ایران رود ایران بر باد (حبیب)
ایچوانان مگذارید که ایران برود (برود)
بحسب مرده جانی - تو جان يك جهانی - تو گنج شایگانی - تو عمر جاودانی
خدا کند بمانی - خدا کند بمانی

۲

شد مسلمان ما بین وزیران تقسیم (حبیب)
هر که تقسیم خود کرد بدشمن تقدیم (حبیب)
حزبی اندر طلبت بر سر این رأی مقیم (حبیب)
کافریم از بگذاریم که ایمان برود (برود)
بحسب مرده جانی - تو جان يك جهانی - تو گنج شایگانی - تو عمر جاودانی
خدا کند بمانی - خدا کند بمانی

^۱ (Mr. Morgan Shuster) باقدمات دولت در سال ۱۳۲۸ برای اصلاح امور مالیه ایران از امریکا دعوت شده و اقدامات اساسی در مالیه ایران کرد که امیدواری میرفت ایران ترقی کند درین موقع دولت روس یادداشتی داده و در ضمن شرایط ظالمانه خروج فوری شوستر را درخواست کرد و او مجبور بخروج از ایران شد کتابی راجع بایران موسوم (باختناق ایران) نوشته ، این تصنیف را عارف در موقع اخراج او ساخته است.

مارا نگذارند به يك خانه ويران يارب بستان داد فقيران ز اميران
چه كج رفتاری ايچرخ، چه بد کرداری ايچرخ، سرکين داری ايچرخ
نه دين داری نه آئين داری (نه آئين داری) ايچرخ

- ۴ -

به ترتيب فوق

از اشك همه روى زمين زير و زير كن مشتی كرت از خاك وطن هست بسر كن
غيرت كن و اندیشه ايام بتر كن اندر جلو تير عدو سينه سپر كن
چه كج رفتاری ايچرخ، چه بد کرداری ايچرخ، سرکين داری ايچرخ
نه دين داری نه آئين داری (نه آئين داری) ايچرخ

- ۵ -

به ترتيب فوق

از دست عدو ناله من از سر درد است اندیشه هر آنكس كند از مرگ نه مرد است
جان بازی عشاق نه چون بازی نرد است مردی اگر ت هست كمون وقت نبرد است
چه كج رفتاری ايچرخ - چه بد کرداری ايچرخ - سرکين داری ايچرخ
نه دين داری نه آئين داری (نه آئين داری) ايچرخ

- ۶ -

به ترتيب فوق

عارف ز ازل تكيه بر ايام ندادست جز جام بكس دست چو خيام ندادست
دل جز بسر زلف دلارام ندادست صد زندگی تنگ بيك نام ندادست
چه كج رفتاری ايچرخ - چه بد کرداری ايچرخ - سرکين داری ايچرخ
نه دين داری نه آئين داری (نه آئين داری) ايچرخ

خرابه کشور ما را هر آنکه باعث شد کزین سپس شود آباد خانه اش آباد
بدست جمهور و هر کس رئیس جمهور است همیشه باد در انظار راد مردان راد

علیجان

این قصیده ایست که عارف در سال ۱۳۴۰ از همدان بعنوان خط بیکمی
از دوستان خود «علی بیرنگ» نامی نوشته و در آن شکایت از ابنای وطن
نموده که بعضی از انگلیس ها مواجب میگیرند و عده جیره خوار روسها شده
در پی خرابی و بربادی وطن میباشند ما قسمتی از آن انتخاب و درج مینمائیم.

جان بلب آمد مرا ز بسکه رذالت	دیدم از ابنای روزگار علیجان
با که توان گفت درد خویش در این ملک	وز که توان بود امیدوار علیجان
شاه و وزیر وکیل و حاکم و محکوم	رشوه بگیرند و رشوه خوار علیجان
عالم و جاهل بیک ردیف در انظار	خادم و خائن بیک قطار علیجان
عصر تمدن بین و دور تجدّد	از فکلی های لاله زار علیجان
ملت وجدان کش و زیبون و ریاکار	بار بر غیر و بردبار علیجان
بار بر انگلیس و کارگر روس	مردم بی قدر و اعتبار علیجان
جمعی ماهانه ز انگلیس بگیرند	جرگئی از روس جیره خوار علیجان
جمع کثیری دوان براه سفارت	دولا دولا شتر سوار علیجان
شاه و گدا دزد میر و عس مست	مملکت از هر طرف دچار علیجان
آنچه بجا مانده برد شه باروپا	به به ازین شاه و شاهکار علیجان
گنج جواهر ز شاه باز گرفتن	مهره گرفتن بود ز مار علیجان
مجلس ننگین وکیل خائن و قاتل	دولت و کابینه آنکه دار علیجان
هیز طبیعت محیط فاسد و مسموم	بشکنند این چرخ کهنه کار علیجان
چشم سیاهی کند طپد دل من از	وحشت این قیرگون حصار علیجان

بقرن بیست زن مرد کش سپس، نباش
 برو زن آتش ننگ بدودمان گیرد
 قوام سلطنت این دور دور نست بکن
 که انتقام ازین دور آسمان گیرد
 بس از شهادت کلنل گمان مبر عارف
 سکون گرفته و در يك مقر مکان گیرد

جمهوری

این غزل را عارف بمناسبت جشن جمهوری سروده و در شب پنجم شعبان ۱۳۴۲ در ملهران در کنسرت با ازدحامی در (ماهور) خوانده است.

بمردم این همه بیداد شد ز مرکز داد
 ازین اساس غلط این بنای پایه بر آب
 همیشه مالک این ملک ملت است که داد
 مگوی کشور جم، جم چکاره بود و چه کرد
 بزور بازوی جمهور بود کز ضحاک
 شکسته بود، گر امروز بود، از صد جای
 کمونکه میرسد از دور رایت جمهور
 پس از مصیبت قاجار عید جمهوری
 خوشم که دست طبیعت گذاشت در دربار
 به يك نگاه اروپا بباخت خود را شاه
 تو نیز فاتحه سلطنت بخوان عارف

زدیم نیشه بر این ریشه هر چه بادا باد
 نتیجه نیست بتعمیر این خراب آباد
 سند بدست فریدون قباله دست قباد
 مگوی ملک کبان کی گرفت و کی بکه داد
 گرفت داد دل خلق کاوه حداد
 چو بیستون سرخسرو ز تیشه فرهاد
 بزیر سایه آن زندگی مبارک باد
 یقین بدان بود امروز بهترین اعیاد
 چراغ سلطنت شاه بر دریچه باد
 درین قمار کلان تاج و تخت از کف داد
 خدای با همه بد فطرتی بیدامرزاد

۱ استعمال این لغت درین مورد بواسطه این است که قوام السلطنه بعد از شهادت کلنل که او را در مقبره نادر دفن کرده بودند امر داد جسد را بیرون آورده و بقرستان غربا دفن کردند و فرخی یزدی درین مورد غزلی دارد و اشاره بقوام السلطنه کرده است که دو بیت آن اینست:

معنی دولت قانونی اگر این باشد
 نامی از دولت و قانون بجهان کاش نبود
 با چنین زندگی آری بخدا می رسیدیم
 اگر این جانی بیعاطفه نباش نبود.

خرابی آنچه بدل کرد والی حسنش باصفهان نتوان گفت ظلّ سلطان کرد
چو جغد بر سر ویرانه‌های شاه عباس
نشست عارف و لعنت بروح خاقان کرد

تصنیفات های عارف

(دشتی)

این تصنیف در دوره دوم مجلس شوری ایران ساخته شده و
فوق العاده مهیج احساسات ملی است

- ۱ -

هنگام می و فصل گل و گشت (جانم گشت و جانم گشت و) چمن شد
در بار بهاری تهی از زاغ و (جانم زاغ و 'خدا زاغ و) زغن شد
از ابر کرم خطه ری رشك ختن شد
دلتنک چو من مرغ (جانم مرغ) قفس بهر وطن شد
چه کجرفتماری ایچرخ، چه بد کرداری ایچرخ، سر کین داری ایچرخ،
نه دین داری، نه آئین داری (نه آئین داری) ایچرخ

- ۲ -

به ترتیب فوق

از خون جوانان وطن لاله دمیده از ماتم سرو قدشان سرو خمیده
در سایه گل بلبل از بن غصه خزیده گل نیز چومن در غمشان جامه دریده
چه کجرفتماری ایچرخ، چه بد کرداری ایچرخ، سر کین داری ایچرخ
نه دین داری، نه آئین داری (نه آئین داری) ایچرخ

- ۳ -

به ترتیب فوق

خواهند و کبلان و خرابند وزیران بردند بسرقت همه سیم و زر ایران

بر پدر شهر و شهریار علیجان	اعنت بر باره و دیارم و اعنت
بر پدر تاج و ناجدار علیجان	اعنت بر کشور جم و کی اعنت
مردم ننگین و شرمسار علیجان	نف بیه نف بر من و نفو بتو ای پست
چند نشین و خرابه زار علیجان	اعنت بر روح آنکه مملکتی کرد
چهل و جهات بیاتکار علیجان	اعنت بر کور آن پدر که از او ماند
همچو پدر روزی افتخار علیجان	نفرین بر آن پسر که گر بکشد بر
بر پدر شیخ لاش خوار علیجان	امن بر اشراف و مفت خور کن و اعنت
کفتم و گویم هزار بار علیجان	ملت محکوم مرک و محو زوال است
فکر فکورم بود فکر علیجان	آفتدر اوردست غم شدم عصبانی
شاکیم از آفریدگار علیجان	کاش مرا نافریده بود که عمری
از فلک و چرخ دون دمار علیجان	گرفتم فرستی بدست بر آرام
بایدش آویختن بدار علیجان	گرو و من متفق شویم عذر را
چون شتر مست بی مهار علیجان	از خودی خود خدا گواه بروم
طول سخن به ز اختصار علیجان	قطع کنم گرچه در مکالمه باشد

سپاه عشق

بنای هستی عمرم بخاک یکسان کرد	سپاه عشق نو ملک وجود و بران کرد
بدان که آنچه که ناید بگفتگو آن کرد	چگونه است که چه کرده است خواهی ار دانی
بمن که دوره شوم قجر بایران کرد	چه کرد عشق تو عاجز ز گفتنم آن کرد
کسیکه مملکت و ملتی پریشان کرد	خدا چو طره زلفت کند پریشان
هر آن کسیکه خیانت بملك سادان کرد	آلهی آنکه به ننگ ابد دچار شود
که خصم ملك ترا جزو انکاستان کرد	باردشیر غیور دراز دست بگو

باز یاد از کلنل محمد تقیخان

این غزل نیز بیاد مرحوم کلنل محمد تقیخان و بیاد دوره سید ضیاءالدین ساخته شده در شب ۲۲ شعبان ۱۳۴۱ در کنسرت پر از دحامی با تصنیف «ایست حق پشت و پناهت باز آ» خود عارف خوانده است روی سخن با آقای سید ضیاءالدین است.

برای اینکه مگر از تو دل نشان گیرد	ز هر کنار گریبان این و آن گیرد
اگرچه راه بسوی تو کاروان را نیست	دل از هوس جو جرس راه کاروان گیرد
کجاست چون تو کز اشراف شهر تا برسد	بشیخ و مرشد و جنگیور و روضه خوان گیرد ^۱
وکیل و لیدر و سر دسته دزد در یگروز	گرفته داد ز دلهای نا توان گیرد
چو او فتاد بدست تو جان خصم امان	چه شد که دادی امان تا دوباره جان گیرد
چو ارتجاع لگد کوب و پایال تو شد	بدان که پای بگیرد اگر جهان گیرد
بفکر کهنه خیال کهن دوا می نیست	دوام ملک ز فکر نو و جوان گیرد
ضیاء دیده روشن دلان نوئی و حسود	چو موش کور ز خود کی توان عنان گیرد
زمام ملک چرا گیرد آنکه می زبید	که میل و سرمه و سرخاب و سرمه دان گیرد ^۲
نه فاسق است بایران ریاست وزرا	که او به تجربه سرمشق از زنان گیرد

۱ این شعر و اشار بعد آن اشاره است با اقدامات فوری سید ضیاء الدین در حبس هوچی ها و اشرار و اشراف زیرا سید ضیاء الدین در وحله اول تمام شاهزادگان و اشراف و ولکرها را تحس انداخت از قبیل شاهزاده عین الدوله صدر اعظم مظفر الدین شاه و قوام السلطنه و نصرت الدوله و غیره و همچنین تشکیل اداره بلدیة بطرز بلدیهای دنیا و احداث چراغ برق در طهران و انحلال عدلیه و تاسیس عدلیه صحیح و مزاران اقدامات دیگر که اینجا موقع شرح آنها نیست در سه ماه ریاست و زرائی خود حقیقتاً بقدر يك قرن ایرانرا ترقی داد.

۲ این شعر و سه شعر بعد آن اشاره و تصریح است میرزا احمد خان قوام السلطنه.

چو گشت محرم بیگانه خانه، به درگور کفن بیار که نا مجرم است پیرهنم
 بگو بیار که اندر پی هلاکت من دگر مکوش که خود در هلاک خویشتم

گریها

مگر چسان نکنم گریه گریه کار من است کسیکه باعث این کار گشته یار من است
 متاع گریه ببازار عشق رایج و اشک برای آبرو و قدر و اعتبار من است
 چو کوه غم پس زانو بزیبر سایه اشک نشسته منظره اشک آبخار من است
 به تیره روزی و بد روزگاریم نیک عمر گذشت و نگذر داین روز روزگار من است
 میان مردم تنگین آنقدر تنگین شدم که تنگ من اسباب افتخار من است
 تگرگ مرگ بگوسیل خون بیار و ببر تورنگ تنگ که آن فصل خوش بهار من است
 مدام خون دل خویشتم خورم زین راه معیشت من و از این ممر مدار من است
 بدان محرم ایرانی اول صفر است که قتل نادر ناکام نامدار من است
 بسر چه خاک بجز خاک تعزیت ویزم یکشوریکه مصیبت زمامدار من است
 فشار مرگ که گویند بهر تن پس مرگ بمن چه، من چکنم؟ روح در فشار من است
 تدارک سفر مرگ دید و عارف گفت درین سفر کلذل چشم انتظار من است

۱ در باره این غزل خود عارف چنین می نویسد:

«هشتم ماه محرم ۱۱۴۱ این غزل را در شهر سمنندج بیادگار شهادت خداوندگار عظمت و
 ابهت مجسمه شرافت و وطن پرستی دایر ل نظیر دوره انقلاب مقتول محیط مسموم و مرد
 کش و قوام السلطنه پرور سر بریده عهد جهالت و نادانی بقیمت سه قران و ده شاهی
 بدست شمیرانی یک نفر قوچانی به امر تلگرافی حضرت اشرف قوام السلطنه و بدستور سردار
 مجنوردی نیکنام الی الابد سردار با افتخار ایران کلذل محمد تقیخان که نام مقدسش برنگ
 خون برجسته ترین کلمه ایست برای لوحه سینه های پاک و چاک چاک هر ایرانی وطن
 پرست بطهران فرستادم که روز دور سنوی اول یعنی غره صفر در روزنامه ها درج گردید»
 (دبوان عارف چاپ برلین صفحه ۲۱۶)

بیداری دشمن - غفلت دوست

این غزلی است که عارف در سال ۱۳۳۳ در یکی از کنسرت خوانده و بمناسبت شعری که به علامت ستاره ممتاز است محمد ولیخان سپهدار که همه وقت از وزرا بوده است تحریک کرد عارف را کتک زدند.

ز خواب غفلت هر آن دیده که بیدار است	بدین گناه اگر کور شد سزاوار است
زده است یکسره خود را براه بدمستی	قسم بچشم تو ما مست و خصم هشیار است
پلیس مخفی و نابود ' محتسب بقمار '	بخواب شجنه عس مست و دزد درکار است
تو را از آن چه بساز کدام در رقصیم	مرا چه کار که انگشت کیست درکار است
تو صحت عمل از دزد و راهزن مطلب	از آنکه مملکت امروز دزد بازار است
گرفت وجهی و ما را به بیع قطع فروخت	به بین که در همه جا صرفه با خریدار است
بگو بعقل منه پا در آستانه عشق	که عشق در صف دیوانگان سپهدار است *
هر آن سری که ندارد سر وطن خواهی	آلهی آنکه شود سرنگون که سربار است
تو یابداری بین عارف اگر بدار رود	گمان مدار که از حرف دست بردار است

شکایت تلخ

این نیز یکی از غزلهای جانشوز عارف است در بدبختی خودش

محیط گریه و اندوه و غصه و محنم	کسی که يك نفس آسودگی ندید منم
منم که در وطن خویشتن غریبم و زین	غریبتر که هم از من غریبتر وطنم
بهر کجا که قدم می نهیم بکشور خویش	دچار دزد اداری اسیر راهزنم
طبیعت از پی آزار من کمر بسته	کنم چه چاره چو دشمن قویست دم نزنم
نهال عبر مرا میوه غیر تلخی نیست	بر آن سرم که من این بینخ را زین بکنم
چو شمع آب شدم بسکه سوختم فریاد	که دیگران نه نشستند پای سوختنم

بیار باده که تا راه نیستی گیرم
 گهی ز دیده ساقی خراب و گه از می
 ز حد گذشت تعدی کسی نمی پرسد
 برای ریختن خون فاسد این خلق
 بگو به هیئت کابینه سر زلفش
 چه شد که مجلس شوری نمی کند معلوم
 خراب مملکت از دست دزد خانگی است
 اگر بحالت عدلیه پی برد شیطان
 به بین بنای محبت چه محکم است شکست
 اگر که پرده بیفتد ز کار می بینی

من آزه و دهام آخر بقای من بفتاست
 خرابی از پی هم در پی خرابی ماست
 حدود خانه بی خانان ما ز کجاست
 خبر دهید که چنگیزی خجسته کجاست
 که روزگار پیریشان ما ز دست شاست
 که خانه خانه غیر است یا که خانه ماست
 ز دست غیر چه نالیم هر چه هست از ماست
 کند مدال تقصیر ز آدم و هو است
 بطاقی کسری خورده است و بیستون برجاست
 بیچشم عارف و عامی درین میان رسواست

یاد وطن

این غزل را در اسلامبول ساخته و پس از مراجعت بایران در سال ۱۳۳۸ در يك كنسرت در (ابو عطاء) خوانده است و بسیار مؤثر افتاده.

هر وقت ز آشیانه خود یاد میکنم
 یا در غم اسارت جان میدهم بباد
 شاد از فغان من دل صیاد و من بدین
 جان میکنم چو کوهکن از تیشه خیال
 من بی خبر ز خانه خود چون سرخری
 شاید رسد بگوش معارف صدای من

نفرین بخانواده صیاد می کنم
 یا جان خویش از قفس آزاد می کنم
 دل خوش که بکدلی بجهان شاد می کنم
 بدبختی از برای خود ایجاد می کنم
 بر هر دوی که مملکت آباد می کنم
 زان است عارف اینهمه فریاد می کنم

بقیه حاشیه صفحه قبل

چنان بای بنده علایق دنیوی شده اند که نظیر آن کمتر دیده میشود ، چون از حالت محبت من نسبت باین دختر معبوق بودند غزل ذیل را ایشان برای من ساخته اند یا من بكمك ایشان در هر صورت این غزل از من است و از من نیست .

(دیوان عارف چاپ برلین صفحه ۱۵۵)

خمر دو طره^۱

خمر دو طره طرار یار بکندله بین
از آن کمند خمر اندر خمش نخواهد رست
نگر قیامت از سرو قد و قامت او
مکان خالی بدنبال چشم و ابروی یار
بغمزه چشمش زد راه دل سپرد بزلف
اگر اثر نکند آه دل میسر چرا
لب و دهان ترا تهمتی بهیچ زدند
اگر فروخته ام دین و دل بغمزه یار
براه بادیه عشق آی و عارف را
پیای دل زخمش صد هزار سلسله بین
دام زیدلی این صبر و تاب و حوصله بین
دو صد قیامت و آشوب و سوز و ولوله بین
مکین چو نقطه بائی بمد بسمله بین
شریک دزد نظر کن رفیق قافله بین
میان آه و اثر صد هزار فاصله بین
شکر شکن ز سخن مشکلی مسئله بین
هزار سود ز سودای این معامله بین
ضعیف و خسته و رنجور و پایر آبله بین

لباس مرگ

این غزل را عارف در شب ۲۸ ذی حجه ۱۳۳۳ در طهران در يك
کنسرت خوانده در این غزل از بدبختی مملکت و بی کفایتی دولت و بی حسی
ملت سخن میراند، در ابو عطا خوانده شده.

لباس مرگ بر اندام عالمی زیباست چه شد که کونه وزشت این قبا بقامت ماست

۱ خود عارف در خصوص این غزل چنین مینویسد: «این غزل موشح باسم "خانم بالا" است که همان دختر فوق الذکر است. حاجی رفعت علیشاه که آن اوقات درویشی بود وارست بر حسب دعوت من بتزوین آمد. همیشه اوقات مرا رهنمائی بترك علائق دنیوی میکرد در صورتیکه گمان میکنم من از مادر آزاد زائیده شده بودم و حالا هم بهیچ چیز دنیا جز محبت علاقه مند نیستم و ایشان چندین سال است در قزوین بقیه در صفحه بعد

میرستد و نسبت بسید ضیاء الدین طباطبائی^۱ نیز خوش بینی خود را ابراز میدارد.

دیوان عارف در سال ۱۳۳۲ هجری قمری در برلین بهمت رفقای او بطبع رسیده این کتاب شامل ۳۴۰ صفحه است ۵۶ صفحه آن مقدمه ایست بقلم آقای رضا زاده شفق^۲ تبریزی که با قلم ادبی جالب توجهی نوشته شده و ۹۴ صفحه آن بقلم خود عارف است که حوادث دوره زندگانی خود را نوشته نظیر «اعتراف» روسو (Rousseau's confession) فرانسویست ۱۸۲ صفحه آن نیز متضمن غزلیات و تصانیف عارفست با مقدمه‌ای که بهر غزل و تصنیف نوشته شده و ما منتخبات آنرا درج میکنیم:

بقیه حاشیه صفحه قبل

بعمليات سوق الجیشی (که شرح آن درین موقع بی موضوع است) مامور شده در سال ۱۳۳۵ بآلمان رفته و میکانیکی و هوا نوردی آموخته و در جنگ بین‌المللی نیز در خدمت دولت آلمان بوده و شجاعت و شرافت او مورد توجه آلمانهاست و حالا هم باحترام نام او را یاد میکنند در ۱۳۳۸ مجدداً بایران مراجعت و پس از مدتی برای تشکیلات زاندارمری خراسان بمشهد رفته در موقعی که سید ضیاء الدین طباطبائی بریاست وزرانی منصوب گردید کلنل مامور گرفتاری قوام السلطنه شد و او را بطهران اعزام داشت بعد از عزل سید ضیاء الدین و نصب قوام السلطنه بریاست وزرانی در نتیجه اعزام قشون بخراسان کلنل محمد تقی خان بشهادت رسید. شجاع ترو با شرافت تر از کلنل محمد تقی خان در قرون اخیر پیدا نشده او با نظری پاک در صدد اصلاح ایران بود و در موقع شهادتش بیش از هفده قران از مال دنیا نداشت. مقام ادبی او نیز قابل توجه است، از تألیفات او کتابیست در موسیقی بنام «سه سرود ملی و هفت آواز محلی ایران» که در آلمان طبع شده و همچنین ترجمه بعضی از کتب مفیده که از آنجمله قسمتی از «تاریخچه یک کبیر» تصنیف لامارنیه که در روزنامه طبع شده. ایرج میرزا، بهمنیار و شعراى دیگر در باره او اشعارى دارند ولى عارف حقیقتاً دیوانه اوست.

۱ سید ضیاء الدین طباطبائی که در ۱۳۳۹ بریاست وزرانی ایران رسید و یکی از نویسندگان مقتدر و از اشخاص فوق العاده و مصالح مجسوب میشود.

۲ رضا زاده شفق از جوانهای فاضل ایران و فعلاً معلم دارالمعلمین عالی است.

عارف دارای احساسات شدیدۀ وطن پرستی است که مافوقی برای آن متصور نیست و اشعار و تصانیف او مملو است از احساسات لطیفه که هر شنونده را متأثر میسازد و بهیچان میآورد و هر رقیق القلبی را می گریاند و اگر چه شاید خالی از اغلاط ادبی نباشد ولی روح شعر بقدری زیاده است که این قسمت را محو میکند مانند موجی که خس و خاشاک دریا را از بین میبرد از نقطه نظر تصنیف سازی و سرودهای وطنی هم بادییات و هم با ایجاد روح وطن پرستی خدمت مهمتی بایران کرده است.

عارف قولاً و عملاً آزاد و آزادیخواه تمام معنی است برخلاف اکثر شعرا و ادبای همعصر خودش بمال و جاه دنیا کمترین توجهی نکرده و بدون هیچ علاقهای در دنیا روزگار میگذراند و قسمتی از عمر خود را در وادیهای دور از شهرها بسر برده است. عارف نسبت بتمام اعیان و زمامداران ایران چه قبل از مشروطه و چه بعد از آن بدین بوده و میباشد و مخصوصاً بمیرزا احمد خان قوام السلطنه^۱ و رفقای او از قبیل مدرس^۲ و غیره کمال خشم خود را اظهار میدارد و در مقابل مرحوم کلنل محمد تقی خان^۳ را

۱ میرزا احمد خان قوام السلطنه برادر میرزا حمید خان وثوق الدوله است که این دو برادر از سیاست مندان و رجال درجه اول ایران محسوب میشدند و همه وقت درین مملکت وزارت و صدارت داشته اند.

۲ آقا سید حسن مدرس یکی از علمای درجه اول است که چندین دور در مجلس شورای ملی وکیل شده و بناسبت مخالفتی که با اعلیحضرت پهلوی کرد بکلی از اهمیت و اعتبار افتاد.

۳ کلنل محمد تقی خان در ۱۳۰۹ هجری قمری در تبریز متولد شده و از سنه ۱۳۱۷ تا ۱۳۲۳ در آن شهر تحصیلات مقدماتی و صرف نحو و منطق و زبان خارجی را آموخته و در ۱۳۲۴ برای تکمیل تحصیلات بتهران آمده و پنج سال در مدرسه عالی نظام تحصیل کرده و پس از دخول در خدمت بدرجه سلطانی نائل شده و بعد از مدتها خدمت در اداره ژاندارمری (Gendarmerie) مجدداً در مدرسه صاحب منصبان وارد شده و بعداً بقیه در صفحه بعد

عارف قزوینی

میرزا ابوالقاسم متخلص «عارف» پسر مرحوم ملاهادی وکیل قزوینی در حدود سال ۱۳۰۰ هجری قمری در قزوین متولد شده و ابتدای جوانی را به تحصیلات مقدماتی صرف و نحو عربی و فارسی و تعلیم فن موسیقی^۱ و تحصیل خط گذرانده است و سپس بامر پدر خود چندی بروضه خوانی مشغول شده است.

در ۱۷ سالگی عاشق دختری موسوم به «خانم بالا» شده و بدون رضایت پدر و مادر دختر او را بعقد خود در آورده و پس از چند سال در نتیجه آن عدم رضایت با محبت و عشقی که طرفین بیکدیگر داشته‌اند مجبوراً او را طلاق گفته و تا آخر عمر هم زن اختیار نکرده است.

عارف بعد از مسافرت یکساله‌ای که برشت کرده در ۱۳۱۶ هجری بتهران رفته و بمناسبت اینکه خیلی خوب میخوانده و در موسیقی نیز مهارت کاملی داشته بدو ندیم یکی از درباریان سلطان وقت مظفرالدین شاه قاجار موسوم به بمونق‌الدوله شده و بعداً در دربار صدر اعظم و شاه راه یافته ولی بمناسبت نفرتی که از آنها داشته نخواست است که بروزگار درباری و نوکری ادامه دهد.

از ابتدای طلوع مشروطیت عارف یکی از پیشروان آزادی بوده و بمعیت مهاجرین مسافرتی نیز باسلامبول کرده و همچنین غالب بلاد مهمه ایران را سیاحت نموده است.

۱ نزد حاجی صادق خرازی که در اعداد محترمین قزوین بوده تحصیل موسیقی کرده است.

عارف قزوینی

مرحوم آقای دینشاه ایرانی متیم بسبی

ای تو دارای همه گیتی و دارای خبیر
 وی تو دادار همه عالم و دادار علیم
 سوی نادان ضریری بگشا چشم کرم
 تو که بینای بصیرستی و دانای حکیم
 بر خطاهای عظیم و به عقوبت منگر
 بنگر بر کرم خویش و عطاهای عمیم
 گر چه غرق گنهم هم ز تو نومید نیم
 نا امیدی ز تو خود نیز گناهی است عظیم
 گر کسی کرده خطائی من از من بهل است
 هم مرا بو که کند او بهل از قلب صنیم
 زینکه بر من نبود وام ز مردم بدو جو
 دلم از هول حسابست چو گندم بدو نیم
 شور شوریگی و نطق فصیح الملکی
 هیچ اینجا نکند سود بجز عفو کریم
 سال فوتم بر بربع دوم این مصرع گشت
 شده شوریده بجانب جانب منان رحیم

۱۳۴۵

قطعه ایست که برای لوح مزارش چندی قبل از وفات خود
ساخته و بر آن منقوش است

چون بر این در سر و کار است بر حمن رحیم
نه امیدم به دشت است و نه بیم ز جحیم
گر بود رحمتی از حق ز دو صد حشر چه باک
وز بود رافتی از شه ز دو صد شکنجه چه بیم
بنده ایزدم و معتقد احمد و آل
مذهب و مائمه از جعفر و از ابراہیم
من تپیدست سوی دوست شدم این عجب است
و این عجبت که ز من مانده چه درهای یتیم
نم از بار کنه چفته تر از قامت نوب
دام از رسمت غم تنگ تر از حلقه امیم
جای آن است که خیزد همه باران ندیم
بر سر خاک من از دیده باران ندیم
ای بسا روز که من خشم و بس صبح دمد
که همی بوی بهار آید از انفاس نسیم
حق آن را که منت همدم دیرین بودم
بر مکبر از سر خاکم قدم ای بار قدیم
گر بکی ژرف بمعنی، نگری میگری
که کنون سعدی و من در چه مقامیم مقیم
تو ز اخلاص به ما فاتحه کر خوانی
ما فتوح تو بنخواهیم هم از رب رحیم

با از ستم «زبان آزاد»	دلخسته ای خجسته استاد
گفتا من ازین کسان ننام	زین جمله نیم بآه و فریاد
لیکن ز وزارت معارف	صد داد که داد بیداد
کو بر رقم جراید سوء	دستوری داد و بر خطا داد
هر غرچه پس جریده بنشت	خاک من و خویش داد بر باد
کرفی المثل از جریده ای خواند	شرخی که فلان رئیس را گاد
توقیف نکرد بل ز نشرش	در فکر ممانعت نیفتاد
صد بسته ز روز نامهها خواند	حکمش گرهی ز کار نگشاد
بگرفت دلم ازین معارف	حق داد مرا از او ستاناد
این شکوه من ازوست ورنه	کور پدر «زبان آزاد»

رباعی

خردمند بسیار دان بایدی	که کم جوید از چار بسیار کار
ز بسیار گوی و ز بسیار خند	ز بسیار خسب و ز بسیار خوار

ایضاً

اندرین دیر سینه جی پیشه کن این چار چیز تا بماند رخت قدرت در جهان کهنه نو
 ناخواهندت مخواه و تانه نبخشندت مگیر تا نپرسندت مگوی و تا نخواهندت مرو

در تاریخ جلوس اعلیحضرت رضا شاه پهلوی فرماید

ای امیر لشکر ای محمود راد	ای شکوهت را ز شاه نو نوی
تعمیه تاریخ بس صعب است لیک	گفت شوریده فصیح منزوی
از رضا خان نام احمد یادشا	در عدد کم شد فرون شد پهلوی
	۱۳۴۴ هجری

گر کسی پرسد که کو کاووس کی کو و هو مات
 و ر کسی پرسد که چون شد سام یل گو قد هلك
 آه از ایرج میزای واد افریدون خصال
 آنکه از نظم خوشش نظم منوچهریست حك
 پای بست اهل دل بد دستگیر خیل فقر
 هم ز نسل خسروان هم مردمانرا مردمك
 چون چل و چار از پس الف و سه صد شد باز چرخ
 بانگ زد بر ایرج ثانی که وقت نست نك
 گفت شوریده فصیح اندر غم و نارنج وی
 ایرج ما مرد آه از کید این نور فلک

بدشمنان سعدی

روزنامه «زبان آزاد» وقتی از بعضی اشعار سعدی انتقاد کرده بود
 شوریده در جواب او گفته

دوشینه بخواب من در آمد	سعدی بخروش و داد و فریاد
گفتم که تو سعدیا بدین فضل	فالان ز چهای و از چه ناشاد
تو سعدی آخر الزمانی	آخر ز زمان چه میزنی داد
باز از بی قتل عام ایران	چنگیز مگر سپه فرستاد
یا باز بدجله رنگ خون یافت	از سفک هلاکو آب بغداد
یا اهل ختا و اهل خوارزم	کردند دوباره جنگ بنیاد
یا باز اتابك جوان مرد	داغی بدل تو پیر بنهاد
یا باز بكار گل بخندق	آمد ز طرابلس ترا یاد

اشاره یکی از حکایات گلستان سعدی است که میفرماید «در خندق طرابلس بكار کلم وا داشتند».

این کلبه ویرانه من باغچه گشت زان باغچه سروی شد وزان سرو بری زاد
از گریه او شب همه شب دوش نخفتم پیداست زشوریده که شوریده تری زاد
آنان که بمن بر سر الطاف و وفاقد گویند ملک وش بچه از بشری زاد
و آنان که بمن بر سر شوخی و مزاحند گویند که از نره خری کره خری زاد
هر شیعه که دیدار من و هیکل او دید زد خنده که یاران علیعی از عمری زاد
ای معشر احباب که تربیت آمد کز بهر شما همسر من درد سری زاد
من زن همگان بیشتر اندر بشگفتم کاینسان پسری از چه زچون من پدري زاد
این از در شوخی است که تا ظن نبرد زن کوگر پسری زاد درخشان گهری زاد
ز اولاد خرد جوی توای خواجه و گرنه هر دد بجهان ماده آورد و نری زاد
نی هر که بزاید پسری در خور فخر است یعنی پسر او زاد که از وی هنری زاد

مرثیه

در تاریخ وفات ایرج میوزا سروده

جم بدان جام جهان بین آخر ایدل بین که چو شد
رفت و گیتی را بیزدات هشت و گفت الملك لك
كو سكه در آنكه بر شد صیتش از کیهان یخرخ
كو سیامك آنكه فر شد تا سماکش از سمك
خود همان است این سوار کج عنان کافکنده است
یور بهمن را ز پیوه رخس رستم را ز تك

بقیه حاشیه صفحه قبل

مولود را بقطعه جواب فرمودند که چند بیت آن نقل میشود

مغوبه شوریده گرامی پسری زاد خورشید سرایش ز برایش قمری زاد
شك نیست که از شاخ کلی شاخ کلی رست پیداست که از ناموری ناموری زاد
این برقی فضیلت ز مایون انتی جمت وین شعله روشن ز مبارک شجری زاد

همان بنای عدالت که بود نرشروان را
 بدست دانش بوذرجمهر رفت بیابان
 اگر جواد عطا بخش و گر کریم عطا خو
 اگر حکیم خردمند و گر وزیر خرد ران
 همه مطراً زوشان ازین دو چشمه روشن
 همه درخشان و درخشان ازین دو گوهر رخشان
 بدین دو گوهر آب مهان فزاید هر دم
 بدین دو گوهر ازین دو چشمه نهفته نماند
 بقطرت این دو گوهر از کسی نهفته نماند
 یکی ازین دو گوهر که داشت فخر مهان شد
 یکه ازین دو گوهر که داشت فخر مهان شد
 ملاز مملکت و شهریار ملت بیضا
 نظام مملکت پادشاه و دولت ایران

از یکی از قصاید خودش استخراج شده

گوهر اشک نیم گوهر بحر هنرم
 گر سلیمان کزدم بخت همان مور توام
 من نه شوریده اعمایم کاندز این عصر
 لیک چند بست کدبی سیم و زرم گر چه مدام
 نیستم پسته که گر خندم خوشدل باشم
 راستی گوئی سرورم که به بستان کمال
 ها مجرم شد و من سوگ زده خواهم شد
 گر غلام سیهی داشتمی کشت میش
 جامه چون موی سیاهش بتن در پوشم
 در سیه جامه شوم تا که بدانند که من
 من بخوام شدن اندر سلب عباسی
 الله ای آصف دوران مفکن از نظرم
 و برگردون بر دم باد همان خاک درم
 بوالعالی دگر و ابن عباد دگرم
 بچکد اشک چو سیماب بروی چو زرم
 غنچه ام غنچه که می خندم و خونین جگرم
 بجز از بار تهیدستی نبود ثمرم
 زحلی کسوت تا آخر ماه صفرم
 پوستش کندمی و کردمی آنگه ببرم
 بسفیدی ترنم دست مگر زال زرم
 چشمه آب حیانم که بظلمات درم
 گرچه بیشک حسنی کیش و حسینی سیرم

قطعه

در سال ۱۳۴۰ راجع به تولد پسرش گفته^۱

همخواه من دوش برابم پسری زاد نور بصری بهر چو من بی بصری زاد

۱ وقتی این قطعه را برای دوستان خود بطهران فرستاد آقای ملک الشعراء بهار ورود
 بقیه در صفحه بعد

چون این شگرف در همه گیتی شنیده
چون این حال در همه کشمیر بوده هیچ
رضوان خلد کاش بدی تاش گفتمی
ماند رخش بقدر گل پر بار را بسرو
عاقل چنین ملامت شوریدگان مکن
آن جلوه های روی یری وار دیده
چون این بهار در همه گلزار دیده
چون این نگار در همه فرخار دیده
حوری بدین ملاححت رخسار دیده
بر سروای عجب گل پر بار دیده
آن جلوه های روی یری وار دیده

در پند و اندرز فرماید

بود متاع بزرگی بدین دو چیز گروگان
بدین دو گوهر پیرایه بست شاهد هستی
اگر نبودی دانش هنر نداشتی آدم
شدند حاتم و لقمان و نوز خلق بهر جا
مدار ملک منوط است بر دو چیز جهانرا
عطا نهی عطا تا جزای صد ره یابی
خرد فزای خرد تا بر آئی از همه سختی
عطای برمکیان باعث ار نبودی چندی
چو جود گفتمی دیگر مخواه عز را حجت
ز آفتاب بیاموز رسم و راه عطا را
شرف برای ارسطو گرفت نام سکندر
عروس باغ بهاران بدین دو حلیه ببالد
کسان پس از تو چو خواهی ترا بجز بخوانند
بعقل رایت سلجوقیان رسید بعیوق
شدند بوداف و معن اگر فسانه عالم
ملک نژاد که ملک پدر مسلم خواهد
اساس دین نبی را بر آن شدند گروهی
یکی بگوهر دانش یکی بگوهر احسان
بدین دو گوهر سرمایه یافت مخزن امکان
اگر نبودی احسان شرف نیافتی انسان
سخن ز همت حاتم کنند و حکمت لقمان
بدانش دل دستور و بخشش کف سلطان
که خوشه می نبرد دانه تا نباشد دهقان
که مشکلات بحاللی خرد شود آسان
بقای دوات عباسیان نبودی چندان
چو عقل گفتمی دیگر مجوشرف را برهان
که پوشد این همه اندام و خویش با تن عربان
بها بدانش آصف فزود ملک سلیمان
برای تربیت باغبان و همت باران
کسان بخوان و در خانه برگشاو بنه خوان
بجود دولت سامانیان رسید بسامان
همان بجود موقاست وز عطای فراوان
بگو بعقل بیفزا و زر ناب بیفشان
که شد ببذل منال خدیجه محکم بنیان

طاققت جمع بدین هوی پریشیده ربائی	خاطر خلق بدین روی یریوار ستانی
تو بدین روی خوش و خوی پسندیده ربائی	آنکه اورا نتوان دل بدو صد شیوه ربودن
گر بخندی تو دل از غنچه خندیده ربائی	همچنین لعل لبان پیش درخت کل سوری
نیست باقی که بدان کیسوی تابیده ربائی	دگر از چهره تابان تو در دست دل من
دل شوریده روا نیست که دزدیده ربائی	نوکه خود فاش توانی دل يك شهر ربودن

ایضاً

هرچه بری ببر مبر سنگدلی بکار من	هرچه کنی بکن مکن ترك من ای نگار من
هرچه خوری بخورم خور خون دل فگار من	هرچه کشی بکش مکش باده ببزم مدعی
هرچه نهی بنه مننه دام برهگذار من	هرچه دهی بده مدء زلف بیاد ای صنم
هرچه کنی بکن مکن خانه اختیار من	هرچه بری ببر مبر رشته الفت مرا
هرچه دری بدر مدر پرده اعتبار من	هرچه هلی بپل مپل پرده ز روی چون بری
هرچه زنی بزنی مزنی طعنه بروزگار من	هرچه روی برو مرو رام خلاف دوستی
هرچه شوی بشو مشو آشنه بخون زار من	هرچه کشی بکش مکش صید حرم که نیست خوش

ایضاً

چون زلف او دو طره طرار دیده	چون چشم او دو ترك كه انداز دیده
در باغ هیچ سرو كلكهدار دیده	در چرخ هیچ دبدی ماه پرند پوش
شوخی بدین حالات گفتار دیده	ماهی بدین طراوت عارض شنیده
از شاخ سرو مشك نگونسار دیده	جز زلف او كه كشته ببالای او نگون
خنجر به دست مردم بیمار دیده	جز چشم او كه خاطر ما را بمره خست
در يك طبق بنفشه و گلزار دیده	كویی خط و رخس بچه ماند بدین جمال
در يك رسن هزار گرفتار دیده	در تار زلف اوست مقید هزار دل

پیش از آن کایام در پیچد بهم طومارِ عمرم	نامه از کوی یار دلمناز آید؟ نیاید!
بر سر من سایه آن آفتاب افتد؟ نیفتد!	در کف من دامن آن سروناز آید؟ نیاید!
هیچ از سودای آن کیسو نیاید بوی سودی!	بوی سودی هیچ از امید دراز آید؟ نیاید!
طفل اشکم گفت بر رخ راز عشقم را بمرم	طفل هرگز در شمار اهل راز آید؟ نیاید!
تا نبیند آه من بر من دلش سوزد؟ نسوزد!	سنگ تا آتش نبیند در گداز آید؟ نیاید!
عقل آن نیرو ندارد کو بگرد عشق یوید	صعوه هرگز در مصاف شاهباز آید؟ نیاید!
این همه سازم بناسازی دور چرخ و آخر	اختر ناساز من با من بساز آید؟ نیاید!
از هوای خطه ری و ز نهاد مردم وی	بوئی از شیراز علّیین طراز آید؟ نیاید!
عاشق شوریده را در دل نباشد غیر جانان	در دل محمود جز یاد ایاز آید؟ نیاید!

ایضاً

نومرا جای بجان داری و پیداست که داری	دردل و دیده مکان داری و پیداست که داری
لاله در غالیه پوشی و پدید است که پوشی	ماه بر سرو روان داری و پیداست که داری
تشگری سوی کس از نخوت این طرفه که هر سو	فرقه را نگران داری و پیداست که داری
کرده با خم ابروی قرین غمزه جادو	طرفه تیری بکمان داری و پیداست که داری
روی زیبا بدو صد پرده نهان داری ولیکن	بدو صد پرده نهان داری و پیداست که داری
دهنت هیچ نه پیداست ولی گاه تبسم	عقد لؤلؤ بدهان داری و پیداست که داری
از میانت اثری نیست عیان لیک بهر سو	زوحیدشی بمیان داری و پیداست که داری
نکنی چشم شوریده و پوشیده چه گویم	چشم بر شاه جهان داری و پیداست که داری

ایضاً

روی بنمایی و دل از من شوریده ربائی	نوحه شوخی که دل از مردم بی دیده ربائی
حسن گویند که چون دیده شود دل بر باید	نوبدین حسن دل از دیده و نادیده ربائی

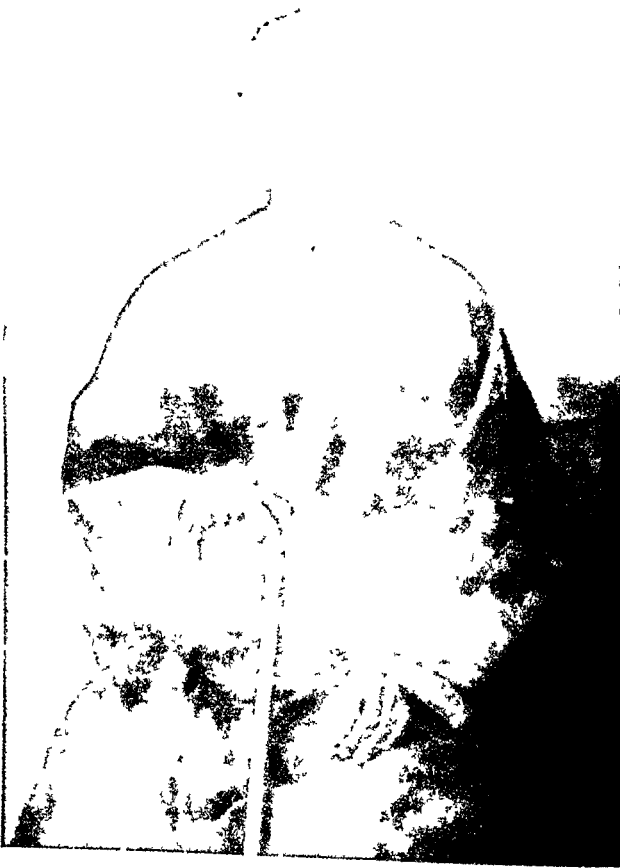
رفتم بدر که شه و خواندم تنای شه احسنت شه شنیدم و چشمم ورا ندید
چون مصطفی که شد شب عراج روی عرش روی خدا ندید و ندای خدا شنید
و در سال ۱۳۱۴ شیراز مراجعت و در سال ۱۳۲۳ در شیراز متأهل گشته
و در آخر دارای فرزندان متعدد گردیده‌ام.

شوریده بهوش و ذکاوت و استعداد زیاد ممتاز بود و در اشعار او تشبیهاتی
وجود دارد که بهتر از بی‌مزدکن آنرا بشمر در آورده و وصف فرموده و همچنین
خزبنه خالطرس معانی از قصص و حکایات نوادر و اشعار عربی و فارسی و وقایع
تاریخی بوده از اشعار وی هویداست اشعارش از حیث سبک کلام مانند اساتید
فارس و خراسان و باصطلاح یکی از شعرای کلاسیک محسوب میشود و در قصیده و
غزل باین سبک کمال زبردستی و استادی را ظهور رسانده است ولی در اشعار
دوره جوانی او روح ابتکار و اختراع و معانی جدید و موضوعات بکر و تازه
از هجو و فکاهیات و غیره بطور وفور دیده میشود بالاخره باید گفت که شوریده
شیرازی یکی از نوادر طبیعت بوده و میتوان او را بعد از شعرای نابینای عالم
مانند 'همر بونانی' رودکی 'بنارائی' ابوالعلا المعری و میلتنون انگلیسی ذکر کرد
و بدون تردیدی یکی از اساتید مآم شعر در قرن چهاردهم هجری است.

وفات او در شب پنجشنبه ششم ربیع الثانی ۱۳۴۵ هجری در شیراز
اتفاق افتاد و در جوار قبر شیخ بزرگوار سعدی علیه‌الرحه مدفون گشت
و ما بعضی از اشعار او را بطور نمونه انتخاب و در اینجا درج مینمایم:

غزل

این غزل از مبتکرات اوست که در ایام توقف در طهران فرموده است
آن پیر روی از درم روزی فراز آید؟ نیاید من غمی خواهم که عمر رفته باز آید! نیاید!
۱. مواف در موقع مفارقت شیراز آقا حسین شیفته و آقا حسن احسان را که فرزندان
شوریده و هر دو جوان فاضل و صاحب طبعی روان هستند ملاقات نمود.

فیض الملک شوریدہ شیرازی

شوریده شیرازی

مرحوم حاجی محمد تقی فصیح‌الملک متخلص به «شوریده» در سال ۱۲۷۴ هجری قمری^۱ در شیراز متولد گردیده اسم پدرش عباس از اهل کسب و پیشه بوده و نسبش باهلی شیرازی صاحب مثنوی سحر حلال میرسد در سن هفت سالگی بواسطه مرض آبله هر دو چشم این شاعر روشن بین کور شده و مادام العمر فقدان باصره مبتلا گردید و در سن نه سالگی پدرش بدرود جهان گفت و در کنف تربیت خالص قرار گرفت و در همان حال نایب‌نائی و یتیمی از علو همت و از برکت هوش و استعداد خود آنقدر کوشید که تا یکی از معاریف نامی گردید.

در سال ۱۲۸۸ با خال خود بکمه معظمه رفت و در سال ۱۳۰۹ هجری سفری به بنادر جنوب کرده و در ۱۳۱۱ هجری بمصاحبت مرحوم حسین قلی خان نظام‌السلطنه مسافرت بطهران کرده و در نزد مرحوم امین‌السلطان اتابک تقریبی تمام حاصل نموده و همچنین در مدح ناصرالدین شاه و مظفرالدین شاه قصایدی دارد که همه از شاهکارهای اوست و بواسطه يك رباعی که در حضور ناصرالدین شاه فی البدیعه ساخته ملقب بلقب فصیح‌الملک شده است و آن رباعی این است:

۱ در «فارستامه ناصری» تولد خود را در سال ۱۲۷۴ ذکر کرده ولی در عبارت ذیل «هفت سال و هفت روز» را تاریخ تولد خود قرار داده و اگر از این عبارت و او عاطفه را بیندازیم با سال ۱۲۷۴ مطابقت میکند و الا باید سال تولد او را ۱۲۸۰ هجری دانست. قطعه اینست:

از هزار و سیصد افزون بود سال بیست و هفت
کز رهی سال ولادت خواست ماهی دافروز
گفت کی زائید مامت؟ گفتش مامم چو زاد
رفته بود از سال هجرت «هفت سال و هفت روز»
اینک اعداد جمل را چون نداند ماه من
سال تاریخ مرا گفتن نی داند هنوز.

از کشتی در مهان نیروسته چون گذشت
 میل دارم بر نهاده - ب و ل ب
 کردم مفتون دل از سحر - چ ش م
 بویت گرموی مشکین بر زمشک آبدمشام
 ب و س - - خواهی من از آن - ل ب
 چ ن و ن - در مغز من از عشق نیست
 دود چشمان سیاحت بر تن افکار من
 همچنان دارد غمت در سینه - ک ذ ر
 اعل میگون ترا تا نگاه - س ح ر
 سحر هاروت است در چشم تو - م گ ر
 بوست لب پر شود کلام ز - ش ک ر
 جان شیرینم بده گرچه به نرخ - س و
 کی شود از سر مرا هیاهات - ب د و
 ای بالای دل بسویم - ب ن ک ر

این شعرها در بر من نیست مشکل بیش ازین

از شهاب خویش خواهی دید - و ن ر

ایضاً

دانی اندر سر سودای تو چون شد دل من خون شد از دست تو و از دیده برو نشد دل من
طایری بود ز صیاد گریزان عجم که سر انجام گرفتار تو چون شد دل من
داد بدم همه جا هیچ کس داد نداد تا که در سینه ز بیداد تو خون شد دل من
من کجا بادیه بر خطر عشق کجا یچنین راه مرا راه نمون شد دل من
مهر افزاست خط سبز تو چون مهر گیاه مهر از آتش بتو هر لحظه فزون شد دل من
خال چون نقطه نون تو بر خساره چو دید سبب آن گشت که چون حلقه نون شد دل من

کر شباب از تو جدا نیست دمی آرامش
حرم من نیست که بی صبر و سکون شد دل من

ایضاً

با دیده دلم میگفت اشک از تو و آه از من آگاهی او شرط است خواه از تو و خواه از من
جاء ار همه زاینسان است کورا برنخندان است بایوسف مصری گو تخت از تو و جاه از من
تن سستی و دل سختی ای آفت جان و تن آموخته اند این دو کوه از تو و کاه از من
حربا اگر اندر عشق خورشید پرست آمد من ماه پرستم گو مهر از تو و ماه از من
گویند ز دل راهست در دل عجم ایدل کاندردل سختش نیست راه از تو و راه از من
بر ملک وجود من چون پادشهی بنشین بر دیده من اینک یا از تو و گاه از من
در بازی عشق تو مغلوب شباب آمد
ز آثروی که میباشد آس از تو و شاه از من

این غزل خطاب بدوست در صنعت مقطع سروده است

د ل ب ر - ایشوخ - پ س ر بر تنم هر لحظه باری تیر - ن ظ ر
بی منی تو روز و شب در عیش و عشرت باز قیپ بیتوام من سال و مه با رنج و - خ ط ر

با خیال چشم دادامبت مرناضان همی قوت خود بادام را در ترک حیوانی کنند
شکرین لعل آرشک نیست کز بدانی است کز کسان تشبیه با باقوت و معانی کنند

ایضا

چنانکه ابر و کلی اندر بهار گرید و خندد دل من و ایت ای گلزار گرید و خندد
به بینوائی فصل خزان و شادی گل شکفت نیست کز ابر بهار گرید و خندد
دام بسینه که از درد بار و که بامپسی کز آن نثار شود کامکار گرید و خندد
بروزگار من و وعده های وصل دروغی که بار میدادم روزگار گرید و خندد
زهجر بار و به بدعهدی جهان پس مردن روان یاک من ادر هزار گرید و خندد
بدار اگر بکنندم بچرم عشق حبیبم بیایداری من یای دار گرید و خندد
کسی که همچو منش با پیری بود سر الفت بقین شب که دیوانه وار گرید و خندد

ایضا

ایدل امشب انتظار وعده دادار دار کم تو نیز آخر سرشک از دیده خونبار بار
سینه سینا شود بزم من آن رشک پری تر فروزد گر در او از چهر چون کلنار نار
ترکس بیمار وی با مار زلفش خود نمود کی شنیدیستی که گیرد انس با بیمار مار
میزند نیشم بدل از مژه آن غمخوار دل وای بردل میخلد بر وی چو از غمخوار خار
خاق کویندم چرا هوش تو از سرکردم برد عقل و هوش و دانش از من آن هشیار بار
تاری از زلفش صبا با خود بنانار او برد روز را سازد بچشم مردم تانار نار
بی گل رخسار آن گلزار خوبی دایما با فغان و ناله ام چون مرغ در گلزار زار
لبتان ماه منظر کز چه در فرخار هست هست بیدش دلبر من لعبت فرخار خار
ماه من غمبر فروشانرا همی ماند شباب زانکه بردوشش بود از زلف غمبر بار بار

از نظر بازان تو دیگر کی آورد در نظر
 گر بود در سلك ارباب نظر خورشید و ماه
 لایق نسبت نباشد ار چه چشم دل ندید
 تا دهد نسبت بتو چیزی مگر خورشید و ماه
 دل بمعنی داد باید فی بصورت در جهان
 هست روی نیک تو معنی صور خورشید و ماه
 منع نتوان کردشان دیدند رخسارت اگر
 چون پری دیده شدند آسیمه سر خورشید و ماه
 آسمان شاید مرا خوانند تا تو با منی
 ز آنکه همچو آسمان دارم به بر خورشید و ماه
 چون مقابل با رخت آمد شباب از آب بود
 شد ردیف چامه نغزش اگر خورشید و ماه

ایضاً

عاشقان جان برخی جانان نآسانی کنند	خلق اگر در عید قربان بره قربانی کنند
کافرنند ارباب خواهد جان گرانجانی کنند	در بر عشاق جان باشد متاعی بس سبک
کاینده و جا از گریه و غم رو بوبرانی کنند	دیده و دل هر دو جای تست میسند از وفا
تا پریشانان کم اظهار پریشانی کنند	بر رخ روشن پریشان تیره زلفت را مکن
همچو مجنون خویش را جمعی بیابانی کنند	گر تولیلی و ناز رخ برقع بر اندازی بقین
با رخت تشبیه اگر از روی نادانی کنند	بر سخندانان روا باشد ملامت مهر را
عاشقان کر گریه همچون بیرکنمائی کنند	یوسف مصر جهانی در فراق عیب نیست
دست اگر یابند دعوی سلیمانی کنند	خانمی از لب ترا باشد که بر او خسروان
نرسم آخر رخنه در دین مسلمانی کنند	هندوی آتش پرست خال و چشم کافرت

از بن بر آر ریشه آمال کاین درخت دهقان خویش را ثمر آخر ملال داد
مست از می غرور مشو زانکه زاین شراب هر کس چشید عاقبتش انفعال داد
کنج کفاف جوی و قناعت که هر که یافت او را نتیجه های نکو بالمآل داد

غزل

روی نیکت را نگویم ای پسر خورشید و ماه
زانکه زد بیغاره رخسار تو بر خورشید و ماه
روشن از نور رخ تو شام تار عاشقان
حاشا لله کی بود این نور در خورشید و ماه
مردگانرا زنده جاوید سازد دیدات
ای مسیحا دم ندارند این اثر خورشید و ماه
ای سپهر حسن هر جا پای بگذاری بخاک
فخر را سبند بر آن خاک سر خورشید و ماه
بام تا شام ار بر افروزی رخ رنگین پیام
روی نمایند از مشرق دگر خورشید و ماه
سنبل و ریحان و عبهر باشدت بر رخ، که دید
سنبل و ریحان و عبهر هیچ در خورشید و ماه
لاف در میدات زند حسن تو گر با آسمان
تیغ ابروی ترا آرد سپر خورشید و ماه
فرق بردار از میان زلف سیه بر رخ منه
تا نباشند آیت شام و سحر خورشید و ماه
تا دهند آوازه حسنت بگیتی انتشار
چون سفیرانند دایم در سفر خورشید و ماه

درفش کاوه کجا رفت و لشکر ضحاک
 همه ز خاک پدید آمدند و خاک شدند
 بفکر عاقبت کار باش و جهدی کن
 مکانه فردا در تنگنای گور کنی
 در آن مفاک نه سیمت بود بکار نه زر
 نه مادر است بی غمگساریت نه پدر
 بهیچ حیا ره رستگاری آنجا نیست
 علی عالی صهر رسول زوج بتول
 در محیط امامت در مدینه علم
 امیر بت شکن اسلام را چمن آرا
 چه شد بحشمت فغفور و دولت چپیال
 تو نیز همسفران را روانی از دنبال
 که دو نمائی در یرش از جواب و سؤال
 بکار هیچ نیاید ترا مگر اعمال
 رسد بداد تو آنجا نه حشمت و نه جلال
 نه زن انیس تو کرده همی نه عم و نه خال
 مگر بهمت شاهنشاه ستوده خصال
 هزار بیشه ایمان خدیو دشمن مال
 کلید مخزن اسرار ایزد متعال
 بالای هستی دشمن به تیغ مغز قتال^۱

در نصیحت گوید

هر بنده را که داور یکتا کمال داد
 مال و منال زینت دنیا بود و لیک
 عقل و کمال زینت مردند و هر که را
 هشدار تا جهان نفریبد ترا بمال
 دنیا و نعمتش جو ظالاند با خیال
 فتانه ایست دلبر دنیا که با فسوف
 بر پشت نفس بار ملامت نمود حمل
 زهار زاینه عروس که هر لحظه بایکیست
 بی خاطر مکدر و بیرنج جان و تن
 پالیزبان دهر ز جالیز خود بکس
 فرخنده نعمتی که نداد و زوال داد
 شاد آن کسی که زین وجود از کمال داد
 ایزد گر این دو دان نکو تر خصال داد
 گو خود فریب نوع بشر را بمال داد
 عاقل چگونه دل بظلال و خیال داد
 عثاقرا فریب بحسن و جمال داد
 کودل بدین مجوز خوش خط و خال داد
 نپذیر وقتی ار بتو وعده وصال داد
 کن رانه قرص نان و نه آبی زلال داد
 هر گز نداده میوه اگر داد کمال داد

بر فرد فرد خلق چو می بنگرد شباب
ور جلد جلد نامه رنگین کند نگار
زان فرد فرد فردی لایق بمدح نیست
زان جلد جلد جلدی ناید ورا بکار

این قصیده را در نصیحت و مدح حضرت علی کرم الله وجهه گوید

دلا بمال مکن نازش و ز فقر منال
که فقر راحت جائست و مال عین وبال
مشو چو مردم دینار جوی دنیا دوست
ز تنگدستی غمگین و از غنا خوشحال
بجوی کنج قناعت نه گنج باد آور
که او بیاد رود این بری بود ز زوال
قلندرانه یکی بند کویممت زندهار
مشو فریفته هرگز بعز و جاه و جلال
درست تجربه کردیم و دیده ایم بود
گدای قانع بهتر ز شاه صاحب مال
شه ار به بستر دیباج خفته راحت نیست
بر او دمی که هجوم آورند خیل خیال
گدای قانع بر بوریا اگر خسبد
نگیرد آئینه خاطرش غبار ملال
زنانه وار بآرایش و لباس میبچ
که مرد را بود آرایش وجود کمال
به تن درستی اگر دلچ کهنه در پوشی
نکو تر از تن بیمار و خرقة کیمال
زمال خلق مکن خوان خویشان رنگین
میسر ار شودت قرصه ز کسب حلال
هر آنچه میرسد از ایزد بدو خوش باش
مخواه آنچه که بینی بچشم چون اطفال
جهان چو کهنه ربطیست در ره عقبی
خرد و روان نگذارند اندر او آسال
تو مرغ گلشن قدسی زی آشیانه بیر
در این خرابه چرا چون مگس کنی آغال
علاقه گرد مکن چون تراست راه به پیش
که کس نبرده ابا خود بگور مال و منال
اگر ندیدی بشنیده یقین که بگور
چه برد قارون با خود ز گنج مالا مال
مکان بکشور تجرید گیر و ایمن باش
بجکم نفس مشو پای بند اهل و عیال
بزییر پای حوادث چو خاک ساکن باش
مجو بلندی چون چرخ تا شوی سرهال
ترا ز خاک چه ایزد سرشت باکی نیست
گرت که پست شمارند یا شوی پامال
همه خدود و قدود است اینکه می بینی
شدند خاک و برد باد زی جنوب و شمال
کجاست تخت سلیمان و جم کجا شد و جام
چه شد بنخوت کاووس زور رستم و زال

زان حلقه حلقه حلقه مرا بر بگوش کرد
 گر عضو عضو بیکر من بگسلد ز هم
 زان عضو عضو عضوی زان نگسلد امید
 گل دسته دسته بسته که این روی دلفروز
 زان دسته دسته دسته گل خار در نظر
 بر دلفروز چهره او دانه دانه خال
 زان دانه دانه دانه کند مرغ دل اسیر
 ای کوه کوه بار غم هشته بر بدوش
 زان کوه کوه کوه نهی ناف بر زمین
 تا خیره خیره جانب من میکنی نگاه
 زان خیره خیره خیره شود هوش من بسر
 کر نکته نکته شرح غمت را کنم بیان
 زان نکته نکته نکته آرد ترا بعجز
 چون دفعه دفعه سوی منت ارفقت گذر
 زان دفعه دفعه دفعه از من پیرس حال
 جانا به بیت بیت ز ابیات من به بین
 زان بیت بیت بیتی گنجی است شایگان
 دل لیک یاره یاره بود در برم ز درد
 زان یاره یاره یاره ار هست خون دل
 در قرن قرن بوده بسی شعر نغز کوی
 زان قرن قرن قرنی گیتی چنین نبود
 با گونه گونه فخر اگر عسجدی سرود
 زان گونه گونه گونه اوشد ز جود سرخ
 زان عقده عقده عقده مرا زد همی بکار
 بر جزء جزء هستی من گر زند شرار
 زان جزء جزء جزء جزئی ازو کی کند کنار
 مو توده توده کرده که این نافه تبار
 زان توده توده توده مشک است شرمسار
 در جانگداز عارض او شعله شعله نار
 زان شعله شعله شعله زند بر دل فگار
 وی رود رودم اشک روان کرده بر کنار
 زان رود رود رود برد آب مستعار
 تا تند تند از بر من میکنی گذار
 زان تند تند تند کند عقل من فرار
 ور شمه شمه کنم اظهار حال زار
 زان شمه شمه شمه از تو برد قرار
 با وعده وعده اگر از تو شاد خوار
 زان وعده وعده وعده آخر بیدار
 بر لفظ لفظ گفته من گوش بر گهار
 زان لفظ لفظ لفظی درمی است شاهوار
 غم نیز بار بار مرا بر دل است بار
 زان بار بار بار بار غم و رنج روزگار
 در دور دور بوده بسی میر نامدار
 زان دور دور دوری چونین نبی مدار
 این چاهه شعر شعر و بشه برد روز بار
 زان شعر شعر شعری گنجیش شد نثار

شباب کرمانشاهی

محمد جوان متخلص به 'شباب' در حدود سال ۱۲۷۰ هجری قمری در کرمانشاه متولد شده است.

وی در هنگام جوانی در عین اینکه در میدان فنون سواری و نیز اندازی گوی برنری از امثال و اقوان ربوده از کسب کمال و ادب نیز غافل نمانده است و روزنامه 'فصاحت' کرمانشاه بمديریت وی انتشار می یابد و با اینکه هشتاد سال از عمرش میگذرد زنده دل و جوان فکر است اشعار شباب بالغ بر پنجاه هزار بیت است و منظومات او عبارتست از: نشاط شباب، چشمه نوش، دبستان معرفت، نیر شهاب، پریشان، اسان العاشقین، کیمیای سعادت، مجموعه قصاید، شکرستان و مخزن لآلی که از اینها فقط دو کتاب اخیر طبع و نشر شده است.

شباب در انواع شعر مخصوصاً در قصیده و تغزل مهارت تامی دارد برای نمونه قسمتی از اشعارش انتخاب و درج میشود:

قصید ۲۴

دل دجله دجله خون شده از هجر آن نگار وز دیده قطره قطره فرو ریخت بر عذار
زان دجله دجله دجله بغداد رشحه زان قطره قطره قطره آهوست در شمار
بنمود حلقه حلقه چو گیسوی پرشکن بگشود عقده عقده چو از زلف مشکبار

۱ و تیکه مؤان بکرمانشاه رفته بود روزنامه مذکور د چار توقیف بود.

۲ این قصیده بوزن و سبك قصیده معروف عسجدی شاعر غزنویانست باین مطلع:

باران قطره قطره همی بارم ابر وار هر روز خبره خیره ازین چشم سیل بار
زین قطره قطره باران شده خجل زان خیره خیره خیره دل و جان من فگار

آن شنیدستم حسین کرد با جنگ نبرد
شد روان از اصفهان هندوستان را فتح کرد
در فرانکستان کجا دارد چنین شیران مرد
رستم و گودرز یل با آن شجاعت مال ماست

خواب راحت استراحت ناز و نعمت مال ماست

گرچه در ظاهر مسلمانیم باطن کافریم
منکر حق خصم دین غافل ز روز محشریم
مال موقوفات را چون شیر مادر میخوریم
با وزیران گفته‌گوی رمز و خلوت مال ماست

باغ رضوان حور و غلمان ناز و نعمت مال ماست

تبریک بمناسبت شصتمین سال پرفسور ادوارد براون^۱ گفته

ای براون ایکه توئی نجبه دوران بقلم زنده گردیده بتو ساحت عرفان بقلم
کمتر از ران ملخ تحفه نالایق ماست در معارف توئی امروز سلیمان بقلم
اهل ایران همگی قدر ترا میدانند چونکه امروز توئی حامی ایران بقلم
محض یادآوری ارسال شد این قطعه شعر تا ز الطاف کنی یاد ز طهران بقلم^۲

۱ Prof. Edward G. Browne، مشرق انگلیسی (۱۸۶۲—۱۹۲۶ م.)

۲ نقل از مجله ارغوان شماره ۵ صفحه ۴۱ جلد دوم.

ور نمائی بهر خود از اطلس و مخمل احاف
سندس و استبرق اندر باغ جنت مال ماست
خواب راحت عیش و عشرت ناز و نعمت مال ماست

ایفرنگی کشتی جنگی دریائی ز تو
راه آهن علم طی الارض صحرائی ز تو
در هوا با زور زلبین عرش بیبائی ز تو
در زمین بیعاری و جهل و فلاکت مال ماست
استراحت خواب راحت عیش و عشرت مال ماست

اختراعات جدید و علم و صنعت زان تو
از زمین بر آسمان رفتن زهمت زان تو
مکتب و تشویق بر اطفال ملت زان تو
غوطه خوردن اندرین دریای ذات مال ماست
خواب راحت استراحت جهل و غفلت مال ماست

شیخ عبدالقادر از ما شافعی از ما بود
مالک از ما حنبلی از ما یافعی از ما بود
بوحنیفه بوحریره رافعی از ما بود
اختلاف اعتقادات جماعت مال ماست
خواب راحت استراحت ناز و نعمت مال ماست

شیخی از ما بابی از ما بطری و ناپلین ز تو
دهری از ما صوفی از ما مکتب و قانون ز تو
خرقه و عمامه از ما کشتی و بالون ز تو
کم شو ای احمق مجاز از تو حقیقت مال ماست
حور و غلمان باغ رضوان عیش و عشرت مال ماست

ای جنود علما پیشه‌وائید شما در چنین روز بما
 موقع داد رسی است روز فریاد رسی است
 کمکی ای کسبه فرقه منتخبه ظلم کرده غلبه
 موقع داد رسی است روز فریاد رسی است
 زارعین خون جگرند ضعفا رنج برند فقرا دیده تر اند
 موقع داد رسی است روز فریاد رسی است
 ای شهنشاه عجم وارث کشور جم هین بر افراز علم
 موقع داد رسی است روز فریاد رسی است

خطاب بفرنگیان

ایفرنگی ما مسلمانیم جنت مال ماست
 در قیامت حور و غلمان ناز و نعمت مال ماست
 ایفرنگی اتفاق و علم و صنعت مال تو
 عدل و قانون و مساوات و عدالت مال تو
 نقل عالمگیری و جنگ و جلادت مال تو
 حرص و بخل و کینه و بغض و عداوت مال ماست
 خواب راحت عیش و عشرت ناز و نعمت مال ماست
 ایفرنگی از شما باد آف عمارات قشنگ
 افتتاح کارخانه اختراعات قشنگ
 با ادب تحریر کردن آن عبارات قشنگ
 چهل بی جا شور و غوغا فحش و تهمت مال ماست
 خواب راحت عیش و عشرت ناز و نعمت مال ماست
 کر زنی بی سیم از دریا بساحل تلگراف
 کر کتی خلق غرامافین و سیمانوکراف

آف عقربیکه بر وطن افتاده حاضر است
 آف خائن ستمگر جلاد حاضر است
 آف خط و مهر و دفتر و اسناد حاضر است
 کردند بر تو باخلفان ظالمها وطن

بیکس وطن غریب وطن بینوا وطن

ترانهٔ جوانان

ای جوانان وطن نو نهالان وطن میروود جان وطن
 موقع داد رسی است روز فریاد رسی است
 دشمن از چارطرف گرده ایران زده صف ای پسرهای خلف
 موقع داد رسی است روز فریاد رسی است
 وکلا ای وکلا می رسد سیل بلا شد وطن کرب و بلا
 موقع داد رسی است روز فریاد رسی است
 این وطن مادر ما است بلکه تاج سر ما است بالش و بستر ما است
 موقع داد رسی است روز فریاد رسی است
 وزرا ای وزرا تا بکی چون و چرا دشمن آمد بسرا
 موقع داد رسی است روز فریاد رسی است
 تاج سیروس چه شد تخت کاووس چه شد غار و ناموس چه شد
 موقع داد رسی است روز فریاد رسی است
 خیز ای تازه جوان شوسوی جنگ روان تا بکی این خفقان
 موقع داد رسی است روز فریاد رسی است
 بر جگرها نمک است دور دور محک است روز روز کمک است
 موقع داد رسی است روز فریاد رسی است

آنقدرت و شجاعت و جوش و خروش کو
شیران جنگ جوی پانگینه پوش کو
جمشید و کیقباد چه شد داریوش کو
ای جای ناز و نعمت و عزّ و علا وطن

بیکس وطن غریب وطن بینوا وطن
مادر بین عروس وطن بی جهاز شد
آخر بطعنه دست اجانب دراز شد
هر شقه‌ات نصیب پلنگ و گراز شد
ایناک تو جواهر و لعل و طلا وطن

بیکس وطن غریب وطن بینوا وطن
تبریزیان تمام دچار مصیبت اند
طهرانیان تمام بزلزال و وحشت اند
گیلانیان تمام گرفتار محنت اند
از بهر مرد و زن شده محنت سرا وطن

بیکس وطن غریب وطن بینوا وطن
اسلام رفت غیرت اسلامیان چه شد
ناموس رفت همت ایرانیان چه شد
دست بلند نادر گیتی ستان چه شد
ای تیره بخت دست ز پیکر جدا وطن

بیکس وطن غریب وطن بینوا وطن
در هیچکس حمیت و دین و ثبات نیست
جان کنندنست زندگی ما حیات نیست
از هیچ سمت راه گریز و نجات نیست
ای مبتلا بدرد و غم و بی دوا وطن
ابداع دار مرقد شاه رضا وطن

در آتش جهالت بریافت شدی چرا
ای بی معین و مونس و بی اقربا وطن
بیکس وطن غریب وطن بینوا وطن

ای باغ پر شگوفه گل و باسمن چه شد
آن نزهت و طراوت سرو سمن چه شد
بر عاشقان کشته مزار و کفن چه شد
گریبان بحال زار تو مرغ هوا وطن
بیکس وطن غریب وطن بینوا وطن

عربان ز چیست پیکرت ایمادر عزیز
کو لعل و گنج و گوهرت ایمادر عزیز
شد خاک تیره بسترت ایمادر عزیز
نوباوگان تو ز غمت در عزا وطن

بیکس وطن غریب وطن بینوا وطن

ایدخمه فریدون تاج کیان چه شد
کشمیر و بلخ و کابل و هندوستان چه شد
دریای نور و تخت جواهر نشان چه شد
ای تخت و بخت داده بباد فنا وطن

بیکس وطن غریب وطن بینوا وطن

دردا رسید سیل فتن و امحمد
نبود کسی بفکر وطن و امحمد
در وحشت است روح ز تن و امحمد
ای تابع شریعت خیرالورا وطن

بیکس وطن غریب وطن بینوا وطن

اخلاق عوض شد	در عالم و ترقی همه آفاق عوض شد
گوش شنوا کو	مارا بسوی علم و یقین راهنما کو
گردیده مخلف	عالم همه از خلعت نورا مشعشع
گوش شنوا کو	در پیکر ما خلعت موزون رسا کو
به به باریک الله	در خانه همسایه عروسی است آملا
گوش شنوا کو	آن شاخ نیانی که شود قسمت ما کو
دیگی سربار است	هر گوشه بساطی ز شراب است و قمار است
گوش شنوا کو	ای مسجدیان امر بمعروف شما کو
گفتم بهوا رفت	پرسید یکی رحم و مروت بکجا رفت
گوش شنوا کو	مرغی که برد کاغذ ما را بهوا کو
در مدرسه خوردند	حلوای معارف که جوانان همه بردند
گوش شنوا کو	آلوطی حسن قسمت درویش کته پا کو
نیمی شل و کورند	یک نیمه ایران ز معارف همه دورند
گوش شنوا کو	اندر کف کوران ستمدیده عصا کو

بیکس وطن

ای غرقه در هزار غم و ابتلا وطن
 ای در دعاف گریگ اجل مبتلا وطن
 ای یوسف عزیز دیار بلا وطن
 قربانیان تو همه گلگون قبا وطن

بیکس وطن غریب وطن بینوا وطن

ای جنت معارف ویران شدی چرا
 از رخت عالم یکسره عربان شدی چرا

ای وزیران یکدمی اوضاع ایران بنگرید
 شهرها را این زمان با حال ویران بنگرید
 این مریض محتضر را زار و نالان بنگرید
 گوشه بازارها بر این فقیران بنگرید

راحت و آسوده زین فریاد گردد غم مخور

میشود ایران ما آباد گردد غم مخور

گشته سرمای زمستان و فقیران سر بسر
 لخت و گریان گوشه بازار و اندر رهگذر
 از بصر اشکش روان و قوت او خون جگر
 او ز سرما خشک و اعیان را نباشد زو خبر

ظلم ظالم سر بسر بر باد گردد غم مخور

میشود ایران ما آباد گردد غم مخور

هیچ کس از حال این ملت چرا آگاه نیست
 دست دزدان تا بکی زین مملکت کوتاه نیست
 ای وکیلان چیست چاره اینکه رسم و راه نیست
 ای وزیران بینوایان را بدل جز آه نیست

لطف حق بر بینوا امداد گردد غم مخور

میشود ایران ما آباد گردد غم مخور

گوش شنوا کو

گوش شنوا کو	تا چند کشتی نعره که قانون خدا کو
گوش شنوا کو	آنکس که دعد گوش بعرض فقرا کو
از دین شده بیزار	مردم همگی مست و ملنگند به بازار
گوش شنوا کو	انصاف و وفا و صفت و شرم و حیا کو

غم مخور

باز هم در بد بینی اوضاع

میشود ایران ما آباد گردد غم مخور

ملتش از قید غم آزاد گردد غم مخور

کشور سیروس و دارا و سکندر باشد این

مسکن افراسیاب و طوس و نودر باشد این

مدفن خاقان و کیکاووس و قیصر باشد این

از چهره ویرانه اینسان زار و مضطر باشد این

صیدها آسوده از صیاد گردد غم مخور

میشود ایران ما آباد گردد غم مخور

ای وزیران يك نظر بر حالت ایران کنید

ای وکیلان يك نگه بر ملت نادان کنید

ای امیران رقتی بر جانب پیران کنید

اغنیا رحمی بهر بی چاره گریان کنید

تا ازین ذلت شود آزاد گردد غم مخور

میشود ایران ما آباد گردد غم مخور

اغنیا پای بخاری جمله در عیش و سرور

هر یکی از ثروت خود مست در کبر و غرور

از کجا دارد خبر از حال زار لخت و عور

گرسنه در شدت سرما و با چشمان کور

هر فقیری میشود دلشاد گردد غم مخور

میشود ایران ما آباد گردد غم مخور

مقدمه دبستان عزیز و غزال

هیچ نقلی برای رفع ملال	نیست شیرین تر از عزیز و غزال
قصه این دو عاشق دلخون	نیست کمتر ز لیلی و مجنون
نقل فرهاد و قصه شیرین	کهنه شد در کتابخانه چین
این کتاب قشنگ پاکیزه	بمثل دختر است دوشیزه
این مبارک کتاب اخلاقی	همچو باغی است محکم و باقی
این بنای مبارک تازه	نه دری دارد و نه دروازه
هر که آید بجان پذیرندش	هر که بیرون رود نگیرندش
اندرون باغ بر گل و ریحان	میزند نغمه مرغ خوش الحان
گاه از حسن کلر خان گوید	گاه از عشق عاشقان گوید
لیک ارباب معرفت دانند	که عجب نامه ایست میخوانند
دفتر عاشقان مسکین است	یادگاری ز اشرف الدین است

چه خوش بود

از اشعار سیاسی اشرف الدین در بد بینی از اوضاع

چه خوش بود مشروطه بر پا نمیشد	درین مملکت شور و غوغا نمیشد
چه خوش بود از خون پاک جوانان	چنین سرخ این کوه و صحرا نمیشد
چه خوش بود در پارلمان بهر ملت	وکیل طمع کار پیدا نمیشد
چه خوش بود از مجتهدهای نامی	بجز حرف حق آشکارا نمیشد
چه خوش بود از صاحبان مناصب	بجز حفظ و اصلاح پیدا نمیشد
چه خوش بود واعظ به بالای منبر	ز اوضاع امروزه گویا نمیشد
چه خوش بود در رشت و تبریز و قزوین	نفاق از رفیقان هویدا نمیشد
چه خوش بود در خانه های خرابه	سخن از فرنگ و اروپا نمیشد

از روی آتش جهل جستن کنید جستن

ایزد بما عطا کرد حریت و مساوات از اجنبی بترسید در وقت انتخابات
میگفت ملا باقر با یکنفر دیموکرات ایرانی و مساوات هیئات ثم هیئات
بر قول ملا باقر احسن کنید احسن

یکدسته رفت و قلاش دلدادۀ وکالت هر گوشه یهن کرده سجّاده وکالت
گردید با زر و زور آماده وکالت زد بهلوان ینبه کبادۀ وکالت
یک یادی از رحیم ... کنکن کنید کنکن

یکدسته چون شتر مرغ با نقش و با نگارا از قدرت اجانب گشته بخر سوارا
در حوزه وکالت گردیده آشکارا قربان شوم خدا را یکبام و دو هوارا
عطفی بیارلمان لندن کنید لندن

تطهیر کی توان کرد چون آبها مضاف است ایرانیان بدانید این آخرین مضاف است
امروز دسته بندی از هر جهت خلاف است هر دسته که دیدید دارای اختلاف است
آن دسته را درون هاون کنید هاون

مطرب کنید دعوت امشب شب عروسیست آوازه خوان بیدارید هنگام دیده بوسی است
امروز قند شهری قائم مقام روسی است باشد عروس ما ترك داماد ما ک روسی است
در وقت صحبت امشب سن سن کنید سن سن

ناظر در این شب عیش ما را ز خود مرنجان مجموعه را ببارا از قیمه و فسنجان
دیشب عروس ما زور آمد ز سمت زنجان مهمان ماست امشب آن یار بهتر از جان
قرمه چلوی او را روغن کنید روغن

یا هو خبر نداری از لذت وکالت بسته کمر تمامی بر خدمت وکالت
غرقند اهل معنی در صحبت وکالت آخوند اگر بمیرد در حسرت وکالت
در صحن پارلمانش مدفن کنید مدفن

مطالب نسیم را تمام تفسیر میکنم منکر غول و جن مشو و گر نه تکفیر میکنم
یقین بدان که شیر را ز ترس زنجیر میکنم برو بکنج مدرسه بخور تو نان و آشکنه
آهسته بیا آهسته برو که گربه ساخت نزنه

نسیم شال بگو ببینم هیچ خبر صحیح داری ز فتح روس و آلمان تلگرافی صریح داری
زنطقهای و بلهلام خطابه فصیح داری آمریکامیل جنگ داره صدق و صحتیه یا که نه
یواش بیا یواش برو که گربه ساخت نزنه

راجع بوکلای دوره چهارم

آمد وکیل تازه دیدن کنید دیدن

از باغ عارضش گل چیدن کنید چیدن

از شهرها بطهران شد منتخب روانه یکدسته آشکارا یکدسته محرمانه
آمد برای بعضی پیغامها شبانه گر کفتر نگارم آید بیام خانه
از صحن خانه تا بام ارزن کنید ارزن

آمد وکیل تازه مانند ماه تابان با کله سیاسی بر پارلمان شتابان
روشن شد از جمالش بس کوچه و خیابان مائیم همچو گندم او همچو آسیابان
گندم برای ارباب خرمن کنید خرمن

زین باغ تازه امروز هر يك گلی بچینید هر يك برای تفریح در گوشه ای نشینید
نطق وکیل ما را هرگز شما نه بینید تنگ است بس دهانش خواهدا گربه بینید
صد شمع ماه و خورشید روشن کنید روشن

تاثیر کرد آخر قریاد و شیون ما معلوم شد یکبارك شغل معین ما
این خلعت وکالت زیباست بر تن ما گر تیغ بر کشد یار از بهر کشتن ما
مجموع عضو ما را گردن کنید گردن

دور افکنید یکسر آن حرف مفت ها را آتش زنید یکجا این طاق و جفتها را
در پارلمان چو دیدید گفت و شنفت ها را بیرون کنید از آنجا گردن کلفت ها را

به پیش آفتاب و مه تو کمتر از ستاره آی باریک الله مرحبا باین قیافه و تنه
آهسته بیا آهسته برو که گریه ساخت نزنه

نسیم شمال خودته بیا اینجاره طه روشن میکن
اینجا که مانشته ایم دروازه شمرنش میکن
ز شهر رشت دم وزن آنجاره گیلونش میکن هیچ نمیترسی تو مگر ز دزدای گردنه

یواش بیا یواش برو که گریه ساخت نزنه

ز زارعین رنجبر بازم حمایت میکنی ز ظالمان مفتخور بازم شکایت میکنی
ز عهد شاه و زوزک بازم حکایت میکنی طعنه زنی ز شعر خود بصاحبان طنطنه

یواش بیا یواش برو که گریه ساخت نزنه

نسیم شمال ز شعر تو تمام تعریف میکنم از زن و مرد مملکت ز ذوق توصیف میکنم
خیلی حرارت منما نسیمه توفیف میکنم بهر حرارت بخور آب انار و هندونه

آهسته بیا آهسته برو که گریه ساخت نزنه

گدای لات ولوته باش قال و مقالشرا ببین تحفه ز رشت آمده نسیم شالشرا ببین
حامی دختراننده فکر و خیالشرا ببین مژده علم میدهد بر ورقات موقنه

آهسته بیا آهسته برو که گریه ساخت نزنه

مدرسه چه علوم چه مکتب دخترانه چه این کره زمین بود بشکل هندوانه چه
میان روزنامه این گفتگوی زنانه چه بر است روزنامهات ز قول خالو و ندنه

آهسته بیا آهسته برو که گریه ساخت نزنه

گاه ز قول گاو و خر نقل مقاله میکنی باین حواله میکنی باون قباله میکنی
حمایت از بیوه زنان به آه و ناله میکنی مگر که عاشق شده بازم بآن پیره زنه

آهسته بیا آهسته برو که گریه ساخت نزنه

نسیم شمال بهر وطن غصه مخور تموم میشی چون سبيلات قسمه رسوای خاص و عموم میشی
کس نرسد بداد تو حبس بلا کلام میشی وای بحال زار تو از غم فقر و مسکنه

همچو بیا همچو برو که گریه ساخت نزنه

داشت عثمانی برای افتخار گوشه چشمی بتاج زرنگار
در حضور انبیای مرسلین تاج را برداشت عیسی از زمین

گفتگوی انبیا علیهم السلام راجع بصلح

لعل لب بگشود عیسای مسیح کرد عنوان این عبارات فصیح
گفت این تاج از شهبی باشد که او زود در این جنگ گردد صلح جو
هست این تاج مشعشع تاج صلح آمده با رفرف از معراج صلح
هر که شد دارای این تاج طلا زود عالمگیر گردد بر ملا
هر که در این جنگ زود اصلاح کرد خدمتی بر عالم ارواح کرد
آشتی خوبست خوشخوئی خوش است این دو روز عمر نیکوئی خوش است
ایسلاطین جهان همدل شوید حامی حق رافع باطل شوید
یس ز جا برخاست شیخ الانبیا یعنی ابراهیم تاج اصفیا
گفت مطلب لازم ابضاح نیست مصلحت امروز جز اصلاح نیست
گفت موسی با رسول هاشمی ایکه بر اسرار عالم محرری
فاش بر گوچاره اینجنگ چیست رافع اینعزم و این آهنگ چیست
گفت پیغمبر به موسای کلیم ما تمامی یکزبان و یکدلیم
در گلستان لاله چرا یکی است آفتاب امروز با فردا یکی است
هر چه میخواهی تو منهم آن کنم دعوت از اصلاح با قرآن کنم
زانیان برخاست خضر آن پیر دیر گفت ای آدم کشان الصلح خیر
کرد ابراهیم بر منبر صعود با تضرع رو بسوی حق نمود
گفت ای دانای اسرار نهان واقفی از شکل اوضاع جهان
نسل آدم رشته را بگسیختند بهر خونریزی بهم آویختند
در بیدابانهای زیبای فرانک دامن صحرا ز خونشد سرخ رنگ
صفحه گیتی نگارستان شده آن فرنگستان مزارستان شده

منبر و دفتر

پس باذن آفتادوندان چو
 بود در دستش آفتاب و دفتری
 آفت این دفتر که در این محضر است
 هر که میباید برای جمع و خرج
 هر که میباید معنون محاکم
 سأل نگاشته فرمان اله
 تا از آفرینی که دنیا شد شروع
 بر کشودم از برای باز دید
 علتش را با در صد رنج و ملال
 چون چنین گفتم کرام الکاتبین
 گفت هیچ امسال مبدائی چه شد
 صد هزاران طفل کشته بی پدر
 صد هزاران زن که بی شوهر شده
 صد هزاران نوجوان کشته هلاک
 صد هزاران قریه شد زیر و زیر
 پادشاهان سر بسر در وحشتند
 در جهان راه تجارت بسته شد
 زارعیان در نمجور در زحمتند
 زد شرر بر خرمن بیچاره ها
 زمین سخنها انبیا بگریستند
 پس بیاوردند تاجی از طلا
 چونکه چشم افتاد بر آن تاج زر
 نوجوانی کرد بر منبر صعود
 در تلمع آفتاب انوری
 نامهای خلق در این دفتر است
 میشود نامش در این اوراق درج
 میشود نامش از این اوراق حاکم
 از اسامی بود این دفتر سیاه
 یعنی اینجنگ اروپا شد شروع
 دیدم ایندفتر شده نصفش سفید
 از کرام الکاتبین کردم سوال
 اشک و بزبان زد قلم را بر زمین
 در اروپا هیچ میخوانی چه شد
 صد هزاران عام کشته بی پدر
 صد هزاران دیده از خوف تر شده
 صد هزاران نعش افتاده بخاک
 شهرها بمباردمان شد بیخبر
 مطلقاً نوع بشر در دشتند
 هر دکانی با خسارت بسته شد
 مرد و زن غرق بلا و محنتند
 نوپا طیاره ها خمپاره ها
 ساکنین کربلا بگریستند
 بهر (ژرژ) و (ویلهم) و (نیکلا)
 کرد (ژوزف) بر (پواتکاره) نظر

اعلیحضرت (نیکالا) امپراطور روسیه.
اعلیحضرت (فرانسوا ژوزف) پادشاه اتریش.
اعلیحضرت (سلطان محمد خامس) سلطان عثمانی.
اعلیحضرت (ویلهلم) امپراطور آلمان.

افقخار رشت و قزوین السلام	السلام ای اشرف الدین السلام
مرهم دل‌های میجروح است و بس	شعرا بیت راحت روح است و بس
روح بخش ملت ایران توئی	شاعر مملی درین طهران توئی
مردم بازار دلشاد از تو اند	زارعین رنجبر شاد از تو اند
شاعران مستند از اشعار تو	گرم شد در شاعری بازار تو
ساحت دلها ز شعرت گلشن است	دیده خلق از نسیمت روشن است
راحت روح زنان و کودکان	هست شعر دلکشت در هر مکان
خواندم اشعار ترا در وقت خواب	یکشبی در باغ پیش نهر آب
از سرور و از فرح خوابم ریود	ساعت شش بود بی گفت و شنود
در میان روضه صحن و سرا	خواب دیدم هستم اندر کربلا
رفتم از وجد و فرح سوی بهشت	شد مطهر مغزم از بوی بهشت
نور حق کرده از آن منبر ظهور	دیدم آنجا منبری از قرص نور
مجمع گشته سلاطین زمین	در میان حجره‌های دلنشین
مملکت گیران ایران پیش هم	صف زده شاهان یونان پیش هم
داریوش و بهمن و جمشید جم	با ادب بنشسته شاهان عجم
بطر و ناپایون هویدا یکطرف	پادشاهان اروپا یکطرف
صاحب منبر رسول الله بود	محضری از اولیاء الله بود
صف کشیده انبیای مرسلین	در حضور رحمة العلمین
یونس و موسی و عیسی جلیل	آدم و ادریس و یعقوب و خلیل
یوشع و ذوالکفل و نوح و اشعیا	هود و داود و شعیب و ارمیا

کار ملت مظلوم غیر آه و زاری نیست

در جبین این کشتی نور رستگاری نیست

جای بلبل مسکین در چمن کلاغ آمد جای باده شیرین زهر در ایاغ آمد

بهر خوردن انگور خرس تردماغ آمد باغبان بیا بنگر اجنبی بیاغ آمد

چشم و گوش را بگشا روز میگساری نیست

در جبین این کشتی نور رستگاری نیست

میرود ز چشم خلق اشک خون نشان رهی رفت از ارومیه بر فلك فغان رهی

نیست در خوی و سلماس طاقت و توان رهی رفت مملکت از دست ای برادران رهی

گوئیا درین کشور هیچ مرد کاری نیست

در جبین این کشتی نور رستگاری نیست

از خصومت اشخاص وز تفاق دیرینه میشود بهر هفته پایمال کابینه

میزند از این تغییر خلق بر سر و سینه الحذر از این بحران الامان از این کینه

چاره بهر این ملت غیر بردباری نیست

در جبین این کشتی نور رستگاری نیست

مطلب و کیلان را بر جلا نمی شاید صحبت وزیران را بر ملا نمی شاید

کس چو ما بدرد و غم مبتلا نمی شاید ما سیه گلیمان را جز بلا نمی شاید

بهر رفع این بحران سعی در مجاری نیست

آه کاندزین مجلس هیچ حکم جاری نیست

عالم صالح

يك مكاشفه راجع بجهنگ بين المللی

حاضرین مكاشفه:

مسیو (پوانکاره) رئیس جمهور فرانسه.

اعلیحضرت (ژرژ) پادشاه انگلستان.

حیف آواره و تقّ و تقیم گردن هر يك از غم طنبانی

شاه باید که ملت نوازد از تَلطف رعیت نوازد

خلق را از عدالت نوازد نه که خونها بریزد جو آبی

گوشه طاق کسری نوشته شاه عادل بود چون فرشته

خاکش از عدل و احسان سرشته مملکت را بود احتسابی

بار آلهای رسان پادشاهی شاه با قدرتی داد خواهی

حکمران عدالت یناهی مشرق ملک را آفتابی

سرزنش

در این اشعار هیئت کابینه وقت را مورد سرزنش و

تعرض قرار داده است

این درشکه بشکسته لایق سواری نیست این سگ گرمفلوک نازی شکاری نیست

این خر سیاه لنگ قابل مکاری نیست این حریف تریاکی بهلوان کاری نیست

در جبین این کشتی نور رستگاری نیست

مقصد وکیلان را عاقلانه سنجیدیم مشرب وزیران را عالمانه فهمیدیم

خاك پاك ایران را عارفانه گردیدیم هرچه را نباید دید ما بکان بکان دیدیم

این زمین بیحاصل جای آبیاری نیست

در جبین این کشتی نور رستگاری نیست

هست مدّت نه سال خلق پارلمان دارند هم باآسمان عدل بسته ریسمان دارند

اندروین بهارستان کعبه امان دارند باز هرچه می بینیم خلق الامان دارند

خطاب به محمد علی شاه فاجار

خسروا ایکنه مالک رفایی	ایکنه با ما تقیر و عتابی
کثر تو خائف ز یوم الحسابی	از چه داری بکشتن شتابی
چند کوئی شها چو کف کف من	نهرها جاری از خون کف من
شهرها را چو خامون کف من	خسروا کن ز قتل اجتنابی
فعله پیشوا کفک و کور است	زارع مبتلا اخت و عور است
مملکت را رعیت ضرور است	زلف معشوقه را پیچ و تاب است
ای شهنشاه با حشمت و فر	ای مهین پور سلطان مظفر
مسلمین را میندار کافر	نام قمری منه بر غرابی
عزت اهل ایمان نگهدار	حرمت پیشوایان نگهدار
احترامات قرآن نگهدار	به ز قرآن نباشد کتابی
عدل و مشروطه ز احکام دین است	شاهد ما کتاب مهین است
ذات حق اسرع الحسابین است	نیست از عدل بهتر ثوابی
ای سبا عرضه ده پادشا را	قتلگه کرده ای باغ شا را
تنگ کردی بخود دلکشا را	روز و شب غرقه در اضطرابی
رحم کن رحم بر حال ایران	مملکت را مفرمای ویران
باز هستند هر گوشه شیران	منتظر تا شود انقلابی
ما رعایا امانات حقیم	عدل و انصاف را مستحقیم

در ولایات انجمنها بسته شد
 سال غشکر^۱ (۱۳۲۷) انبساط روح شد
 باز در کیلان هویدا شد نسیم
 در هزار و سیصد و سی شاه روس
 سال غشلب (۱۳۳۲) جنگ عالمگیر شد
 منقلب گردید اوضاع فرانک
 آتش اندر جان بد بخت اوفتاد
 از هجوم بلشویک داد خواہ
 قحطی سختی که صبر از دل ربود
 در حساب ابجدی هم بیدروغ
 در هزار و سیصد و سی هفت باز
 لیک دنیا باز درهم برهم است
 صلح میخواهند لیکن صلح نیست
 شرح آن قحطی و آن رنج و عذاب
 در مجامع هم دهنها بسته شد
 باز دیگر بارلای مفتوح شد
 مرد و زن را روح بخشا شد نسیم
 حماء ور گردید سوی ارض طوس
 شهرها بمبارده و تسخیر شد
 غرق خون شد جمله اقطاع فرانک
 پادشاه روس از تخت اوفتاد^۲
 نیکالاه روسیه شد بی کلاه
 در هزار و سیصد و سی پنج بود
 ماده تاریخ قحطی شد شاووغ (۱۳۳۶)
 باب رحمت شد بروی خلق باز
 در فرنگستان بساط مانم است
 کس نمیداند علاج کار چیست
 با اشاره درج شد در این کتاب

مستزاد

این مستزاد را در انقلاب مشروطیت ایران گفته است

دوش میگفت این سخن دیوانه‌ای بی باز خواست درد ایران بیدواست
 عاقلی گفتا که از دیوانه بشنو حرف راست درد ایران بیدواست
 مملکت از چار سو در حال بحران و خطر چون مریض مختصر

۱ مقصود از غشکر و غشلب و شاووغ ماده تاریخ است که بحساب ابجد استخراج کرده است.

۲ مرحوم ادیب پیشاوری تاریخ سقوط امپراطوری روسیه را چنین فرموده است :
 خروشی بر آمد ز بطرگراذ که شاه اشک ریزان ز تخت اوفتاد.

شرح حال سید اشرف الدین

گوش کن شرحی ز احوال نسیم تا نمائی گریه بر حال نسیم
 بنده در قزوین بدنیا آمدم چندی از بهر تماشای آدم
 بد مرا يك پیر نورانی پدر مادر از عترت خیرالبشر
 اشرف الدین کرد مادر نام من ریخت شهد معرفت در کام من
 رفت بایم سوی جنات التعمیم من شدم ششماهه در قزوین یتیم
 در یتیمی خانه‌ام را شیخ برد ملك و مال را ز راه غصب خورد
 زاهدان بس خانه‌ها را خورده اند هستی بیچاره‌ها را برده اند
 من شدم دیوانه از غوغای فقر در بدر گشتم ز استیلا فقر
 در جوانی با هزاران ابتلا رفتم از قزوین بسوی کربلا
 مدتی در کربلا و در نجف معتکف بودم بصد وجد و شغف
 بر سرم زد باز شور ملك جم آمدم از کربلا سوی عجم
 باز از قزوین بچشم اشکبار جانب تبریز گشتم رهسپار
 بیش استا^۱ خواندم اندر مدرسه هیئت و جغرافیا و هندسه
 صرف و نحو و منطق و فقه و کلام جمله را بگذرد خواندم و السلام
 پس از آنجا سوی گیلان آمدم مست از صهبای عرفان آمدم
 در هزار و سیصد و بیست و چهار چونکه شد مشروطه این شهر و دیار
 کردم ایجاد این نسیم^۲ نغز را عطر بخشیدم ز بویش مغز را
 چون بطهران پارلمان تأسیس شد جنگ جن با لشکر ابلیس شد
 بعد چندی از تقاضای زمان شد حیاط پارلمان^۳ بمباردمان^۴
 کشته گردیدند با خوف و خطر «صور اسرافیل»^۵ با جمعی دگر

۱ استا بضم اول مخفف استاد است. ۲ اشاره بروزنامه «نسیم شمال» است.

۳ Parliament مجلس شوری. ۴ Bombardement تیر باران.

۵ میرزا جهانگیر خان مدیر روزنامه «صور اسرافیل» که بامر محمد علی‌شاه در باغ شاه
 بقتل رسید.

معروفیت و اشتہار سید اشرف الدین تہا بواسطہ روزنامہ «نسیم شال» است و آثار و اشعار او کلیۃً از این روزنامہ استخراج شدہ است پس از ورود سید بطہران روزنامہ «نسیم شال» اہمیت و اعتباری فوق العادہ یافت و اشعار سادہ و روان آن مورد توجہ خاص و عام شد ولی بعدہا از اعتبار و ارزش آن کاست و رفتہ رفتہ از بین رفت ہرچند روزنامہ ہائی بسبب «نسیم شال» از قبیل «گل زرد»^۱ «نسیم صبا»^۲ «توفیق»^۳ وغیرہ در طہران انتشار یافت اما هیچیک اہمیت «نسیم شال» را پیدا نکرد.

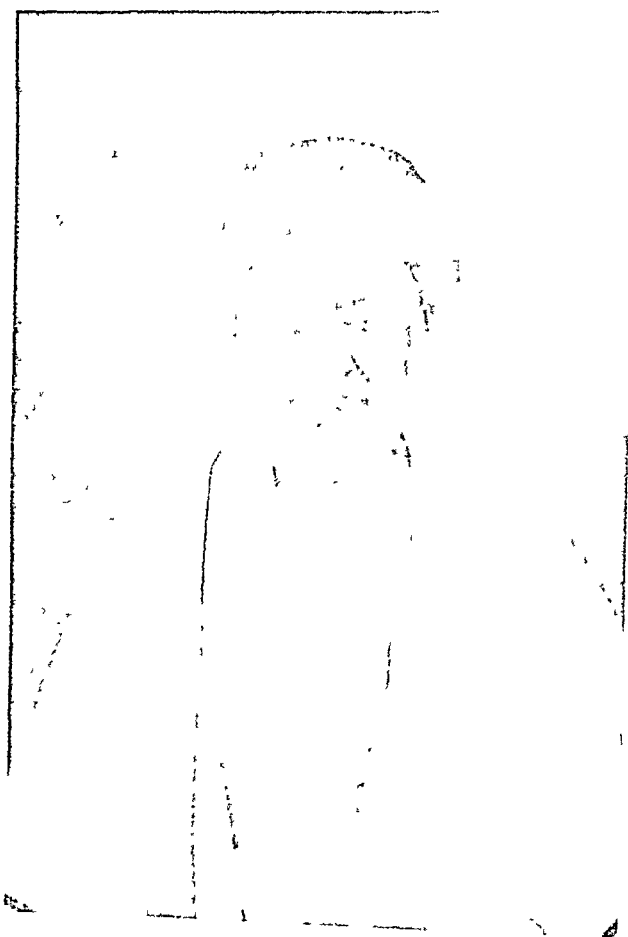
کلیہ اشعار سید اشرف الدین (بگفتہ خودش) بالغ بر بیست ہزار است کہ قسمتی از آن بنام کتاب «باغ بہشت» دو مرتبہ در طہران چاپ شدہ و قسمت دیگر بنام «جلد دوم نسیم شال» در بمبئی طبع شدہ است دیگر از تالیفات او رمان کوچکی است بنظم و نثر موسوم بہ «عزیز و غزال» و آن نیز در طہران چاپ شدہ است.

در پایان کتاب «باغ بہشت» سید شرح حال خود را بنظم آورده و بوقایع زمان خویش نیز اشارہ کردہ است گرچہ مفاد این منظومہ با ترجمہ حالی کہ ما مستقیماً از وی گرفتہ و در اینجا نگاشتہ ایم اندک اختلافی دارد معہذا تکمیلًا المترجمہ قبلاً خلاصہ آن منظومہ و بعداً منتخبی از اشعار وی درج میشود:

۱ روزنامہ ادبی «گل زرد» بمدیریت میرزا یحیی خان ریحان دو سال در طہران منتشر و بعد تعطیل شد.

۲ «نسیم صبا» بمدیریت حسین کوهی چندگاہ بدون ترتیب منتشر گشت و فعلاً تعطیل است.

۳ روزنامہ «توفیق» چند سال است بمدیریت حسین توفیق در طہران ہفتہ ای یکبار طبع و نشر میشود.

سید اشرف الدین (نیم شمال)

سید اشرف الدین

سید اشرف الدین الحسینی معروف به «نسیم شال» پسر مرحوم سید احمد قزوینی در سال ۱۲۸۸ هجری قمری در شهر رشت متولد شده است وی در اوایل امر مقدمات فارسی و عربی را در قزوین تحصیل کرد و در حدود سال ۱۳۰۰ هجری برای تکمیل تحصیلات به نجف اشرف رفته به تحصیل فقه و اصول پرداخت و پس از پنج سال توقف بایران مراجعت کرد و در شهر رشت اقامت گزید.

سید اشرف الدین در رشت به شغل کتابت گرائید و از این راه وسایل معیشت خانواده خود را (بکزن و یکدختر) تهیه میکرد و در ضمن روزنامه معروف «نسیم شال» را در هفته‌ای یکمرتبه اما غیر مرتب انتشار میداد بعد از استقرار مشروطیت ایران بمعیت فتح الله خان سپهدار اعظم رشتی که نسبت به سید مهر و محبتی نشان میداد از رشت بطهران آمد و در طهران روزنامه وی که مورد توجه عموم واقع شده بود مرتباً انتشار می یافت.

در حدود سال ۱۳۴۵ هجری سید اشرف الدین بمرض جنون مبتلا شد و پس از چند ماه معالجه مختصر بهبودی حاصل کرد ولی دوره زندگانی درخشان وی سپری و بفقیر و نیستی دست و گریبان شد و در این موقع چنانکه رسم اهل زمانه است نه تنها هموطنان بلکه دوستان و رفقای نیز ترك او كفته و از دستگیری و مساعدت با وی دریغ کردند و هم اکنون نیز در قسمت جنوب شرقی طهران در خانه‌ای محقر با سخت ترین وضعی زندگی میکند^۱.

۱ چنانکه در سفرنامه خود یاد کرده‌ام مخصوصاً برای تهیه شرح حال سید اشرف الدین از او در منزلش ملاقات کردم مشارالیه پیر مردیست قطور که موی سرو صورتش بکلی سفید شده و از اینکه بکفر غیر ایرانی او را ملاقات و نوازش میکند بسیار ممنون و متشکر بنظر می‌آید.

گیرندگر ز تن سر من صد هزار بار هرگز برون نمی کنم از سر خیال تو
آیا بود که فیض الهی بدل کند شام فراق من بصبح وصال تو

ایضاً

بوسه‌ای ز لعلم داد آن نگار روحانی دست امرمن افتاد خانم سلیمانی
در شکنج گیسویش ما و دل شویم ارجمیع موی و بیان سازم شرح این پریشانی
ترک چشم خونریزش غارت دل و دین کرد کفر زلف هندویش زد ره مسلمانی
دوش ذکری از زلفش شد بحلقه رندان تا سحر نشد کوتاه آن حدیث طولانی
بی تمیزی اعیان کرده روز ما چون شب ورنه بد چومه روشن روزگار ایرانی
دقتر کیان برخوان شوکت عجم میدان رفعت مکان بنگر بر بعهده ساسانی
مصر مملکت در چاه همی چو ماه کنعان است در غمش وطن خواهان همچو پیر کنعانی
اتحاد با آلمان بهر ما زیان دارد سود باشد از کردی دوست با بریطانی
خوان نعمت ما را دزد روسی و آلمان این با آشکارا برد و آندگر به پنهانی
ملک می‌رود از دست بذل سعی و جهدی کن وقت را غنیمت دان آتقدیر که بتوانی
گفت این غزل سالار تا بوجد و شوق آید روح حافظ و سعدی انوری و خاقانی

رباعی

آن یار که به ز من هزارش یار است در گاشن نیکوئی گلی بی خار است
گفتم بنگویان همه سالار توئی گفتا که همین بنده من سالار است

ایضاً

من موی تو را چو مشک و عنبر گفتم روی تو ز مهر و ماء انور گفتم
شهد لب تو که هست شیرین چو شکر گفتم که چو قند است مکرر گفتم

ساربان بار منه بر شتر و مردم را غرق سیلاب مکن بیم کن از چشم ترم
شادی از خاطر من گشت بصد مرحله دور بسفر رفته مگر باز مه نو سفرم

ایضاً

چون بمسجد خبری نیست کلیسا برویم بطلبگاری آن دلبر ترسا برویم
حرف حق راهمه منصور صفت باید گفت گرچه بر دار از آن گفته چو عیسی برویم
دوستان را بجز از دشمنی و حيله چو نیست به کز ایشان به پناه در اعدا برویم
لن ترانی شنوم گر به تمنا صد بار باز سویس ارنی گوی چو موسی برویم
زن و فرزند و اقارب نبود یار سفر من و دل هردو درین بادیه تنها برویم

ایضاً

بی سہی قد تو ای سرو خرامان چکنم بی مه چہر تو ای مہر درخشان چکنم
دیده گیرم کہ گرفتم ز تماشا گہ حسن عاقلان بادل دیوانہ نادان چکنم
ہمہ آفاق در اوصاف تو حیران مانند متحیر نشوم گر من حیران چکنم
قصہ کافر و مومن بنہ ایدوست کہ من بی رخ و زلف تو با کفر و بایمان چکنم
شعر من چون شکر و شور بسر چون فرہاد بی نوشیرین سخن ای خسرو خوبان چکنم

ایضاً

فکری کن ای طیب بحال فگار من کز درد ورنج گشته دژم روزگار من
از این مرض کہ داغ الم بر دلم نہاد روید ہمارہ لالہ ز خاک مزار من
بر سنگ و شخ سوارہ گذشتیم پیش ازین زین بعد سنگ گور بگرد سوار من
فردا شکار گورم و آماج نیر مرگ امروز گر ز نیر شد آہو شکار من

ایضاً

ایدل دہان او شدہ حرف و خیال تو قربان حرف ہیچ و خیال محال تو

عیان کنند شبی گر هلال ابرو را ز شرم حلقه بگوش مه تمام کنند

ایضاً

زابر زلف مهم مهر رخ نمایان کرد ز شرم زود رخ آفتاب تابان کرد
چو دل ز زلف سیاه تو قصه کرد دراز هزار خاطر مجموع را پیریشان کرد
براستی که فرو ماند پای سرو بگل ز ناز تا که مهم سرو قد خرامان کرد

ایضاً

خوبان بتیر غمزه چو زنجیر میکنند با آهوئی شکار دو صد شیر میکنند
دل را بقید سلسله زلف میکنند دیوانه را مقید زنجیر میکنند
در هر خمی ز حلقه زلفت هزار دل شب تا صبح ناله شبگیر میکنند

ایضاً

گر آناهام شبی آید در آغوش شود چرخم غلام حلقه در گوش
ز هجرش دوش آنسان گریه کردم که سیل اشک بگذشت از سر دوش
متاع هر دو عالم گز دهندت مخواه از عاقلی و دوست مفروش

ایضاً

کسی مباد چو من در پی خیال محال که عمر من همه بیهوده صرف شد بخیال
بغیر وصل تو من را خیال نیست ولی خیال وصل تو و من بود خیال محال
زخامی است که با سوختن ز آتش هجر همی بدیگ هوس می یزم خیال وصال
پیام من نه رساند کسی بدلبز من مگر تو عرضه کنی حال ای نسیم شمال

ایضاً

دیر آمد بهرم زود برفت از نظرم دیر نه زود ازین غصه نه بینی اثرم

چو تکره آمد که سرش در میان محروم
تو که فرا نهم از حقه نمکدانت
چو جانی دوست که دشمنان و دشمن
تو که از آنات کندی جهان کنند قربان
تا حال ماست بر بشت که حرکتی در است
پرویش کرده ز هم مله بر بشت

ایضاً

بر کوی مرغ دل که تیره از دل نیست
بغیر ز حال لب آب و دانه لازم نیست
چو در دهان تو در دهان تو که در دهان
تو در دهان تو که در دهان تو که در دهان
او و خانی چو در دهان تو که در دهان
تو که تعلق اهل زنده لازم نیست

ایضاً

اگر است ناکه فدای تو سر و قامت
تو که تعلق اهل زنده لازم نیست
کر خویشتن با خویشتن است من - ایام و روش
تو که تعلق اهل زنده لازم نیست
در مزاج محبت تو نشسته مهر نشسته
تو که تعلق اهل زنده لازم نیست
ساز و شقی آن است مبدان و حسن جان
تو که تعلق اهل زنده لازم نیست

ایضاً

دل من تویی از آن مله مله و میخواست
تو که تعلق اهل زنده لازم نیست
الا ای خسرو جهان مدافع بوسه شبرین
تو که تعلق اهل زنده لازم نیست
تو چشم نه بر محبت باده خود دهد فی زخخانه
تو که تعلق اهل زنده لازم نیست
بیا ساقی سبک و دل گران ده از می خلار
تو که تعلق اهل زنده لازم نیست

ایضاً

بتان پادسی اینگونه کر خرام کنند
خرام سرو چمن در چمن حرام کنند
بما چهره چو زلف سیه بر افشانند
صبح دل شدگان را سیه چو شام کنند

چون فزون دید ز من لایه و هم زار را شد دل آزرده و کم کرد دل آزاری را
کل ببازار در آید بدو صد جلوه و ناز چه غم از شیفتهام شاهد بازاری را
بامیدی که رخ خوب تو بینم در خواب در همه عمر نخواهم رخ بیداری را
تا کدائی در دوست نمودم ناصر یافتم زو بجهان منصب سالاری را

ایضاً

مرا عمر شد صرف اندر بطالت ز عمر تلف گشته دارم خجالت
ز جور زمانه همیشه ملولم رهائی ندارم ز بند ملالت
مه من نشیند هر آنکه بمحمل چو خورشید باشد یچرخ جلال
رسولی ندارم که گوید ز عشقش مگر اشک چشم نباید رسالت
مکن ظلم شاعرا بعشاق مسکین رعیت نواز بست شرط عدالت

ایضاً

چو سیمرغ بقاف قناعت نکردم بغیر از خدا را اطاعت
شنیدم مهبی در عرب گشت طالع چو خورشید رخشان یچرخ مناعت
نهادم بکف دین یزدان نیایم بخورشید رویش ازین بعد طاعت
دهم دین و دیندار و جان در ره او چه سازم ندارم جز این استعانت

ایضاً

ز ابر زلف مهم تا برخ نقاب گرفت کمان برند جهانی که آفتاب گرفت
بشوی دفتر تدریس و بحث گر دست ز صفحه رخ جانان بکف کتاب گرفت
بشک نافه زلفت نمیکشم تشبیه که بو ز عنبر زلف تو مشکنا بگرفت

ایضاً

چه ماه سر زده از مطلع کربانت که همچو حربا خورشید گشته حیانت

حق نمکی باللب شیرین توام هست
 بر خلاق ستم هست اگر روی بیوشی
 طاؤسی و بر تن چه کشی جلد غرابی
 باید که ز تازی برمی آموی شیراز
 دینار و درم گر بودت بذل صنم کن
 نه تاج بیجا باشد و نه تخت ز جمشید
 از این نعمت که خدا داد سَلَاَر

ایضاً

کله نهاد بفرق و ز رخ نقاب گرفت
 گشود چهره علی رغم مدعی از خاق
 فکند چادر ذات بجلوه شد طاؤس
 نچید گیسوی همچون کند را بیجا
 نکرده سرخ لب از غازه بهر آرایش
 از آن بکرد بیاراید آفتاب جمال
 عرق نبود که از روی پاك پاك نمود
 نخواست شربت شیخ ریا بمجلس وعظ
 مرا که بود چو سیمرغ گوشه عزت
 کنونکه خطه طهران از آن بود آباد
 عجب مدار که همراه او رود سَلَاَر
 کسی که دید غزلهای شاعر شیراز

ایضاً

پاك برد از دل من چشم تو بیماری را

خادم که شناسد نمك از جنس خدم به
 برداشتن از خالق جهان رسم ستم به
 طاؤس کند جلوه ز سر تا بقدم به
 وی یارسی از شیخ عرب شوخ عجم به
 وصل صنم البتّه ز دینار و درم به
 بس جام معی پیش من از کشور جم به
 شد نعمت وصل تو ز انواع نعم به

حجاب ابر ز رخسار آفتاب گرفت
 خطا مکیر بر او کوره صواب گرفت
 نذرو من ز بدن هیئت غراب گرفت
 گلوی شیخ ریا را زغم طناب گرفت
 ولی ز خون دل ما بلب خضاب گرفت
 که چشم مردم بیند ز جلوه تاب گرفت
 زبُرگ نازك گل قطره گداز گرفت
 بسوی بزم شد و ساغر شراب گرفت
 چنان ربود که گنجشك را عقاب گرفت
 که گفت گنج روان جای در خراب گرفت
 در آرمیان اسیران بانتخاب گرفت
 هزار نکته باستاد فاریاب گرفت

کس ز بیمار ندیده است پرستاری را

حال دل را ز غم عشق تو خواهم نتو گفتم
 اگر از دست ستمهای تو حالی کردم
 هر کسی شیفته چیزی و من چون سالار
 خویش را شیفته حسن و جمالی کردم
 بکرماف بود به نخبجر شکارم همه شیر
 حالی از هر غری صید غزالی کردم

ایضاً

نرگس قبابی سبز ببر ایستاده است
 افکنده سر نیزر ز شرم رخت ولی
 سنبل صفت نقشه ز بوئی ز موی تو
 از زاله پر شده است ز نو کاسه لاله را
 آورده بیدمشک بشارت چو از بهار
 آب است یا بلور درخشان کنار سرو
 گلبن که مادر است گل سرخ باغ را
 سالار تاکه مات رخ نازنین تست
 در سیمگون طبق قدح زر نهاده است
 چشمان شوق پیش دو چشم گشاده است
 گشته است بیقرار و بخود تاب داده است
 با بزم دوست را قدحی پر ز باده است
 بر پای بوس سبزه بیابش فتنه است
 با جو بارها همه پر سیم ساده است
 هرگز گلی بخوبی رویت نزاده است
 بس شهسوار شعر که پیشش پیاده است

ایضاً

در کیش من از ذکر صمد فکر صنم به
 از سنبل و از سبزه و از سوسن و سوزی
 شادند رقیبان ز جدائی من از دوست
 هر فی که دراو ناله ای از عشق نباشد
 جز از لب لعلات هوس بوسه ندارم
 میخانه بائین من از دیر و حرم به
 ریحان خط او که بخوبی است رقم به
 هر دل که ازین غصه بود شاد بغم به
 هر بندی از او گر شود از تیغ قام به
 حاجت چو بری بر در ارباب کرم به

رنجه شوم کر ز خلق رنجه نکردم
چند به بینم بخانه وضع مکرر
سفله و سارق پرست گشته چو شیراز
شوق رفیقان ری ز مرز کیم برد
بست شود صوت غنْدلیب چو باشد
این همه گفتیم در طریق تجرّد
لاله رخی بایدم ز کلشن عالم
دلبر مه روی من که پرتو حنّش
خسرو شیرین من که لیلی عصر است
خدمت لاحق کشم بآنکه زاعلمش
ملحق کردم براحتم همه عمر
عائق مانع مرا ز عزم نباشد
سحر نه شعر است این قصیده سالار

چون سروکار من است و خلق بخلاق
جای دگر بایدم فراشت سراق
به که گریم ز دست سفله و سارق
نک عراق است طبع مایل و شایق
هرزه درا از نهیق بیپده ناهق
لیک ز اغیارنی ز یار موافق
چند بدل داغ باشدم چو شقایق
جاوّه عذرا برد ز دیده وامق
مجنون وارم بروی و هویش عاشق
بود بکامم هماره نعمت سابق
کر به چنین رحمتی بکردم لاحق
کر ز موانع بره در است عوائق
چند ستائی رشید را بحدائق

غزل

هجر آزد مرا فکر وصالی کردم
شادمان خاطر خود را بنخیالی کردم
در ره وصل تو بای طلب از سر سازم
اگر از دست فراق تو مجالی کردم
وصل تو گرچه دروغ است چو دل خواست ز من
وعدّه دادم از او دفع ماللی کردم
گریه این نیست بی شستن خون دل هست
اگر از دیده روان آب زلالی کردم

قادر و اغلب اشعار آبدارش در مجالآت مختلفه منتشر شده و ریاست انجمن ادبی شیراز هم با اوست ما قسمتی از اشعار این شاعر را انتخاب و بطور نمونه در ذیل درج میکنیم .

قصیده

چون ز خلائق سزاست قطع علائق
این خبر صدق داده مخبر صادق
آینه را هم منہ بخویش مطابق
گنج امیدت اگر بشد ز صواعق
این مرض جهل را طبیبی حاذق
از چه مصاحب شوم بقوم منافق
هست اکاذیبشان بجای حقایق
گاه مصافند کم ز طفل مراقب
کاین همه هستند قاطعان طرایق
هست همه ذکر یاوه نطق ز ناطق
کاذب در قول هر که نامش صادق
گرز تو بینند معجزات و خوارق
گر بفضائل چو شمس باشی شارق
با تو فزون باشدش ز خلق سوابق
بهر هالاک تو بشمرند دقایق
دست بخوانت برند تا بهمراقب
هر که ز جامت چشیده باده رائق
نیست بغیر از شراب یار مراقب

قطع علائق سزد کنم ز خلائق
گفت پیمبر ز خلق خیر نیاید
تا که نه بدنی کسی ز اهل زمانه
کنج صوامع گزیده به ز مجامع
خلق مریض جهالت اند و نباشد
تا که نفاق است پدشه این دغلانرا
نیست اقاویلشان بغیر اباطیل
در گه لافند بیش جمله ز ابطال
ایمن از آنان مشو بهیچ طریقی
نیست بجز فکر فتنه صمت ز صامت
صادق در اصطلاح فی بلغت لیک
عادت این خلق جاری است بر انکار
بی بسراست جو موش کور نه بینند
سبقت جوید بخصمی تو هر آنکو
غفلت از آنانکه یک دقیقه نبودت
تشنه بخون تو آنکسانکه همه عمر
تلخ بخوانند دور کام روایت
باده الفت بجمامشان چو نباشد

سالار شیرازی

ناصرالدین خان متخاص به «سالار» پسر مرحوم میرزا علیخان در شب سه شنبه نهم ماه صفرالمظفر ۱۳۰۲ هجری قمری که مقارن با شب جشن ولادت ناصرالدین شاه قاجار بوده در شیراز تولد یافته و باین مناسبت نام او را ناصرالدین خان نهاده اند جدّ وی میرزا فرج الله خان سالها در بوشهر و کمکیلویه و بهبهان و بعضی نقاط دیگر فارس حکمرانی داشته و جدّ نهم وی امام قلیخان والی فارس در دستگاه شاه عباس بزرگ مصدر خدمات سترگ بوده که «مدرسه خان» شیراز و «پل مرو دشت» از بناهای اوست.

سالار تحصیلات ادبی فارسی و عربی در مدارس قدیمه شیراز و زبان انگلیسی را در شیراز و هندوستان آموخته و در ایام صباوت رغبت زیادی باسب تازی و تیراندازی پیدا نموده تا گوی سبقت را بیاوند نیاکان خود بچوگان جهد از همگنان ربوده و در اوایل حال بنویسندگی میرزا حبیب الله خان قوام الملك برقرار و در زمان ایالت او بمملکت کرمان و بلوچستان ویرا پیشکار و صاحب اسرار آمد و در واقعه جنگ رضاقلیخان نظام السلطنه با قوام الملك سردار و سالار جیش جنگیان قوام الملكی بوده پس از شکست نظام السلطنه و فتح قوام بلقب سالار جنگ ملقب گشته و ریاست ایالات خمه فارس و داراب و نقاط دیگر همواره با وی بوده و اکنون مدّتیست از مداخله در امور کشوری برکنار و بزراعت و فلاحت در املاک شخصی خود مشغول و بیشتر در گوشه عزالت بمطالعه کتب و خدمات ادبی میپردازد.

سالار شاعر است قادر و کامل و ادیبی است فاضل و خوش اخلاق و بسبک شعرای جدید و قدیم هر دو شعر میگوید و بهمه گونه سخن سرایی

سالار شیرازی

مشاغل مختلفه

نوکری

نوکری ای بندگانرا بندگی مرگ خوشتر باشد از این زندگی

کاسبی

کاسبی ای از زیان و از ضرر مایهات سرمایه شرمندگی

رعیتی

رعیتی ای از حمل تا برج حوت گاه خواهی باد و گاه بارندگی

گدائی

مه گدائی میکند از آفتاب ایگدا چون مه نما تابندگی

دزدی

گر کنی دزدی بدزد از مال وقف تا شوی چون شیخ در دارندگی

شغل آزاد

هیچ کاری نیست بهتر از لشی گر تو خواهی در دو عالم واکنشی

ایگاش

آرزو و ارمان يك زن

ایگاش که شوهرم گدا بود	با عاطفه بود و با وفا بود
ایگاش بجای خود پرستی	مشغول پرستش خدا بود
ایگاش بجای عیش و مستی	سر مست ریاضت و دعا بود
ایگاش میانه من و او	کتر جدل و سر و صدا بود
ایگاش که مادر حسودش	چندی سرش از تنش جدا بود
ایگاش که خواهر اجوجش	چون خواهر مشهدی رضا بود
ایگاش که همچو من در اینماه	مشغول مصیبت و عزا بود
ایگاش که وعظ شیخ و زاهد	با معنی و خالی از ریا بود
ایگاش که نوحه خوان دسته	بد لهجه نبود و خوش صدا بود
ایگاش که قلب آدمیزاد	با رحم و مروت آشنا بود
ایگاش برای رفع حاجت	سرمایه بانک مال ما بود
ایگاش که موجر خوش انصاف	مستاجر زار بینوا بود

بحرین

انگلیس جسور در دنیا	گفته بحرین مال ایران نیست
میکند دعوی سیادت لیک	بمسلمانی او مسلمان نیست
دشمن مال مفت میباشد	سیدی همچو او بدوران نیست
کر به بحرین هست مروارید	ارث بابای انگلستان نیست
وانکه کوید ز انگلستان است	صاحب علم و عقل و وجدان نیست

دوقرات قیمت یکمن روغن	فرخ نال بود سه شاهی یکمن
هر دلی خالی از آرایش بود	دوره راحت و آسایش بود
بود يك دزد درین ملك مقیم	می ندانی كه اگر عهد قدیم
دزد قانونی افزون ز شمار	حاليا هست بهر شهر و دیار
بدتر از دزد سرگرد نه اند	همه الدوله و السلطنه اند
ایخوشا دوره استبدادی	هست این دوره اگر آزادی

سرو و عرعر

گر سرو و عرعر پست تر زان قامت رعناستی
 با این بلندی یارم از يك فرسختی پیداستی
 هم غنچه و هم گل در او هم فرگس و سنبل در او
 رویش مگر گلخانه مسیو پرونیواستی
 تار يك و در هر حلقه اش جای هزاران مرغ دل
 گوئی كه زلف یار من بازار مرغی هاستی
 گفتم كه سنگی بر در چاه زنجداش نهد
 چون این چه اندر معبر دلهای نابیناستی
 از وصل او آباد شد هر خانه دل پس یقین
 آن دلبر نازك بدن شیخ اكبر بناستی
 هر شانه بر زلفش زند ریزد دو صد دل بر زمین
 پندارد این دلدادگان دلهایشان شش باستی
 هر كس كه شد پا تا بسر از نار عشقش شعله ور
 فصل زمستان سر بسر محفوظ از سرماستی
 روحانیا در این زمن نو شد مضامین كهن
 فكر نوی كن در سخن كان شیوه نا زیباستی

گفتمش از تو سهاور خواهم
پیر چون خواهش مارا بشنید
گفت چون نیست سهاور خجلم
دزد دیشب بسرایم خورده
داد ازین دزد که انصافش نیست
از چه در منزل اعیان نرود
در سرائی که توانگر باشد
همه اسباب تجمل آنجاست
گفتم ای پیر ستمدیده زار
دزد کی منزل اشراف رود
دزد هرگز نرود خانه دزد
این دو دزدند و بدزدی استاد
دزد این ملک جم و آن يك جام
علت دزدی بیکاری اوست
سالها حبس شود بادیه دزد
دزد این بادیه از استیصال
مملکت دزد شده صاحب گنج
مملکت دزد وکیل است و وزیر
بادیه دزد چرا در محن است
این چرا هست چنین خوار و ذلیل
سیر گردد شکم دزد فقیر
پیر چون این سخنان را بشنید
گفت از حرف توام آمد یاد
ایخوش آنعهد که ارزانی بود

قوری و جائی و شکر خواهم
آهی سرد از دل پر درد کشید
تازه شد از سخت داغ دام
قوری و جام و سهاور برده
راه در منزل اشرافش نیست
در پی مال فراوان نرود
لعل و سیم و زر و گوهر باشد
می و مطرب گل و بلبل آنجاست
ناله تا چند ز دزد طرار
یشه کی بر زیر قاف رود
نبرد مال ز کاشانه دزد
بینشان هست ولی فرق زیاد
جام دزد است به گیتی بد نام
همه از فقر و گرفتاری اوست
مملکت دزد همی گیرد مزد
ملک را آن پی افزودن مال
بادیه دزد گرفتار شکنج
بادیه دزد به نظمیه اسیر
شادمان بهز چه دزد وطن است
آن برای چه عزیز است و جلیل
مملکت دزد نمیگردد سیر
سر انکشت بدندان بگزید
دوره سلطنت استبداد
وسعتی بود و فراوانی بود

گر کسی را خوار سازی تا کنی خود را عزیز
عاقبت آن خوار خار رهگذارت میشود
پیرو زاهد مشو بر سر لجامت مینهد
گاه بارت میکند گاهی سوارت میشود
شمس را کی میتواند دیده بند جز در آب
باعث این فیض چشم اشکبارت میشود
غم مخور روحانیا از تیره بختی‌ها که باز
شاهد اقبال یار غم گسارت میشود

آفتاب‌دزد

دوش مهمان بشمیران بودم	پیش آن یار به از جان بودم
صبح رفتم سوی باغ فرهنگ	بایکی شیشه شراب گلرنگ
اندر آن باغ بدیدم پیری	پیر روشندل بی تزویری
عمرش از یکصد و ده بود فزون	قدش از دور فلک گشته نگون
داشت صد گوشه به پیشانی چین	همچو پاجین نگار مایچین
بود از رعشه پیری چون بید	که ز هر باد بخود می لرزید
در تنش بود قبائی ز قدك	پنبه آن قدك از باغ فدك
يك كلاه نمدی داشت بر سر	بود روغن ز لبش تا بکمر
و هیه روغن که ز هر قطره آن	سرخ می گشت دو صد بادنجان
در کمر شال سفیدی بسته	دلش از گردش گردون خسته
گیوه پای وی از دوره گیو	همچو کاوروس لگد خورده ز دیو
تخت هایش ز کمر بشکسته	خامه هایش ز میاب بگسسته
با چنین حال که گفتم آن پیر	آمد اندر بر من با توقیر

دکتر هرگز نخواهم داد پول آمپول
 بهر دفع باد ازین پس بادیان خواهم گرفت
 گرفتد سرمایه ام در کف فلاحه میکنم
 گاو تر خواهم خرید و مادیان خواهم گرفت
 تا سحر از خواب بیدارم کند خواهم خروس
 تا کند تخم از برایم ماکیان خواهم گرفت
 راجع بفوق العاده ساخته

میدهد هر کس که فوق العاده زر	مدح او گویند فوق العاده تر
دیشب از فریاد فوق العاده	گوش من گردید فوق العاده کر
میشود هر روز فوق العاده چاپ	سکه در شهر است فوق العاده خر

رباعی

در انتقاد از ملا نایان و درویشان

ای کرده ز ریش و پشم خود را درویش وز این دو بیندوخته سرمایه خویش
 خرس از تو بسی زیاده تر دارد پشم بز از تو کمی زیاده تر دارد ریش

غزل

از تو دشمن چون محبت دید بارت میشود
 دوستدار هر که گردی دوستدارت میشود
 چون بد اندیش از تو بد بیند شود بد خواه تر
 ورنه کوئی از تو بیند شرمسارت میشود
 ز آتش ظلم از بسوزانی دل مظلوم را
 تیره تر از دود آتش روزگارت میشود

مرکب من نه شریر است و نه جفتك انداز
 پس سبب چیست که پایش شده زنجیر و بنجو
 هست اسبی که نه اصطبل و نه آخور خواهد
 نه جل و تبره و نه سطل و نه شال و نه قشو
 نه یکی سورچی و شوfer شهریه بگیر
 نه امیر آخور و نه مهتر بردار و بدو
 چون بمنزل برمش گوشه انوان نهمش
 در اداره چو برم می نهمش کنج برو
 عیش اینست که چون باج نواقل ندم
 ب پلاك است و مفتش برد آنرا بگرو
 با چنین اسب چو واعظ دگر ای روحانی
 بنجر و گاو نیفتد سروکار من و تو

وطنیه

بعد ازین آجیده و کفش کتان خواهم گرفت
 گیوه و جوراب تخت اصفهان خواهم گرفت
 تا که می بافند در این ملک کرباس و کتان
 جامه خود را ز کرباس و کتان خواهم گرفت
 زین سپس بر سر کلاهی از نمد خواهم نهاد
 باج از تاج سلاطین جهان خواهم گرفت
 فصل تابستان قلم کار و قدك خواهم خرید
 شال کرمان و برک فصل خزان خواهم گرفت
 چای مسکو مفت اگر باشد نمی خواهم ولی
 چای لاهیجان ولو باشد گران خواهم گرفت

امام شهر بمسجد کشش تیرود از پس
 فقط نعلق و دابستگی بود بمنارش
 امیدوار نباید شدن بمجاس شوری
 چرا که دوره پنجم بر بود ز چهارش
 کسیکه حق مرا قطع کرد در باده
 خدا کند که بعدلیه اوفند سر و کارش
 بود شکایت روی از کشاکش دوران
 که بینوا کشی و سفله پرورست شعارش

دو چرخمی

مرکبی دارم و این طرفه که باشد خود رو
 نه تلف خواهد و نه بونجه و نه کاد و نه جو
 چار شاخ است مرا و را دو نمالا دو بزبر
 تا دانه نه نهیم دست نآورد ده رو
 هست قدر شب تاریک دو چشمش روشن
 لیک چشمی بعقب دارد و چشمی بجلو
 هست یک چشمش چون زهره و یک چون مریخ
 پای او ماه تپه است و دهش چون ماه نو
 استخوان بندیش از آهن و از فولاد است
 لیک چشمه و سر و شاخش همه هست از ورشو
 همین و چش نیست دگر در خور این گونه الاغ
 هم نه فریاد خبردار و خبردار و او و
 خود زند بانگ چو انکشت بگوشش بزخم
 بخود کند بهر خبردار چو سگها عوعو

حال من کرد دیگرگون و بهم زد دل را از کشفافت فکل گردن مرد دو زنه
بس بهر سوی زنانش کش و واکش دادند باره شد پیش و پس دامن مرد دو زنه
در قیامت هم از آسب زنان ایمن نیست در سقر باشد اگر مسکن مرد دو زنه

در انتقاد از کسالت و تنبلی گفته

اروپائی اگر از صفحه خاك رود با آسمان پیمای باغلاک
ازو کم نیست ایرانی که دائم کند سیر فلک با چرس و ترباک
ز حال کشور ایران چه گویم چه میپرسی ازین وضع اسفناک
ستم کش را بود خونابه در دل ستمگر را بود در شیشه کنیاک
زند مفلس بسر از دست منعم کند زارع فغان از ظام مآذک
نشانی از درفش کاویان نیست که گیرد داد مظلومان ز ضحاک
اثائی در سرای کشور جم نماید از غارت دزدان چالاک
ندانم از جبین شیخ و زاهد چه وقت این داغ رسوائی شود پاک
سخن از فضل و دانش چند گوئی بقومی بی خبر از عقل و ادراک
لب از گفتار روحانی فروزند دهانت را بزن مهر و بکن لاک

خر سواری

فقیده شهر بگفت این سخن بگوش چهارش
که هر که خر شود البته میشوند سوارش
نزد خلق مشو بردبار زانکه شتر را
چو بردبار ندیدند کرده اند مهارش
شکم تغار تر از شیخ نیست در همه عالم
که دیگهای جهان چچه ایست پیش تغارش
بفهم و دانش آن شیخ اعتماد شاید
که موی ریش رسیده است تا بنوی زهارش

از بهر چهار دخترش	شد خانه خراب مرد زن دار
یا پول دهد برای تحصیل	یا بهر کتاب مرد زن دار
چون اول شب رود بخانه	دا چشم بر آب مرد زن دار
بکدست گرفته دیزی گوشت	بکدست کباب مرد زن دار
بشنیده هزار فحش از زن	با ناز و عقاب مرد زن دار
آسوده بخواب مرد بی زن	در رنج و عذاب مرد زن دار

سر مرد دو زنه

سوزد از آتش جادو بر مرد دو زنه	وای بر حال دل مادر مرد دو زنه
بسر مرد دو زن خصم برادر باشد	دشمن خواهر خود دختر مرد دو زنه
بك زنش كشك و ابو خواسته و میخواهد	شلمغ پخته زن دیگر مرد دو زنه
لنگ كفش از طرفی آید و از سوی دیگر	میخورد مشت و لگد بر سر مرد دو زنه
تا سحر بهر مداوا بستیزند زنان	گر شبی درد بگیرد سر مرد دو زنه
بسکه جنجال در آن خانه بود و نشود	گر که بك عمر بکوی در مرد دو زنه
نخورد جز كتك و نشنود الا دشنام	بینوائی که شود نوکر مرد دو زنه
آبشاری که به پس قلعه بود هست خجل	در بر چشمه چشم تر مرد دو زنه
با دو همسر هوس همسر دیگر دارد	نشود هیچ سگی همسر مرد دو زنه

تن مرد دو زنه

شب و روز است برحمت تن مرد دو زنه	راحتش هست پس از مردن مرد دو زنه
شرمش آید که شود لخت میان حمام	چون سیاهست ز نشگان تن مرد دو زنه
سر مهریه و میراث كتك کاریهاست	چون رسد موقع جان کندن مرد دو زنه
زن ندیدم که شود دشمن شو لیکن هست	زن مرد دو زنه دشمن مرد دو زنه
نشود شسته ز انجبا زیشان ماه بماه	زیر شاورنی و پیراهن مرد دو زنه

اندکی بیند تهی از سیم و زر گر کیسه شو
 غیر مرگ او امید از درگه ذوالمن ندارد
 گرچه چون سوزن خلد در چشم آسایش و لیکن
 تا بر آرد خار یا خاصیت سوزن ندارد
 فتنه میخواند خدا روحانیا فرزند و زن را
 دشمن جانند و عاقل مهر با دشمن ندارد

مرد بی زن

در مانده و زار مرد بی زن	میهوت و فگار مرد بی زن
دل بسته بکار مرد زن دار	وارسته ز کار مرد بی زن
زن دار چو نو گل شگفته است	خشکیده چو خار مرد بی زن
بی بهره ز لذت جوانی است	پائیز و بهار مرد بی زن
فاقد ز اساس زندگانی است	هر لیل و نهار مرد بی زن
یا داده ز می شرافت از دست	یا پای قمار مرد بی زن
سازد همه دسترنج خود را	صرف قر یار مرد بی زن
از حسرت بی بری بسوزد	چون بید و چنار مرد بی زن
مقرون بعذاب بیشمار است	در روز شمار مرد بی زن
باشد گنه زنان بی مرد	یابست هزار مرد بی زن

مرد زن دار

در رنج و عذاب مرد زن دار	از غصه کباب مرد زن دار
چون بیر هزار ساله کشته	در فصل شباب مرد زن دار
باشد همه خون دل خوراکش	جای می ناب مرد زن دار
از آتش خجلت طلبکار	چون یخ شده آب مرد زن دار

بگیرم	گفت	بگیرم	زن تا کردم	بیر	گفته بودم که بگیرم زن تا کردم
داد	از دست	زنم	نمود	سیم و	زنم
داد	از دست	زنم	جنگ	و دعوا	کردیم
داد	از دست	زنم	داد	و بیداد	بلند
داد	از دست	زنم	داد	از دست	زنم

ابن منظور را در مذمت زن گرفتن گفته

ایخوش آن مرد بکه آزاد است و اصلاً زن ندارد
 کند رنج و بند غم بر پای و بر گردن ندارد
 حاصل فرزند و زن جز ناله و شیون نباشد
 زن بغیر از ناله و فرزند جز شیون ندارد
 جنگ خواهر شوهران را دیده با زن برادر؟
 های و هوی فتنه داماد و مادر زن ندارد
 دختر هر کس که باشد در قنوت مشهور عالم
 خانه شو چو رود جز خود پرستی فن ندارد
 میخرد از بهر خود این هفته چون بیراهن مد
 هفته دیگر بفرم تازه بیراهن ندارد
 کی شود يك لحظه فارغ از خیالات تجمل
 گرچه می بیند قبائی شوهرش بر تن ندارد
 کام میخواهد لباس و گاه میخواهد جواهر
 چادر اطلس چو میگیرد کت و دامن ندارد

در الغاء مالیات نواقل و دواب

گر کار بمجلس و کلام کم کردند در آخر کار کار حاتم کردند
 باج خر و اسب و گاو را بخشیدند آسایش نوع خود فراهم کردند
 مطایبه نقل از «اراجیف الاجنه»

شب عید است و گرفتار زن خویشتم	داد از دست زنم
اوست جفت من و من جفت ملال و محنم	داد از دست زنم
هم کرب ژرژه زنم خواهد و هم ژرسه و وال ^۱	مد ^۲ و فرم ^۳ امسال
خود نه شلوار پدایم نه قبائی به تنم	داد از دست زنم
گمومام یاره شده وین زن بدتر از دیو	کفش خواهد از گیو
من نه حاجی فرج آقا و نه حاجی حسنم	داد از دست زنم
یای من مانده چو خردر گل و دل گشته یریش	او بفکر قر خویش
گویدم عطر کتی خر که بزلقم بزنم	داد از دست زنم
مشهدی باقر هیزم شکن امروز زنتش	رخت نو کرده تنش
من نه کمتر ز زن باقر هیزم شکنم	داد از دست زنم
گفت بهر سر طاسم تو کله گیس بخر	مد یاریس بخر
گفتمش از همه کس لات تر امروز منم	داد از دست زنم
گفت اگر پول نداری ز چه هستی زننده	من شدم شرمنده
گفتمش زننده از انم که نباشد کفنم	داد از دست زنم
منکه از دست زنم حوصله ام تنگ شده	کله ام سنگ شده
میکنم یاره ز دستش یخه بیرهنم	داد از دست زنم

۱ Crêpe 'Georgette' Jersey و Voile انواع و اقسام پارچه جات.

۲ Mode وضع و اسلوب.

۳ Forme شکل و ترکیب.

سگ بی تحقیق ازو نام و نشان خانه خواست
 گفت تا منم موش و منزل دگه دیزی فروش
 گفت شغلت چیست؟ موش از شرم سر افکند زیر
 چونکه دزدی بود کارش شد ز اظهارش خموش
 پس ز شغل کربه پرش کرد گفتا دزدی است
 گوشت را آرد برون از دیزی پر آب جوش
 سگ بدو گفتا که دیزی یز مرا داد استخوان
 تا نفس باقیست بار منتش دارم بدوش
 بارها دیدم که آن بیچاره از دگن خویش
 که ز دست گربه مینالید و گه از دست موش
 گوشت را گر کربه بد فطرت از دیزی ربود
 تو نخود دزدیده ای موشك بی عقل و هوش
 میکنی تا کی حکایت از گناه دیگران
 عیب خود را بین و در دفع خطای خود بکوش
 موش گفتا در جهان يك تن نباشد بی گناه
 خواه رند جرعه نوش و خواه شیخ خرقه پوش
 حق خود را هر کسی از دیگری خواهد ولیك
 بین این حق ناشناسان نیست گوش حق نیوش
 موش مینالد ز کربه گربه مینالد ز سگ
 در جهان هر ظالمی از ظالمی دارد خروش
 ليك هر کس میرسد بر کفر اعمال خویش
 این سخن نقش است روحانی بقصر دارپوش

کفگیر خورده بر ته دیگم فلک فلک
بیچاره و فلک زده هشتم دلی دلی
با جام و چنگ عهد به بستم بالام بالام
از نام و ننگ دست هشتم دلی دلی
در خاکریز خندق عشقت جانم جانم
چون سگ بانتظار نشستم دلی دلی
در حجله با خیال وصال اوخیش اوخیش
دادند دوش دست بدستم دلی دلی

سه پلشك

سه پلشك آید و زن زاید و مهبان برسد
عمه از قم برسد خاله ز کاشان برسد
تلگراف خبر مرگ عمو از تبریز
کاغذ مردن دائی ز خراسان برسد
صاحب خانه و بقال گذر از دو طرف
این یکی رد نشده پشت سرش آن برسد
طشت همسایه گرو رفته و پولش شده خرج
بسراغش زن همسایه هراسان برسد
هر بلائی بزمین میرسد از دور سپهر
بهر مانم زده بی سرو سامان برسد
اکبر از مدرسه با دیده گریان آید
عقبش فاطمه با ناله و افغان برسد
این کمند گریه که من کفش ندارم دریای
آن کند ناله که کی چادر و تنبان برسد
گاه از عدلیه آید پی جلیم مامور
گاه از نظمیۀ آژان^۱ پی آژان برسد
من در این کشمکش افتاده که ناکه میراب
وسط معرکه چون غول بیابان برسد
پول خواهد زمن و منکه ندارم يك غاز
هر که خواهد برسد این برسد آن برسد

دیوان عدالت

دوش دیوان عدالت یافت تشکیل از وحوش
از جنای گریه پیش سگ تظلم کرد موش
گفت بستان داد ما زین گریه حق ناشناس
ای بهر و حق شناسی شهره در بین وحوش
گریه دایم بر در سوراخ ما دارد کمین
تا یکی آید برون از لانه میافتد بروش

ای منعمی که داری در خانه چرس و افیون
 روزی تنقیدی کن درویش بینوا را
 افیونیان برنا بخشندگان عمر اند
 ساقی بشارتی ده پیران پارسا را
 چون شد بشیره معتاد لاغر شود چو موئی
 دلبر که در کف او موم است سنگ خارا
 دوشینه با حسن لات رقتیم در خرابات
 باشد که باز بینم دیدار آشنا را
 رندی بآه و زاری میخواند در خماری
 هات الصبوح و حیوا یا ایها السکارا
 در موقع خماری کیفیت نگاری
 اشیی انما و احلی من قبله العذارا
 رندی بیار گندم پنجهان نمود تریاک
 دردا که راز پنجهان خواهد شد آشکارا
 آن بار را مفتش بو برد و کرد توقیف
 چون بهر کشف قاچاق می گشت بارها را
 تریاک و شیرۀ مفت صد بار هست خوشتر
 از هستی دو عالم تریاکی گدا را

دلی دلی

من رند و لا ابالی و مستم دلی دلی پیمانه نوش و باده پرستم دلی دلی
 دیشب ز باده توبه نمودم خدا خدا امشب دوباره توبه شکستم دلی دلی
 تا در قمار پای نهادم امان امان هر چیزی بود رفته ز دستم دلی دلی

گفتا که دین برفت ز کف و اشریعتا بدین نشسته بادۀ انگور میزند
با اینکه حفظ بیضه اسلام لازم است ملعون به پشت مدرسه طنپور میزند

ترباکی و شیرۀ

تضمین بر غزل حافظ

مردیم از خهاری همشیرگان خدا را
از يك دو بست شیره سازید نشۀ مارا
ده روزه مهر گردون افسانه ایست افسون
مرفین^۱ بجای افیون تزریق ساز یارا
آسایش دو گیتی تفسیر این دو حرف است
با شیرۀ مروت با الکلی مدارا
فلیات چرس برکش آنکه سکندری خور
تا بر تو عرضه دارد احوال ملك دارا
من مست بودم از می کردم بدامننت قی
ای شینخ ياك دامن! معذور دار مارا
از دوغ وحدت ما گر جرعه بنوشند
در وجد و حالت آرد رندانه با صفا را
چون بست گمنده بستی فوری بزن دو دستی
کین کیمیاي هستی قارون کند کدا را
مارا قضا کشانید پای چراغ شیره
گر تو نمی پسندی تغییر ده قضا را

بسکه فریاد و فغان آنجا بگوشت میرسد
 چون برون آئی ترا عارض شود سرسامها
 هست حمامی به پشت منزل ما بس کثیف
 دود و بوی نفرتش بر ما رسد از بامها
 داشت چندی پیش بوقی بر مثال نفخ صور
 گوش ما کر بود از آن هم صبحها هم شامها
 تا که روحانی در آن حمام يك شب پانهاد
 میدهد بر بانی حمامها دشنامها

قالیچه حضرت سلیمان

قالیچه حضرت سلیمان	بود است بمثل آیروبلان
نه چرخ و نه ترمز و موآورد داشت	نه بال و هلیس و آویاتور داشت
میرفت بدون قوه برق	از غرب بیکدقیقه تا شرق
فرقی که میان این و آن بود	چون فرق زمین و آسمان بود
هر کس که نشست روی آن فرش	میرفت بیکدقیقه تا عرش
بودند چهار دیو عیار	هر گوشه بدیش يك از آن چار
هر وقت تنوره می کشیدند	بی بال بعرش میپیریدند
دیوی که بدش دوشاخ و يك دم	میرفت اگر بچرخ جارم
در دوره ما فقیر مولا	با چرس رود بچرخ اعلا
این غول هم از نتاج دیو است	چون کیوه که بادگار گیواست

حفظ بیضه

شیخی ز بام مدرسه در خانه بدید
 شخصی شراب خورده و سمتور میزند
 گاهی باصفهان رود از پرده عراق
 که در ره حجاز دلش شور میزند

تا که بانستیتو ^۱ پاستور دهم	چونکه شد تجزیه دستور دهم
مضحک اینجاست که آن کهنه حکیم	تلفونش نه قوا داشت نه سیم
بود مقصود وی از این بازی	حیلت اندیشی و ظاهر سازی
چونکه دکتر سخنش گشت تمام	بنمود از تلفون قطع کلام
روی خود جانب آن مرد نمود	که در آن محکمه وارد شده بود
گفت برگوی چه باشد درد	که چنین مضطر و نالان کرد
تا دهم بهر علالت يك گرد	که چو برقت برهاند از درد
گفت ای دکتر والا منشم	بنده بیمار نیم سیم کشم
آدم بهر نو با لطف و خوشی	تلفن را بکنم سیم کشی
دکتر از کرده خود گشت خجل	که چرا شد به تظاهر مایل
آدم حيله کر ظاهر ساز	زود گردد همه جا مشتش باز

حمامها

داد ازین حمامها بیداد ازین حمامها
 در میان آب جوشش پنخته گردد حمامها
 پوست از تن بر کند خر پوست کن دلاک آن
 اوستادش گیرد از انعامها انعامها
 در میان آب آن از بسکه موی است و لجن
 هر کجا پا می نهی افتی میان دامها
 گرچه آبش نیست غیر از چرکها و بولها
 شیش نوشد مشت ها بر ریش ریزد حمامها

۱ لویی پاستور (Louis Pasteur ۱۸۲۲-۱۸۹۵ م.) ماهر شیمی فرانسوی در پاریس
 مؤسسه ای بنام پاستور انستیتو (Pasteur Institut) برای امتحان کردن جراثیم امراض
 مختلفه خصوصاً مرض هاری و وبا و غیره بنا کرده است که در همه عالم رواج یافته و بسیار
 مفید واقع شده.

ظاهر سازی

تازه برگشته مدوشيك^۱ اوقشنك
 بزده تابلوی^۲ بر سر آن
 از اینورسیت^۳ دارم دیپلم
 که کنم هر سومی^۴ را تزریق
 اولین دیپلمه^۵ در تجزیه ام
 که چو وارد بمطرب شد رنجور
 بعد در محکمه خواند او را
 ابدأ وقت ندارد دکتر
 هی نشستند و نیامد بیمار
 دل دکتر ز شعف شیدا شد
 وعده دیدن دکتر را داد
 تا که در محکمه اش داخل کرد
 گوش بر گوشی و حرفش اینست
 بخورد يك^۶ دو نخود آسپرین^۷
 نگذارید که سرما بخورد
 داخل شیشه کنید ادراش

دکتری رفته دو سالی بفرنگ
 باز کرده در بیمارستان
 که من اینجا و فلاطون در خم
 داده فاکولته^۴ لندن تصدیق
 متخصص بعلاج ریه ام
 در خفا داد بنوکر دستور
 چند ساعت بنشانند او را
 تا بگویند بود محکمه پر
 منتظر نوکر و دکتر بیکار
 بعد ده روز یکی پیدا شد
 نوکر او را باطاقی جا داد
 ساعتی گشت معطل آن مرد
 دید دکتر تلفونش در دست
 که پس از خوردن کبسول^۷ کنین
 گر عرق ریزد و گرما بخورد
 گر شکم خوب نباشد کارش

- ۱ Chic و Mode زیبا و آراسته .
 ۲ Tableau لوحه .
 ۳ Université دارالعلوم .
 ۴ Faculté هیئت علمیه .
 ۵ Séium آب لطیفی که از خون یا شیر
 کشیده برای تزریق (Injection) بکار برند .
 ۶ Diplômé سند یافته .
 ۷ Capsule ظریف بسیار کوچکی که از سریشم
 برای خوردن ادویات تلخ درست میکنند .
 ۸ Aspirin دوايست برای علاج درد سر
 و زکام .

بفقر و ذلت شده مملکتی مبتلا مردم دیگر غنی ملت ایران گدا

نه نزد خود آبرو نه پیش کس اعتبار

در سر زنها بود هوای اشیاء لوکس نمیخرند این گروه سوای اشیاء لوکس

مردان جا را کمند فدای اشیاء لوکس شده فقیر و غنی گدای اشیاء لوکس

رسد ز اشیاء لوکس خسارت بیشمار

مردم ایران اگر، ترک تجمل کنند ز اقتصاد وطن دفع تزلزل کنند

ذات و خواری دگر کجا تحمل کنند جمله ترقی کنند ورنه تزلزل کنند

شوند یکسر فقیر همه سبه روزگار

اگر متاع وطن از تو بگیرد رواج ترا بجنس فرنگ نیست دگر احتیاج

درد تو گردد دوا رنج تو باید علاج گیرد ایران زمین زهفت اقلیم باج

در همه گیتی شود نامور و نامدار

بجانب اقتصاد اگر گذاری قدم متاع ایران شود در همه جا محترم

کند به پیش دول دوات ما قد علم ملت ما رو سفید شود میاف امم

شوکت ما مستدام قدرت ما برقرار

در اوضاع صحی و آب های شهر گفنه

کیست درین شهر که مسلول نیست لاغر و باریک چو مقتول نیست

در سر هر جوی بود کهنه شوی قاتل این مردم و مسئول نیست

دکتر ما تجزیه کرد آب را دید بیجز فضله محاول نیست

گفت کس این که نخورد در جهان گرچه بیجز آکل و ماکول نیست

خواست کفیل بلدی بهر آب لوله کشد دید فقط پول نیست

جز به کشفات بیجز دیگر عادت این مات مجهول نیست

خوب بود پاکی و پاکیزگی حیف که این قاعده معلول نیست

یسه‌گی خاص و ساتوی ساده که هم «مطبوع طبع عامه» است و هم در نزد ارباب ادب مطلوب و نایبند. از آنجمله گشتی موسوم به «اداره نامه» در موسوع خیرانی اوضاع تحولات دولتی و مؤسسات ادبی و حریص و طمع رؤسای حاکم و بده ایافت اختصار و آریاء امور و مالم و تعدای زیردستان زیر مسئولان مله قانون و عدم وضاحت ملقات مردم از مأمورین دولتی سروده شده که هنوز مجمعه به آن مشع نرسیده است و بهت قسمت از «اداره نامه» بیس منفصلین صعب است که هنوز اپرا (opera) نظم یافته قسمت سو: فکاهیات مطابق فهم عامه با شری و ساتوی خاص مخلوط با سلاجات محلی و زبان شکسته دارای ده مجموعه است. موسوم است به «تراجیف لاجنه» و در صفحات جرید و فکاهی طهران از قبیل جریده فکاهی «امید» و فکلی روده و مجرعه مذبوح است قسمت چهارم: تراشه‌ها که اغلب در صفحات کمرامافون ضبط است و آملاتی دیگر که برای اپرته (Opérette) ساخته شده و در ناکرها تعرض نمایش کنانده است و ما از هر کدامی قسمتی انتخاب نموده درج می‌نماییم.

در ترك اشياء تجملی

مردم ایران شدند تا به نجل دچار نماند سرمایه در کف سرمایه دار
 کمون بود اقتصاد بیانات احتضار مگر شفائی دهد رحمت پروردگار
 خالق شمس و قمر سابع ایل و نهار
 این همه اشياء اوکی که میرسد از فرنگ عروسک جورچو و جقه‌رنگ رنگ رنگ
 پس آنکه اندر عوش زمعلکت بیدرنگ قران رود مشت مشت لیرو رود چنگ چنگ
 نقره رود کوه کوه طلا رود بار بار

تمام سرمایه‌ها رفته بیاد فنا دو دست نجات ما بمانده اندر حنا

روحانی

میرزا غلامرضا خان متخلص به «روحانی» پسر میرزا شکرالله خان متخلص به «آزادی» در دهم ذیحجه ۱۳۱۴ هجری قمری در طهران متولد شده و تحصیلات مقدماتی ابتدائی و قسمتی از متوسطه را در طهران پ پایان رسانده است.

روحانی قبل از اینکه موفق شود تحصیلات خود را خاتمه دهد داخل در خدمات دولتی شده و مدتی در وزارت مالیه و بعد در اداره بلدیة بخدمت مشغول شده و فعلاً هم در همان دوایر بسمت و رتبه منشی گری و بشغل محاسبائی و دفتری مشغول است.

روحانی اگرچه بواسطه عدم انتظام امور معاشیه موفق بورود در مدارس عالیہ و ادامه تحصیلات خود نگردیده ولی بیشتر اوقات بمطالعه کتب علمی و ادبی و تاریخی خود را مصروف ساخته و بتحقیق و تدقیق در دواوین و اشعار شعرا و اسانید بزرگ میپرداخته و با ارباب فضل و ادب معاشر و از محضر آنان و حضور در مجامع ادبی در ککالات و کسب فضایل مینموده و نزد اقران خود بصفات حمیده و اخلاق پسندیده و حسن نیت و پاکی فطرت و طینت و علو همت معروف و مشهور میباشد هیچوقت زبان به تملق احدی نگشوده است و در گفتن اشعار هیچویہ احتراز جسته طبع بلندش فوق العاده حساس و در اشعار خود از ضعف و بیچارگان غمخواری و طرفداری کرده و افکار عامه را به بیانات شیرین و دلپسند خود متوجه ساخته کلیات اشعارش بچهار قسمت منقسم و تاکنون بالغ بر نه هزار بیت است. قسمت اول: غزلیات عشقی و قطعات اخلاقی قصاید اجتماعی بطور جدی و فکاهی که در مجله «ارمغان» اغلب درج گردیده قسمت دوم: فکاهیات

ز آفرینش اگر این زلّه نمی بست زمین در ادیمش ز خوشی تاباید مائده بود
خاک ذلت بسراز گردش خود بیخت دریغ خاکسار آری سرگشته حیرت زده بود

دولت ناپایدار

داشتم خوش روزگاری با سر زلف نگاری
خوش بود با زلف یاری داشتن خوش روزگاری
بس همایون یادگاریها بدل دارم ز عشقش
خرّما عشقی کنزو ماند همایون یادگاری
شکوه از بیدولتی نتوان که ما را نیز روزی
دولتی رو کرد اما دولت ناپایداری
شکرها دارم که با آشفته‌گی افتاده کارم
تا مرا با طرّه آشفته‌اش افتاد کاری
در دل شب راز دل با ماه میگویم که در شب
ماه باشد همدم هر بیدل شب زنده داری
یکجهان صید است و ما در قید تو زیرا که ضیغم
پنجه قدرت نیالاید بخوف هر شکاری
ریزش اشکم شب هجر ترا سازد چراغان
روشنی یابد بلی صدها چراغ از آبشاری
کامیابان را تزیید طعنه بر ناکام زیرا
رنجبر را رنجه دارد طعنه سرمایه داری
برق غم تا هستی رعدی نسوزد لب ندوزد
تا نمیرد از تکاپو بر نیاساید شررای

غزل

نیست در شهر مرا غیر تو دل‌بند دگر
چیده‌ای زلف از آن‌روی که با جذبه حسن
رگ جان بگسل و پیوند میر تا لغند
حسن و شرمی که هنرمندیت آمیخت بهم
تو اگر مادر فرزندی چون خود نشوی
انحصار شکر و قند شکست از لب تو
تو که با نیم شکر خند شکستی قانون
خردم گفت که بیماری دل تا کی و چند
یمند استاد جنون بس بود ای عقل مرا
دو همانند بود روی وی و ماه تمام
بندگان را نبود جز تو خداوند دگر
نیست شایسته پای دل ما بند دگر
سروکار دل بشکسته به پیوند دگر
شاهکار بست که ناید ز هنرمند دگر
مادر دهر نزاید چو تو فرزند دگر
گرچه آن قند دگر باشد و این قند دگر
تا چه‌ها بشکنی ای بت بشکر خند دگر
گفتم از نرگس او پرس که تا چند دگر
حاجتی نیست به بند دگر و پند دگر
قد رعدی و مه نو دو همانند دگر

آفرینش جهان

اصل هستی همه بر خیره و بر بیهده بود
دم وزن دم‌بدم از قاعده حکمت و عقل
ایزد از کرده بتحقیق پشیمان شد لیک
زمی آبخور این خیل ستمگر نشدی
نطع گیتی نبدی غم‌کده بل چون خورشید
نه ریا بود و نه نیرنگ و نه رشک و نه دروغ
نه دلی از ستمی یا سخنی آزرده
نه یکی موی همی‌کنندی در موی مرک
تر ستمکاره چو کرکان کله اندر کله بود
جرم سوزان و فروزان را از خاکی و خاک
آفرینش را فی پایه و فی شالوده بود
کار گیتی نه بهنجار و نه بر قاعده بود
نیری از شست بدرفته و کاری شده بود
تا ابد گر همه دود و دم و آتشکده بود
همه افروخته بد گفنی جشن سده بود
نه یکی دلبر بود و نه یکی دلشده بود
نه گلی را بچمن دست جفائی چده بود
نه یکی روی ز اندوه یچین آزرده بود
نر ستم‌دیده چو گوران رده اندر رده بود
جامه پوشیدن بیهوده و بیفایده بود

نگشوده بآفاق چمن بال و یری من بیرون شده ز آنجا و نمودم سفری من
از لشکر خود هیچ ندیدم اثری من آلا همه افسرده و پژمرده و بیمار

مرغاب بهاری همه افسرده و خسته بی خانه و بی برگ و پر و بال شکسته
بلبل بیکی شاخه بی برگ نشسته گریخته و نالنده بر آن روز خجسته
وز نغمه و آهنگ دهان باز به بسته بایک دل پژمرده و دو دیده خونبار

برخیز شها شیر دل و شیر فکن باش بنیان کن ظلم و ستم و بندشکن باش
آراسته پیکر شو و پیراسته تن باش اندر پی آبادی ویرانه وطن باش
واندر سر آزادی گلزار و چمن باش وارسته ز نشویش و رها گشته ز افکار

امروز یکی روز خوش و خرم و عالیست سر لوحه فخر و شرف و فرو و معالی است
ایرانی و ایران بترقی و تعالی است خوش بختی و فیروزی مشمول اهالی است
به به چه مهین جشنی کز انده خالی است بر مسعدش سعد و شرافت کند اقرار

خندان شده تا صبح سعادت پس دیجور دی جور و ستم بود درین کشور معمور
تا ملک بشد زنده ز یک مرد سلحشور تا امن بخود دید همیں ملک شاپور
وقت است که ملت بسرایند بجمهور جمهوری ایران بشود زنده و پادار

مردی که رها کرد وطن را ز ضلالت سردار سپه باشد آن کان جلالت
بازوی توانا و نرازوی عدالت تا کار وطن گشت به نیروش حوالت
بر سوی تعالی بنموده است دلالت ایرانی و ایران را بالمره بیکبار

گر نه شب بود ز آهنگ خروشان بلبل
در دل گلشن و گل ولوله انداخته بود
گرچه شب منظر گلزار نکو بود چو روز
گوش کو کو زن کو کو زدن فاخته بود
پرو ماه درون حقه گل پنداری
جام زربنه پر از نقره بگداخته بود
در چنان شب بعروسی که طبیعت نام است
همه ذرات جهان عاشق دلباخته بود
بضمان دل و جان بادل و جان بود گواه
هر کسی قاعده صنعت بشناخته بود
که بجز کلك کمال الملك اندر عالم
دست نقاش چنان نقش نپرداخته بود
داده نور مه و زیبائی گل دست بهر
اندر آن شب زمی و چرخ به پیوست بهر

مستط

در توصیف بهار

تا خود به بهار اندر نوروز بر آمد
ایام دل افسردگی و سوز سر آمد
از خاک گل و سوسن و سنبل بدر آمد
بر پیکر مرغاب چمن بال و پر آمد
آنکه دگر بود و زمان دگر آمد
نگذشت ز سر بهمن و آمد ببر آزار

وانگاه پیرسید که چون است گلستان
گلبن بچه سان است و چه کار است به بستان
چونند و چگون طایفه لاله پرستان
و آن سبزه نو کودک بگرفته ز پستان
آیا بکنند مشکین گلزار و شبستان
با خاک بیاراید چون شاهد فرخار

روزی که گذر کردم از گلشن و هامون
بازاری و درماندگی و خواری افزون
درخیم خزان کرده بگلزار شبیخون
تا خویش بر آوردم از آن مهلکه بیرون
بگذاشتم آن حشمت و آن فر فریدون
بگذشتم و بگریختم از خانه بناچار

افسوس نیرسیدم از گل خبری من
بر گلبن و گلشن نمودم نظری من

وز همه کوشش همی بریدن پیوند	روز و شب اندر جهان غمودن باید
تر خوشی روزگار کشتن خرم	تر کژیش عارضین شخودن باید
یا چو گروهی دگر جهان جهان را	کش و نکو دیدن و ستودن باید
گفتن کاین عرصه جای کوشش و کار است	کار درین کارگاه فرودن باید
یا دم برداشته بسنده نکردن	تارک خواهش پیرخ سودن باید
وز پی نام و نوا به پهنه هستی	گوی هنر در سبق ربودن باید
زین دو کدامین طریق باید رفتن	زین دو کدامین سخن سرودن باید
می بندانم بکنج عزلت ماندن	یا بد بیضای خود نمودن باید

نیمه شب خرداد

نیمه شب بود بخرداد مهبی نیمه ماه	ماه در هاله چو در آئینه یار از پس آه
لرزش پرتو مه بر سر خاک انسان بود	که ببوسد رخ عفریت بری خواه نخواه
شهب ناقبه پنداری کوران بودند	که بلغزند و سراسیمه در افتند بچاه
همچنان گوهر رخشان که زند غوطه بموج	اختران غوطه ور چرخ شدند ناگاه
چرخ از روشنی زهره بخود می بالید	همچو شاهی که زند گوهر تابان بکلاه
بود چون خنجر رخشنده درون سینه دیو	پرتو مه ز شکاف که در غار سیاه
بخیز از برگ درختان که بجنباندی باد	در همه کوه و در و دشت نجیبیدی کاه
چون بر چالچلگان بود برنگ و حرکت	سایه سرو که در آب همیکرد شناه
بهت شب بود بر آفاق چنان مستولی	که در اعصار کهن در دل و جان سطوت شاه

کیتی از دهشت و بهجت بهم آمیخته بود

پرده شك ز رواق فلك آویخته بود

مه گل بود و گل از حبله برون تاخته بود	رایت حسن سمن در چمن افراخته بود
لاله با پیرهن سرخ و کمر بند سیاه	خویش را قائد شورش طلبان ساخته بود
رسته بد غنچه شاداب بکپسار و بدشت	هر کجا ابر سیه تیغ سمید آخته بود

غلام علی خان آذر خشی (رعد می)

رعدي

میرزا غلامعلی خان متخلص به رعدي در سال ۱۳۶۸ هجری قمری در تبریز متولد شده است پدر وی میرزا محمد علیخان آذرخشی از خانواده مستوفیان آشتیانی^۱ است که در زمان سلطنت ناصرالدین شاه قاجار از آشتیان مهاجرت کرده و در تبریز اقامت گزیده اند.

رعدي تحصیلات ابتدائی و متوسطه را در تبریز و دوره مدرسه عالی حقوق و سیاسی را نیز در طهران بیابان رسانده و فعلاً بسمت معلمی ادبیات فارسی در دوره دوم مدارس متوسطه و دارالمعلمین آذربائیجان اشتغال دارد یکی از آثار دوره صباوت او موسوم به "مسمط نوروزیه" که از طرف اداره معارف آذربائیجان در سال ۱۳۴۲ هجری قمری بطبع رسیده است.

این شاعر طبعی روان و ذوقی سرشار دارد و با اینکه جوانست اشعارش در کمال پختگی است و هرگاه بهمین نسبت پیشرفت کند مسلماً از شعرای عالیمقام خواهد گشت نمونه از اشعار او را می نگاریم.

تجیر

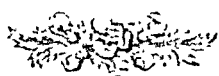
بسیک شعرای ترکستانی

می بندانم چگونه بودن باید بند تجیر چسان گشودن باید
بودن بهتر و یا نبودن بهتر بودن باید و یا نبودن باید
نخل امیدی بباغ دهر نشانند یا همه گشت امل درودن باید
قوی گویند عمر خواب و خیال است گفته ایشان مگر شنودن باید

۱ آشتیان یکی از شهرهای کوچک ایالت عراق عجم است و مردم این شهر بحسن ذوق و انب و خط معروف هستند.

چو راه دور مرا زین طواف دارد باز بدین قصیده فرستم ترا درود و سلام
 به پیری اندر طبیعت جوان و نیرومند دل تو خرم و جان باد مہبط الہام
 دل رشید ز آثار فکر روشن تو
 بسان طبع نوشادان و خرم و پدram^۱

۱. مؤلف این اشعار را از آقای دکتر کالیداس ناگ (Dr. Kaldas Nag)، پروفور
 اونیورسٹیہ کلکتہ حاصل کردہ است.

گزیده شعرا مفخر ادب ناگور
 یگانه مهر درخشان شرق کز نورش
 چو آفتاب ز آفاق شرق تابان شد
 نماند گوشه اندر همه بسیط زمین
 ز گفته‌های دلاویز و نکته‌های لطیف
 کند پدید ز لفظ بدیع و معنی و نغز
 معانی اندر لفظش چو عالم ملکوت
 ترانه‌های دل انگیز او بهر روزی
 هنروری که ز سحر کلام چیره شده است
 ز رای روشن او بهره میبرد یکسان
 ایا خلاصه ذوق و کمال و دانش شرق
 بهیچ جای چنان قدر نو نبشنامند
 نه چون دگر شعرا شعرهای دلکش نو
 که هر چه گوئی پند است و حکمت و اخلاق
 ز داروی سخت جان دردمند بشر
 را ز جایزه‌های نوبل^۱ که بگرفتی
 نثار شعر ترا شاید از سپهر بلند
 بچشن هفتاد از عمر تو بیایستی

که کشور سخن از وی گرفت نظم و قوام
 زدوده گشت جهان سخن ز زنگ ظلام
 وز او گرفت همه غرب روشنائی و ام
 که صیت فضلش نهاده اندر آنجا کام
 همی رساند جان را از آسمان پیغام
 بخاطر اندر آثار روح در اجسام
 که نیست آنجا اندیشه از فشار و زحام
 هزار خاطر آشفته را کند آرام
 بشرق و غرب زمین بر قلوب و بر افهام
 زدوده فکر خواص و خموده طبع عوام
 که چون تو پور تراید ز مادر ایام
 که در قلمرو سعدی و کشور خیام
 شکایت شب هجر است و وصف جام مدام
 ز بهر صلح و صفا و ز بهر امن و سلام
 نجات یابد از آسیب محنت و آلام
 اگر هزار بگیری هنوز نیست تمام
 بیفکنده و خورشید و زهره و بهرام
 که سوی هند از ایران بیستمی احرام

۱ دکتر الفرید برن هارد نوبل (Dr. Alfred Bernhard Nobel ۱۸۳۳-۱۸۹۶ م.) مهندس و ماهر شیمی معروف سوئدی که موجد دینامیت (Dynamite) بوده تا بر وصیتی که کرده بزرگترین قسمت ثروت خود را برای جایزه سالانه که موسوم به جایزه نوبل باشد (Nobel Prize) مقرر نموده است و هر جایزه‌ای عبارت از (۸۰۰۰) لیره انگلیسی میباشد که برای پنج شعبه داده میشود (۱) طبیعیات (۲) شیمی (۳) علم معرفت الانسان یا طب (۴) ادبیات (۵) ترویج صلح عمومی که هر سال بهر پنج شعبه داده میشود.

جیست ازین خوبتر زیر کهن آسمان
که باشد اندر برت چو کودك توأمان
بیک نظاره دو بار شوی خوش و شادمان

بیک بیماه شوی دو گونه مست و خراب

مهر دو توأم فزونی ز مهر دو کودك است
زانکه بعین دوئی نیک چو بینی يك است
و آن دو طفل جدا ز یکدگر منفك است

هیچ تو دیدی که دو یکی شود در حساب

چه خوش بود دیدگانت بدیده شان دوختن
وز آتش عشق پاک خرمن غم سوختن
چو گردد این مشعل گرم بر افروختن

عیان جانهای ما بدن نماند حجاب

مرد که عشقی نباخت چگونه مردم شود
عشق چو پیدا شود هر چه جز او کم شود
چنانکه هر بامداد لشکر انجم شود

نهفته رخ چو بتاخت مشعل آفتاب^۱

بیادگار جشن هفتادمین سال رابندرانات تاگور^۲ در ماه نومبر

۱۹۳۱ میلادی ساخته است

دروود باد بر آن شاعر بلند مقام کزو ببالد فخر و بدو بنازد نام

نقل از مجله «ایران» نشریه کلوب بین‌المللی شماره ماه اکتوبر سنه ۱۹۳۰ م.

۲ Rabindranath Tagore شاعر و مصنف معروف ایالت بنگال که در سال ۱۸۶۰ م نولد

یافته و در سنه ۱۹۳۱ م جایزه نوبل (Nobel Prize) برده است.

يکي سياوش باسم يکي سيامک بنام
يکسان در خالق و خالق يکسان در شکل و قام
کسي نداند درست که اين کدام آن کدام

چه در سوال و جواب چه در درنگ و شتاب

چو دابه نزديک خود بيند از آن دو يکي
بحيرت افتد که اين سيا بود يا مکي
شگفتي دابه شاف فروز شود اندکي

چو نام آرد از بين و آن يك گويد جواب

چو اين يك از خرّمي خنده خوش سر کند
آن دگري در زمان خنده مکرر کند
چو ناگه اين از عمي ديده چو گل تر کند

فشانند آنديگري سرشکها چو سحاب

بخانه اندر انيس بياري اندر شفيق
نخواست اندر شريك ببازي اندر رفيق
هر دو بظاهر جميل هر دو بباطن خايق

شبيه هم در کلاه نظير هم در ثياب

موي چو زرينه نار ريخته نا دوششان
حلقه زرّين زده گرد بناگوششان
لختي آشفته وار ز خفتن دوششان

حلقه پر از پيچ و خم نار پر از جين و تاب

روي بشويند و موي بدست شانه دهند
ز شانه ترسان شده دست بسر بر نهند
بناکه از زير دست چو آهوان بر جهند

شانه فتد بر زمين ريزد آب و کلاب

❖

❖ ❖

پیابوست خمیده عکس کهسار بسر اندر تو برده ریشه اشجار
نسیمت کرد دامن پاک کرده سپهرت رنگ خود بخشیده هموار

❖

❖ ❖

خوشا برکی که بر سطح تو پیوید خوش آنماهی که اعماق تو جوید
خنک سنگی که لبهای تو بوسد خنک بادی که گیسوی تو بوید

ابن اشعار را در توصیف دو پسرش که توأم بد نیا

آمده اند گفته است

صبح چو مرغاف باغ نغمه سرائی کنند
ز خواب خوش کودکان دیده گشائی کنند
از آشیانهای شب عزم جدائی کنند
کرده ز تأثیر خواب دیده برنگ شراب

هر یکی اندر دو لب نهفته خمیازه
چو غنچه سرخ گل بسته بلب غازه
و آف دو لب نیم باز همچو گل تازه
تبسمی پر ز ناز نهفته زیر نقاب

مرا دو توأم بود بخانه چو ماه و مهر
نه چو ماه و مهرشان فرقی در شکل و چهر
آیت لطفند و حسن لایق عشقند و مهر
آفت مرد اند و زلف فتنه شیخند و شاب

بچنبید بید را در آب سایه جو طفلی خفته در آغوش دایه
بود این سایه را آن لطف و آن حال که در گفتار شیرینان کنایه

☆

☆ ☆

جو ناگه بر جهد در آب ماهی ز حیرت بیخود از جا جست خواهی
گمانت عکس مهتاب از دم باد روان بگرفت و شد در آب راهی

☆

☆ ☆

نه بینی آن خروشان غوک سرمست دو دیده دوخته برماه پیوست
جو ناگه افکند خود را در امواج تو پنداری که چیزی افتد از دست

☆

☆ ☆

بهنگام شناور پایش از پس از او گوئی جدا گردد جو دوحس
دو چشمش همچو مروارید غلطان همی لغزند بر این سطح املس

☆

☆ ☆

گهی گسترده تن گاهی فشرده زمانی زنده گاهی همچو مرده
دمی بر موجها یویان و یراف دمی خود را بهر موجی سپرده

☆

☆ ☆

نسبیا نو پیام آسانی و یا پرورده این آبدانی
به تنهائی نباشی هیچ بك را که ترکیبی ز روح این و آئی

☆

☆ ☆

الا ای صفحه باك بهشتی نوئی غماز هر خوبی و زشتی
ز عنصرها چنین بیکر نیاید مگر از گوهر جانها سرشتی

آئینه سیال

چه خوش باشد بروی آب دیدن بر او رقصیدن مهتاب دیدن
به بیداری چنان خاطر فریبد که شام وصل یاران خوابدیدن

❀

❀ ❀

نسیم آید از و بر چین شود آب بلرزد قرص مه چون لوح سیاب
دژم گردد جو روی مه جبینی که ناگاهش بر انگیزند از خواب

❀

❀ ❀

سپهری بر زمین گسترده بینی ز بادش چهره بر چین کرده بینی
جبال لعبتات آساف را گهی بی پرده که در پرده بینی

❀

❀ ❀

درخت و کوه و ابر و ماه و انجم درین آئینه گه پیدا گهی گم
تو کوئی رنگ ریزان طبیعت جهانی را همی شویند در خم

❀

❀ ❀

صدای لطمه امواج آرام که بر ساحل رسد از صبح تا شام
بود چون سیای یاران طنّاز بروی چهره عشاق ناکام

❀

❀ ❀

شتابان تیغه موج از پی هم چو وقت جفتجوئی مار ارقم
خط ساحل تناور اژدهائی که این ماران در آرد جمله در دم

❀

❀ ❀

قمر یکان قصه سرا بوده اند	بلبلکان خوش سخنی کرده اند
چون ملک بحری ^۱ فوارگان	شب همه شب آب تنی کرده اند
برگ درختان ز نسیم سحر	بر سر گل باد زنی کرده اند
در شکن دایره کردار موج	یچه بطایف صف شکنی کرده اند
یدش هجوم سپه آمد باد	نار و نان پیلنتی کرده اند
گلبن سینا و برو بلبلان	دعوت رب ارنی کرده اند
نیم شب از تابش با اختراش	شگوفه ها ما و منی کرده اند
ز ژنده کرباس چناران باغ	پارچه پیرهنی کرده اند
گفتی در رهگذر باد صبح	توده مشک خنتی کرده اند
بیدبنام در بر ورزنده باد	ورزش و مشق بدنی کرده اند

مکن مارا فراموش^۲

یکی دلداده با دلدار طناز	بدست اندر همی شد دوش بادوش
براه اندر یکی شط خروشان	پدید آمد همه موج و همه جوش
پلنگ از بانگ رعدش خسته درکوه	نهنگ از تاب موجش رفته از هوش
کلی زیبا پدید آمد برآب آب	فشرده دیو امواجش در آغوش
بگفت آن شوخ: «کاش این گل مرا بود	که زینت دادمی از وی بر و دوش!»
در آب افکند عاشق خویشتن را	همان ناگشته بار از گفته خاموش
چو آن گل را پس از رنج فراوان	پنجنگ آورد از او شد طاقت و هوش
سوی یارش فکند و گفت و جان داد:	«بگیر این گل مکن مارا فراموش!»

۱ فرشته دریائی.

۲ مضمون این قطعه را یکی از جراید طهران بمسافه گذاشت و غالب ادنا در این مسافه شرکت کردند از آنجمله ایرج میرزا جلال‌الملک را قطعه ایست که معروف و بدین مطلع است:

عاشقی زحمت بسیار کشید تا لب دجانه بمشوقه رسید

بس شکفتی کرد و خندان و غمین شد چونکه یافت
 راست مانند کدائی پاك روی شوی خوبش
 گاهی از حیرت سر انگشتان گزیدی خشمناك
 گاهی از خنده گرفتن دست بر بهاوی خوبش
 گفت دانا کی شوی از ریش و سبب سوختن
 کارریشی را ببايد سوختن از خوی خوبش

استواری

بینی آن کشتن و استوار درخت با شکیب و قرار و طاقت و سنگ
 در بهاران چو از بر کهسار سیل سوبش همی کند آهنگ
 همچنان ازدهای سر به نشیب برکند پیش راه سنگ یچنگ
 چون کمان کرد او بگیرد سیل او ببايد بساں تیر خدانگ
 سیل ازین خیرکی و ستواری خشم گیرد بساں شرزه پلنگ
 همچو دیوانگان بر آرد کف از فزونی غریو بانگ و غرنگ
 آخر الامر ره بگرداند سر بزیار افکند ز عار و ز تنگ
 آدمی زاده نیست کم ز درخت غم کیتی فزون ز سیل یچنگ
 گر بیاموخت غم ز سیل شتاب من بیاموزم از درخت درنگ
 من نهنگم اگر که غم موج است نگرزند ز پیش موج نهنگ

اخبار باغ

صبحدمی گفت مرا باغبان ز آنچه بتان چنی کرده اند
 گفت هراآں خوک که نهان داشتند دوش بخلوت علنی کرده اند

کیست ابله در جهان و چیست ابله را نشان
 چو نتواند کرد ابله داروی آهوی خویش
 زب بختید و بگفت ابله کسی باشد که ریش
 از بدستی بیش دارد بر رخ نیکوی خویش
 از قضا آن پس که زب گفت این سخن بهر مزاح
 شد بی کاری برون از ساحت مشکوی خویش
 مرد ریش خویش بگرفت و چو دید از یک بدست
 هست افزون شد غمی در هم کشید ابروی خویش
 ساعتی پیچید ازین غم کو چرا ابله شده است
 پس بر آن شد تا که جوید در زمان داروی خویش
 ریش در دست و پریشان کرد هر سوئی نظر
 تا یکی شمع فروزان دید در یکسوی خویش
 بر زبانه شمع سوزان سود و لختی باز داشت
 آنچه از یک قبضه افزون دیده بود از موی خویش
 آنچنان از تاب شعله موی او پیچید و سوخت
 کز حیا بگرفت هر دو دست پیش روی خویش
 سر بزانو ماند از غم چونکه دو آئینه دید
 روی بر مو را برهنه چو سر زانوی خویش
 ریش رفت و بهر ابله یادگاری دو گذاشت
 بر رخسار خاکستر و اندر و ناقتن بوی خویش
 زب شنید آن بوی شد آسیمه سر نزد یک شوی
 هر طرف جو یا بدان جشنان چون آهوی خویش

ستارگان که بمقیاس ما بزرگ‌اند اگر چه نیک عظیم اند سخت حیرانند
عظیم و تند و شتابان و روشنند و بلند ولی چو در نگری پست تر ز انسانند
بصورت آدمیان گرچه کوچکند و حقیر بمانی اند ز اختر فزونی که میدانند
خوش آنکسان که چو اختر ضیض جوی نیند

همیشه جانب اوج کمال یوبانند

دلی که هیچ در او آرزوی بالا نیست اگر چه گوهر تابنده زاد والا نیست
کیاه بین که چو از خاکدان برآرد سر همیشه میل دلش جز بسوی بالا نیست
جهان بر است ز کالای حسی و عقلی ولی چه سود کسی را که وجه کالا نیست
ز جاه و رتبه انسان چگونه فخر کند

کسی کز آدمیش هیچ جز هیولا نیست

چو عجز چرخ بدانستم اندر آن نشویش نشاط یافتم از عجز و ناتوانی خویش
سری که سوی فلک داشتم بر آورده چو عجز چرخ بدیدم فکندم اندر پیش
بآسمان درون روی دل فرا کردم که اخترش ز نجوم سیه‌ر باشد بیش
سحاب او ز خیال و شهاب او از عشق

مهمش اراده و خورشید رای دور اندیش

چه آسمانی فارغ ز تنگنای مکلف چه آسمانی ایمن ز انقلاب زمان
بجای بیم درو امن و جای وحشت انس بجای جنک درو صالح و جای عجز توان
چه سایه از شب دیرنده شد بدین منوال خدای داند و شب داند و محاسب دان

چو آفتاب بر آمد بر آمد ز آن حال

چو آفتاب قوی طبع و کرم و شاد و جوان

چاره ابله‌ی

ابله‌ی پرسید هنگام شب از بانوی خویش
کای بلای جادوان از چشم چوین جادوی خویش

فروچکیدى بر روى چرخ و بر رخ من هزار لؤلؤ رخشنده از سرشك و شهاب
دقایقى كه شتابان همى روند ز عمر بره نوشتن گفتنى نداشتند شتاب
چنان خموش هوا و زمین كه از ره دور
نواى مور بگوش آمدی و بانگ ذباب

چو شب دراز بود دیده باز و دل پرسوز خیال رنج فرايست و سینه رنج اندوز
دو چشم باز خیال محال داند خواب شب دراز دروغ و فسانه داند روز
هر آنچه شادی بخشد بشب شود جانسگه هر آنچه روشن باشد بشب شود مرموز
يكی ز جمله او هام تند سیر حروف

ز پیش دل نگریزد چو مرغ دست آموز

جهان خموش ولی خاطر آتش افشان بود دل از سكوت شب آزرده و پریشان بود
هر آنچه موجب جمعیت است حاضر داشت ولی چه سود كه در اصل خود پریشان بود
شگفت بین كه بجز آه سرد دودش نیست دلی كز آتش اندوه دیگ جوشان بود
چو در بسط زمین غمگسار خویش نیافت

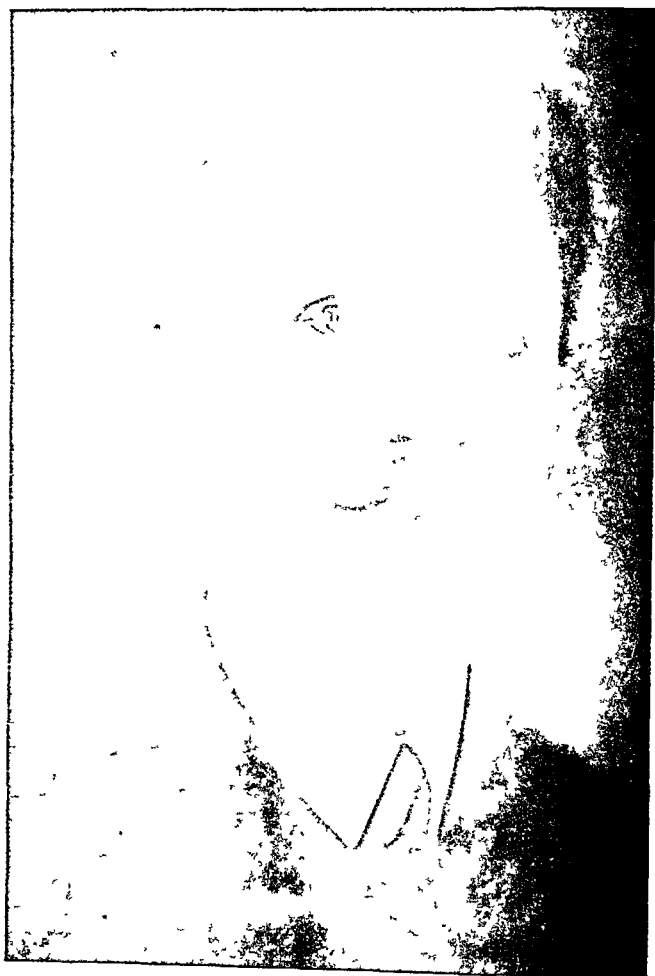
دو چشم دوخته بر اختران رخشان بود

بشب سپهر یکی دلفریب فتافی است كه هر ستاره او چشمك درخشانی است
روی صفحه تاریك آسمان كوكب چو آشكاری خندان بروی پنهانی است
خره كه راهمهای است در مهالك خاك چو بر فلک نگرد مستمند حیرانی است
ولی ز حیرت خود راحتی همی بیند

كه دردهای نهان را بزرگ درمانی است

فلک چو دریا اختر چو نیغه امواج كز آفتاب بسر بر نهند زرین تاج
بسان صفحه قیرین كه دست زنگی شب بر او فشانده بود صد هزار مهره عاج
مجره همچو یکی قوس ناپدید سهام شهاب همچو یکی تیر ناپدید آماج
بدآن توانگری و دستگاه و فر و شكوه

سپهر نیز چو ما بود عاجز و محتاج

رشیدیاسمی

رشید یاسمی

غلامرضا خان رشید یاسمی پسر محمد ولیخان میر پنج در سال ۱۳۱۴ هجری قمری در کرمانشاه^۱ متولد شده و در همین شهر تحصیلات مقدماتی را پیاپی رسانده است در سال ۱۳۳۳ هجری برای تکمیل زبان فرانسه و تحصیلات ادبی طهران آمده و دوره مدرسه سنلویی (Saint Louis) تمام کرد و از آن پس مدتی در وزارتین معارف و ممالیه بخدمات دولتی اشتغال داشته و فعلاً هم در کابینه سلطنتی بخدمت مشغول است.

یاسمی گذشته از مقالات ادبی که در جراید و مجلات مختلفه و تقاریر و تالیفات ادبی نوشته است تألیفاتی نیز دارد که عمده آنها عبارت است از شرح حال ابن یمن، شرح حال سلمان ساوجی، منتخبات فردوسی در نصاب، اندرز نامه اسدی، (کلیه این کتب بطبع رسیده) و یکدوره تاریخ مختصر ایران (وزارت معارف بطبع رسانده است) ترجمه دیسپل شاگرد، (در پاورقی مجله نو بهار طبع شده) و تاریخ مفصل قرن ۱۸ (از طرف کمیسیون معارف) کتابی در منطق، ترجمه ادبیات برون (E. G. Browne) و غیره که بطبع نرسیده. یاسمی بسبب قدا و ولی با مضامین جدید شعر میگوید و انواع شعر را از عهده بر میآید و مخصوصاً در افسانه سازی مهارتی تمام دارد. منتخبات اشعارش ازین قرار است:

یادگار

این قطعه متضمن مضمونی بدیع و تازه است

نر تن تازه نهالی کننده شد یادگاری از سر يك نینگ نیز

۱ یکی از ولایات غربی ایران است که در آنجا آثار سلاطین ساسانیان دیده میشود و مؤلف این آثار را ملاحظه نموده است.

— ۴ —

ای همره تیه پور عمران	بگذشت چو این سنین معدود
و آن شاهد نغز بزم عرفان	بنمود چو وعد خویش مشهود
وز مذبح زر چو شد بکیوان	هر صبح شمیم عنبر و عود
زانکو بگناه قوم نادان	در حسرت روی ارض موعود

در بادیه جان سپرده باد آر

— ۵ —

چون گشت ز نو زمانه آباد	ای کوزك دوره طلائی
وز طاعت بندگان خود شاد	بگرفت ز سر خدا خدائی
نه رسم ارم نه اسم شداد	گل بست دهان ژاژ خائی
زانکس که ز نوک تیغ جلاد	ماخوذ بجرم حق ستائی

پیمانه وصل خورده باد آر

پیر زال از خانان دور

هنوزم بگردد ازین هول حال	چو باد آیدم حال آن پیر زال
که میرفت و میگفت سیر از جهان	ربوده ز کف ظالمش خانان:
پچشم تواین خانه سنگ است و خشت	مرا قصر فردوس و باغ بهشت
چه ارزد به پیش تو یکمشت سیم	مرا خویش و پیوند و یار و ندیم
بهر خشت ازان باشدم صد هزار	بدل از زمان پدر یادگار
نه بینم که اندر نظر ناورم	بهر گوشه صد رأفت مادرم
کشم رخت ازان چون من تیره بخت؟	که بایم در این خانه بگذاشت رخت
در این خانه ام بود ساز و سرور	ز دیگر سرا چو کتم ساز گو

دل مکن بد پاکی دامان عفت را چه باک
گر بشنعت ناسزائی گفت ناشایسته‌ای
گوهر غم نیست جز در بحر طوفان‌ترای عشق
کیست از ما ای حریفان دست از جان شسته‌ای

يك قطعه وطنی بسبك جديد

- ۱ -

ایمرغ سحر چو این شب تار بگذاشت ز سر شیاه کاری
وز نفخه روح بخش اسحار رفت از سر خفته‌گان خهاری
بگشود گره ز زلف زر تار محبوبه نیلگون عماري
یزدان بکمال شد نمودار و اهریمن زشتخو حصاری
یاد آر ز شمع مرده یاد آر

- ۲ -

ای مونس یوسف اندرین بند تعبیر عیان چه شد ترا خواب
دل پر ز شعف لب از شکر خند محسود عدو بکام اصحاب
رفتی بر یار و خویش و پیوند آزاد تر از نسیم و مهتاب
زانکو همه شام با تو یکچند در آرزوی وصال احباب
اختر بسحر شمرده یاد آر

- ۳ -

چون باغ شود دوباره خرم ای بلبل مستمند مسکین
وز سنبل و سوری و سپرغم آفاق نگارخانه چین
گل سرخ و برخ عرق ز شبنم تو داده ز کف قرار و تمکین
ز آن نوکل بیش رس که درغم نا داده بنور شوق تسکین
از سردی دی فسرده یاد آر

کمنون نامه من سراسر بخوان گر انگشته‌ها چرب داری بخوان
 سخنها نگهدار و پاسخ نویس همه خوبی اندیش و فرخ نویس . فردوسی
 بزودی بمن رس چنان ناگهان که از خوان رسد دست سوی دهان .
 اگر هیچ سر خاری از آمدن سپهد همی زود خواهد شدن .

غزل فلسفی

این نمونه‌ای از اشعار حکمتی و فلسفی دهخدا است
 در سلوکم گفت پنهان عارفی وارسته‌ای
 نقد سالك نیست جز تیار قلب خسته‌ای
 در گلستان جهان گفتم چه باشد سود؛ گفت:
 در بهار عمر ز ازهار حقایق دسته‌ای
 از یریشان گوهران آسمان پرسیدمش
 گفت: عقدی از گلوی مهوشان بگسته‌ای
 گفتم این کیوان بام چرخ هر شب چیست؟ گفت:
 دیده‌بانی بر رصدگاه عمل بنشسته‌ای
 گفتم اندر سینه‌ها این توده دل نام چیست؟
 گفت: اسرار نهانی قسمت بر جسته‌ای
 روشنی در کار بیننی گفتمش فرمود: فی
 غیر برقی ز اصطکات فکر دانا جسته‌ای
 جبهه بگشا کز گشاد و بست عالم بس مرا
 جبهه بگشاده‌ای بر ابروی پیوسته‌ای

دانشمند معارف وقت در تحت طبع است و جلد اوّل آن از طبع خارج شده و تا کنون در ایران کتانی از نقطه نظر ظرافت و سلیقه چون آن دیده نشده. دیگر فرهنگ فرانسه نفارسی و فرهنگ کامل لغات فارسی و لغات معموله که منتهای دقت در آن بعمل آمده و دو ترجمه هم از کتب منتسکیوا یکی «عظمت و انحطاط رومیان» (Considérations sur les causes de la grandeur et de la décadence de Romains) و دیگری «روح الفوائین» (L'Esprit des Lois) که هیچکدام تا کنون چاپ نشده است.

اینک نمونه‌ای از کتاب امثال و حکم فارسی و مختصری از آثار نظامی او که نتیجه ذوق سلیم و طبع وقاد دهخدا باشد انتخاب میشود:

از کتاب امثال و حکم فارسی

آب در دست داری مخور- بسیار شتاب کن. مثال:

چو پرخون شد آن طش زنگی چه کرد بخوردش چو آبی و آبی نخورد. نظامی.
تظیر: گل در دست داری مجوی. گل بر سر داری مشوی. خفته‌ای برخیز. بیائی
میای. حنایا داری مشوی. آفتاب را تا سایه مگذار. بلندپرا از مغاک مدان.
اگر انگشتان بخوان جرب داری درنگ مکن - بآن زودی که دست از خوان
بدهان رسد بمن رس. سر مخار

اگر دسته داری بدست مجوی	یکی تیز کن مغز و بنهای روی. فردرسی
که بکتن سر از گل مشوئید یاک	ندانید باز از بلندی مغاک. "
که گر گل بر داری اکمون مشوی	یکی تیز کن مغز و بنهای روی. "
اگر خفته زود برجه ز جای	وگر خود بیائی زمانی میای. دقیقی

«صُور اسرافیل» بنویسد (چون بعضی از آزادبخواهان معتقد بودند که با ملائمت میتوان با محمد علی میرزا کنار رفت) در اثر این درخواست روزنامه «سروش» را منتشر کرد فقط ۱۴ نمره آن از طبع خارج شد.

بعد از فتح طهران و سقوط محمد علی شاه نیز دهخدا بطهران رفت بالاخره آزادبخواهان معاضدالسلطنه را باسلامبول فرستادند که او را بطهران عودت دهد، پس از مراجعت بطهران از کرمان بنمابندگی مات در مجلس شورای ملی انتخاب شد و در دوره دوم مجلس وکالت فرمود. در جنگ بین‌المللی نیز قریب ۲۸ ماه در دهکده‌ای از چهار محال اصفهان بسر برد و این مدت نیز یکی از ادوار پر مشقت عمر دهخدا بشمار می‌رود.

ازین تاریخ به بعد حیات سیاسی او خاتمه مییابد چه در این تاریخ بریاست مدرسه عالی سیاسی و حقوق بر قرار شد و بتألیف کتب مهمه پرداخت و فعلاً هم بهمان سمت برقرار و همان کار را ادامه میدهد.

دهخدا یکی از آزادبخواهان واقعی است و اقدامات او در راه مشروطیت مخصوصاً اشعار و مقالات مؤثر او در روزنامه «صُور اسرافیل» مورد وجه و تحسین است. دهخدا در حدود هفت هزار بیت دارد که جمع آوری نکرده. تالیفات او اگرچه از حیث کمیت کم است ولی از نفعه نظر کیفیت زیاد و از آنجمله این است. «کتاب حکم و امثال فارسی» این کتاب ۲۴ هزار از امثال سائره را متضمن است با دلایل و شواهد از حکما و شعرای ایران در چهار جلد که بدستور حضرت اشرف آقای میرزا یحیی خان اعتمادالدوله^۱ وزیر

۱. میرزا یحیی خان قره‌کُرو اعتمادالدوله همدانی از نزدیکان اصرارالملك همدانی است که وقتی نایب‌السلطنه ایران بوده. این وزیر دانشمند خدمات مهمی در دوره وزارت خود بمعارف ایران فرموده که کوچکترین آنها تهیه و طبع یکدوره کتب درسی برای مدارس ابتدائی و متوسطه است که در هیچ مملکتی بدین ظرافت کتاب درسی چاپ نشده و همچنین کتب مختلفه ادبی دیگر نظیر «کتاب امثال و حکم فارسی» و غیره و غیره.

در این موقع بود که مدیریت روزنامه مهم «صور اسرافیل» را بعهده گرفت این روزنامه مرکب بود از دو قسمت رسمی و فکاهی که هر دو قسمت را دهخدا مینوشت مخصوصاً قسمت فکاهی که با مضای «دخو» و مقالات «چرند و پرند» که در روزنامه درج است توجه عامه را جلب مینمود این روزنامه تأثیر عجیبی در مردم داشت و بطوری مردم در خرید آن عجله میکردند که میتوان گفت بتاراج میرفت

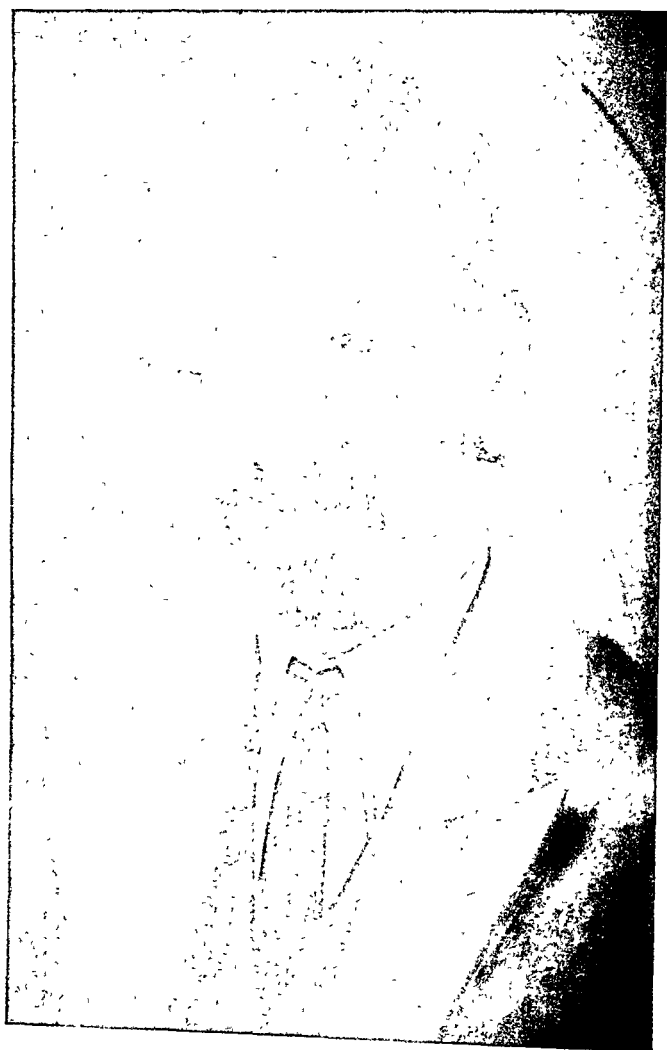
در همین موقع محمد علیشاه مخلوع مجلس را بمباردمان کرده و شش نفر را که از جمله یکی دهخدا بود تبعید کرد و او مجدداً باروبا رفت و در پاریس اقامت کرد و در این مسافرت بیش از پیش باباشان سخت گذشته و از حیث منزل و معیشت سختیها برده و چندین ماه با میرزا محمد خان قزوینی در يك منزل بسر برده است باین معنی که قزوینی اطاق منحصر بخود را با او قسمت کرده است^۱. در اینموقع جمعی از ایرانیان در سویس جمعیت انقلابی تشکیل داده بودند و دهخدا فرصت را مغتنم شمرده مجدداً «صور اسرافیل» را انتشار داد. چون عمر آن جمعیت کوتاه بود دهخدا ناچار باسلامبول رفت و ایرانیان مقیم آنجا فوقالعاده مقدم او را گرمی شمرند در آنجا کمیتهای بنام «سعادت» تشکیل شده بود او را بریاست آن کمیته برقرار و در خواست کردند روزنامه‌ای مالايتر از

۱ میرزا محمد خان قزوینی در این موضوع مینویسد: «در این مدت توقف خود در پاریس با آقای آقا میرزا علی آکر خان دهخدا نویسنده مشهور که در آن اوقات در اوایل «استبداد صغیر» در جزو مهاجرین ملی پاریس آمده بودند تجدید عهد مطول مفصلی نمود در تمام مدت اقامت معظم له در پاریس من اغلب اوقات را در خدمت ایشان بسر میبرد و از مواست با آن طبع الطاف از ماء زلال و ارق از نسیم صا و شمال بقایت درجه محظوظ میشدم و فی الواقع اتمنی که من از عمر در جهان بردم یکی همان ایام بود و آرزو میکنم که باز قبل از مرگ یکبار دیگر این سعادت نصیب من گردد».

ایشان در اغلب اوقات فرانت با آنه. حرم بوده و افکار آنه مرحوم که هم متضمن قسمتهای روحانی و هم شامل قسمتهای مادی بوده در دین خدا تأثیری عظیم بخشیده است خلاصه در موقعیکه مدرسه سیاسی در طهران تاسیس شد دین خدا وارد آن مدرسه شد و چند ماه قبل از آنکه دوره مدرسه تمام شود به همراهی معاون الدوله که به فرانت بران در بالکان مأمور شده بود برویا رفت و قریب دوسال در اروپا بسربرد و قسمت عمدت این مدت را در ویننه (VILNNA) گذراند. او آخر این مدت مصانف با اقدامات آزادی طلبان ایران کردید و مسلم است در این موقع شخصی مانند دین خدا با آن معلومات عمیق و قدیمه و جدید و معاشرت با مرحوم حاجی شیخ هادی آرا کامل کرده بود و اثراتی که از مظلومیت دوره جوانی دیده بود در جمعیت آزادبخواه داخل میشوند و در رأس آنها قرار میگيرد.

بقیه حاشیه صفحه قبل

قدس سره است ، قریب دو سه سال مرور از مقارن غروب آفتاب تا یکی دو ار شب رفته با یکی از رفقا بمجالس مجامعه مخصوص ایشان که در بیرون منازل حسن آباد در روی یک و زمین بی فرش مدمدم میشد حاضر میشدم و از مفوضات کثیرا ابرکات آن وجود مقدس و اجله اصحاب و تلامذه ایشان مستفیص میکردیم بسادگی اظهار و حرکات و سکنت آن بزرگوار و آزادی خیاشان تمام معنی کله و خدمتی که در بیداری اذعان خرق حجب موعومات و باز کردن چشمها و گوشهای طبقات «نور افکر» عناصر مستعد ایران در آندوره کرده اند و غرابت اوضاع مجالس ایشان و حضور اغلب ارباب مدایب مختلفه و ملل متدونه از مسلمان و یهود و بانی و غیره هم در آن مجالس و میاجنات آنها در انواع مسائل مذهبی و غیره در حضور ایشان در کمال آزادی ، جنبه طنز و استهزا نسبت بموعومات که بر وجنات بیان و فلنات لسان ایشان و عموم اصحاب و تلامذه ایشان لایح بود و اطاعت و احترام فوق العاده که اصحاب آن بزرگوار نسبت بایشان اظهار مینمودند چنانکه تقریباً حرکتی و تبسمی در حضور ایشان از آنها صادر نمی شد عمده این امور از غرایب وقایع عصر اخیر و مشهور بین الجمهور است برای شرح حالات آن مرحوم یک کتاب میتوان نوشت . (نقل از صفحه ۶ «بست مقاله»)

میرزا علی اکبر خان دہخدا

دهخدا

میرزا علی اکبر خان دهخدا در حدود سال ۱۲۹۷ هجری در طهران متولد شده پدرش یکی از ملاکهای متوسط قزوین بوده که چند سال پیش از تولد دهخدا طهران آمده و سکونت گزیده است.

قبل از اینکه بده سالگی برسد پدرش مرحوم شد و او که ارشد اولاد پدر بوده با برادران و خواهران خرد سالش در تحت حمایت مادر قرار گرفته است و این مادر با همت فوق‌التصوری او و سائر اولاد خود را بطوری بحسن ادب و اخلاق تربیت کرده که محل غبطه سائرین بوده است.

چون بواسطه هرج و مرج اوضاع عدالتی آن دوره پس از مرگ پدر تمام اموالشان را غارتگران و متنفذین تصرف کرده بودند با کمال سختی و صعوبت زندگانی میکردند است، با این سختی معیشت مادرش در تحصیل او همت گماشت و چون در آن موقع بیش از يك مدرسه دارالفنون در طهران نبود و آن مدرسه هم در نظر اغلب خانواده‌های با دیانت موهون مینمود لذا یکی از فضلا و ادبای مهم آن دوره مرحوم شیخ غلام‌حسین بروجرودی به تعلیم و تربیت او مشغول شد و چون فطانت و هوش و استعداد فوق‌العاده در وی بدید با توجهی بدراجه در حدود ۱۴ سال متوالی علوم مختلفه صرف 'نحو' 'معانی' 'بیان' 'فقه' اصول، حکمت، فلسفه قدیم و غیره و غیره را بوی آموخت و چون منزلش در جوار منزل مرحوم حاجی شیخ هادی نجم‌آبادی بود با قلت سن، معاشرت

۱ آقا میرزا محمد خان قزوینی در «بیست مقاله» خود راجع بمرحوم حاجی شیخ هادی مینویسد: از جمله بزرگوارانی که از افلاس قدسیه ایشان بدون تدریس و تدریس کتب رسمی بقدر استعداد خود کتب فیوضات مومن مرحوم حاجی شیخ هادی نجم‌آبادی

چنان فرخنده شب را کر به بینی همانا میشوی دیوانه چون من
بباید دیدن آن شب را که، گویند شنیدن کی بود مانند دیدن،

✱

✱ ✱

مرا بیرون ز ری در پای البرز کنار چشمه ساری بود مسکن
گزیدم بر ستیغ کوهساری چو کبکی بر سر سنگی نشیمن
ندانم کوه را امشب چه حالست که اشک از دیده‌اش ریزد بدامن
خروشان است و گریان است و خندان گهی شادی نماید گاه شیون
برقص آمد در آنجا کلک بی جان مرا زاینده شد طبع سترون^۱
در آن مهتاب شب بر یاد ایران شدم بر صفحه کاغذ قلمزن

✱

✱ ✱

نگاهی کردم از بالا بیابین وطن را دیدم اندر چه چو بیژن^۲
شدم نومید و در نومیدی خویش مرا آمد بدل یاد «نهمتن»
گذشته درس امیدی بمن داد بدیدم در کران آینده روشن
شدم گوئی بنحواب اندر که دیدم کشیده سر بسر خطهای آهن
ز دریای خزر تا بحر عمان ز مرز هند تا سرحد ارمن
ز يك سو بسته دیدم سد کارون ز دیگر سوی بس کاویده معدن

✱

✱ ✱

چو از اندیشه لختی باز گشتم نگاهی دیگر افکندم بمیهن^۳
بطهران اندرون کردم نگاهی بدیدم گلخنی بر جای گلشن^۴

۱ سترون عقیم و نازا را گویند.

۲ پهلوان ایرانی که او را افراسیاب بجاه انداخته بود و رستم ویرا نجات داد

۳ میهن در اینجا بمعنی وطن آورده است.

۴ نقل از مجله آینده سال اول صفحه ۸۰.

غازه^۱ بر روی مکن و سسمه بر ابروی مکش
 بذله بسیار مگو با دهن کوچک خویش
 رقص با هر کس و هر جای مکن، میترسم
 همه جا پای منه، رام مشو، باده منوش
 کمتر از خانه برون پای بنه بی مادر
 بتمشای زر و زیور یا سست مکن
 پس نگه دار نظر را و نگه دار هوس
 چونکه از بهر زر و زیور باید زر و سیم
 بهترین زینت دختر نه مگر عفت اوست
 که تو خوبی، نتوان ساخت ازین خوبترت
 ترسم ارزان بشود گفته همچون شکرت
 نقص حسنت شود و عیب بجای هنرت
 رای از آن لحظه که از خویش نباشد خبرت
 بخیا بان و بی بازار اگر افتد گذرت
 که هوسها بدل افتد ز نگه و نظرت
 که همین بوالهوسی افکند اندر خطرت
 بیم آن است که عصمت رود از بهر زرت
 خود تودا، چه بگهیم من ازین بیشترت^۲

شب مهتاب

در کوهسار البرز^۳

شبی از نور مه چون روز روشن
 تو گفستی آسمان طاقی بلند است
 و یا مانند اقیانوس آرام
 همه سیارگان بر گرد آنها
 نژند و لاغر و پژمان و بیرنگ
 ثوابت چون هزاران شمع کم نور
 نیارم وصف آن شب کرد زین بیش
 منوچهری اگر میبود میگفت؛
 فروزنده مهی گسترده خرمن
 چراغ مه بران طاق است آون^۴
 مه تابان بساف «پرتو افکن»
 درخشنده ولی چون نوك سوزن
 چراغی را مثل کش نیست روغن
 که عمداً بر فروزی روز روشن
 فصاحت را بود حدی معین
 زبان^۵ من بود در وصفش الکن

۱ غازه - سرخاب.

۲ نقل از مجله آینده سال اول صفحه ۴۵.

۳ باستقبال قصیده معروف و زیبای منوچهری دامغانی است باین مطلع:

شبی کیسو فرو هسته دلدان
 یلاش معجر و قرش گرز -
 آون دمنی آوزان.

۴ ضمیر «من» در میگردد بگوینده اشعار.

دکتر محمود خان افشار

دکتر محمود خان افشار در سال ۱۳۱۳ هجری قمری در یزد متولد شده و در سن ۱۳ سالگی به هندوستان مسافرت کرده و تحصیلات ابتدائی خود را سه سال در بمبئی نموده است، پس از مراجعت از هندوستان چند سال در مدرسه علوم سیاسی طهران به تحصیل مشغول و در ۱۹ سالگی برای تکمیل تحصیلات باروفا رهسپار گردیده و مدت ۸ سال در آلمان، انگلستان، سوئیس، فرانسه بسر برده و در غالب ممالک دیگر هم سیاحت نموده است و در اوئیورسیته لوزان سوئیس بدرجه دکتری در علوم سیاسی نائل شد، کتاب سیاست اروپا (La Politique Européenne en Perse) ^۱ در ایران را بعد از خاتمه تحصیلات بعنوان رساله دکتری (Thesis) در ۲۷۶ صفحه بزبان فرانسه نوشته که در برلین چاپ شده است راجع بر رقابت انگلیس و آلمان در ایران نیز در سنه ۱۹۱۷ م. در ژنو کنفرانسی داده که بطور رساله جداگانه بطبع رسیده است و گذشته از اینها مقالات متعدده ای بزبانهای اروپائی در مجلات شرق نزدیک (Near East) منطبعه لندن و مجله سوئیس (Bibliothèque Universelle) منطبعه لوزان و غیره و در جراید ایران از قبیل ایران، شفق سرخ، کوشش، ستاره و در جبل المتین کلکنه و غیره نوشته که اگر جمع آوری شود کتابی جداگانه خواهد گشت ^۲.

در حدود سنه ۱۳۴۰ هجری قمری بطهران مراجعت کرد بدو تدریس تاریخ دیپلوماسی و جغرافیای اقتصادی و غیره را در مدرسه سیاسی و نظام عهده دار شده و بعداً ریاست مدرسه عالی تجارت را که در زمان او تأسیس شده داشته است

۱ این کتاب از سیاست رقابتی روس و انگلیس و سیاستهای سایر دول ذی علاقه در ایران بحث میکند.

۲ عنوان یکی از مقالات مزبور (La Probleme Persan et la Paix) یعنی «مسئله ایران و صلح» است در مجله سوئیس.

دکتر محمود خان انصار

دختر غرب بمنزلگه مقصود رسید
 عرق شرم ز رویت نچکیده است هنوز
 یچمن سنبل بخت تو ز بدبختی ما است
 که نروئیده هنوز و ندیده است هنوز
 خیزواین چادر شومت ز سر افکن بکنار
 گهر عمر ز دست نرهمیده است هنوز

غزل

من همان مرغک دلخسته بشکسته پرم
 میکنم قصه بمرغان چمن از غم هجر
 نوک خار مژه گل بنشسته است بدل
 گرچه هستم یچمن تازہ نهالی لیکن
 من ز روز ازل ایدوست ز عشق رخ دوست
 گل من بلبل تو عشق وطن دارد و بس
 بهر آزادی خود چند نشینم بقفس
 که درین کمنج قفس نیست ز دنیا خبرم
 اگر افتاد دمی جانب صحرا گذرم
 آنچنان کز اثرش تا بلحد خون جگرم
 بشکسته است ز جور فلک دون کرم
 بر کف دست نهادم بره عشق سرم
 جز همین ره چکنم درس نداده پدرم
 تا بکی در قفس اندر ره حسرت نگرم

سرود کودکان

—بند اول—

ما کودکان — بهر ایران — باید کوشیم از دل و جان
 علم و هنر — موجب فخر ما گردد در دو جهان
 سعی و عمل رهبر ما باشد ای فرزندان
 فخر و شرف — مشعل ما — در این راه نیره عیان
 ما — نو — باو — گان دبستان از بهر ایران

آهنگ بند اول کودکان

کلام و نت از حسام زاده بازارگان

مهد و وطن خوبان، جا کرده در او دیوان
آن شوکت و فروجاه، آوخ که برفت از یاد

خطاب بدختران مشرق راجع بحجاب

چشم من نرگس مست تو ندیده است هنوز
گلی از گلشن وصل تو نچیده است هنوز
بوالهوس نیست دل ما و چو دل‌های دیگر
گهر عشق تو ارزان نخریده است هنوز
عشق سنگین گهری هست گران قیمت و کیست
زیر بارش قد او کو نه خمیده است هنوز
دل دیوانه من از همه جا بی خبر است
جز بیک بستر خونین نه طپیده است هنوز
بجز از عشق کتاب و وطن و دوست دگر
مزه عشق دل من نچشیده است هنوز
چون پذیرد دل تنگ من بیدل عشقی
که بجز خانه خون فام ندیده است هنوز
سرو بالای من امروز یچشم خوار است
چون بگلزار سعادت نچمیده است هنوز
غرق در لجه بدبختی و ایدر بمشامش
بوئی از گلشن دانش نرسیده است هنوز
مگر از جیب سحر مهر رخس سر نکشید
که بسر چادر ظلمت ندیده است هنوز

بس لاله خون فام است، کز مقبره اش رسته^۱
 از خون دل سیروس، بس رنگ بخود بسته
 اورنگ غم و اندوه، بگزیده و بنشسته
 چشم از همه پوشیده، دل از همه بگسسته
 ژاله نبود اشک است، بر لاله دلخسته
 از رخ چکدش بر قبر، وز قبر رود برباد
 با چشم خرد بنگر، بر مقبره و ایوان
 بس قطره اشکی چند، از دیده خود بفشان
 از خون دل و از اشک، بشخوده^۲ رخ و گریان
 داد دل خود برگیر، کام دل خود بستان
 بین با نظر عبرت، از جور زمان چونان
 در گردش روز و شام، بگذشته پازرگاد
 این خاک مهین روزی، خود جای مهان بوده است
 آرامگه شاهان، هم جای مغان بوده است
 اسرار جهانی ژرف، اندرش نهان بوده است
 وین «خاک نشین شه» خود «شه خاک نشان» بوده است
 آن رشک جنائی بود، وین رشک جهان بوده است
 آوخی که سبب بشکست، و آن طشت ز بام افتاد
 این خاک که بد مهد، شاهنشهی ایران
 میسود سر شوکت، روزی بسر کیهان
 آتشکده زردشت، آرامگه یزدان
 امروز شده یکسر، جولانگه خداسان

۱ چون بر مقبره گل شقایق بسیاری روئیده و غالباً دیده میشود.

۲ بشخوده یعنی خراشیده.

دستمش بسا افراز^۱ روحش زندی فریاد
 گوید که بمن از چرخ^۲ رفته است بسا بیداد
 عز و شرف و شأنم دادند همه برباد
 صد داد ازین بیداد^۳ و از جور زمان صد داد
 گوید چه گذر کردی بر تبره مغاک ما
 رو چشم حسد بریند^۴ بگذر تو ز خاک ما
 آم است برون آید^۵ از سینه چاک ما
 اشک است برون ریزد^۶ از دیده پاک ما
 خون جگر و اشک است^۷ همواره خوراک ما
 بگذار که تا باشد^۸ این روح و جسد آزاد^۹
 جاری شده از مرغاب^{۱۰} سیلاب سرشک او
 سیلاب سرشک او^{۱۱} جاری شده بین جو جو
 پی بر به بسا اسرار^{۱۲} زان دخمه تو بر تو
 بر مقبره اش بوم است بنشسته زند کو کو
 زان نوحه سرائی^{۱۳} ها^{۱۴} بس بند شمو نو نو
 گوید که کجا شد کو^{۱۵} آن بارگه و بنیاد

۱ تناسب مجتبه سیروس در پادارگاد که دستش با آسمان بلند و در حالت پرواز است (بال دارد) و بالای آن این جمله نقر شده است «اوم کوروش خشایا هخامنشیا» یعنی منم کوروش پادشاه هخامنشی.

۲ راجع است بگفته سیروس که بر روی سنگ تابوت خودش در مقبره نقر شده ترجمه این است «ای مرد منم کوروش پسر کامبیز مؤسس شاهنشاهی پارس و پادشاه آسیا باین بنای من و بر من از داشتن این بنا رشک مبرد و جای دیگر نقر شده «ای انسان هر که باشی و از هر کجا که بیائی بدان که من کوروش بریا دارنده سلطنت ایران هستم و ازین يك مشت خاک که حسد مرا یوشیده مرا محروم مکن و بدان حسد مبرد»

آف قدرت و عزتش کجا شد
و آن سطوت و شوکتش کجا شد

چشم همه خیره خیره بر تو است برخیز کمون نه وقت خواب است
آن گوهر شاهوار در تو است دیگر که نه طاقت و نه تاب است

در پوست چه چنین؟ برون آی
و آن گوهر و اصل خویش بنمای

ز نهار بجان نگاهدارش کاین مرز به نزد من عزیز است
از جان و ز قلب پاسدارش کاین مرز کیان و مرد خیز است

دل پاک نگاهدار و زی پاک
تا نام تو بر شود ز افلاک

آنگه که شگفت غنچه گل و آنگاه که مهر شد پدیدار
خندید چمن بابر و بلبل زد نغمه و گشت حق نمودار

یاد آر مرا بخاطر خویش
یاد آر ز باغبان دلریش

پازارگاد^۱

چند قطره اشک بروی آثار مخروبه بازارگاد

يك مرتبه هم ایدل، بگذر تو بیازرگاد
ماتم زده بین سپروس، بگرفته دل و ناشاد

۱ بمناسبت اینکه باین بحر و وزن آنچه در تسدیس قصیده خاقانی که مطلعش اینست
(هان ای دل عبرت بین از دیده نگه کن هان ایوات مداین را آئینه عبرت دات)
گفته شده همه راجع بمداین بوده است.

بگداخته در تنور دل جان

از حسرت خلق گول نادان

در راهبری قوم گمراه داد سخن و مقال دادم

از شعله ناله‌ای جانکاه بگداخت و سوخت پس نهادم

فریاد من از سپهر بر شد

عقل از سروجان ز تن بدر شد

جز سخره و طعنه و نکوهش ز این خلق دگر نبرده سودی

احساس سوختم در آتش اما کس از آن ندیده دودی

زین مردم کینه ورز بدخواه

در محنت و رنج گاه و بیگاه

نا برده ز عمر حاصل اما در راه تو جان فدا نمودم

نا چیده ز گلستان گل اما بر روی تو باغ را گشودم

هشدار خسان رهی نجویند

زان نو گل بوستان نبوبند

چندی بگذشت زان خموشی کاین نوسن عشق سرکشی کرد

بیکبار دگر ر برده یوشی بگذشته و ترک خامشی کرد

این مرتبه هریچه بود بگذاشت

همت بترقی تو بگماشت

هشدار و کسل ز یکدگر دام در رهگذر تو دامها هست

در دفتر روزگار و ایام از نیک و بد تو نامها هست

هشدار که دیو ره نبندد

بدخواه بروی تو نخندد

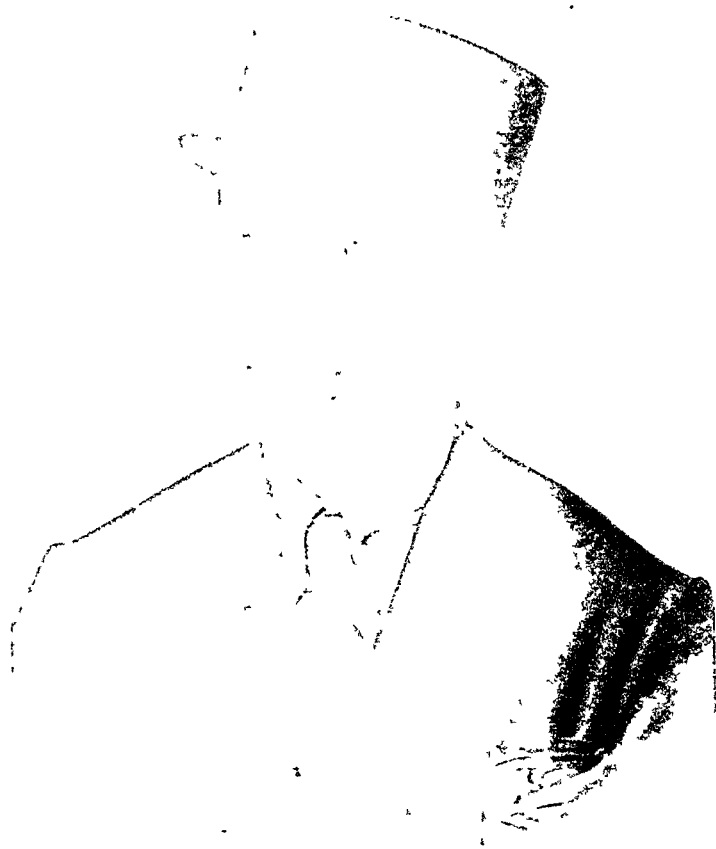
این کشور و مرز باستانی عیبود تو گوئیا سیه بخت

شد عظاهر عجز و ناتوانی تا بست ز راه معرفت رخت

حسام زاده تالیفات و ترجمه‌های متعدده علمی نیز دارد از آن جمله کتاب «میکروسکوپ و میکروسکوپی» و «تحلیل ماده و قوه» و رساله سرودهای مخصوص محصلین مدارس و پیش‌آهنگان است که بطبع رسیده و تالیفات دیگر هم دارد که تا کنون چاپ نشده است غالب اشعارش وطنی و جنبه احساساتی آن بیشتر است و مخصوصاً بعضی اشعاریکه بسبك اروپائی ساخته بکنوع تجدد لطیفی بکار برده است که بسیار مطبوع است با مختصری از اشعارش و نمونه ای از سرودهایی که برای محصلین مدارس گفته است در اینجا درج مینمائیم.

چند کلمه به پسران امروز ایران بسبك اروپائی

ای غنچه نا شگفته در باغ	ای نو گل زیب بستانی
ای جلوه باغ و رونق راغ	و ای همدم روح آسمانی
و ای قلب تو پاک تر ز کوهر	
و از عطر صفای دل معطر	
امروز مراست شکوه چند	روی سخنم بتو است امروز
خواهم که گشایم از دهان بند	بس پند ز گفته ام بیاموز
راز دل خویش با تو گویم	
ارمان دل از کسی نجویم	
بمیوش که این سخن ز دل خاست	در ناله دل بسی اثرهاست
برخاست ز جان و پس ز تن کاست	در گفته من بسی خبرهاست
بشنو که بر آمده است پندم	
از سینه ریش دردمندم	
يك چند بدوره جوانی	تا خدمت خلق پیشه کردم
گر بود مرا تن و توانی	بر ریشه جان چو تیشه کردم

حسام زاده بازارگاد

حسام زاده

میرزا بهاءالدین خان یازارگاد^۱ معروف بحسام زاده پسر مرحوم دکتر حسام‌الاجلای از اطباء معروف فارس در ماه رمضان ۱۳۱۷ هجری قمری در شیراز متولد شده و نسب وی بفاصله سه پشت بمرحوم حاجی میرزا احمد نقیب‌الممالک شیرازی^۲ میرسد پس از اتمام تحصیلات ابتدائی و متوسطه مدت مدیدی به تکمیل تحصیلات مختلفه پرداخته و پس از آن مدت‌ها عمر خود را بمطالعه گذرانیده است و چند سالی نیز در مدرسه نظامی تحت معلمین خارجی به تحصیل فنون نظامی اشتغال داشته و فعلاً در دو مدرسه متوسطه بتدریس علوم طبیعی و ریاضی مشغول است و مدیریت یکباب مدرسه ابتدائی و متوسطه فارس هم با اوست و عضویت هیئت مدیره جامعه معارف و در انجمن ادبی فارسی نیز سمت منشی‌گری را دارد.

حسام زاده یکی از علمداران تجدد در ایران میباشد و تأسیس غالب آثار جدید در فارس از قبیل مؤسسه ورزش و کلوپ فوتبال (Foot-ball Club) و بیش‌آهنکی (Scouting) از اوست مشارالیه از علم موسیقی و نوت اروپائی بهره‌ای وافیه دارد و سرودهای وطنی بسیاری نیز که بعضی آهنگش از خود مشارالیه و بعضی مطابق نغمات اروپائیست و بسیار مهیج میباشد برای محصلین ساخته که غالب اشعار و سرودهای وطنی او در مجله "یازارگاد" که مدت یکسال در تحت مدیریت او منتشر میشد بطبع رسیده است.

۱ PAZARGAD جایست نزدیک شیراز که مقبره کوروش (Cyrus) بزرگ نخستین شاهنشاه هخامنشی (وفاتش ۵۲۹ ق. م.) در آنجاست

۲ یکی از شعرای فارس که کتاب منظوم "باده بیخمار" از تالیفات اوست و بطبع رسیده است.

ندیدند صید افکنانش نشان رفتند و بردند با خود سگان
 بنا کرد بر خوردن شاخ و برگ مران تانك را چون رها شد ز مرگ
 صدایش بیامد سگانرا بگوش دگر باره رفتند در جستجوش
 بدیدند و بستندش راه فرار دریدند ویرا در انجام کار

✱ ✱ ✱

چنین است یاداش حق ناشناس کسی کاو بمنعم بود اسپاس

غزل

ز یاران هر که یارش مهربان تر از او نبود بگیتی کامران تر
 همه مه طلعتان نا مهربانند ور آنها ماه من نا مهربان تر
 تمام دلبران شیرین زبانند ولی دلدار من شرین زبان تر
 بهای بوسه دادم جان و شادم که جان از بوسه اش نبود گران تر
 گر انسانی، بخور می، زانکه گفتند کند می آنچنان را آنچنان تر
 جوانی خوش بود گر بگذرانی بوصل دلبری از خود جوان تر
 اگر از کار دانی بهره بردی بکوش از جان که گردی کاردان تر
 وگر گشتی توانا تر مکن جور مباش ایمن ز خشم ناتوان تر
 باستادی حبیب می شناسد ازین اشعار اگر گفتی روان تر

در مذهب من بد نام بهتر بود از گناه
 جبریل امین از نیست شیطان لعین باشد
 در بحر بقا باید چون خس تگ و یوگی داشت
 در قعر فتنه ناچار آن در که وزین باشد
 زین زندگی يك شكل افسرده دلم ایگاش
 یا بهتر ازین گردد یا بد تر ازین باشد
 شاید که ضعیفان را اوصاع شود بهتر
 در گیتی اگر معجری دستور لنین^۱ باشد
 وضع غنی و درویش آن به که شود تبدیل
 يك چند چنان میبود يك چند چنین باشد
 اشعار جیب^۲ از نیست مطلوب بود معذور
 کی شعر تر انگیزد خاطر که حزین باشد^۳

گوزن و تالك

این قطعه ترجمه یکی از فابل های «لافونتین»^۳ است

گوزنی بصد افکنان شد دچار ره‌ی در رهائی نبد جز فرار
 در آمد یچابك ترین حس و خیز بد انسان که از مرگ یابد گریز
 گریزان گوزن و سگان در پیش روان این و آنان دوان در پیش
 در آن دم که میرفت بیم هلاک در آمد به نیکو پناهی ز تالك
 ز اوراق تالكش چنان بد پناه که کس را نیفتاد بر وی نگاه

۱ Vladimir Ilyich Ulyanov Lenin (۱۸۷۰-۱۹۲۴ م)

۲ مصرع اخیر از خواجہ حافظ شیرازی است.

۳ Jean de la Fontaine (۱۶۲۱-۱۶۹۵ م) نویسنده حکایات اخلاقی

(FABLE) و شاعر معروف فرانسوی.

منزل جمعی بریشان مسکن قومی ضعیف
 قصرهای عالی اشراف دون بایست کرد
 هر که پارازیت^۱ و تنبل میشود بایست کشت
 آری از تن خون فاسد را برون بایست کرد

— ۲ —

ز این سپس باید که در راه عمل زد گامها
 و اندر آن ره کرد اندر هر قدم اقدامها
 شام جمعی همچو صبح و صبح قومی همچو شام
 وای اگر ماند بجا این صبح ها این شامها
 کامرانی نیست مخصوص گروهی خود پرست
 کام خود ز آنان گرفتن باید ای ناکامها
 آنکه خون رنجبر را همچو می در شیشه کرد
 کرد خونس را بپاید همچو می در جامها
 اختیار حبس و اعدام کسان در کف نگر
 ناکسانی را که باید حبسها اعدامها
 مالک و دهقان غنی و بینوا شاه و گدا
 محو باید گردد از روی زمین این نامها
 بکطرف نسبیج بنکر بکطرف تحت الحزنک
 شیخ را باشد برای صید احمق دامها
 تا بکی تقلید سبک دیگران بایست ریخت
 طرحی از نو همچو طرح خواجهها خیامها
 بلند همتی

در مرتبه باید مرد چون چرخ برین باشد
 و در دست نداد اینقدر در زیر زمین باشد

شکو

نه کردم جوانی تا کنم خوش زندگانی را
 چه سود از زندگانی چون نه کردم جوانی را
 بود خوشبختی اندر سعی و دانش در جهان اما
 در ایران پیروی باید قضای آسمانی را
 بقطع رشته جان عهد بستم بارها با دل
 بمن آموخت گیتی سست عهدی سخت جانی را
 کی آگه میشود از روزگار تلخ ناکامان
 کسی کاور گسترده هر شب بساط کامرانی را
 بدامان خون دل افشاندن از دیده کجا داند
 بساغر آنکه میریزد شراب ارغوانی را
 نجوید عمر جاویدان هر آنکو همچو من بیند
 بیک شام فراق اندوه عمر جاودانی را
 این دو غزل را در لزوم انقلاب ایران گفته است

- ۱ -

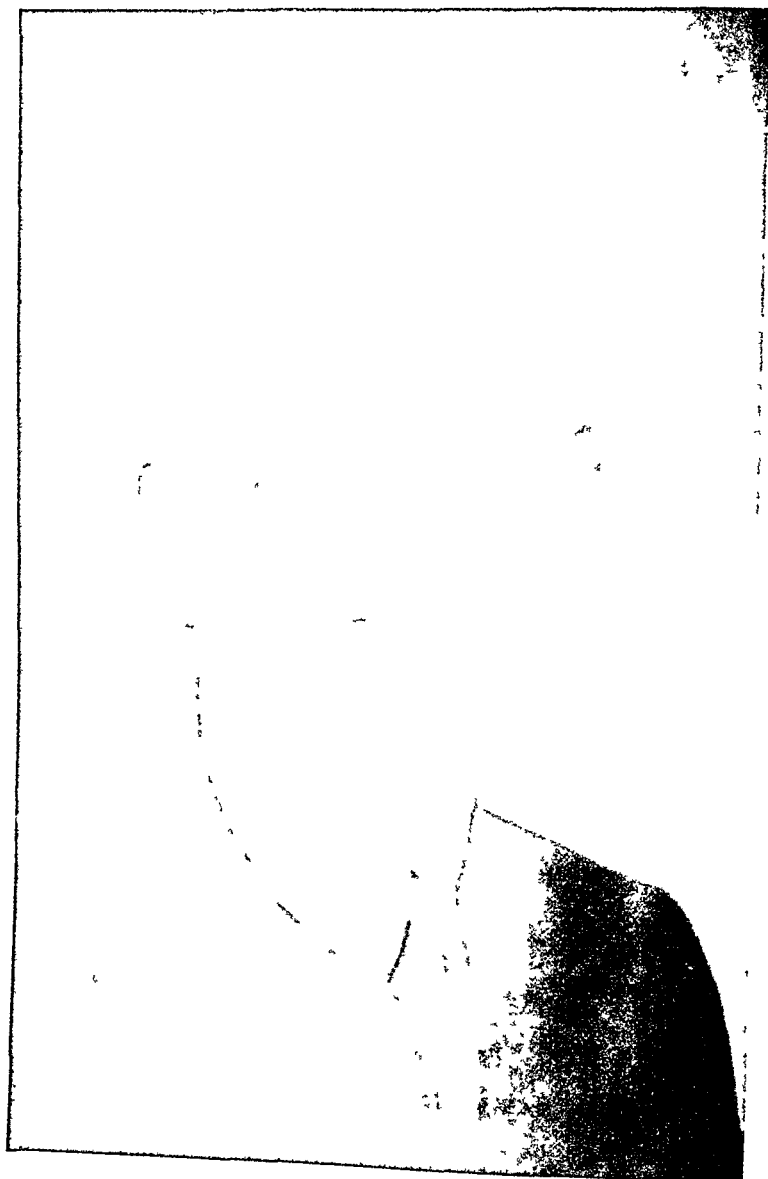
ز انقلابی سخت جاری سیل خون بایست کرد
 وین بنای سست بی را سرنگون بایست کرد
 از برای نشر آزادی زبان باید گشاد
 ازنجاعیون عالم را زیون بایست کرد
 تا که در نوع بشر گردد تساوی برقرار
 سعی در القاء القاب و شئون بایست کرد
 نروت آنکسی که میباشد فزون باید گرفت
 و آنکه کم از دیگران دارد فزون بایست کرد

به دامغان و شرح حال منوچهری دامغانی و مقامات حبیبی مرتّب از حکایات اخلاقی نظم و نثر و تاریخ ادبیات ایران قبل از اسلام تا زمان حاضر و رساله‌ای راجع بزبان سمنانی است که از آنها فقط شرح حال یغما بطبع رسیده است و ما اینک برای نمونه چندی از اشعارش انتخاب کرده در اینجا درج مینمائیم.

وطن

این قطعه مخصوصاً بزبان ساده برای اطفال مدارس گفته شده است

کشور ایران که زید جاودان	هست وطن بر همه ایرانیان
رشت و قم و ساوه و طهران یکيست	مشهد و تبریز و صفاهان یکيست
اهل وطن زاده این مادرند	باور و غم خوار یکدیگرند
ای پسر با ادب هوشیار	از دل و جان خاک وطن دوستدار
حب وطن مهر و وفا آورد	حب وطن صدق و صفا آورد
حب وطن شیوه نیکان بود	حب وطن دین بود ایمان بود
هرکه بود صاحب ادراک پاک	مهر بدل دارد از این خاک پاک
محترم این ملک چو مادر بدار	هموطن خویش برادر شمار
چشم ز همراهی بیگانه یوش	خویش بآبادی این خانه کوش
در ره حفظ وطن خویشتن	دل بکن از جان و تن خویشتن
تا نبود نام بدت یادگار	یار باغیار مشو زینهار ^۱

حبیب یغمائی

حبیب یغمائی

حبیب یغمائی^۱ یسر حاج میرزا اسدالله در سال ۱۳۲۰ هجری قمری در قریه خور از بلوک جندق و بیابانک^۲ متولد شده و تحصیلات مقدماتی و ادبی دوره دارالمعلمین طهران را به پایان رسانده بریاست معارف و اوقاف سمعان منصوب گشت بعد از دو سال برای معمولی ادبیات فارسی در مدرسه دارالفنون بطهران منتقل گردید و فعلاً آن سمت را داراست.

در مقدمه رساله «شرح حال یغما و جغرافیای جندق و بیابانک» که بقلم حبیب نگارش یافته میرزا عباس خان اقبال آشتیانی راجع به اشار الیه چنین اظهار عقیده میکند:

«نگارنده این رساله که خود اهل جندق و از دودمان مرحوم یغما هستند با وجود قلت سن هم امروز از گویندگان صاحب ذوق و از شعرای لطیف طبعند و با داشتن استحکام واسطقص کلام قدما باقتضای طبع دنیای جدید فکر میکنند و مضامین تازه ابتکار مینمایند، درین هرج و مرج ادبی که هر بافنده خود را شاعر و هر ابجد خوانی خویش را نویسنده میدانند متصف بودن بصفات فوق برای شخص از مزایای انکار نکردنی و جزء فضایل قابل ستایش است و تصور میکنم کمتر کسی باآثار آقای یغمائی آشنائی پیدا کند و با نویسنده این سطور هم عقیده نشود»^۳

اشعار حبیب بالغ بر دو هزار بیت از قصیده و غزل و قطعه و غیره است که غالب آنها در کتب کلاسیکی مدارس و جراید و مجلات مختلفه بطبع رسیده، قطعات ادبی که بسبب گلستان سعدی و همچنین مقالاتی که در جراید و مجلات نوشته قابل توجه است، از تالیفات او شرح حال یغما و کتابی راجع

۱ منسوب میرزا ابوالحسن یغما شاعر معروف عصر قاجاریه. ۲ یکی از بلوک

مرکزی ایران. ۳ نقل از شرح حال یغما صفحه ۳ چاپ طهران.

ای خفتگان ای خفتگان مدهوش و از خود رفتگان
 شد خاکتان از ناکساف ایرانیان ایرانیان
 آن شوم خرس زشت خود داند ز خود بی گفتگو
 کیلان و آذربایگان ایرانیان ایرانیان
 شد موسم رزم و ستیز برزد نفیر رستخیز
 شورید از یبر و جوان ایرانیان ایرانیان
 شمشیر باید آختن سوی عدو بر تاختن
 راند از وطن بیگانگان ایرانیان ایرانیان

بیاد مام و باب

اندر سوگواری

چرخ را رسم مهر و وفا نیست	تکیه بر زندگانی روا نیست
اعتمادی بدور فنا نیست	چون حبابی نشسته بر آبیم
نك نشانی از آن در سرا نیست	کاروانی ز ما رفته از پیش
جز دریغی از آنان بجا نیست	بس عزیزان ز ما در گذشتند
اندر آن خانه زیب و نوا نیست	خانمانی که شد خالی از مام
کلبه دان که در آن صفا نیست	دودمان کو تهی ماند از باب
مرک از زندگانی جدا نیست	کس نهانده است و ما هم نهانیم
جز بهاتم دلش آشنا نیست	بور را حزن یکتا رفیقی است

جمشید و سام و زاب کو طهمورث و داراب کو
 کو ابرج از پیشینیان ایرانیان ایرانیان
 کورش چه شد کمبوج کو کو اردشیر و فر او
 کیخسرو آن شاه کیان ایرانیان ایرانیان
 از پهلوانان زمان چون شد بلاش و اردوان
 شیر افکنان اشکانیان ایرانیان ایرانیان
 شاپور کو بهرام کو آن شوکت و آن نام کو
 کو اردشیر بابکان ایرانیان ایرانیان
 کو فرسی و پرویز ما شاه طرب انگیز ما
 کو دادگر نوشیروان ایرانیان ایرانیان
 فرخنده بی فیروز کو آن سال و ماه و روز کو
 پور اندخت مهربان ایرانیان ایرانیان
 کو آنکه از کین کشته شد در خاک و خون آغشته شد
 کو یزدگرد نوجوان ایرانیان ایرانیان
 از دور چرخ کجمدار نه شهر ماند و شهریار
 رفتند این ساسانیان ایرانیان ایرانیان
 ایران ما زین رفتگان شد یادگاری شایگان
 مدحید از کف رایگان ایرانیان ایرانیان
 تخت کبی و جمشید را هم پرچم خورشید را
 دارید تا دارید جاف ایرانیان ایرانیان
 ما خواب و دشمن در کین چشمان و دل پر آزر و کین
 زینهار ازین اهریمنان ایرانیان ایرانیان
 اهریمنان بد کنش دیو و ددان بد منش
 بگرفته از ما خانان ایرانیان ایرانیان

جنگ است و از آن یمند دهد غلغله توپ این یمند گرانایه شمارید شمارید
 رزم آمد و وحش آمد و شد موسم کيفر شمشیر شرر بار بر آرید بر آرید
 چالاک و دژم سوی هم آورد شتابید دل را بخداوند سپارید سپارید
 نك زندگی خرس سیه کام سر آمد تابوت و کفن زود بیارید بیارید
 تا کالبد خرس بگوری مسپارید از لاشه وی دست مدارید مدارید

ایران‌یان ایران‌یان

سالی شد از جنگ جهان ایران‌یان ایران‌یان
 تا برده ما سودی از آن ایران‌یان ایران‌یان
 مهر وطن افسانه شد گلزار ما ویرانه شد
 شد خوار خاک باستان ایران‌یان ایران‌یان
 از چه چنین پژمردگی بیچارگی افسردگی
 در کالبد تان نیست جان ایران‌یان ایران‌یان
 مستی و سستی تا بکی خواری و پستی تا بکی
 تا کی روا آه و فغان ایران‌یان ایران‌یان
 تنگ است تنگ این زندگی فریاد زین شرمندگی
 از دست داده فر و شاف ایران‌یان ایران‌یان
 آخر خدا را همتی ای قوم ایران غیرتی
 خواری بود بار گران ایران‌یان ایران‌یان
 این خاک اندر باستان آزاد بوده است و جوان
 از زور بازوی یلان ایران‌یان ایران‌یان
 آرید یاد آنروز را آن لشگر پیروز را
 بادی هم از شاهنشهان ایران‌یان ایران‌یان

یللی

بیاد کار جنگ بین المللی

ای گروه عشقبازان یللی	ای هوا داران ایران یللی
شد گرفتار ستم مام وطن	رحم بروی ایجوانان یللی
خرمن امید از بیداد سوخت	آری از نو دانه افشان یللی
نگسلان ای مرد بند بندگی	یا بکش از چاه زندان یللی
نیست مرد کار را در گیسو دار	بیم از این ترس از آن یللی
هر که را در سر هوای دلبراست	دارد اندر کف سر و جان یللی
گر بدو بارید تیر از چپ و راست	رو نگرداند ز میدان یللی
ای خوش آن مردی که تر بالای دار	جان سپرد ایران گویان یللی
توپ از هر سو همی غرد چو رعد	تیر از هر گوشه پیران یللی
غلطد اندر رزمگه در خون خویش	نوجوانان صد هزاران یللی
بیش ازین میسند تنگ خویشان	زنده کن نام نیاکان یللی
یاد آر از داربوش و اردشیر	زان همایون روزگاران یللی
الحذر زین روز و ازین تنگ و عار	مرگ به زین روزگاران یللی
خانه ما کشته آن دیو زشت	عرض ما از آن غولان یللی
گر شود امروز دشمن کامیاب	روز ما آید بپایان یللی
یور طهمورث بدر زنجیر را	بند با آن خیل دیوان یللی
شیر شو از کله روبه مترس	گر نوی از پشت گردان یللی

اندرز

جام می و دانداز گذارید گذارید
ناید سخن صلح و سلامت ز کس امروز
بوشید سلح تیر ببارید ببارید
از توپ سخن گوش بدارید بدارید

خورشید کیان گرداند چو رو شد شب بره سان دشمن شب جو
بر بازی چرخ نفرین و نفو کاگیخت بها بیدادگری
هو حق مددی مولا نظری

در ماتم و در زاری تا کی اشک از دو بصر جاری تا کی
شرمندگی و خواری تا کی ناچند روا این خون جگری
هو حق مددی مولا نظری

ما را باید شمشیر و تننگ زور و دل شیرو نیروی نهنگ
بازوی یلان اندر که جنگ نه گونه زرد و نه چشم نری
هو حق مددی مولا نظری

آوخ آوخ کوئی مستیم افیون زده و خواب و سستیم
از خود غافل زینرو پستیم نبود مارا از خود خبری
هو حق مددی مولا نظری

ملت غافل دشمن در کار این يك در خواب آن يك بیدار
این يك مدهوش آن يك هشیار زبن سان گردد قومی سپری
هو حق مددی مولا نظری

بگرفته عدو کاشانه ما از خود داند این خانه ما
بر کرده شکم از دانه ما در خرمن ما در زد شرری
هو حق مددی مولا نظری

بیداد عدو اندر تبریز یاد آورد از ظلم چنگیز
آله آله از این خوف ریز بر سوخت بهم هر خشک و نری
هو حق مددی مولا نظری

از بهر وطن از جان کوشیم وز دست اجل خلعت پوشیم
وز جام فنا زهری نوشیم تا کام وطن گردد شکری
هو حق مددی مولا نظری

امید چنان است که فردا هم ازین شور
 از شیخ فسونگر بدرد خرقة و دستار
 گیرد ز نو ابران کهن زور جوانی در کالبدش در دمدا تازه روانی
 سر بر زند از کاخ دلش رخس نهانی ز آنسان که بیاد آورد از فرّ کیانی
 . هم پاک شود دامنش از گرد زمانی
 کالوده و تنگین شده از دوده قاجار

درویش شورشی

هو حق مددی مولا نظری
 از چیست چنین بیچاره شدیم
 کوته دست و غمخواره شدیم
 از خانه خود آواره شدیم
 نا دیده چو ما کس در بدری

هو حق مددی مولا نظری
 ابران بنگر ویرانه شده
 بین مهر وطن افسانه شده
 قومش گونی دیوانه شده
 نابود شود اینسان بشری

هو حق مددی مولا نظری
 این خاک به از کیوان بودی
 آرامگه گردان بودی
 رشک همه شاهان بودی
 شد دستخوش غول تبری

هو حق مددی مولا نظری
 ای قبله ما ابران ابران
 ای خاک نیاگان و گردان
 بر کرده کنون مهتر دل و جان
 تو روح دل و نور بصری

هو حق مددی مولا نظری
 کو شایور آن لشکر آرا
 کو داد رسی کو غم خور ما
 رفتند و نماند ز ایشان اثری
 هو حق مددی مولا نظری

افسرده و پژمرده و پژمان و پریشان

آری قجر آورد چنین روز ببازار

از خسرو بیگانه جز این بار نیاید از کژدم و از مار جز آزار نیاید

از راهزن و دزد دگر کار نیاید زور و هنر شیر ز کفتار نیاید

داد و فر پرویز ز قاجار نیاید

از شاخه گل گل بری و خار دعد خار

زین سلسله سست آمد کاشانه هستی زین بار گران کاخ در افتاد به پستی

بگرفت فرا یاره و بیکاری و مستی در یوزگی و هرزگی و زشتی و سستی

درویشی و آن پروری و خویش پرستی

دزدی و دروغ و دغل و کینه و کشتار

زین سلسله يك پادشه دادگری کو نام آور و فرزانه و مرد هنری کو

در کشور غارت زدگان سیم و زری کو توپ و سپه و جوشن و خود و سپری کو

خشکیده و تفتیده زمین ' برگ و بری کو

کو کشته و کو خرمن و کو گندم و انبار

نابود شد آنچه از زمین پیش بجا بود افتاده تبه آنچه در آن خاک بپا بود

بی چاره شد آنکس که ورا برگ و نوا بود بیگانه زبردست و زبون آنکه زما بود

ننگین شد و بدنام کرا شرم و حیا بود

از آل قجر مسخره مانده است و لقب دار

سردار سپه خانه ز بیگانه پیرداخت این پور مادر ماتم زده بنواخت

مردانه بکوشید و بهر سوی همی تاخت شاه قجر از کرسی طاوس بر انداخت

آئین نو آورد و ره و رسم دگر ساخت

بادش بجهان هر مز دادار نگهبان

ایدون که بپا گشت ازو برچم دستور از پیک رسد مژده آزادگی از دور

هم لانه ارگ آمد آسوده ز زنبور وارسته شد از نیش ستم کشور رنجور

عشق چو رو تابد از میانه بگردد دشمنی و کین و خدعه ظلمت افکن
تا که تو در خانه تخم کینه فشانی سازی از خدعه و خیانت مخزن
ماند اوضاع ملك درهم و برهم ماند بس کار و کوشش از تو سترون
خانه چو از عشق و مهر خالی و عاریست خانه چه باشد سرای حيله و شیون

در موقع انتقال سلطنت ایران از قاجاریه بسلسلهٔ پهلوی فرماید
از يك نوید آمد هان گوش فرا دار کاخ شاهی ایران شد از تخت نگونسار
ورنگ شهبی پاك شد از دیو تبه کار وز راهزن و ترکن و دوده قاجار
زین مژده بدرگاه خداوند سپاس آر
کز خجالت آن ننگ بجستیم دگر بار
بودیم به ننگ اندر سالی صد و پنجاه پیوسته باندوده و برنج و به تب و آه
بیچاره و درمانده و دست از همه کوتاه بد بسته بهر سوی که رفتیم بماراه
بیگانه بها چیر شد و گشت شهنشاه
بنشست به تخت جم غارت گر تانار
این دودهٔ مردوده از آق قوینلو از یورت مغول آمده چون غول دژمخو
چندی ز چپاول بفکندند هیاهو وز دستهٔ دزدان دغل ساخته اردو
در کشور شاپور نمودند تکاپو
خورشید درخشنده زند آمد زآن تار
سر دستهٔ این طایفهٔ دزد ستمگر بدگوهر و بدخواه و بداندیش و بد اختر
از خون کسان کرد چو دریا همه کشور خود نیز پر از آذ در آن بحر شناور
تا آنکه بنزدیک ری افکندش لنگر
بیچید سیه چادر و بنشست بدربار

زین طایفه وز هفت شه ترك نژادان ایران کهن گشت یکی تودهٔ ویران
بر چرخ رسد ناله از آن خاك ز جفدان مردانش همه بدخود و وارفته و بیجان

بزرگترین گناه

این قصیده را در انتقاد از تعدد زوجات فرموده است که
قسمتی از آن انتخاب میشود

هان ای پسر پاك زاد بشنو از من
آنك دو زن را ز بهر خویش روا دید
بیش از يك زن ز بهر مرد درین روز
ایكه نمودی دو زن اسیر و گرفتار
ظلم روا داری و ز جهل سرائی
حکم اگر از خداست از چه نگفتند
ساحت حق را ز سنگ فتنه خبر نیست
وای بر آن مرد کز گناه نهراسد
بیش از يك دوست در ضمیر نگنجد
شهوت زشت و دوزن گرفتن جرم است
وای بر آن سر زمین تیره که آنجا
شرمت باد از زمان و عصر تمدن
نگین آید بچشم اهل زمانه
چشم مبادت بسوی پرتو یزدان
ایكه زنی را رفیق عمر گزیدی
مهر و وفا در جهان و دیعه حق است
خانه دل از گناه شهوت کن پاك
وی دو زن بینی و زیانش نه بینی
لا جرم از برگزیدن زن دوم

عزت خود را و ملك میدان از زن
تربیت قرن راست قاتل و دشمن
روح وطن راست رنج و درد و زلیفن
و ایكه دات سخت تر ز سنگ و ر آهن
هست روا این بدین و سنت متقن
موسی و عیسی و زرتشت و برهن
شهوت در دست غیب داده فلاخن
نیكو داند هر آنچه زشت و فزاكن
ار نبود دل سرای شهوت و ریم
پاك كن از این گناه دیده و دامن
كتر ارزد زنی زدانه ارزن
تربیت روزگار خرم و روشن
كز تو رسد مر بچشم دانش سوزن
ار نزدائی ز خویش خوی هریم
رسم وفا دان و عهد و پیمان مشكن
سر زند از آن سپرغم و گل و لادن
جهد كن این خار را ز بنیان بركن
پرده تیره ز پیش چشم بیفكن
عشق زن پیش را بسوزی خرمن

برخیز ز خواب وقت تنگ است

بشتاب که روز رزم و جنگ است

از بهر وطن بجان بکوشیم در رزم بسان پیل جوشیم

چون شیر دژم بهم خروشیم گو دشمن اژدر و پلنگ است

برخیز ز خواب وقت تنگ است

بشتاب که روز رزم و جنگ است

گر دور شود ز جسم ما سر افتد در خاک تیره پیکر

ندهیم ز چنگ تخت و افسر تا در ترکش یکی خدنگ است

برخیز ز خواب وقت تنگ است

بشتاب که روز رزم و جنگ است

آلآن ز پی ستیزه برخاست دریا دریا سیاه آراست

از زور حریف زشتخو کاست زو بیم و هراس در فرنگ است

برخیز ز خواب وقت تنگ است

بشتاب که روز رزم و جنگ است

شد تیره چو خاک چرخ مینا از دوده توپ کوه فرسا

لشکر بگرفت دشت و دریا از برف و ز خون زمین خلنگ است

برخیز ز خواب وقت تنگ است

بشتاب که روز رزم و جنگ است

شمشیر بلان درین تکاپو آمد چو گان و کله ها کو

لرزد دل شیر از هیا هو همدار که روز فر و هنگ است

برخیز ز خواب وقت تنگ است

بشتاب که روز رزم و جنگ است

رسته‌خیز

یادگار جنگ جهانگیر در پاریس و برلن ۱۳۳۳ -

برخیز ز خواب وقت تنگ است

بشتاب که روز رزم و جنگ است

هل شیشه می، بگیر شمشیر از گیسوی یار بند می‌پذیر

بشتاب که رسمت رسی دیر ای سست نه موسم درنگ است

برخیز ز خواب وقت تنگ است

بشتاب که روز رزم و جنگ است

تا چند زبان ز ظلم بسته ز آزادی خویش دست شسته

نومید بگوشه ای نشسته گر چشم نه کور و پای لنگ است

برخیز ز خواب وقت تنگ است

بشتاب که روز رزم و جنگ است

تا چند خروش و آه و زاری زین پس نه سزاست بردباری

زین پیش نه درخور است خواری فرمان بردن ز روس تنگ است

برخیز ز خواب وقت تنگ است

بشتاب که روز رزم و جنگ است

تا روس بملك جا گزیند تا جغد بگلستان نشیند

تا دشمن کیفرش نه بیند خود شهد بکام ما شرنگ است

برخیز ز خواب وقت تنگ است

بشتاب که روز رزم و جنگ است

خوش آن باشد که تیغ آزیم اندر پیکار سر فرازیم

شمشیر ز خون سرخ سازیم چندیست که تیغ زیر زنگ است

و تألیف جلد دوم یشتها بانجام رسانیده و اینک در همانجا مقیم و مشغول تفسیر خورده اوستا میباشد.

آقای میرزا محمد خان قزوینی راجع باخلاق و اشعار این شاعر جوان فکر میفرماید:

«و دیگر از فضایل مقیم بر لین در آن ایام دوست قدیمی من آقای میرزا ابراهیم پور داود از شعرای مستعد عصر حاضر با طرزی بدیع و اسلوبی غریب متمایل بفارسی خالص که تعصب مخصوصی بر ضد نژاد عرب و زبان عرب و هرچه راجع بعرب است دارند مثلاً این بیت خواجه را

اگرچه عرض هنر پیش یار بی ادبیست

زبان خموش و لبکن دهان پر از عربیست

سخت انتقاد میکنند که چرا عربی را جزو هنر شمرده است و این ضعیف با وجود اینکه در این تعصب بر ضد زبان عربی با ایشان توافق عقیده ندارم معذالك خلوص نیت و حرارت و شور ایشانرا درین خصوص از جان و دل تحسین میکنم.^۱

دیوان اشعارش موسوم به «یوراندخت نامه» در بمبئی با ترجمه انگلیسی آن بطبع رسیده و علاوه بر این تالیفات دیگر نیز دارد از آن جمله اینست تفاسیر یشتها که عبارت از ادبیات یسنا باشد و کاتها (سرودهای زرتشت) ایرانشاه، خرمشاه و غیره و ماچندی از اشعار او را منتخب و در اینجا درج مینمائیم.

پور داود

میرزا ابراهیم خان پور داود پور باقر که از خانواده ملاک و تجار رشت میباشد در ۲۸ جمادی الاولی، ۱۳۰۳ هجری قمری در رشت متولد شده و پس از يك دوره تحصیلات ابتدائی فارسی و عربی در رشت بطهران رفت و طب قدیم را در آنجا تحصیل نمود و در سال ۱۳۲۴ هجری از طریق بغداد بطرف سوریه رفته در بیروت در مدرسه لائیک (Laique) بادیات فرانسه آشنا شد و در سال ۱۳۲۸ بفرائس رفته پس از یکسال و نیم تحصیل مقدمات در اونیورسته پاریس در شعبه حقوق داخل شد و در اوقات جنگ بین‌المللی از فرائس خارج شده در سال ۱۳۳۳ هجری به برلین رفت.

از برلین روانه بغداد شده در آنجا و بعد در کرمانشاه روز نامه «رستخیز» را انتشار داد و در سال ۱۳۳۴ هجری مجدداً به برلین مراجعت کرد و يك دو سالی در اونیورسته حقوق برلین بوده و سالهای بعد را بمطالعه کتب راجع بایران قدیم گذراند و در سنه ۱۳۴۲ هجری قمری با عیال و دختر بیچه اش رهسپار ایران و وارد وطن عزیز خود رشت شده، بعد از دو سال توقف در سال ۱۳۴۴ روانه هندوستان شد.

مدتی در بمبئی متوقف و قسمتی از تفسیر اوستا را در آنجا انجام داده و در سال ۱۳۴۷ هجری به برلین مراجعت کرد و در آنجا تفسیر

میرزا ابراہیم خان پورِ داود

دیوانگی است قصه تقدیر و بخت نیست
 از بام سرفگون شدن و گفتن این قضاست
 آن سفلۀ که مفتی و قاضی است نام او
 تا بود و تار جامه اش از رشوه و ریاست
 گر درهمی دهند بهشتی طمع کنند
 کو آنچنان عبادت و زهدی که ریاست
 جانرا هر آنکه معرفت آموخت مردم است
 دلرا هر آنکه نیک داشت پادشاست

مرد و زن

وظیفه زن و مردای حکیم دانی چیست
 یکی است کشتی و آندیگریست کشتیان
 چو ناخداست خردمند و کشتیش محکم
 دگر چه باک ز امواج و ورطه و طوفان
 بروز حادثه اندر یم حوادث دهر
 امید سعی و عمل هاست هم ازین هم از آن
 همیشه دختر امروز مادر فرداست
 ز مادر است میسر بزرگی پسران

اعمی است کر بدیده معنیش بنگری
 آن کو خطا نمود و ندانست کان خطاست
 سر بی چراغ عقل گرفتار تیرگی است
 نن بی وجود روح پراکنده چون هبست
 هم نیروی چنار نگشته است شاخکی
 کز هر نسیم بید صفت قامتش دوانست
 گر پند تلخ میدهمت ترش رو مباحش
 تلخی بیاد آر که خاصیت دواست
 در پیش پای بنگر و آنکه گذار پای
 در راه چاه و چشم تو همواره در قفاست
 گندم نکاشتیم که کشت و زآن سبب
 ما را بجای آرد در انبار لویاست
 میدجوی گرچه عزم تو ز اندیشه برتر است
 میدوی گرچه راه تو در کام ازدهاست
 قصر رفیع معرفت و کاخ مردمی
 در خاکدان پست جهان برترین بناست
 عاقل کسی که رنج بر دست آرزوست
 خرم کسیکه در ره امید روستاست
 بازارگان شدستی و کالات هیچ نیست
 در حیرتم که نام تو بازارگان چراست
 با دانش است فخر نه با ثروت و عقار
 تنها هنر تفاوت انسان و چارباست
 ز آشوب های سیل و ز فریاد های موج
 نندیشد ای فقیه هر آنکس که ناخداست

سالک نخواست است ز گم گشته رهبری زان
 عاقل نکرده است ز دیوانه باز خواست
 چون معدن است علم و در آن روح کار گر
 پیوند علم و جان سخت گاه و کهریاست
 گر لاغری تو جرم شبان تو هیچ نیست
 زیرا که وقت خواب تو در موسم چراست
 دانی ملخ چه گفت چو سرما و برف دید
 تا گرم جست و خیز شدم موسم شتاست
 جان را بلند دار که این است برتری
 پستی نه از زمین و بلندی نه از سماست
 اندر سموم طینت باد بهار نیست
 آب نکهت خوش از نفس خرم صباست
 آرا که دیبه هنر و علم در بر است
 فرش سرای او چه غم از زانکه بوریاست
 آزاده کس نگفت ترا تا که خاطرت
 گاهی اسیر آرز و گهی بسته هواست
 بیگانه دزد را بکمین میتوان گرفت
 نتوان رهید ز آفت دزدی که آشناست
 بشناس فرق دوست ز دشمن بچشم عقل
 مفتون مشو که در پس هر چهره چهرهاست
 ز کارهاست در دل آلودگان دهر
 هر پاك جامه را نتوان گفت پارساست
 ای شاخ تازه رس که بگلشن دمیده
 آب گلبنی که گل ندهد کمتر از گیاست

مور هرگز بدر قصر سلیمان نرود
 تا که در خانه خود برگ و نوائی دارد
 زهد با نیت پاک است نه با جامه پاک
 ای بس آلوده گه پاکیزه ردائی دارد
 شمع خندید بهر بزم از آن معنی سوخت
 خنده بی چاره ندانست که جائی دارد
 همزم سوخته شمع ره منزل نشود
 باید افروخت چراغی که ضیائی دارد
 کرک نزدیک چراگاه و شبان رفته بخواب
 بزه دور از رمه و عزم چرائی دارد
 فرخ آن شاخک نو رسته که در باغ وجود
 وقت رستن هوس نشو و نهائی دارد

اندرزهای من

گویند عارفان هنر و علم کیمیاست
 وان مس که کشت همسر این کیمیا طلالت
 فرخنده طالعی که بدین بال و پر پرد
 همدوش مرغ دولت و همعصره هماست
 گر زنده و مرده نه کار جان گرفتن
 تن پروری چه سود چو جان تو نا شناست
 تو مردمی و دولت مردم فضیلت است
 تنها وظیفه تو همی نیست خواب و خاست
 خوشتر شوی بفضل ز لعلی که در زمیست
 بر تر پری بعلم ز مرغی که بر هواست

اشك یتیم

روزی گذشت پادشهی از گذر گهی
فریاد شوق بر سر هرکوی و بام خاست

پرسید از آن مبانہ یکی کودک یتیم
کین تابناک چیست که بر تاج پادشاست

آن يك جواب داد چه دانیم ما که چیست
پیداست این قدر که متاعی گران بهاست

تزدیک رفت پیر زنی کوژ پشت و گفت
کین اشک دیدہ من و خون دل شہاست

ما را برخت و چو شبانی فریفته است
این گرگ سالہاست که با گلہ آشناست

آن یارسا کہ دہ خرد و اسب رهن است
و آن پادشاہ کہ مال رعیت خورد گداست

بر قطرہ سرشک یتیمان نظارہ کن
تا بنگری کہ روشنی گوہر از کجاست

پروین بکجروان سخن از راستی چه سود
کو آنچنان کسی کہ نرنجد ز حرف راست

انتخاب از غزلی کہ بسبک قدما سرودہ

سوی بتخانہ مرو بند برہمن مشغول
بت پرستی مکن این ملک خدائی دارد

کھر وقت بدین خیرکی از دست مدہ
آخر این در گرانایہ بہائی دارد

هرچه را میپزند ، خواهد بخت
 چه تفاوت که ماش یا عدسی است
 همه را يك ره است اندر پیش
 گِرم اندر میانه پیش و پسی است
 جز تو در دیگ هرچه ریخته اند
 تو گمان میکنی که خار و خسی است
 زحمت من برای مقصود است
 جست و خیز تو بهر ملتسمی است
 کارگر هر که هست محترم است
 هر کسی در محیط خویش کسی است
 فرصت از دست میرود هشدار
 عمر چون کاروان بی جرسی است
 هر پری را هوای پرواز است
 گر پر باز و گر پر مگسی است
 جز حقیقت هر آنچه میگوئیم
 های و هوئی و بازی و هوسی است
 چه توان کرد اندرین دریا
 دست و پا میزنیم تا نفسی است
 نه ترا بر فرار نیروئی است
 نه مرا بر خلاص دسترسی است
 همه را بار بر نهند به پشت
 کس نپرسد که فاره یا فرسی است
 گر که طاوس یا که گنجشکی
 عاقبت رفرز دای و قفسی است

با آنکه ما جفای بتان بیشتر بریم
 مشتاق روی تو است هر آنکس که خوبروست
 گفتا هر آنکه عیب کسی در قفا شمرد
 هر چند دلفریبد و رو خوش کند عدوست
 در پیش روی خلق بها جا دهند از آنک
 ما را هر آنچه از بد و نیک است رو بروست
 خاری بطعنه گفت چه حاصل ز بو و رنگ
 خندید گل که هر چه مرا هست رنگ و بوست
 چون شانه عیب خلق مکن مو بمو عیان
 در پشت سر نهند کسی را که عیب جوست
 زانکس که نام خلق بگفتار زشت گفت
 دوری گزین که از همه بد نام تر هم اوست
 ز انگشت آزار دامن تقوی سیه مکن
 این جامه چون درید نه شایسته رفوست
 از مهر دوستان ربا کار خوشتر است
 دشنام دشمنی که چو آئینه راستگوست
 پروین نخست زیور یاران صداقت است
 باری نیازموده کسی را مدار دوست

مطایبہ فلسفی

عدسی وقت بختن از ماشی
 روی بیچید و گفت این چه کسی است
 ماش خندید و گفت غره مشو
 زانکه چون من زیاد و چون تو بسی است

بچشم عقل بین یز تو حقیقت را
 مگوی نور تجلی فسوف و طراریست
 اگر که در دل شب خون نمی کند گردون
 بگاه صبح چرا کوه و دشت گلناریست
 بچابکی نتوان رستن از کمند قضا
 یلنگ گرسنه مشتاق گاو پرواریست
 بدار دست ز کشتی که حاصلش تلخی است
 بپوش روی ز آئینه‌ای که زنگاریست
 سپرده دل مقتول خود به معشوقی
 که هرچه در دل او از تو هست بیزاریست
 بخیره بار کران زمانه چند کشی
 ترا چه مزد بیاداش این گرانباریست
 فرشته زان سبب از کید دیو بی خبر است
 که اقتضای دل پاک پاک انگاریست
 بلند شاخه این بوستان روح افزا
 اگر ز میوه تهی شد ز پست دیواریست
 تو خسرو تن خویشی چراستی محکوم
 تحمل ستم ناکسان ز ناچاریست
 در آن دیار که دارویی و پزشکی هست
 اگر مریض بمیرد ز بی پرستاریست
 برو که فکرت این سود گر معامله نیست
 متاع او همه از بهر گرم بازاریست
 ز زهر شهد ز کج راستی طلب کردن
 حدیث دیدن خورشید در شب تاریست

از زندگانی پدر خود می‌پرس از آنک
چیزی بغیر تیشه و بیل و تبر نداشت
این بوریای کهنه بصد خون دل خرید
رختش گه آستین و گهی آستر نداشت
بس رفج برد و کس نشمردش بهیچ کس
گنهام زیست زانکه ده و سیم و زر نداشت
طفل فقیر را هوس و آرزو خطاست
شاخی که از تگرگ نگون گشت بر نداشت
نساج روزگار در پی پهن کارگاه
از بهر ما قماش ازین خوبتر نداشت

قطعه

چه خواب میکنی ایدوست وقت بیداریست
بهوش باش که کار جهان سیه کاریست
پیات رشته فکندست روزگار و هنوز
نه آگهی تو که این رشته گرفتاریست
بگرگ مردمی آموزی و نمیدانی
که گرگ را ز ازل پیشه مردم آزاریست
نهفته در پس این لاجورد گون خیمه
هزار شعبده بازی هزار عیاریست
سلام دیو مگیر و متاع دزد مخواه
چرا که دوستی دشمنان ز مکاریست
هر آن مریض که بپند طبیب نپذیرد
سزاش تاب و تب روزگار بیماریست

قلب مجروح

دی کودکی بدامن مادر گریست زار
 کز کودکان کوی بمن کس نظر نداشت
 طفلی مرا ز پهلوی خود بیگناه راند
 آن نیر طعنه زخم کم از بیشتر نداشت
 اطفال را بصحبت من از چه میل نیست
 کودک مگر نبود کسی کو پدر نداشت
 دیروز درمیانه بازی ز کودکان
 آن شاه شد که جامه خلقان ببر نداشت
 من در خیال موزه بسی اشک ریختم
 این اشک و آرزو ز چه هرگز اثر نداشت
 جز من میان این گل و باران کسی نبود
 کو موزه‌ای بیای و کلامی بسر نداشت
 آخر تفاوت من و طفلان شهر چیست
 آئین کودکی ره و رسم دگر نداشت
 هرگز درون مطبخ ما هیزهی نسوخت
 وین شمع روشنائی ازین بیشتر نداشت
 همسایگان ما ره و مرغ میخورند
 کس جز من و تو قوت ز خون جگر نداشت
 بر وصله های پیرهنم خنده میکنند
 دینار و درهمی پدر من مگر نداشت
 خندید و گفت آنکه بفقر تو طعنه زد
 از دانه های گوهر اشکت خبر نداشت

پروین اعتصامی

چنانکه از تاریخ ادبیات ایران معلوم میشود این مملکت همانطور که در هر قرن شاعرهای خوب پرورده است دارای خانمها و بانوانی که اشعار دلکش و نغز سروده اند هم بوده است.

درین عصر نیز که ما ادبیات آرا جمع آوری میکنیم بانوان شاعرهای وجود دارند که اگر بخواهیم اسامی تمام آنها را ذکر کنیم تذکره جداگانه خواهد شد! این است که در اینجا بطور اجمال فقط بشرح حال و انتخاب اشعار پروین خانم اعتصامی میپردازیم.

پروین خانم اعتصامی دختر آقای اعتصام الملک میرزا یوسف خان اعتصامی در سال ۱۳۲۸ هجری قمری در طهران تولد یافته و در موقع

۱ از بانوان شاعره این دوره یکی ایران الدوله متخلص به «جنت» است که اشعارش در مجله ارمغان اکثر بطبع رسیده و یکی بیتاج خانم ساماسی است که برای نمونه يك قسمت اشعار او را که در موقع قتل و غارت ارومی و سلماس و رشت و قتل پدر و کسانش بدست اکراد سروده است بطور حاشیه در اینجا درج میکنیم، این قسمت اشعار است که احساسات یک دختر عقیقه مظلومه را بخوبی بیان میکند:

پیام زنان بردان

باید نجست کاه خود جستجو کنند
تا حل مشکلات بنیروی او کنند
در قادیسه چونکه بغونها وضو کنند
صد بار اگر بظاهر وی رنگ و بو کنند
اینک بیاورید که زنها رفو کنند
تشریح عیب های شما موبو کنند
دیروزگی به برزن و بازار و کو کنند
خون برادران همه سرخاب رو کنند

ایرانیان که فرکیان آرزو کنند
مرد بزرگ باید و عزم بزرگتر
در اندلس نماز جماعت شود پا
ایوان بی شکست مرمت نمیشود
شد یاره برده عجم از غیرت شما
نسوان رشت موی پربشان کشیده صف
دوشیزگان شهر ارومی شاده روی
بس خواهران بخته سلماس خون چکر

با آنهمه برگ و نوا که هست بس مرد فقیرا که بینواست
 بنشسته بزدان چرا غمین آنرا که چناب باغ دلگشاست
 ما راست یکی روز خوش ولیک در کام یکی نره ازدهاست
 خیزید که با آن کشیده تیغ کز تابش او تافته هواست
 همواره بود خصم زندگی پیوسته ابا مرگ آشناست
 برنده رنج است و رنج ده کاهنده جان است و جافزاست
 آریم بر آن بامداد خوش کز خاطر ما تیرگی زداست
 باید که بآینده ما و تو این کثری کشور کنیم راست^۱

کوشش

که خواهد بگیتی شود سر فراز سوی بر شده چرخ نارد نیاز
 به بیم اندر از پهنه جنگ نیست چو پیش آیدش کار دلنگ نیست
 بچشم اندرون مرگ خوار آیدش بجان و بدل خواستار آیدش
 اگر آیدش سنگ خارا به پیش که بر تابش رخ ز ارمان خویش
 بدرد دل آهنین سنگ را نسازد دگر گونه آهنگ را
 جهانرا بشادی نگوید سپاس ز بخت بدش نیست در دل هراس
 به پیش بلا کس چنو سخت نه ز خود یاوری خواهد از بخت نه
 بود مرد داننده بخت آفرین نه با کس جهان مهر دارد نه کین
 بکوشش کرانه‌ایه را برتر است جهانرا بنزدیک او چاکر بست
 چو لختی بکشید هنگام کار بسا خوار مردا که شد شهریار
 همان کش ز گیتی بر آورده گرد نیاز آورد پیش کوشنده مرد
 چو کوشش کند مرد سنجیده رای بروزی دو بینیش گردون گرای
 ز گیتی بر آید بساده سپهر فروزان شود نامش مانند مهر
 بخورشید نشکفت اگر یافت دست بکوشش توان یافتن هرچه هست^۲

ویرنه که پذیرفت دین حق
 آن پاک پیمبر که روی او
 آن پرنو گفتار احمدی
 ماند بجهان تا فروغ دین
 زودا که همان تبغ آتشین
 دیری نه که آن کاویان درفش
 نو باوه ایران بود بزرگ
 در کهنه جهان ای شگفت نیست
 این ملت آزاده را هنوز
 آن طاق نگردون کشیده سر
 و آن کار که نغز بیستون
 ویرانه استخر بین که نور
 بر نیمه گیتی شده است چیر
 ای تازه جوانان پاک دل
 شاهیست یکی آسیا که خون
 کوشید و نو آئین کنید ملک
 مرعی که نکوشد بسال سر
 دارید زبان راست همچو دل
 یسای نیاکان کنید نو
 مدهید بگفتار دیو هوش
 کردارش همانند گفت نیست
 آن دیو بد آموز چربگو
 ما ساده دل و دیو بد گهر
 کانه است بخاک اندرون فرو
 زانکس که بدو فخر انبیاست
 آئینه رخسار کبریاست
 زی دین خداوند رهنماست
 بدوسته مر این ملک را بقاست
 در کشتی این ملک ناخداست
 در نیم جهان بر شده لواست
 گر پیش تو بی مایه کم بهاست
 مرزی که نه در وی نشان ماست
 آثار بزرگیش پا بجاست
 در بارگه تیسفون پیاست
 بر مردی و کند آوری گواست
 بالای فلک پیش او دوتااست
 ابنمایه اثر در جهان گواست
 کوشید که هان نوبت شماست
 راننده آن نغز آسیاست
 کوشش ز شما و از ملک دعاست
 دربوزه گر مور در شتااست
 کاین رسم و ره مرد پارسااست
 زشت آنکه نه بر سیرت نیاست
 گر عزت ایرانیان هواست
 ایراست که گفتار او هباست
 آگنده سر از دیو و کیمیاست
 بگریختن از دیوتان رواست
 در ملک چرا يك جهان گداست

ایران دیروز — ایران فردا

از چیست که این ابر تیره خاست؟
 این ابر فشاننده دود و دم
 بارد همه بر خاکِ نفط و قیر
 بهنای جهان داشت روشنی
 میتافت از او فر ایزدی
 افتاده شبانان شکسته دل
 بی مایه بصد خرمی قرین
 گوئی که بیزدان شده است چیر
 ایرا که بدو یافته ظفر
 خواهد که ز گیتی برد فروغ
 یازیده چرا دیو زشت دست
 پذیرفته چرا پیش دیو نیست
 یزدان اگرش نیستی امیر
 تابنده اروپا ز روی چیست؟
 گویند نماند بجای ملک
 گر چرخ بر آورد بازئی
 هر نقش که کرد این نگارگر
 فرداست که سر تا پیا خوش است
 پاشیده بهر ملک خاک و خون
 و آرا که ز فرمان بتافت سر
 شوید ز جهان باز نقش کفر
 زانکه که فرو تافت نور مهر

و این تیرگی مهر از کجاست؟
 آرخ بندانم که از چه خاست؟
 این بارش آن ابر دیو ساست
 آن پهنه روشن سیه چراست؟
 آن فرّه یزدان چرا بکاست؟
 در گله سیه گرگ در چراست
 آزاده بصد رنج مبتلاست
 و این تیرگی از دیو تیره زاست
 شاد است و بازی در این فضاست
 کز دیو همه تیرگی سزاست
 یزدان اگر امروز پادشاست
 فرمانش اگر بر جهان رواست
 اهریمن اگر بر جهان کیاست
 تاریک چرا قطر آسیاست؟
 و این گفته بنزدیک من خطاست
 بشکیب که گیتی نه دیرباست
 نا یای تر از نقش سینماست
 ایران که نشستنکه بلاست
 بگرفته ز هر شاه باژ و ساست
 درویده بشمشیر چون گیاست
 این ملک برآمدگه ستاست
 این مرز پرستنده خداست

نو ینداری چو گردد جنب جنبان
 همه خیزدش آواز از مفاصل
 بود مانند جرّه^۱ باز پرآب
 ز آهن پایها دیدمش بر تن
 نه در جنبش بود گیتیش همتا
 بود بر جای چو ن روز نخستین
 بزیر او شود سائیده ستخوان
 دهانها دیدمش بگشاده چو غار
 بدانسان جستم اندر کام او من
 بغرید و فرو جنبید از جای
 چو لختی در نوشتی از بیابان
 خروشی کوه سنب و باره انداز
 بر آوردی دمی مانده قیر
 دمان آن باد یای کوه کردار
 بساف آذرخش^۲ اندر گذر بود
 مسخر شد سلیمان را اگر باد
 ز هنگام سواری نیم ساعت
 گران کرده شکم ناگه سبک ساخت
 کجا مادر بیک ساعت بزاید
 کنون در مغرب آهن کار فرماست
 بهم پیوسته دارد آهنین راه
 سفر گیرند بر افراز آهن
 که در جنبش بود سگندر
 چو در نورد چاکا چاک خنجر
 بپرد باز اگر بی بال و بی پر
 بسان بر شده چرخ مدور
 نه در گردش بود گردوش همسر
 نه فربه گردد و فی نیز لاغر
 اگر ییلش آید در برابر
 و یا چون بر گشاده کام اژدر
 که یونس شد بکام ماهی اندر
 چنان چون صید دیده ضیغم نر
 بر آوردی خروش از دل چو تندر
 غریوی شارسان کوب و زمین در
 وز آن دم ساختی گیتی مقیر
 بسان صرصر اندر کوه و گردر^۳
 به پیش چشم من الله اکبر
 مرا آفرز شد آذر مسخر
 نرفته در نوشت آتراه بیمار
 چو اندر زادن فرزند مادر
 پسر از صد بسی افزون ز دختر
 نه اسب ادهم و فی اسب اشقر
 زمین باختر تا مرز خاور
 نه چون ما بر فراز اسب و استر^۴

۱ جرّه: یعنی قوی است. ۲ زمین پشته پشته. ۳ برق.

۴ نقل از مجله آینده صفحه ۲۶ سال اول.

بدیع الزمان در خطابه و نطق نیز مقام مهمی را حائز است
اشعار او بسبک ترکستانی و دارای مضامین دانشین میباشد اینک ما قدری از
اشعار او را انتخاب نموده در اینجا ثبت میکنیم.

انتخاب از يك قصیده غرائی که در توصیف راه آهن باین مطلع ساخته

«چو بر زد مهر تابان سر ز خاور بیامد آن نگار ماه منظر»^۱

بدیدم دو خط از آهن کشیده	ز دو سوراخ چون خطهای مسطر
کشیده بر زمین خطی ز آهن	چو خط کهکشان بر چرخ اخضر
و یا چونان که دو خط موازی	ز سبزه خیزد از دو سوی فرغر
وز آنسو باد پائی ایستاده	بسان کشتی افکنده لنگر
برش چون بر بوقلمون ملون	تنش چون بال طاووسان مصور
تو گفستی تنش خود اردنگ مانی است	که هر فرشیمش ^۲ را رنگی است دیگر
به پیشا پیش آن توسن بدیدم	بر آورده تنوری بس تناور
که هر دم بر شدی زو تیره دودی	بروشن جایگاه مهر انور
چنان چون خیزد از آذر فشان کوه	بخار تیره چون بفشاند آذر
بزر آلوده کرده آهنین روی	ز اخگر آکنیده سینه و سر
شنیدستم که نیرو گیرد از آب	رونده جانور در بحر و در بر
نه بشنیدم بجز او باد پائی	که او را زندگی خیزد ز اخگر
توانا ئیش افزونی پذیرد	چو اخگر اندر او ریزی فروتر

۱ این قصیده بر وزن و سبک قصیده معروف منوچهری است باین مطلع:

شب کیسوفرو هشته بدامن پلاش معجر و قبریش کرزن.

۲ فرشیم تعنی جز است.

بدیع الزمان خراسانی

بدیع الزمان

آقای بدیع الزمان خراسانی پسر آقا شیخ علی بشرویه در حدود سنه ۱۳۱۸ هجری قمری در بشرویه متولد شده و تحصیلات خود را در صرف و نحو، معانی، بیان، منطق، حکمت و فلسفه در مشهد و طهران در خدمت اساتید بزرگواری مانند ادیب نیشاپوری، شیخ حسین نجم آبادی، میرزا طاهر تنگابنی، آقا سید کاظم عصار و غیرهم بیابان رسانده است. در سنه ۱۳۴۲ هجری از مشهد بطهران آمده و در خدمت وزارت معارف داخل گشت و اینک در مدرسه دارالمعلمین عالی سمت معلمی ادبیات را داراست.

بدیع الزمان استعداد و هوشی نیز بسزا دارد و مخصوصاً قوه حافظه وی فوق العاده است، از تألیفات مهمه او کتاب «سخن و سخنوران» است در چهار جلد که يك جلد آن از طبع خارج و منتشر شده و دیگر منتخبات اشعار فردوسی است که بطبع رسیده، دیگر کتابی است در منطق فارسی بطرز جدید، کتابی در علم بیان زبان فارسی، کتابی در نهضت های ایران بعد از اسلام بر ضد عرب. دیگر تاریخ ادبیات ایران بطور تفصیل از ابتدای حمله عرب تا عصر غزنوی شامل احوال شعراء و نویسندگان و فلاسفه و اطباء و عربی نویسان ایران و مقایسه سبك و روش آنها با یکدیگر و انتقاد سبکهای شعری و فلسفی آنها، و رساله راجع بتحقیق شرح حال و فلسفه و کتب محمد ذکریا رازی نوشته که تا کنون هیچ يك از آنها بطبع نرسیده است.

در خاتمه شکوایه و اعتراض بمناق

گفت آن چاه کن اندر نه چاه کی خدا^۱ تا نکی این چاه سیاه
نه ازین دلم شود بارم رسن نه مرا جان بدر آید ز بدن
کاش چرخ از حرکت خسته شود در فربك^۲ خدا بسته شود
مونور^۳ ناعیه از کار افتد ترن^۴ رشد ز رفتار افتد
زین زلازل که درین فرش افتد کاش بك زازاه در عرش افتد
ناکه بر دارد دست از سر نای شر این خافت فی اصل و اساس
کر بود زندگم این مردن چیست؟ این همه مردن و آوردن چیست؟

این قطعه را برای اوج مناراش ساخته و بر آن منقوش است^۵

ای نکوین که در این دنیا آید با ازین بعد دنیا آید
اینکه خفته است در این خاک منم ایرجم ایرج شیرین سخنم
مدفن عشق جهان است اینجا بك جهان عشق نهان است اینجا
عاشقی بودم دنیا فن من مدفن عشق بود مدفن من^۶
آنچه از مال جهان هستی بود سرف عیش و طرب و مستی بود^۷
هر کرا روی خوش و موی نکوست مرده و زنده من عاشق اوست
من عمام که در ایام حیات بی شما صرف نکردم اوقات
بعد چون رخت ز دنیا بستم باز در راه شما بنشستم
کر چه امروز بخاک ماواست چشم من باز بدنبال شماست
بنشینید بر این خاک دمی بگذارید بخاک قدی
گاهی از من بسخن یاد کنید در دل خاک دلم شاد کنید

۱ Fabrique کارخانه. ۲ Moteur محرك، مہیج. ۳ Train در فارسی مصطلح
است. ۴ قبر ایرج میرزا در شیران در شمال تجریش واقع است مؤلف مخصوصاً برای زیارت
آن رفتم اشعار فوق باخط جلی بر آن منقوش است. ۵ و ۶ این دو شعر بر اوج نیست.

در این ابیات خود را مقید کرده است که کلمات فرانسوی
در شعر استعمال کند

بسکه در لیور^۱ و هنگام^۲ لته^۳ دوسیه^۴ کردم و کارتن^۵ ۴ ترته^۵
بسکه نت^۶ دادم و انکت^۷ کردم اشتباه بروت^۸ و نت^۹ کردم
سوزن آوردم و سنجاق^{۱۰} زدم یوتر^{۱۱} و پنس^{۱۲} باوراق^{۱۳} زدم
هی نشستم بمناعت^{۱۴} پس میز هی تپاندم دوسیه^{۱۵} ۱۱ لای^{۱۶} شمیز^{۱۷}
هی پاراف^{۱۸} ۱۳ هشتم و امضا^{۱۹} کردم خاطر مدعی^{۲۰} ارضا^{۲۱} کردم
گاه با زنگ^{۲۲} و زمانی با هو پیشخدمت^{۲۳} طلبیدم به بورو^{۲۴} ۱۴
تو بمیری ز آمو^{۲۵} ۱۵ افتادم از شر و شور و شعور^{۲۶} افتادم
چکنم زانه^{۲۷} شیفر^{۲۸} ۱۶ و نومرو^{۲۹} ۱۷ نیست در دست مرا غیر^{۳۰} زرو^{۳۱} ۱۸
هی بده کارتن^{۳۲} و بستان^{۳۳} دوسیه^{۳۴} هی بیار از در دکان^{۳۵} نسیه^{۳۶}

۱ L'hiver زمستان. ۲ L'été تابستان. ۳ Dossier در فارسی هم دوسیه
مصطلح است، مراد جلدی است که در آن کاغذ های اداری را میگذارند که در
انگلیسی File میگویند.

۴ Carton در فارسی هم کارتن مصطلح است، مراد جلد بزرگی است که در آن چند
دوسیه میگذارند.

۵ Traité معانی مختلفه دارد در اینجا معنای حاجبا کردن و مرتب کردن است.

۶ Note یادداشت. ۷ Enquête تفتیش، رسیدگی. ۸ Brut خام، نارس.

۹ Net پاکیزه، تمیز. ۱۰ Punaise میخ خیلی نازک کوچک سربهن که برای ملصق
کردن اوراق دفتری استعمال کنند و در فارسی همین لغت متداول است.

۱۱ Pince کبره کوچک که بانگلیسی Clip میگویند.

۱۲ Chemise اصلاً بمعنی پیراهن و در اصطلاح دفتری بمعنی لافاف و در فارسی
مصطلح است.

۱۳ Paraphie در فارسی مصطلح و بمعنی امضای کوچک است که در انگلیسی
Initial میگویند.

۱۴ Bureau دفتر، اطاق کار، اداره است که در انگلیسی Office میگویند.

۱۵ Amour عشق. ۱۶ Chiffre عدد. ۱۷ Numéro نمره. ۱۸ Zéro صفر.

شکوائیه

این مثنوی را که بکشد و پنجاه بیت است ایرج در شرح حال خود
و شکایت از روزگار فرموده است

بکطرف خونی رفتار خودم	بکطرف زحمت همکار بدم
بکطرف بیماری و ضعف بصرم	بکطرف خرج فرنک بصرم
دایم افکنده یکی خوان دارم	زائر و شاعر و مهمان دارم
هر چه آمد بگفتم کم کردم	سرف آسایش مردم کردم
بعد سی سال قلم فرسایی	نیکری، کیسه ری، ملائی
گاه حاکم شدن و گاه دبیر	که ندیم شه و گاه یار وزیر
با سفرهای بیابی کردن	ناقه راحت خود بی کردن
کرد سرداری سلطان رفتن	بله قربان، بله قربان گفتن
گفتن اینکه ملک ظل خداست	سینه اش آئینه غیب نماست
مذنی خلوتی خاص شدن	همسر لوطی و رقاص شدن
مرغ نا بخته ز دوری بردن	روی نان هشتن و فوری خوردن
ساختن با کمک و غیر کمک	از برای رفقا دوز و کلک
باز هم کیسه ام از زر خالیست	کیسه ام خالی و همت عالیست
نه سری دارم و نه سامانی	نه دهی، مزرعه، دکانی
نه سر و کار بیک بانک مراست	نه بیک بانک یکی دانگ مراست
همه گویند که من استادم	در سخن داد نجدد دادم
هر ادیبی بجلالت نرسد	هر خری هم بوکالت نرسد

جمله بنشینند با هم خوب و برخیزند خوش
 چون به پیش در رسند از یکدگر رم میکنند
 همچنان در موقع وارد شدن بر مجلسی
 که ز پیش رو، گهی از پشت سر رم میکنند
 بر زبان آرند بسم الله بسم الله را
 گوئیا جن دیده یا از جانور رم میکنند
 اینکه وقت رفت و آمد بود اما این گروه
 در نشستن نیز يك نوع دگر رم میکنند
 آن یکی چون می نشیند آن یکی ورم می جهد
 تا دو نوبت گاه کم گاه بیشتر رم میکنند
 فرضاً اندر مجلسی گر ده نفر بنشسته اند
 چون یکی وارد شود هر ده نفر رم میکنند
 کوئی اندر صفحه مجلس فقر بنشانده اند
 چون یکی پیاپی دهد روی فقر رم میکنند
 نام این رم را نادانان ادب ینهاده اند
 بیشتر از صاحبان سیم و زر رم میکنند
 از برای رنجبر رم مطلقاً معمول نیست
 تا نتوانند از برای گنجور رم میکنند

در ذم احمد میرزا قاجار شاه مخلوع ایران فرموده است

فکر شاه فطنی بایست کرد شاه ما کننده و گول و خرف است
 تخت و تاج و همه را ول کرده در هوش های اروپ معتکف است
 نشود منصرف از سیر اروپ این همان احمد لا ینصرف است

خواجه چو آن مرغ کشته دود را بر اشك بحشر ز هر دو دیده بینشرد
گفت بطیر از چه شیر شرزو نگشتی تا تواند گشت بنون کشد و خورد
مرک برای ضعیف امر طبیعی است هر قوی اول ضعیف گشت و سپس مرد

کار کر - کار فرما

کدنگوی کار کر و کار فرما

شنیده کار فرمائی نظر کرد ز روی عجب و نخوت کار کر را
روان کار کر از وی بیسازد که بس کوتاه دانست آن نظر را
بگفت ای کنجور این نخوت از چیست چو مزد رنج بخشی رنجبر را
من از آن رنجبر گشتم که دیگر نه بینم روی کبر کنجور را
تو از من زور خواهی من ز تو زر چه منت داشت باید یکدگر را
تو صرف من نهائی بدید سیم منت تاب روان نور بصر را
ز من زور و ز تو زر این بآن در کجا باقیست جا عجب و بطر را
نه باقی دارد این دفتر نه فاضل کبر دادی و پس دادم کبر را
بکس چون رایگان چیزی نه بخشند چه کبر است این خداوندان زر را
چرا بر یکدگر منت گذارد چو محتاجند مردم یکدگر را

تعارف

در ایران تعارف و احترام ظاهری نسبت باشخاص خیلی معمول است
ایرج این قطعه را در انتقاد ازین تعارفهای بی موضوع
فرموده است که چند بیت از آن نقل میشود

یا رب این عادت چه میباشد که اهل ملک ما
گاه بیرون رفتن از مجلس زدر رم میکنند

قطعه

در مذمت شراب فرماید

ابلیس شبی رفت ببالین جوانی
 آراسته با وضع مهیبی سر و بر را
 گفتا که منم مرگ اگر خواهی زنهار
 باید بگزینی تو یکی زین سه خطر را
 یا آن پدر پیر خودت را بکشی زار
 یا بشنکی از خواهر خود سینه و سر را
 یا خود ز می ناب بنوشی دو سه ساغر
 تا آنکه بیوشم ز هلاک تو نظر را
 لرزید ازین بیم جوان بر خود و جا داشت
 کز مرگ فقد لرزه بتن ضیغم تر را
 گفتا نکند با پدر و خواهرم این کار
 لیکن بمی از خویش کنم دفع ضرر را
 جامی دو سه می خورد و چه شد خیره ز مستی
 هم خواهر خود را زد و هم کشت پدر را
 ای کاش شود خشک بن تاسک و خداوند
 زین مایه شر حفظ کند نوع بشر را

ضعیف همیشه محکوم قوی است

قصه شنیدم که بو العلاء^۱ بهمه عمر لحم نخورد و ذوات لحم نیسازد
 در مرض مرگ با اجازه دستور خادمکی جوجه با^۲ بمحضراو برد

۱ شاعر معروف عرب. ۲ با- در زبان فارسی بهمنی آش است مثل شوربا و ماست با و غیره.

از در خانه مرا ملرد کند
مادر سنگدات تا زنده است
نشوم یکدل و یکرنک ترا
کو تو خواهی بوصالم برسی
روی و سینه تنکش بدوی
گرم و خونین بمنش باز آری
عاشق بی خرد تا هنجار
حرمت مادری از یاد ببرد
رفت و مادرش بیفکند بخاک
قصد سر منزل معشوق نمود
از قضا خورد دم در بزمین
آن دل گرم که جان داشت هنوز
از زمین باز چو برخاست نمود
دید کز آن دل آغشته بخون
آه دست بستم یافت خراش

مادر

این قطعه را از بهترین و دلچسپ ترین اشعار ایرج میتوان شمرد

گویند مرا چو زاد مادر
بستان بدهن گرفتن آموخت
شب ها بر کاهواره من
بیدار نشست و خفتن آموخت
لب خند نهاد بر لب من
بر غنچه گل شکفتن آموخت
یک حرف و دو حرف بر دهانم
الفاظ نهاد و گفتن آموخت
دستم بگرفت و پا پیا برد
تا شیوه راه رفتن آموخت
پس هستی من ز هستی اوست
تا هستم و هست دارمش دوست

پاسخ منوچهر بنهره

گفت که ای نسخه بدل از پری جلد سوم از قمر و مشتری
عطف بیان از گل و سرو و سمن جمله تاکید ز ماغ و چمن
دائم از جنس بشر برتری لیک ندانم بشری یا پری
عشوه از این بیش بکارم مکن صرف مسماعی بشکارم مکن
ر لبم آنقدر تلنگر مزین جاش بهاند بلبم پر مزین
گر اثری ماند از انگشت تو باز شود مشت من و مشت تو
عذر چه آرد بکسان روی من يك منم و چشم همه سوی من
خلق چه داند که این داغ چیست بر رخ من داغ تو یا داغ کیست
کیست که این ظلم من کرده است مرد برد تهمت و زن کرده است
گر چه جوایم من و صاحب جمال مهر بتان را نکنم احتمال
زن نکند در دل خنگی مقام عشق زنان است اجنگی حرام
عاشقی و مرد سپاهی کیجا؟ دادن دل دست مناهی کیجا؟
جایگاه من شده قلب سپاه قلب زنان را نکنم جایگاه
قلب سپاه است چو ماوای من قلب فلان زن نشود جای من
بیند اگر حضرت اشرف^۱ مرا آید و بیرون کند از صف مرا
گر شود شاه^۲ غضب میکند بی ادبان را شه ادب میکند

قلب مادر

داد معشوقه به عاشق پیغام که کند مادر تو با من جنگ
هر کجا بیندم از دور کند چهره پر چین و جبین پر آرنج
بسانگاه غضب آلوده زند بر دل نازک من تیر خدنگ

۱ اشاره بعلی حضرت بهلوی است که در آزمان سردار سپه و فرمانده قوای ایران بوده.

۲ اشاره بساطان احمد شاه قاجار است.

مغتنم است این چمن دلفریب ای شه من پای در آر از رکیب
شاخ گلی پا بسیر سبزه نه شاخ گل اندر وسط سبزه به

در این ابیات شاعر زهره را به بهترین طرزی توصیف کرده است

گفت ز من رخ ز چه بر تافتی؟ بلکه ز من خوتری یافتی؟
دل بهوای دگری داشتی؟ یا لب من بی نمک انگاشتی؟
بر رخم ار آخته بودی تو تیغ به که ز من بوسه نمائی دریغ
جز تو کس از بوسه من سر نخورد هیچکس این طور بمن بر نخورد
از چه کنی اخم مگر من بدم؟ بلکه ملولی که چرا آمدم؟
من که باین خوبی و رعنائی ام دخترکی عشقی و شیدائی ام
گیر تو افتاده ام ای تازه کار بهتر از این گیر نیاید شکار
خوب به بین بد بسرا پام هست؟ يك سر مو عیب در اعضا هست؟
هیچ خدا نقص بمن داده است؟ هیچ کسی مثل من افتاده است؟
این سرو سیمای فرح زای من این فرح افزا سرو سیمای من
این لب و این گونه و این بینیم بینی همچون قلم چینییم!
این سرو و این سینه و این ساق من این کف نرم این کفل چاق من
این گلو این گردن و این ناف من این شکم بی شکن صاف من
راز درون دل پاچین می‌رس از صفت ناف بیائین می‌رس
هست درین پرده بس آواز ها نغمه دیگر زند این ساز ها
چون بنهم پای طرب بر بساط از در و دیوار ببارد نشاط
بر سر این سبزه برقصم چنان کز اثر پیام نماند نشان
زیر پی من نشود سبزه له نرم نرم من به به از کرک به
چون ز طرب بر سر گل پا نهم در سبکی تالی پروانه ام
گر بجهم بر سر این گل بر آن هیچ بگل ها نرسانم زبان

بافته بر کردن جانها کمند نام کمندش شده واکسیل بند
کرده منوچهر پدر نام او تازه تر از برگ گل اندام او

توصیف زهره (ناهید)

وز طرفی نیز در آن صبح گاه	زهره مهین دختر خالوی ماه
آلهه عشق و خداوند ناز	آدمیان را بمحبت گداز
پیشه وی عاشقی آموختن	خرمن ابناى بشر سوختن
خسته و عاجز شده در کار خود	واله و آشفته چو افکار خود
خواست که بر خستگی آرد شکست	یکدوسه ساعت کشد از کار دست
سیر گل و گردش باغی کند	تازه ز گل گشت دیماغی کند
کند ز بر کسوت فلاکیان	کرد بسر مقنعۀ خاکیان
خویشان آراست بشکل بشر	سوی زمین کرد ز کیهان گذر
آمد از آرامگه خود فرود	زفت بدآنسو که منوچهر بود

اظهار عشق زهره بمنوچهر

گفت سلام ای پسر ماه و هور	چشم بد از روی نکوی تو دور
ای ز بشر بهتر و بگزیده تر	بلکه ز من نیز پسندیده تر
ای که پس از خلق تو خلاق تو	همچو خلایق شده مشتاق تو
ای تو بهین میوه باغ بهی	غنچه سرخ چمن قرهی
چین سر زلف عروس حیات	خال دلآرای رخ کائنات
در چمن حسن گل و فاخته	سرخ و سفیدی برخت تاخته
بسکه شده خلقت تو شوخ و شنگ	گشته بخلقت کن تو عرصه تنگ
کز پس تو باز چه رنگ آورد	حسن جهانرا بچه قالب برد
بی تو جهان هیچ صفائی نداشت	باغ امید آب و هوائی نداشت

بحور با یچه خوشگلهها عرق را بشوی از حرف بی معنی ورق را
اگر داری بتی شیربن و شنگول که تریاکت دهد با دست مقبول
بکش تریاک و بر زلفش بده دود نماش کن بضع حی مودود
خدا روزی کند عیشی چنین را عموم مؤمنات و مؤمنین را

زهره و منوچهر

زهره و منوچهر در حدود ۵۲۵ بیت است که ایرج در اواخر
عمر خود ساخته و موفق بانجام آن نشده این داستان متضمن عشق‌بازی
زهره رب النوع حسن و صنایع مستظرفه با منوچهر نایب اول قشون
است درین افسانه زهره منتهای عشق و شیفتگی و منوچهر منتهای عفت
را از خود ظاهر میسازند.

ابتدای داستان - رفتن منوچهر برای شکار

صبح تابیده هنوز آفتاب وا نشده دیده زرگی ز خواب
نازه گل آتشی مشکبوی شسته ز شبنم یچمن دست و روی
منتظر حوله باد سحر تا که کند خشک بدان روی تر
ماه رخی چشم و چراغ سپاه نایب اول بوجاهت چو ماه
صاحب شمشیر و نشان در جمال بنده مهمیز ظریفش هلال
نجم فلک عاشق سز دوشیش^۱ زهره طلبگار هم آغوشیش
نیر و رخشان چو شبه چکمه اش خفته یکی شیر بهر تکمه اش^۲
دوخته بر دور کلاهش لبه و آن لبه بر شکل مه يك شبه

۱. سر دوشی. علامت درجه صاحب منصبی که در قشون ایران از نایب دوم تا درجه سلطانی
ستاره میگذارند، نایب دوم يك ستاره، نایب اول دو ستاره، سلطان سه ستاره.
۲. علامت شیر و خورشید روی تکمه را اشاره میکند.

من و تو زود در شرش بنانیم
 تو خود گفتی که هرکس بود بیدار
 چرا پس میخری بر خود خطر را
 بیا عارف نکن کاریکه گویم
 اگر خواهی که کارت کار باشد
 دوزعی مولوی را کننده ترکن
 چو ذوق خوب و آواز ستودست
 عموم روضه خوانها فی سوادند
 مسائل کن بر از زادالمعاد^۱
 بدان از بر بحار^۲ و جوهری^۳ را
 بزن بالای منبر زیر آواز
 چو اشعار نکو بسیار دانی
 سر منبر وزیران را دعا کن
 بگو از همت این هیئت ماست
 ز سعی و فکر آن دانا وزیر است
 از آن باکله در کار اداره
 زبس داناست آن يك در وزارت
 وکیلان را بگو روح الامینند
 مقدس زاده اند از مادر خویش
 بزرگان هم چو بینند این عجب را
 کنند آجیل و ماجیل تو را کوك

که هم بی دست و هم بی دوستانیم
 در ابران میرود آخر سردار
 گذاری زیر پای خویش سر را
 تو با من دوستی خیر تو جویم
 همیشه دیگ بخت بار باشد
 خودت را روضه خوانی معتبر کن
 سوادت هم اگر کم بود بودست
 ترا این موهبت تنها ندادند
 فراهم کن برای خویش زادا
 نژاد جن و فامیل^۴ پری را
 بیفکن شور در مجلس ز شهناز^۵
 بگیرد مجلس هر جا که خوانی
 بصدق از نیست ممکن با ریا کن
 که در این فصل پیدا میشود ماست
 که سالم تر غذا نان و پنیر است
 فرنگیها نمایند استشاره
 برند اسم شریفش با طهارت
 ز عرش افتاده یابند زمینند
 گناهست از کنی بر مرغان کیش
 که عارف بسته از تعیب لب را
 نه مستأصل شوی دیگر نه مفلوک

۱ کتابت متضمن ادعیه وارده سالیانه.
 ۲ از تالیفات ملا محمد باقر مجلسی در اخبار.
 ۳ کتابت در مصیبت امام حسین که در اواخر دوره صفویه نوشته شده.
 ۴ Famille خانواده.
 ۵ شورو شهناز اسم دو آهنگ است در موسیقی ایران.

کمالی صاحب اخلاق باشد کمالی در فتوت طاق باشد
 کمالی را صفات اولیائیست کمالی در کمال بی ریائیست
 کمالی در سخن سنجی و حیدست^۱ و او خود دستجردی هم ندیدست
 کمالی در فن حکمت سرائی بود همچون ملك^۲ در بیوفائی
 ز من عرض ارادت کن ملك را بهر سلك شریفی منسلك را
 ملك آن طعنه بر مهر و وفا زن بآئین محبت پشت پا زن
 ملك دارای آن مغز سیاسی که می خندد بقانون اساسی
 ملك دارای آن حد فضایل که تعدادش بمن هم گشته مشکل
 بگو شهزاده هاشم میرزا^۳ را نمیبرسی چرا احوال ما را
 وکالت گر دهد تغییر حالت عجب چیز بدی باشد وکالت

این قسمت ابیات آخر عارفنامه است که در خطاب بعارف و احوال

و عقیده سیاست پیشگان ایران و غیره فرموده است

بیا عارف دوباره دوست گردیم دو مغز اندر دل يك پوست گردیم
 بیا تا کویمت رندانه بندی که تا لذت بزی از عمر چندی
 مکن اصلاً سخن از نظم و یاسا ز شرّ معدلات خواهی یاسا
 سیاست پیشه مردم حیل سازند نه مانند من و تو پاك سازند
 تماماً حقّه باز و شارلانانند^۴ بهر جا هر چه پاش افتاد آزند
 بهر تغییر شکلی مستعدند گهی مشروطه گاهی مستبدند
 سیاست پیشگان در هر لباسند بخوبی همدگر را می شناسند
 همه دانند زین فن سودشان چیست بیاطن مقصد و مقصودشان چیست
 ازینرو یکدگر را پاس دارند یکیشان گر بچاه افتد در آوند

۲ ملك الشعرا بهار.

۴ Charlatan حقّه باز.

۱ وحید دستگردی مدیر مجله ارمغان.

۳ شاهزاده هاشم میرزا متخلص بافسر.

کهی بر در خورم گاهی بدیوار بهم بیچد دو پایم لام الف وار
چو آن نو کوزه های آب دیده عرق اندر مسامنم دویده
اگر کبریت خواهم بر فروزم همی ترسم که چون آکل^۱ بسوزم
من ابرج بیستم دیگر شرابم مرا جامد میندازید آبم

در تمجید و تحسین مطالعه فرماید

کتاب ار هست که تر خور غم دوست که از هر دوستی غمخوار تراوست
نه غمازی نه نمایی شناسد نه کس از او نه او از کس هراسد
چو یاران دیر جوش وزود رو نیست رفیق پول و در بند یلو نیست
نشیند با تو تا هر وقت خواهی ندارد از تو خواهشهای واهی
بگوید از برایت داستانها حکایت ها کند از باستانها
نه از خوی بدش دلگیر گردی نه چون از عارف از وی سیر گردی

در یاد آوری از رفقای ادبی طهران گوید

نگو عارف بمن ز احباب طهران که می بینم همه شب خواب طهران
بگو آن کاظم بد آشتیانی اواخر با تو الفت داشت یا فی
کمال السلطنه حالش چطور است دخو^۲ با اعتصام^۳ اندر چه شور است
چه میفرمود آقای کمالی^۴ دمکرات^۵، انقلابی، اعتدالی
بدیدم اصفهان را زیر و هم روی ندیدم اصفهانی من بدین خوی
اگر يك همچو او در اصفهان بود یقیناً اصفهان نصف جهان بود
کمالی نيك خوی و مهربان است کمالی در تن احباب جان است
کمالی صاحب فضل و کمال است کمالی مقتدای اهل حال است

۱ Aleool شراب خالص.

۲ میرزا علی اکبر خان دهمخدا ادیب معروف.

۳ اعتصام الملك مدیر مجله بهار.

۴ میرزا حیدر علی کمالی اصفهانی.

۵ Démocrate طرفدار جمهوریت.

زن رو بسته را ادراك و هشی نیست	تآثر ^۱ و رستران ^۲ ناموس کش نیست
اگر زن را بود آهنگ هیزی	بود یکسان تآثر و پای دبزی
اگر زن را بیاموزند ناموس	زند بی پرده بر بام فلك کوس
بمستوری اگر بی پرده باشد	همان بهتر که خود بی پرده باشد
چو زن تعلیم دید و دانش آموخت	رواق جان بنور بینش افروخت
بهیچ افسون ز عصمت بر نگردد	بدریا گر بیفتد تر نگردد
رو ای مرد فکر زندگی کن	نئی خر، ترك این خر بندگی کن
برون کن از سر نحت خرافات	بجنب از جا که فی التأخیر آفات
گرفتم من که این دنیا بهشت است	بهشت حور در لقا فیه زشت است
اگر زن نیست عشق اندر جهان نیست	جهان بی عشق زن باشد جهان نیست

هم در این معنی در انتقاد طریقه زناشویی و ازدواج فرماید

خدایا کی شوند این خلق خسته	ازین عقد و نکاح چشم بسته
بود نزد خرد احمی و احسن	زنا کردن ازینسان زن گرفتن
بگیری زن ندیده روی او را	بری نا آزموده خوی او را
چو عصمت باشد از دیدار مانع	دگر بسته است با اقبال و طالع
بدانصورت که از تعریف بقال	خریداری کنی خربوزه کال
و یا در خانه آری هندوانه	ندانسته که شیرین است یا نه
در ایران تا بود ملا و مفتی	بروز بد تر از این هم بیفتی

راجع باعتیاد بمشروب و گوید

من امشب ای برادر مست مستم	چه باید کرد مخلص می پرستم
ز فرط مستی از دستم فلك	چکد می گر بیفشارم بهم پلک
کنار سفره از مستی چنانم	که دستم گم کند راه دهانم

بنوکرها سپردم تا بدانند که گر عارف رسد از در نراند
 نگویند این جذاب مولوی کیست فلانی باچنین شخص آشنا نیست
 نهادم در اطاقش تخت خوابی چراغی، حوله، صابونی، آبی
 عرقهائی که با دقت کشیدم بدست خود درون کنبه چیدم
 مهیا کردمش قرطاس و خامه برای رفتن حمام جامه
 فراوان جوجه و تیهو خریدم دو نائی احتیاطاً سر بریدم
 نشستم منتظر کز در در آید ز دیدارش مرا شادان نماید

در گله و شکایت از ضعف و پیری فرماید

دلم زین عمر بی حاصل سر آمد که ریش عمر هم کم کم در آمد
 نه در سر عشق و نه در دل هوس ماند نه اندر سینه یارای نفس ماند
 گهی دندان بدرد آید گهی چشم زمانی معده می آید سر خشم
 فزاید چین عارض هر دقیقه نخواهد موئی صد غم بر شقیقه
 در ایام جوانی بد دلم ریش که میروید چرا بر عارضم ریش
 کنون پیوسته دلریش و یریش که میرزد چرا هر لحظه ریشم
 الا موت بسباع فاشتریه فهدا العیش ما لا خیر فیه

در این اشعار ایرج حجاب زنهارا با بهترین بیانی

مورد انتقاد قرار داده

خدایا تا کی این مردم بخوابند زنان تا کی گرفتار حجابند
 چرا در یوده باید طلعت یار خدایا زین معما پرده بردار
 مگر زن در میان ما بشر نیست؟ مگر در زن تمیز خیر و شر نیست؟
 زنان را عصمت و عفت ضرور است نه چادر لازم و نه چاقچور است
 چو زن خواهد که گیرد با تو پیوند نه چادر مانعش گردد نه رو بند

شده قبل از اینکه بطبع برسد^۱ در تمام ایران انتشار پیدا کرد و گزشته از اینکه موجب تحريك ملا نمایان در تكفير ابرج گردید جماعتی از نویسندگان و شعرا^۲ بر ضد او نظماً و ثراً اشعار و مقالاتی انتشار دادند و برخی از خود ابرج جواب شنیدند^۳.

ابتدای عارفنامه

شنیدم من که عارف جانم آمد رفیق سابق طهرانم آمد
شدم خوشحال و جانی تازه کردم نشاط و وجد بی اندازه کردم

۱ با اینکه تا کون چند مرتبه عارفنامه بطبع رسیده هنوز بعضی از اشعار آن دسترس عموم نیست و بطبع نرسانده اند.

۲ از جمله این شعرا یکی امیرالشعرا نادری خراسانی و یکی طلعت تبریزی و غیره و از ثر نویسان یکی م. سیاسی است که مقاله در شفق سرخ انتشار داده و جمعی دیگر.

۳ جوانی که ابرج میرزا از شوخی و طعنه به م. سیاسی داده اینست :

میم سیاسی کجاست تا که نگویند	عارف بیچاره داد خواه ندارد
میم سیاسی اگر قدم ننهد بیش	جیم اساسی دگر پناه ندارد
هر که نگوید که عارف آدم خوiest	عامی محض است و اشتباه ندارد
روز قیامت شود بصورت خرچنگ	هر که ز عارف ادب نگاه ندارد
آینه باشد وجود حضرت عارف	غصه چرا میخوری که آه ندارد
آنها کور بود علاقه بایران	هیچ حبشی بخاقاه ندارد
تا که روان دیده اشك مام وطن را	خنده شرین قاه قاه ندارد
تهمت محض است بچه بازی عارف	بنده قسم بیخورم که باه ندارد
گاه بگاه ارکند بروی نگو میل	کیست که این میل گاه گاه ندارد
عارف ما هر چه هست و نیست همین است	هیچ در او مکر و سوسه راه ندارد
با همه تندى و زود رنجی و تلخی	ربط نان آب زیر کاه ندارد
آه که من ره نیافتم بدل او	من چکنم این خرایه راه ندارد
بنده اگر ضد شعر هزل سرودم	این همه التوت و یا اله ندارد
ور دوسه جا نام عارف آمده در شعر	وا اسفا وا مصیبتاه ندارد
مردم اگر شعر خواه و شعر شناسند	ربط باین عبد روسیاه ندارد
میم سیاسی قسم بحضرت عباس	بنده درین ماجرا گناه ندارد

افسانه «زهره و منوچهر» عارفنامه، قطعهٔ راجع بنقاب زنها، قلب مادر،
و غیره و غیره از شاهکارهای این شاعر بزرگ محسوب میشود که ما
هر يك از آنها قسمتی انتخاب کرده در اینجا درج مینمائیم :

عارف نامه.

عارفنامه رساله ایست مشتمل بر ۷۰۰ بیت که در هجو عارف
سروده است زیرا عارف در باغ ملی مشهد نهایی داده و در آن نهایش غزل
و تصنیفی که برخلاف سلطنت قاجاریه^۱ و در هجو خاقان مغفور^۲
ساخته بود در حضور جمع کثیری خوانده، این بدگویی حس شاهزاده
جلال الممالک را نهیج کرده گفتن عارفنامه پرداخت^۳.

کلیه اشعار این رساله متضمن هجو و شوخیست و ابیات اخلاقی
کمتر در آن یافت میشود با تمام آنها چون زبان ساده شیرین گفته

۱ بیت تصنیف این است :

رحم ایخداى دادگر کردی نکردی ابقا با عذاب قجر کردی نکردی

۲ از سلاطین قاجار فتح علیشاه را (خاقان مغفور) و ناصرالدین شاه را (شاه شهید)
میکویند و شعریکه عارف در هجو خاقان مغفور ساخته و خوانده بود اینست :

چو جغد بر لب ویرانه های شاه عباس نشست عارف و نفرین روح خاقان کرد

۳ خود ابرج میرزا در همین موضوع در عارفنامه میگوید :

شندم در قاتر باغ ملی	برون انداختی حق جبلی
نمود اندر تماشا خانهٔ عام	ز اندامت خربت عرض اندام
بجائی بد کشایدی سخن را	سیی ربط خواندی آن دهن را
نمیگویم چه گفتی شرم آید	ز بی آزر میت آزر مم آید
چنین گفتند که آن چیز عادی	همی خوردی ولی قدری زیادی
الهی میزد آواز ترا سن	که دیگر کس نمیدیدت سر سن
ترا گفتند تا تصنیف سازی	نه از شبیه اماله قیف سازی
گفتی باشعربد عرض کیاست	غزل سازی و آتیم درسبب است!
تو آهویی مکن حانا کرازی	تو شاعر نیستی تصنیف سازی
عجب اشعار زشتی ساز کردی	عجب مشت خودت را ناز کردی

ایرج میرزا

شاهزاده ایرج میرزا جلال‌المالک بن غلام حسین میرزا بن ملک ایرج بن فتحعلی شاه قاجار در ماه رمضان ۱۲۹۱ هجری قمری در تبریز متولد شده، بعد از تحصیلات ابتدائی و مقدماتی در ۱۶ سالگی متاهل و پس از سه سال بمرک پدر و اداره کردن امور خانوادگی کرفکار گردید، ایرج میرزا در سنه ۱۳۰۹ هجری قمری در دربار ولیعهد وقت (مظفر الدین شاه قاجار) راه یافته و پس از جاوس او بتخت سلطنت خدمات مختلفه دولتی مشغول شده است.

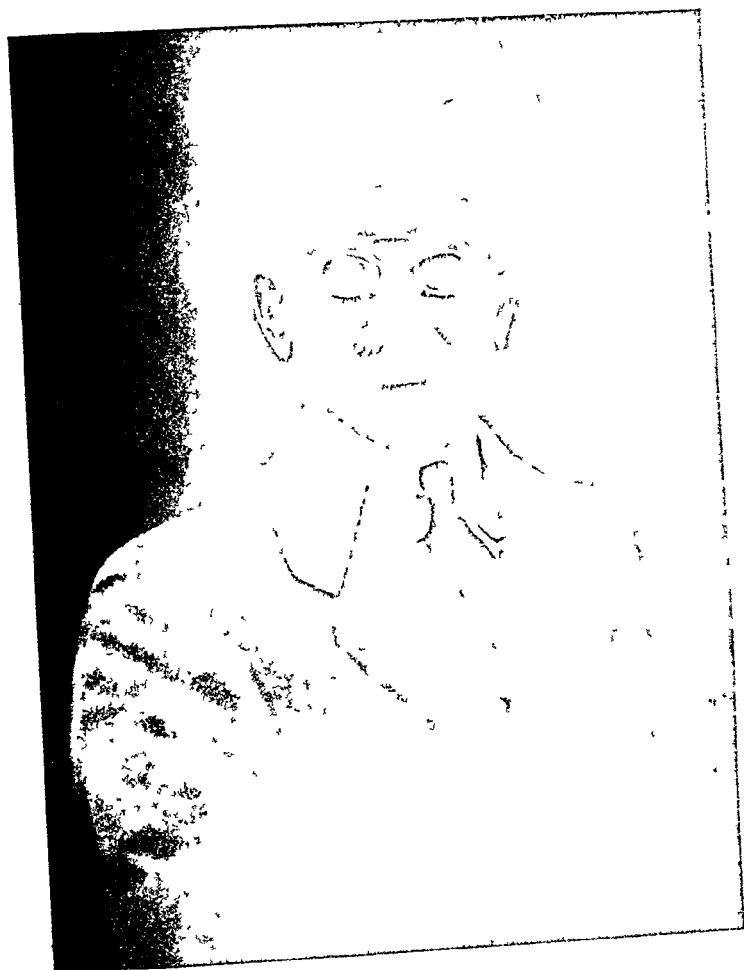
بعد از طلوع مشروطیت ایرج میرزا در وزارتخانه‌های معارف، داخله، مالیه، عهده دار خدمات دولتی بوده که آخرین آنها شغل تفتیش مالیه ایالت خراسان است.

در سنه ۱۳۴۱ جزو منتظرین خدمت قرار گرفته و از مشهد بتهران آمده و پس از یکسال و نیم توقف در طهران یکساعت بغروب مانده روز دوشنبه ۲۸ شعبان ۱۳۴۳ در اثر سکنه قلبی وفات یافت.

اشعار ایرج مرزا را تقریباً میتوان بهترین نمونه ادبیات جدید ایران شمرد زیرا علاوه بر اینکه روان و دلچسپ و شامل مضامین بدیع و شیواست دارای استحکام و متانت کلام قدماست نه چون بیروان متقدمین نکته چین کلمات عرب است و نه چون متجددین دشمن علم و ادب است

۱ چنانچه خودش اظهار رای کرده است.

این جوانان که تجدد طلبند	راستی دشمن علم و ادبند
شعر را در نظر اهل ادب	صبر باشد وند و عشق سبب
شاعری طبع روان میخواهد	نه معانی نه بیان میخواهد
آنکه بیش تو خدای ادبند	نکه چین کلمات عربند
هرچه گویند از آنجا گویند	هرچه جویند از آنجا جویند

ایرج میرزا جلال الممالک

اگر برهان پیدا اشعری راست مزاج اعتدالی را سبب چیست؟
 اگر صوفی خدا را يك شناسد وصول و خلسه و جذب و طلب چیست؟
 اگر هر سو کنی رو رو سوی اوست نهاد کعبه را فرض ادب چیست؟
 اگر بیمار خود را خود طبیب است شما را دور از او این تاب و تب چیست؟
 اگر داند که حز کویش ندانی دلش برمانی سوزد سبب چیست؟
 اگر از حسن ازل این جلوه‌ها خاست گناه لعبتان نوش لب چیست؟
 اگرها نیز گفتند این سخن‌ها نه تنها من همی گویم غضب چیست؟
 چه خوش فرمود هر کس بود و فرمود ازین به برتن برهان سلب چیست؟
 «شمال از جانب بغداد خیزد گناه مردم شط‌العرب چیست؟»^۱
 ادباً با چنین خوئی که او راست عجب نبود که خون ریزد عجب چیست؟

این يك بيت عارفانه يكعالم شعر است

نیست امید برون آمدن دست خدای ز آستینی که بدو دست فقیری نرسد

این رباعی دارای مضمونی بدیع است

گویند جهان خوبتر خواهی دید و آنجا گروهی يك گهر خواهی دید
 از من سخن راست شنو کانجا هم در هر گامی هزار خر خواهی دید

۱ این بیت از دیگری است.

ادیب نیشاپوری

میرزا عبدالجواد ادیب نیشاپوری در سال ۱۲۸۱ هجری قمری در نیشاپور متولد گردیده اسم پدرش ملاحسن و شغل او دهقانی و زراعت بوده در چهار سالگی بواسطه مرض آبله يك چشمش نابینا و چشم دیگرش بکلی کور گردیده در هفت سالگی با اینکه پدر و مادرش میل نداشتند او را بمکتب بگذارند بمکتب رفت و تا سن شانزده سالگی در نیشاپور صرف، نحو و منطق و غیره را بخوبی تحصیل کرد و در سال ۱۲۹۷ بهشید رفته تمام عمر را در مدارس خیرات خان، فاضل خان و آیات بتدریس علوم و فنون عربیت و ادبیت از صرف و نحو و علوم بلاغت و مقامات حریری و معانی سبعه و غیره و غیره گذرایند. عواید ادیب منحصر بود بوظیفه‌ای که از مدرسه باو میدادند و حق التدریس و مختصری از عواید علاقه اوئی نیشاپور که باو میرسید (تقریباً جمیع سالیانۀ دوست تومان) و در تمام عمر عیال و مسکن برای خود اختیار نکرد و مایل بتصوف و دارای مسلک عرفانی بود، غالباً غمگین و تنها میزیست.

ادیب نیشاپوری دارای شرافت ذاتی و علو طبع و شجاعت ادبی بوده راستگو و صریح‌اللمحه بود و بر تربیت و تعلیم مردم اصرار داشت محفوظات ادبی و عربی او خیلی قابل توجه و استفاده بوده است.

ادیب نیشاپوری در شاعری بدو آیینی^۱ بوده و بعداً شیوه ترکستانی را تعقیب نموده و در عین حال خود دارای سبک مخصوصی است و حقیقتاً در

۱ میرزا حبیب الله قآنی یکی از شعرای خوش قریحه و استاد عصر قاجاریه است، ادیب نیشاپوری در این قصیده بتضمین اشعار وی پرداخته :
در زمستان بهستان خوش زی بامستان ، داد بستان را از عارض ساقی بستان
(تا آنجا که میگوید)

جدی آمد کرم می را ده از ران حمل	ای ترا چهره بهاران و دو گیسو میزان
کر همی خواهمی می خورد بدستور حکیم	آنچنان باش که قآنی فرمود چنان
از سحر کم کم و دم دم خور می تا بهشا	وز عشا من من و دن دن خور تا وقت اذان

بقیه در صفحه بعد

میرزا عابد الجواد ادیب نیشاپوری

سخن چشم و گوینده چشم آفرین سرایای گیتی بدین چشم بین
 سخن از سخنگوی دانا بهست سخنهای نادان ستوهی دهست
 کسی کو ز دانش برد نوشته جهان نیست بنشسته در گوشه
 نکو کار اندر جهان مقبالت که بدکار پیوسته لرزان دل است
 یکی دفتر است این جهان ای پسر نبسته در آن نامه ها سر بسر
 به نیکی نویس اندر آن نام خویش که تا بهره یابی ز ایام خویش

سوی لاله بنگر و از می پرستی توبه کن
 کوسیه دل مانده جز از بهر بادافراه نیست
 عشوه این زال رعنا با دلم کاری نکرد
 رستمی کو کو فریبیده چنین دلخواه نیست
 نیستی آسوده خاطر تا که از شاخ رطب
 دست تو کوتاه و دست آرزو کوتاه نیست
 این دهان چاشنی گیرنده وین رنگین سماط
 با مگس جز داستان خانه جولاه نیست
 کرت دادی مومیائی کی شکستیت آسمان
 عاقل بشکسته زو زو مومیائی خواه نیست
 چالش فرزین و بیدق جنگ پیل و رخ بهم
 جز برای پاس شاه و بهر مات شاه نیست
 ساکنان این کهن خرگاه عالی کیستند
 هیچکس آگه ز راز این کهن خرگاه نیست
 این قطعه را در انتشار مجله «آینده» فرموده است^۱

زمانه هر نفسی بازئی نماید نو مکن بروز گذشته قیاس آینده
 نبدهر آنچه گذشت از زمانه درخور حمد مگر کنیم ازین پس سپاس آینده
 ز دور کاس نخستینه ام فزود خمار مگر نشاط بیابم ز کاس آینده
 گذشت عمر تو چون توسن گسسته عنان بهوش باش و نگهدار پاس آینده

دفتر جهان^۲

بگوینده کیتی برازنده است که کیتی بگویندگان زنده است
 ز آغاز کیهان و انجام وی سخنگوی بنمایدت راه و بی

۱ مراجعه شود بصفحه ۲ شماره اول سال اول مجله آینده.

۲ نقل از مجله آینده سال اول شماره ۲ صفحه ۷۹.

ازیراست کاندَر صف قدسیان درخشان یکی پرچم افراشتم

در اوضاع دوزگار فرماید

گرفتم که بگذشت سالی دویت که بودت بدلخواه پیوسته زیست
چو بگذشت این جمله ناز و خرام چنان دان که امروز زادی زمام
زمانه عرض وار می بگذرد چو بگذشته شد باز پس ننکرد
غنیمت شمردم که پابنده نیست چو بگذشته شد باز آینده نیست

جهان گو همه آتش و دود باش

تو در آتشی صندل وعود باش

غزل

گر تماشاگاه تو جز کاخ و باغ و گاه نیست

بیدلانرا جز بکوی دوست نزهتگاه نیست

دی زمن پرسید کس کز عشق خوشتر زندگی

در زمانه هست؟ گفتم نیست لا والله نیست

در مزاج نا شکیبان گر فزاینده غم است

در مزاج مردم آزاده جز غم کاه نیست

سینه مالا مال خون و دم بسان گرد باد

در گلو کردان و اندر لب مجال آه نیست

بر سماع بلبلان گل جامه میدرد بشوق

تا نپنداری ز شور بلبلان آگاه نیست

خواستم بوسیدن دوشینه اندر خوابگاه

باز گفتم به ز زلف تو نهانی راه نیست

چون شدم نزدیک ز آن ره روی تو رسوا کرد

قوت سر پنجه کردن دزد را با ماه نیست

چو رخش نهمتن گسته مہار چو شبدیز کش بر سرافسار نیست
 ازین پرده بیرون سرا پرده ایست مرا و ترا اندر آن بار نیست
 رونده برفت و من ایدر بجای کہ راہش دراز است و هموار نیست
 چہ بیدار چشم و چہ خوابیدہ چشم کسی کش دل از علم ہشیار نیست
 درین شہرہ بازار پر مشتری متاع مرا کس خریدار نیست

از کتاب «قیصر نامہ» خطاب ایران بفرزندانش

تو ای پروریدہ بخون دلم چگونہ زمہر تو دل بگسلم؟
 نداری ز بن هیچ پاس مرا فراموش کردی سپاس مرا
 در آغوش نازت پیورودہ ام چو شمع طرازت بر آوردہ ام
 بہنگام یوزش بگاہ سجدود بیمبر مرا قبلہ تو نمود
 کہ چون پیش یزدان نیایش کنی سوی من بیاید گرایش کنی
 روان را بدوزخ از آن سوختی کہ این رمزها را نیاموختی
 سخن بشنو و بر میاور غریو کہ نبود گنہگار تراز تو دیو
 کجا دیو آن مام کش پرورید ز پستان او شہد شیرین مکید
 چو یک مرد بیگانہ یازید دست برید آن سر مام بنشستہ پست
 کجا دیو آن زشت کاری کتد کہ بر مرد بیگانہ یاری کند
 منم پور ایران و بر مام خویش مرا غیرت آید ز اندازہ بیش
 اشعار ذیل حقیقت اخلاق او را نشان میدہد بدون اینکہ راہ اغراق

و مبالغہ را پیمودہ باشد

خرد چیرہ بر آرزو داشتم جہان را بکم مایہ بگذاشتم
 چو ہر داشتہ کرد باید یلہ من ایدون گمانم مہ داشتم
 چو تخم امل بار رنج آورد نہ ورزیدم این تخم و نہ کاشتم
 سپردم چو فرزند مریم جہان نہ شامم مہیا و نہ چاشتم

اگر مرا بهمین شور بسپرنند بچاک درون خاک ز شور درون کفن بدرم
بدان صفت که موج اندرون رود کشتی همی رود تن زارم در آب چشم ترم
چنان نهفتم در سینه داغ لاله رخت که شد چو غنچه لبالب ز خون دل جگرم

این قصیده را در نکوهش روزگار فرموده است^۱

یکی گل درین نغز گازار نیست که چیننده رازان دو صد خار نیست
منه دل بر آوای نرم جهان فروبند جنبنده لب از گله کسی کو گله آرد از بد گهر
مشو غره بر عهد و زهار وی که نزدیک وی عهد و زهار نیست ندیدم یکی دل که افکار نیست
ز بیکان این بسته زه بر کفان کدامین روده دل از غم کزو فروبند جنبنده لب از گله
کدامین روده دل از غم کزو فروبند جنبنده لب از گله کسی کو گله آرد از بد گهر
گهی قیر کون گه چو روشن چراغ گهی قیر کون گه چو روشن چراغ
ستوهی فزاید مکرر همی ستوهی فزاید مکرر همی
دراز است طومار گردون ولیک دراز است طومار گردون ولیک
قلمزن نزد خامه در آشتی قلمزن نزد خامه در آشتی
چو دیوانه آشفته نازد همی چو دیوانه آشفته نازد همی

۱ نگارنده روزی در خدمت آقای ملک الشعرا بهار بودم حضرت ملک الشعرا چکامه
که استقبال از ادیب مرحوم کرده بودند در حضور جمعی از دوستان که در باغچه جلوه‌آورد
نشته بودند سرودند که مطلع آن این بود.

جهان جز که نقش جهاندار نیست جهان را نکوهش سزاوار نیست

رجوع شود به شرح حال آقای ملک الشعرا و در شماره ۷ سال ۱۱ مجله شریقه ارمنان تحت
عنوان «جال طلیعت» بطبع رسیده است پس از آن حضرت آقای وحید دستگردی مدیر محترم
مجاهد ارمنان سابقه ادبی در موضوع «نکوهش و ستایش جهان» قراردادند که سیار از شعرای
معاصر استقبال کرده‌اند که در مجله ارمنان شماره‌های سال ۱۱ — ۱۲ انتشار یافته است.

و اشعار لغات و هم چنین در مشرب فلسفه و زهد در دنیا و گوشه نشینی و سایر حالات و اطوار من همیشه ایشانرا در پیش خود بابوالعلاء معری تشبیه میکنم باین فرق که ابوالعلاء فقط در ادبیات عرب نادره دهر بود و ایشان ذواللسانین و در عربی و فارسی هر دو نابغه عصر اند؛ دیوان اشعار ایشانرا دو سه سال قبل در پاریس پیش شاهزاده نصرهالدوله فیروز میرزا دیدم صد افسوس که چاپ نشده است.

تصنیفات ادیب در حکمت الهی و طبیعیات و ریاضیات و حواشی بر غالب کتب فلسفی است و تا کنون هیچ يك بطبع نرسیده تاریخ بیهقی را تصحیح و تحشیه نموده و بطابع رسیده است اشعارش متضمن نکات اخلاقی و سیاسی و بالغ بر بیست هزار بیت از فارسی و عربی و مماوا از مضامین بدیع و شیواست و اگرچه بواسطه استعمال لغات غیر متداوله و اصطلاحات فارسی قدیم که امروز تقریباً مهجور مانده است از فهم عامه دور است ولی در میان طبقه خاصه قیمتی بسزا دارد غزلیات و قصاید غرا و مثنوی بحر متقارب ادیب موسوم به «قیصر نامه» راجع بچنگ بینالمللی متضمن کراحت شدید نسبت بکلیه دول استعمار طلب مخصوصاً انگلستان مورد توجه است ما قدری از اشار او را منتخب نموده در اینجا درج مینمائیم:

غزل

سحر ببوی نسیمت بمژده جان سپرم	اگر امان دهد امشب فراق تا سحرم
چو بگذری قدمی بر دو چشم من بگذار	قیاس کن که منت در شمار خاك درم
گرفت عرصه عالم جمال طلعت دوست	بهر کجا که روم آن جمال می نگرم
برغم فلسفیان بشنو این دقیقه ز من	که غایبی تو و هرگز نرفتی از نظرم
اگر تو دعوی معجز عیان بخواهی کرد	یکی ز تربت من بر گذر چو در گذرم
که سر ز خاك برآرم چو شمع دیگر بار	به پیش روی تو پروانه وار جان سپرم

میرزا محمد خان قزوینی دانشمند معروف ایرانی را جمع بوسعت اطلاعات و اخلاق این استاد بزرگوار شرحی در صفحه ۷ بیست مقاله منطبعة بمبئی بیان کرده اند که عین آن در اینجا نقل میشود:

«دیگر از اسانیدی که از افادات ایشان بی نهایت مستفید شده ام بقیه الفضلاء خاتمة الادباء آقای آقا سید احمد ادیب پیشاوری مدالله فی عمره است چندین سال همه ساله در تاستان در موقع بیلاق که ایشان عادت داشتند همه روزه بصحن امام زاده صالح تجریش تشریف می آوردند و يك دو سه ساعتی آنجا در گوشه می نشستند من بواسطه نرسی که از تنگی حوصله ایشان داشتم حیاها انگيخته و بهانهها اختراع کرده بمحضر شریفشان حاضر میشدم و جسته جسته نارس و ارزگاه گاه سؤالی از ایشان میکردم و جوابی شافی و کافی می شنیدم و فوراً آن را در خزانه دماغ و دفتر بغل ثبت میکردم بجر ایشان در ادبیات عربی و فارسی و حافظه عجیب فوق العاده که از ایشان در حفظ اشعار عرب مخصوصاً مشاهده کردم فی الواقع باصطلاح تازه محیر العقول بود هر وقت و در هر مجلسی که از يك شعر عربی مثلاً صحبت میشد و هیچکس از اهل مجلس نمیدانست آن شعر از کیست و در چه عصر گفته شده ایشانرا میدیدم جمیع اشعار سابق و لاحق آن را با تمام قصیده و اسم شاعر و شرح حال او و تاریخ او و معنی شعر و غیره و غیره همه را بلا تأمل بیان میکردند هر وقت من ایشانرا میدیدم یاد حکایت معروفی که در کتب ادبیة عرب بحماد راویه نسبت میدهند (که وی فقط از شعراء قبل از اسلام بعدد هربك از حروف معجم صد قصیده بزرگ سوای مقطعات از حفظ داشت تا چه رسد بشمرای بعد از اسلام و ولید از خلفای بنی امیه که این ادعا را باور نمیکرد شخصی را بر او موکل گماشت تا دو هزار و نه صد قصیده بتفصیل فوق از او تحویل گرفت^۱) میافندم ناری در کثرت حفظ و وسعت اطلاع از ادبیات

ادیب پیشاوری

سید احمد ادیب پیشاوری یکی از حکما و شعرا و جلیل‌القدر و در زبان و ادبیات و علوم فارسی، عربی، منطق، معانی، کلام، حکمت‌الهی، تاریخ، لغت و ریاضیات یکی از اساتید مسام بشار می‌بود.

این دانشمند در میان سال ۱۲۵۰ و ۱۲۶۰ هجری قمری در اراضی سرحدی بین پشاور و افغانستان متولد و اوایل عمر را در غزنین به تحصیل مشغول شده، در سن سی سالگی بخراسان (مشهد) و از آنجا در سنه ۱۲۸۷ هجری بسبزوار آمده در مدرسه و محضر آخوند ملا محمد پسر مرحوم حاج ملا هادی سبزواری طی مراتب عالیه را در فلسفه نموده و بعد از فوت آن مرحوم بمشهد و از آنجا در سنه ۱۳۰۰ هجری بطهران رفته است.

در طهران تمام اوقات خود را بمطالعه کتب ادبی و فلسفی و سرودن اشعار رسانده و گاهی برسبیل تفنّن برای بعضی درس می‌فرموده و در تمام عمر خود بهیچ یک از علایق دنیا از زن و خانه و غیره مقید نگشته و انس و الفتش با کتاب بوده است و بس، وفاتش در سیم شهر صفر ۱۳۴۹ هجری در طهران اتفاق افتاد، محل دفن آن مرحوم در امام زاده عبدالله نزدیک حضرت عبدالعظیم میباشد.

صراحت لهجه بی اعتنائی بدنیا، مبرا بودن از تملق و چاپاوسی و مداهنه، عزت و مناعت روح، عاری بودن از کینه و طمع و حرص، ایمان بمبادی دینی و اخلاقی، وطن پرستی صادق بدون مظاهر از ملکات اخلاقی اوست.

۱ اتفاقاً در آن موقع مؤلف در طهران بود و در مجلس ترجم آن مرحوم که در وزارت معارف منعقد شده بود حضور یافت.

سید احمد رازیب پشاورى

فرویزی قطعات چند درج است که بهترین نمونه این قسمت از ادبیات
میباشد.

راستاً در انتخاب اشعار نهایت دقت بعمل آمده و بجزئیّت میتوان گفت
که این کتاب شامل بهترین اشعار و آثار ادبی عصر حاضر ایران است.

در پایان بمقام محترم اسانید بزرگوار خودم آقایان دهخدا، فروغی،
بهار، اقبال، نفیسی، باسمی، دکتر افشار، فلسفی و سایر آقایان محترم که از
محبت و مهربانیهای نجیبانه هریک خاطره‌های فراموش نشدنی دارم
تشکرات بی پایان خود را تقدیم میدارم و مخصوصاً لازم میدانم از دوست
عزیزم آقای حبیب یغمائی که مساعدتهای برادرانه در حق بنده مبذول
فرموده‌اند جداگانه تشکر نمایم.

محمد اسحاق

غره شوال ۱۳۵۱ هجری قمری

ماند که از این بوستان مر دوستانرا نخبه آورده و به وطنان و کسانی که
 بزبان ملیح فارسی آشنائی دارند ارمغانی دهم.

اینک برای آشنا ساختن خاطر خوانندگان محترم با وضع کنونی ادبیات
 در ایران بطور اجمال به توضیحات ذیل میپردازد:

باید دانست اولاً چنانکه قبلاً ذکر شد تاریخ ادبیات ایران بعد از انقلاب
 مشروطیت تجدید شده و شعرائی را که در طی این کتاب از آنها نام برده ایم
 بهمین دوره تعلق دارند نه بادوار گذشته.

ثانیاً شعرای امروز ایران را میتوان به سه دسته تقسیم کرد: طبقه
 اول آنهاست که بسبک و طرز قدما شعر میگویند و تقریباً مضامین
 گذشتگان را تکرار میکنند. طبقه دوم مضامین و افکار تازه را با همان
 اوزانی که اسانید زبان فارسی از متقدمین بدان شعر سروده اند بکار میبرند
 که نمونه کامل این طبقه استاد بزرگوار ملک الشعرا بهار است. طبقه سوم
 آنهاست که در تجدید خواهی افراط کرده و باوزان جدیدی قائل گردیده
 و بدان اشعاری سروده اند.

بدیهی است هر يك از این طبقات روبه و سبک دیگرانرا انتقاد
 میکنند و بنده بدون هیچگونه ملاحظه و نظری از هر طبقه قسمتی از اشعار
 انتخاب کردم که خوانندگان محترم را وسیله آشنائی بکلیه اسلوبهای معموله
 امروزی ایران فراهم باشد (از طبقه اخیر کمتر اشعار انتخاب شده است).

ثالثاً نگارش افسانه «رومان» و موضوع نمایشات اخلاقی و اجتماعی (تئاتر) و
 ساختن تصانیف و سرودها امروزه در ایران رواجی یافته و تا حدی ادبیات ایران
 را بشکل ادبیات اروپا در آورده است. در این مجموعه مخصوصاً از تصانیفی
 که آقای ملک الشعرا بهار اخیراً فرموده اند و از تصانیف آقای عارف

بکار نبرد و راقم این سطور هرگاه از نزد يك بدین قسمت توجه نمیکردم
بیانات علامه فاضل میرزا محمد خان قزوینی مدّ ظلّه را که در اینموضوع
هموطنان خود را بشدت مورد اعتراض قرار داده اند^۱ باور نکرده و
نمی توانستم تصوّر کنم که ادبای ایران بدست خویش تیشه بر ریشه زبان خود
میزنند و در فنا و اضمحلال این زبان شیرین ادبی میکوشند. در زبان فارسی
ضرب المثلی است که بطرفدار دلسوز و با حرارت تر از صاحب کار «کاسه گر»^۲ تر
از آتش میگویند. اینک دلسوزی من هم نسبت زبان فارسی این مصداق را
پیدا کرده و حتی ممکن است موجب رنجش بعضی از ادبای ایران را فراهم
سازد پس بهتر است بدین مختصر قناعت نموده و از اینموضوع بگذریم.

باری مقصود نگارنده در اینجا شرح تاریخ ادبی ایران و تغییرات و
انقلابات زبان فارسی نیست و این خود موضوع مفصلی است که مأسوف
علیه پروفیسور ادوارد براون (E. G. Browne) در آن باب تألیفات ذیقیمتی دارند
و نگارنده نیز تاریخ ادبی دوره غزنویه را تهیه نمودم که انشاء الله بعداً بطبع
خواهد رسید و در اینجا فعلاً منظور مطلبی است که ذیلاً بشرح آن
میسر دازم.

در تابستان ۱۳۰۹ هجری شمسی (۱۳۴۹ هجری قمری) برای مطالعه
زبان و ادبیات فارسی از نزدیک^۳ از هندوستان بایران رفتم و مدت شش ماه
در طهران و نقاط دیگر اقامت جسته روزگاری خوش بمصاحبت دانشمندان
و نویسندگان و ادبای طراز اول سر زمین سعدی و فردوسی گذراندم از
خرمن علم و ادب خوشها چیدم و توشها گرفتم. با اینکه در کشور گل و
بلبل «بوی کلم چنان مست کرده بود که دامنم از دست رفته بود» در خاطر

^۱ رجوع شود به «دست مقاله قزوینی» مطبوعه بیبی صفحه ۶۶ الی ۷۳.

که از ابتدای ربع دوم قرن چهاردهم هجری شروع گردید تا حدی ادبیات این مملکت را منقلب نمود. قصاید بلندبالا که متضمن مدایح سلاطین و امراء و مملو از چاپلوسیهای بیمورد بود از بین رفت و افکار آزادیخواهی و اصلاح طلبی جاگزین آن شد. غزلهای عاشقانه که بمعنیه بعضی تا حدی موجب فساد اخلاق اجتماعی میگردد به تعلیمات اجتماعی و اخلاقی مبدل شد. از اعمیت صنایع لفظی که بحد ابتذال رسیده بود کاسته گردید و توجه بمعانی و مضامین دلنشین بیشتر شد. نویسندگان نیز بسهم خود از رویه سابق دست کشیده و در نگارش و تحریر اسلوب سادهتری را اختیار کردند و بیشتر در طریق تحقیق و انتقاد قدم گذاشتند. ولی این انقلاب ادبی معایبی نیز در بر داشت که شاید اگر بدقت سنجیده شود باید گفت ادبیات ایران در این معامله چندان سود نبرده است.

امروز اصطلاحات و الفاظ اروپائی مخصوصاً لغات فرانسه بشدت هرچه تهاوتر در ادبیات و زبان 'برن' داخل شده و روز بروز بر دامنه آن الفاظ افزوده میشود ادبا و نویسندگان ایران هم که حقاً تا کنون نگاهبان و حافظ زبان فارسی بوده اند این الفاظ را در اشعار و نگارشات خود بدون کمترین ملاحظه ای بکار میبرند و حتی بعضی حقیقه نعمد میکنند.

کتاب و مقالات مختلفه ای که در ایران بطبع میرسد عموماً از السنه بیگانه ترجمه میشود و گذشته از اینکه الفاظ خارجی در خلال هر سطر نمایانست چه بسا ترکیب جملات و عبارات نیز اروپائی است و کمتر نویسندگانی دیده میشود که از این طرز نگارش اجتناب جوید.

این رویه و سلیقه طبقه ادبا در سایر طبقات مختلفه نیز اثر خود را بخشیده و کمتر شخصی دیده میشود که در گفتگوی روزانه کلمات اروپائی

اول دوره حکمرانی سامانیان (۲۷۹-۳۸۹ هـ) که شعرائی مانند : شهید بلخی، رودکی سمرقندی، دقیقی بلخی و غیره در این دوره میزیسته‌اند.

دوم دوره غزنویان مخصوصاً سلطان محمود غزنوی که درخشان‌ترین اعصار ادبی ایران با زمان اسانید بزرگ مانند فردوسی طوسی، عنصری بلخی، منوچهری دامغانی، فرخی سیستانی، اسدی طوسی و غیره می‌باشد.

سوم دوره حکمرانی سلجوقیان و خوارزمشاهیان (از ابتدای قرن پنجم تا ابتدای قرن هفتم هجری) که شعرا و اسانید این عصر با گویندگان معتبر عصر محمود غزنوی برابری می‌کنند و مهمترین آنها عبارتند از: انوری ابیوردی، خیام، سنائی غزنوی، مسعود سعد سلمان، خاقانی، نظامی گنجوی، ناصر خسرو و غیره و غیره.

چهارم عصر تسلط مغولها بایران (قرن هفتم و هشتم هجری) که با وجود هرج و مرج اوضاع سیاسی ایران شعرا و دانشمندان جلیل‌القدری از قبیل: مولوی، سعدی، حافظ، شیخ فریدالدین عطار و غیره ظهور کرده‌اند.

پنجم دوره قاجاریه (قرن سیزدهم هجری) که شعرا و نویسندگانی مهم چون میرزا ابوالقاسم قائم‌مقام فراهانی، فتحعلی خان صبائی کاشانی، رضاقلی خان هدایت، یغمای جندقی، قآنی شیرازی، سروش اصفهانی، نشاط اصفهانی و غیره طلوع نموده‌اند.

گذشته از این ادوار که در چهار عصر آن (غیر از دوره مغولها) سلاطین و امراء عموماً شعرا و نویسندگان را بصلات گرانمایه تشویق کرده‌اند تاریخ ادبیات ایران چندان درخشان نیست.

انقلاب سیاسی ایران در تبدیل سلطنت استبدادی بحکومت مشروطه

بسمه تعالی

مقدمه

کشور باستانی ایران یکی از میانی است که از لحاظ شعر و ادب با ممالك موعظه امروزه جهان برابری میکند و تاریخ ادبیات این مملکت که متضمن اسامی مبرزترین نویسندگان و شعرای دنیاست درخشانترین آثار مدنی این ملت چندی هزار ساله است.

نقد میکنیم کمتر کسی در دنیا نام عمر (Homer) یونانی، دانته (Dante) ایتالیایی، شکسپیر (Shakespeare) انگلیسی، ویکتور هوگو (Victor Hugo) فرانسوی، گوته (Goethe) آلمانی، تولستوی (Tolstoi) روسی، امرء القیس عرب و سایر بزرگان ادبی جهان را شنیده و یا آثار ادبی آنها را دیده و از فردوسی، سعدی، خیام، بیخبر باشد. چه حتماً بخار ایران در دنیا بهمین وجودهای مقدس میباشد و این مملکت کهن در یرتو نام آنها زنده است و الا باید باین حقیقت تلخ اعتراف نمود که از جهات دیگر بیابانها و فرسنگها از کاروان تمدن جهان امروز دور است.

تاریخ ادبیات این مملکت بزبان و خط امروزی از نیمه قرن سوم هجری که مطابق با تشکیل سلسلههای کوچک امراء و سلاطین ایرانی در نتیجه ضعف خلفای عباسی است شروع میشود و در این یازده قرن گذشته خداوندان نظم و نثر بسیاری در آسمان ادبیات ایران طلوع نموده و افق معنی را فروغ بخشیده اند که هر کدام در تاریخ ادبیات ایران دارای مقام بلند و درجه ارجندی میباشد. ادوار ادبیات ایرانرا میتوان به پنج دوره اصلی تقسیم نمود بطریق ذیل:

مرغوب و مطلوب اهل خبرت است بطبع رسانیده‌اند و بدین ترتیب میدان
مقایسه و قضاوت را برای کلیّه خوانندگان محترم و قاطبه ناس که حکم
او در واقع حکم تاریخ خواهد بود بالمرّه آزاد گذارده‌اند. لهذا بنده
نگارنده با اجازه‌ی ضمنی از جانب کابینه هموطنان و ادبا و فضایی ایران و
اشخاص بیگانه که با ادبیات فارسی تملق خاطر و دلبستگی دارند و رواج
آفر خواستار و مشوق میباشند از مؤلف محترم صمیمانه تشکر نموده و بر
همت عالی ایشان آفرین میخوانم.

ژنو آذرماه ۱۳۱۱ هجری شمسی

سید محمد علی جمال زاده.

آن ادبیات امروزی ما را تشکیل میدهد و متأسفانه از لحاظ کمیت و بعقیده بعضی حتی از حیث کیفیت نیز از ادبیات ممالک متمدنه دیگر خیلی عقب است.

از ادیب المالك فراهانی و ایرج میرزا جلال الممالك و ادیب پیشاوری که گرچه از رفتگان صدای آنها هنوز در گوش دل و جان ما باقی است گرفته تا ملك الشعراء بهار و رشید یاسمی و عارف قزوینی در تصنیف سازی و اساتید بزرگوار دیگر که اسامی آنها زیور کتتاب «سخنوران ایران در عصر حاضر» میباشد هر کدام بشکلی و تا حدی آینه احوال و افکار و احساسات هموطنان خود میباشند و با آنکه آثار هر يك از آنها مخصوصیات ممتازه دارد که آنها را از یکدیگر متفاوت میسازد چنانکه ساخته یکی چون لب تیغ برنده و پرداخته دیگری مانند چهره گل نابنده است یکی مظهر جدالت است و دیگری نمونه لطافت معیذا همگان از صناعات و تکلفات واقعی مبرا هستند یعنی هیچکدام عالماً عامداً در صدد نبودند که خارج از دایره اصول سخن پردازی معمولی امروزی ایران که مقبول خاطر و مطبوع مذاق اکثریت مردم مملکت است شعر بسازند و چون ذاتاً نیز دارای استعداد و طبع عالی و سرشار بوده اند سخنان آنها مورد توجه و رغبت عامه ناس واقع گردیده و بدون چون و چرا نماینده ادبیات نظمی عهد حاضر ایران شناخته شده و در تاریخ ادبیات ما نام آنها باقی خواهد ماند و هکذا در نثر نامی حاج شیخ احمد روحی کرمانی مترجم زبردست «سرگذشت حاجی بابای اسفهبانی» و میرزا ملکم خان و طالب اوف و میرزا محمد علیخان فروغی و حاج میرزا یحیی دوات آبادی و بعقیده قاصر راقم این سطور میر محمد حجازی و محمد مسعود (م. دهانی) که این دو بتازگی در ادبیات معثور فارسی طالع نموده اند در ردیف اساتید محترم دیگر که عمر

چنان شیفته و مجذوب آثار اسانید کوچک و بزرگ آن سر زمین شده‌اند که میتوان گفت دامن تعقل و تدبیرشان از دست رفته و بدون تأمل و تعمق در اینکه در بعضی امور تقلید بچه صورت و با کدام شرایطی و تا چه درجه امکان پذیر و مستحسن است کاسه صبر و عشق و اشتیاقشان یکباره لبریز گردیده دست جنبان و پای کوبان در پای عروس نو ظهور نرسائی نمیدانند سر و دستار کدام اندازند و با کمال بیحوصلگی و بیطاقتی يك شبه میخواهند صد ساله رفته فلک را سقف بشکافند و طرح نو در انداخته ادبیات ما را روحاً و جسماً فرنگی مآب سازند. این دسته نیز که بقول خودشان طرفدار «مکتب جدید» و از گروه «متجددین» هستند از فرط ذوق و شوق هنوز فراغت برای سعی در کشف طرق حصول بمقصود پیدا ننموده و تا کنون عموماً بزم و طعن و قدح ادبیات کنونی و حتی گذشته دلخوش داشته و بزعم خود اولین شرط را در انجام منظور کوس رسوائی ادبیات کنونی را در سر بازار زدن دانسته‌اند و بهمین جهت تا بحال جز معدودی مقالات انتقادی پراکنده و يك یا دو فقره رسالجات سست و مختصر آثاری که مبشر طلوع عهد نورانی جدیدی باشد از آنها دیده نشده است تا بتوان از روی حقیقت و انصاف در باره قدرت و استعداد آنها داوری نمود.

دسته سوم ادبای حقیقی و بارآور ما هستند یعنی آنهایی که از حیث نظم و نثر امروز نماینده ادبیات ایران میباشند. ایندسته عموماً در عین رعایت مبانی و اصولی که اساس ادبیات ما از قدیم الایام بر روی آن نهاده شده است و چنانکه گذشت معلول و نتیجه يك سلسله علل و اسباب طبیعی و اجتماعی است هر کدام بفرخور تسلط و قریحه خود ادوار گذشته را با ازمنه کنونی دست بدست داده آثاری را بوجود آورده‌اند که مجموع

و انفعال کیفیات طبیعی سرزمینی است که خود او و اجداد و اسلاف او در آن
 بنحاک افتاده و بنحاک رفته‌اند ادبیات نیز که انعکاسات روح هر ملت است
 مستقیماً با آب و خاک و چگونگی طبیعت و مناظر مرز و بوم مناسبات عمیق دارد
 و لهذا تبدیل و تغییر عنفی در اساس آن فوق‌النهاییه مشکل و شاید اصلاً
 غیر ممکن و محال باشد و فقط با تبدلات و تحولات اجتماعی و اقتصادی اساسی
 و غیر سطحی ممکن است تغییراتی در آن عارض گردد گرچه همین تغییرات
 و تبدلات نیز بیشتر در وجنات و ظواهر خواهد بود نه در کیفیات باطنی و در
 آنچه در واقع حکم جوهر و حقیقت ادبیات را دارد. نگارنده با آنکه نا بحال قسمتی
 بیش از جلد اول سخنوران ایران در عصر حاضر را زیارت ننموده ولی یقین
 دارد که مؤلف و جمع آورنده فاضل آن آقای محمد اسحاق با معرفت و اطلاع
 بحقایق و مطالب مسطور در فوق با میزان و معیاری که در دست داشته‌اند
 بسهولت توانسته‌اند شعرا و نویسندگان حقیقی ما را از مدعیان هرزه گوی
 تشخیص بدهند و بلاشک در طبقه بندی ارباب قلم بالرأی والعیان ملاحظه
 فرموده‌اند که به سه دسته اصلی منقسم میشوند. یکدسته آنهایی هستند که در
 مقام تعظیم و تمجید متقدمین عالیه مقام و استادان بزرگوار ما در قرون سالفه بکلی
 چشم و دل گذشتگان دوخته و چنان از خود بی‌خبر شده‌اند که بمصداق
 «من کیم لیلی و لیلی کیست من» با مرور دهور و اعصار صدای شعرای ترکستان و
 سخن‌سرایان قرون ماضیه از گلوئی قلم و نای گلوئی آنها بیرون می‌آید و بدیهی
 است که چون در عالم ادبیات نیز بمصداق الفضل للمتقدم قدر و قیمت واقعی
 بالاستحقاق نصیب کسانی است که در کار و صنعت و فن خود پیشقدم و مبتکر
 بوده‌اند مقلدین آنها هر قدر هم مقتدر و بزرگ باشند آثاری که از لحاظ
 ادبیات وزن بسیار و بهای سرشاری داشته باشد از آنها باقی نخواهد ماند.

دسته دوم بر خلاف دسته اول از اثر آشنائی با ادبیات ترکستان

آورده که در عالم بی عمتا است و از این لحاظ نقاشان ایرانی بحقیقت دست نقاشان هلند را از پشت بسته اند. عین این خرده کاریها و شاخ و برگ پرستی در ادبیات فارسی نیز دیده میشود و در واقع میتوان گفت که یکی از منظورهایی اساسی در ادبیات و معماری و نقاشی ایران از تزئینات و خرده کاریهای دلربایی است که صفت ممتاز صنعت ایرانی است. در زمینه ادبیات خداوندان نظم و نثر ایرانی عموماً بدون آنکه بابت بمواضع تازه و نو ظهوری باشند برخلاف رغبت مخصوصی دارند که بهمان مباحث و قصص و حکایت قدیمی و معروف و مشهور پرداخته و بدون آنکه در کلیات این مواضع از دایره تقلید قدم بیرون نهاده تصرفات عمده بنمایند برعکس در جزئیات لفظی و فواید و فنیهای علم بدیع و مته بخششاض مضامین گذاردن و شمشیر بازی با مو و چوگان باختن با نقطه عبور از سوراخ سوزن تعبیرات و تشبیهات و ترصیعات سعی وافر دارند که حتی المقدور بهیچوجه بیرامون تقلید نگردیده و متقدمین را تحت الشعاع بگذارند و از این لحاظ رو به مرفقه در خصوص اغلب شاعران ایرانی فارسی میتوان گفت «هر لحظه بشکلی بت عیار درآمد دل برد و نهانشد» خلاصه آنکه ادبیات عالی فارسی که اینک بیشتر از هزار سال از عمر آن میگذرد مظهر مناظر طبیعی و آب و خاک ایران است و همانطور که چشم مسافر و کاروان در طی منازل و شد مراحل این مملکت پهناور التفات و اعتنائی بکلیات یعنی صحرا و کوه و افق ندارد و مدام در پی کشف جزئیات از قبیل چند درخت سبزی و آب نازک روانی و سایه دلکشی است ادبای ایران نیز بکلیات که در واقع روح و جان مواضع است کمتر پرداخته و رغبت ذاتی آنها بيشر متوجه همان جزئیات و خرده کاریهایی است که در فوق ذکر آن رفت.

نظیر همین کیفیات باشکال دیگر در ادبیات سایر ملل نیز مشاهده میشود و لهذا شاید بتوان گفت همانطور که روح و غریزه هر ملتی نتیجه انعکاس

مینماید. آنوقت است که هرکس در روی فرش بوریائی دراز کشیده دماغ و سینه را از عطر و رایحه گل و ریحان و یاسمن و ضیمران آگنده و مالا مال داشته و بهمشای کوته زرد سیب و عارض زرین زردالو و استماع الحان مرغان و زمزمه جویبار در عین لذت و احتراز از خود بیخبر میگردد. صنعت ایرانی نیز کاملاً زائیده خواص طبیعی همان سرزمین و سرتاپا مظهر آب و خاک ایران میباشد و از یکطرف میتوان گفت که ادبیات ایران نیز مانند مناظر آن یکنواخت و فاقد بعضی تنوعات اساسی است و از طرف دیگر همانطور که در جلگه پهنای ایران نظر بیشتر متوجه جزئیات طبیعی است در صنعت هم نظر صنعتکار ایرانی بیشتر متوجه خرده کاریهای کوناگون است بطوریکه اگر صنعت ایران را بعد از اسلام چه از حیث معماری و نقاشی و یا ادبیات بدرخت کهنی تشبیه نمایم اندازه شاخ و برگ آن زیاد و زر و زیور بر آن بسته شده که تنه نیرومند درخت از نظر غایب گردیده است. در صنعت معماری در ایران امروز تنها اتمیه قابل توجه مساجد میباشد که از حیث ظاهر میتوان گفت همه نسخه بدل یکدیگر میباشند و تنها تفاوتی که بین آنها موجود است در واقع در بزرگی و کوچکی آنها است و آلا گوئی با کعبه و مناره و شبستان و صحن و باب و محراب همه از يك قالب ریخته شده ولی بالعکس در خرده کاریها و تزئینات و کاشی کاری و سیم کشی و گچ بری و آجر نشانی و منبت کاری و رنگ آمیزی هر مسجدی از مساجد دیگر متفاوت است و در اینگونه شاهکارها صنعتگران ایران بالا دست ندارند. در نقاشی نیز شبیه همین حال مشهور است. در پرده های نقاشی روغنی و آب و رنگی بینظیر ایران آنچه واقماً انسانرا مات و مبهور میسازد بالاخص خرده کاریها و تذهیبات محیر العقول است که از در و دیوار گرفته تا اطلال جامه ها و زربفت پرده ها و اوراق درختان همه را زینت بخشیده و شاهکارهایی بوجود

نفر از مستشرقین فاضل فرانگی که بکمال ذوق مشهور است استشهد
مینمائیم :

اوگوست بریکتو در دیباچه که از روی عین تحقیق بر ترجمه فرانسوی
کتاب «سلامان و ابدال» از منظومات مولانا عبدالرحمن جامی نوشته
شرحی آورده که ترجمه تقریبی آن از اینقرار است ^۱ :

«در صحراهای پهناور و بی آب و علف و در جلگه‌های وسیع ایران تنها
منظره که ساعات متبادی و روزهای بلند از مقابل نظر شخص سیاح میگذرد
همانا زمین خاکی رنگ و عریانی است که بدون هیچگونه تغییر و تبدیلی
در زیر سقف لاجوردی آسمان بی انتها گسترده شده است. تا جائیکه چشم
کار میکند اندک حایل و حاجبی که فضای لایتناهی افق شفاف را محدود و
محصور سازد دیده نمیشود. در یمین و یسار گاهی از دور کوهی نمودار میگردد
که نیغه آنرا گوئی دست معمار فلک با مسطر و شاقول هموار نموده و در
دامنه آن رودخانه پهنی دیده میشود که فقط ایامی چند سیل شتابان بهاری
آنرا آبستن نموده و دوباره با پیدش آمدن تموز خشک و عطشان تسلیم
اشعه سوزان آفتاب جهانتاب میگردد. در سر تا سر این منظره
یکنواخت چیزیکه توجه را بخود معطوف ساخته خاطر را مشغول داشته ورشته
مراقبات و افکار را لحظه بگسلد وجود ندارد. آشکار است که در این حال
وقتی دیده کاروانیان از دور بدهکده سبز و خرمی افتد چه وجد و نشاطی بآنها
دست میدهد و چگونه «روضه ماء نهرها سلسال دوحه سجع طیرها موزون»
در مقابل نظر کوچک و بزرگ جلوه گر میگردد. حبذا لمیدن و آرمیدن
در سابه روح افزای درختان کهنی که سر بهم آورده و نعمات بهشتی را از حلقوم
پرندگان و چرندگان از فراز خیمه سبزگون اوراق و ریاحین بر سر انسان نثار

است و زبان آلمان با مفردات دراز و جمله‌نمندیهای پیچ در پیچ کاملاً
 نمونه روح عمیق و عرفان پرست ملت آلمان است و زبان انگلیسی که ادغام
 معانی و ابجاز و اختصار از خصایص مبرزه آنست بالتّمام آینه ضمیرهای
 جهات عملی و فعالی است که ساعات و دقائق برای افراد آن بهای زر
 مسکوک دارد^۱.

اگر از زبانهای اروپائی که با بیگانه است صرف نظر نموده و
 زبانهای فارسی و عربی و ترکی و هندی که با نزدیک تر است از روی
 تأمل و فراست توجه نمائیم خواهیم دید که فی الواقع خصوصیات صرفی
 و نحوی و کیفیت تعبیرات و اصطلاحات و ضرب‌المثلاً و چگونگی الفاظ
 و مفردات هر یک از این السنه بزبانی حکایت از محسنات و ذمایم مضمرة
 و باطنی یا علنی و ظاهری قوم و ملتی مینماید که بدان متکلم است و
 باید دانست که از روی همین کیفیات و خصوصیات لسانی است که
 علماء و محققین به بسیاری از رموز تاریخی و اجتماعی اقوام قدیمه پی
 برده‌اند و در واقع میتوان گفت که قسمتی از تاریخ تمدنات اعصار سالفه
 از طریق تحقیق و تأمل در آثاری که از لغت و زبان آنها بدست آمده
 کشف شده است.

اینک میتوانیم اندکی قدم فراتر نهاده و کلام سابق الذکر شاعر عالی‌مقام
 آلمانی را ذکر گونه تعبیر و تفسیر نموده بگوئیم اصلاً ادبیات هر مملکتی
 و مخصوصاً قسمت منظوم آن با اوضاع طبیعی آب و خاک و مناظر و
 چشم‌اندازهای آن نیز مناسبت و شباهت کامل دارد. از ذکر کلیات در این
 مقوله صرف نظر کرده و در آنچه راجع بایران خودمان است بقول یک

مشارالیه در پایان فصلی که از روی کمال تحقیق در باب «نشو و
نمای السنه» در کتاب مزبور نوشته میگوید:

«هر ملت و قومی مدام در کار تغییر و تبدیل دادن زبان خود
میباشد و علت این امر همانا متابعت کردن السنه است از ترقیات
معنوی ملل و افرادی که بدان السنه تکلم مینمایند. هر قدر افکار و
خیالات جماعتی جلو برود زبان او نیز بهمان نسبت مجهّز تر و
بلوغ تر میشود. مفهومات تازه مستلزم کلمات تازه است و با ظهور
و بروز خرده کاربهای عوالم حسی و ذوقی تعبیرات دقیقه و لطیفه بالمآل
بوجود میآید. اگر صفت بارزه قومی حدّت و شدّت در قوه تصوّریه باشد
بالطبع اصطلاحات شاعرانه و استعارات و تشبیهات در زبان او وفور حاصل
مینماید و برعکس اگر تمایل او بعلوم مثبت و اختیار و استدلال زیاد باشد
مصطلحات فنی بالاخص در نزد او زیاد میشود و هکذا قومی که باصطلاح
مادی است و دارای اخلاق و افکار عملی میباشد قهراً سخن او موجز و کلامش
مختصر و مفید میشود و برخلاف اگر جنبه عرفانی و عادت بمراقبات و
مکاشفات داشته و از سیر در عوالم عرشی و فرشی ملذذ باشد در کیفیت
سخن راندن و بیان مقصود او نیز نوعی رخوت و ابهام پیدا شده و عموماً
الفاظ جمل در لفافه اطناب و اشباع جلوه گر خواهد گردید. بر سبیل
مثال باید نظری بزبان فرانسه انداخت که با صراحت و رشاق و
اعتدالی که از صفات ممتاز آنست بدرستی مظهر روح ملت فرانسه

بقیه حاشیه صفحه قبل

- (بفرانسوی): A. Meillet. Linguistique historique et linguistique générale.
(بانگلیسی): O. Jespersen: Language—1922 London, George Allen & Unwin.
(آلمانی): R. Meisinger: Aus dem Leben der Sprache—1908, Berlin.
(بفرانسوی): A. Dauzat: La philosophie du langage, Paris, Flammarion.

آقای محمد اسحاق در جمع‌آوری و طبع این کتاب بدستور فیلسوفانه
 اشهر شعرای آلمان گفته عمل نموده‌اند که فرموده است :

Wer den Dichter will verstehen
 Muss in Dichters Lande gehen

یعنی «کسی که بخواهد شاعری را درست بجا آورد باید رهسپار وطن
 او بشود» و برای اینکه کما هو حقّه از کیفیت ادبیات فارسی این عهد و
 چگونگی احوال نویسندگان ایران امروزی وقوف و معرفت حاصل نموده
 باشند شخصاً از راه دور و دراز بمملکت ما آمده و پس از چندین ماه
 اقامت و سیاحت در نقاط مختلفه با چننه آگنده و نوشه برازنده بوطن خود
 برگشته اینک نتیجه سیاحت علمی و ادبی خود را در سرزمین ما بشکل
 کتاب بسیار جامعی بعنوان یاد بود عرضه پیشگاه ارباب معرفت مینمایند.

مقدمه فاضلانّه که بقلم خود ایشان بر جلد اول کتاب تحریر یافته
 متضمن نظریات و ملاحظات دقیقه در باب ادبیات کنونی ایران میباشد که
 دالّ بر درجه خبرت و بصیرت ایشان است و ما را از اظهار هرگونه
 نظریاتی بی نیاز میسارد ولی همینقدر است که این موقع را مغتنم شمرده
 تذکراً بعرض میرسانم که کلام بلند پایه حکیم آلمانی که در فوق بدان اشاره
 شد متضمن حقیقتی بس عالی است چه اگر بدقت بنگریم معلوم خواهد شد
 که زبان هر ماتی با کیفیات روحی و معنوی او مناسبات و روابط محکمه
 دارد و در واقع آینه باطن نمای اوست. چون در این باب تألیفات بسیار
 است^۱ فقط بذکر چند جمله از کتاب «تمدنات اولیه» تألیف حکیم فرانسوی
 کوستار لوبون قناعت میرود :

۱ در اینجا چند نقره از این تألیفات را نام میبریم که علاقمندان باین مبحث بسیار دلکش
 بهرات بدانها دست یابند :

تقریظ و تشکر

جمع آورنده کتّاب مستطاب «سخنوران ایران در عصر حاضر» آقای محمد اسحاق از فضایی هندوستان و معلم در دارالعلوم کلکته سابقه علاقه‌مندی بایران و ادبیات فارسی چندی قبل دایران آمده و مدت مدیدی در اطراف و اکناف مملکت ما سیر و سیاحت نموده در ضمن نیز هر کجا اتفاق باری کرده با بزرگان نظم و نشر ایران آشنائی و نشست و برخاست نموده و بدین وسیله گلیچین گلیچین عبارتطور که خود ایشان در مقدمه کتّاب با عباراتی شیرین و مضامینی دامنشین اشاره فرموده‌اند از کتستان ادبیات مرز و بوم فردوسی و سعدی و حافظ هموطنان خویش و مشتاقان علم و ادب را دامنش پیر از گل و ریحان و معنی و عرفان از ایران ارمغان آورده‌اند. بر ما ایرانیان فرض است که ز علو همت ایشان و دلبستگی که بادیات ما دارند سپاسگذاری نموده و مسائل فائیم که توفیقات یزدانی شامل حال ایشان باشد.

اگرچه هنوز از کتّاب «سخنوران ایران در عصر حاضر» که در سه جلد دو در نظم و سوتی در نثر خواهد بود فقط قسمتی از جلد اول زیارت گردیده معینا بدون تأمل و تردید میتوان گفت که جمع آوری و طبع این مجموعه نفیس خدمت بزرگی بادیات فارسی میباشد و «لا شک خدمات و زحمات مصنف محترم در نزد کلیه دوستداران ادبیات ایران منظور و مشکور خواهد بود و جای آست که با لسان الغیب شیراز همگان همصدا و هم آواز شده بگوئیم :

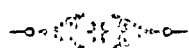
شکر شکن شوند همه طوطیان هند

ز این قند پارسی که به بشکاله میرود

۱۹۱	عارف قزوینی
۲۱۹	عبدالعظیم خان گرگانی
۲۲۵	عشقی
۲۵۷	عطا
۲۷۸	غلام
۲۸۶	فرات
۲۹۲	فرخ خراسانی
۳۱۱	فرخی یزدی
۳۲۵	فروغی
۳۳۴	فرهنگ
۳۴۱	کمالی اصفهانی
۳۵۰	محمد کسائی
۳۵۸	ملک الشعرا بهار
۴۰۴	نادری
۴۱۴	ناصرالله فلسفی
۴۱۹	یاسائی
۴۲۱	فهرست هجائی
۴۲۳	اسماء رجال
۴۳۷	اسماء اماکن
۴۴۵	اسماء ملل و قبایل و فرق
۴۴۷	اسماء کتب و جراید
۴۵۲	غلامنامه

فهرست مندرجات

صفحه

الف	(بقلم آقای جهان زاده)	تقریظ و تشکر
یج	...	مقدمه
۱	...	ادیب پیشاوری
۹	...	ادیب نیشابوری
۱۳	...	ایرج میرزا
۳۲	...	بدیع الزمان
۳۸	...	بروبن اعتصامی
۵۱	...	یور داود
۶۴	...	حبیب یغمائی
۷۰	...	حسام زاده
۷۹	...	دکتر محمود خان افشار
۸۴	...	دهخدا
۹۲	...	رشید یاسمی
۱۰۶	...	رعدی
۱۱۲	...	روحانی
۱۳۵	...	سالار شیرازی
۱۴۶	...	سید اشرف الدین
۱۷۱	...	شباب کرمانشاهی
۱۸۰	...	شوریده شیرازی

فهرست مندرجات

نویسنده و ناشر (نظم آقای جهان زاده)

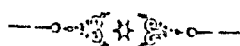
...	مقدمه
...	لیب پیشاوری
...	آب پیشاوری
...	ابرج میرزا
...	بلخ الرمان
...	پیران اعظمی
...	پیرداد
...	حبیب یحیائی
...	حسام زاده
...	دکتر محمود خان افشار
...	دیندار
...	رشید یاسمی
...	زندی
...	روحانی
...	ملار شیرازی
...	میدان شرف الدین
...	شیان کرمانشاهی
...	نورینه شیرازی
...	
...	

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

سُجُلُ رَاكِبِ الْإِيَّاتِ

عصر حاضر

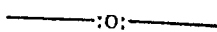
جلد اول

نگارش و تألیف

محمد اسحاق

معلم زبان و تاریخ ادبیات فارسی در دارالعلوم کلکته

چاپ اول

حق طبع و تحریف محفوظ

چاپخانه جاوید

دہلی

۱۳۵۱ هجری

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

سخنوران ابر

در
عصر حاضر

جلد اول

نگارش و تألیف

محمد اسحاق

سلم زبان و تاریخ ادبیات فارسی در دارا

—:0:—

چاپ اول

حق طبع و تحریف محفوظ

چاپخانه جامعه

دهلی

۱۳۵۱ هجری